

శ్రీరస్తు

శ్రీ మత్పరాభట్టారికాయై నమః

- తా ర క మ్ -

బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్ఞాడాదిభట్ట నారాయణదాస

మహాకవి విరచితమ్

(సవ్యాఖ్యానమ్)

★ భావార్థదిపికా ★

వ్యాఖ్యాతా

బ్రాహ్మీ భూషణ

రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి

విశాఖపత్తనమ్.

దాస భారతీ ప్రచురణలు-21

ప్రొఫెసర్ గెల్డ్ నర్ మాట్స్ బర్గ్ యూనివర్సిటీవారు శ్రీ నారాయణ
దాసపద్యాల తారక్ గంధముపై వంపించిన అభిప్రాయముకూడ
ఇందు పొందుబరచబడినది.

జానాతే యన్న చంద్రార్కే జానతే యన్నయోగినః

జానీతే యస్మి భర్గోఽపి తజ్జానాతి కవిః స్వయం.

పంచ సుధామయం కావ్యం వీత్వాపాం తృప్తమానసః

కృతజ్ఞః అభిప్రశంసామి భవంతం కవిశేఖరమ్.

Year

1929

Prof. GELDNER

Marts Burg University.
West Germany.

జూనిటర్ వింగంటింగ్ పెన్

అరండల్ పేట, 7వలైను,

గుంటూరు . 2.

The book is published with the financial assistance of Tirumala Tirupathi Devasthanam under their scheme "Aid to publish religious books."

కృతజ్ఞత

ఈ బృహద్ద్రోణమును అచ్చొత్తించుటకు శ్రీ తిరుమల
తిరునతి దేవస్థానమువారు తమ భూరి విరా
ళము నొసంగి మాకు ఈ కార్యము పూర్తి
చేయుటకు చేయూత నొసంగినందుకీ
దేవస్థానము వారికి, తాత్య నిర్మా
హకులకు నా కృతజ్ఞతా భి
వంధనములు.

కరా, ఈశ్వరరావు

భూమిక

సంగీతసాహిత్యముల రెండింటిని సమానస్థాయిలో సంతరించుకొని సాక్షాత్కరించిన సరస్వతియే శ్రీ మదబ్జావాదిభల్ల నారాయణ దాస మహాశయుడు. వైదిక శ్రేష్ఠునిగా, లయబ్రహ్మగా, హరికథా పితామహునిగా లోకమారని శూన్య బహుధా శ్లాఘించినది. కాని ఆతడు మహావందితుడు మహాకవి. ఆత్మకవి. అష్టావధాని, అనన్య సామాన్య వచోవిలాస సంతోషిత వ్రాసినట్లుడు. ఋషభామ వేత్త.

ఈ మహాకవి పెక్కుగ్రంథములను ఆంధ్రములో సంస్కృతములోను రచించెను. అముద్రితములైన యాగ్రంథములను సంపాదించి, సవరించి, ముద్రింపజేసి పాఠకలోకమున కందించెను. అతని కృతలయిన కాళీరామచంద్రకథములు గూడ ఆంధ్రములోని కనుప దింపబడినవి. పాఠకీకావనుండి సంస్కృతములోని కనుపదింపబడిన “ఉయ్యోభయ్యాం” అనుబానిస అనుశాసనయే నాటు లేకును అవ తించిరి. షంకరకాతని గ్రంథములేదో విధముగ పాఠకలోకమున కం దినవి. కాని “సంస్కృతభాషలో రచింపబడిన “కారక” అను వచా కావ్యముమూలము అట్లయింపిపోయినది. మూలగ్రంథమును లేకును రచింపిరి. ముద్రించినంతమాత్రమున ప్రయోజనము కానిరాదేదు. అనర్హతలైనంతో, అపూర్వవదప్రయోగములతో అతిహనోహరముగ రచింపబడిన అనుశాకావ్యమునకు వివరణగావించిముద్రింపించుట ఆశక్య కమనిపించినది. సర్వసమర్థుడైన సంస్కృతవండితుడు తక్కు ముద్రియొక కా వనిని నెరవేర్చజాలడు. ఎవ్వరులభింతురాయని నిరీక్షించుచుండి “ప్రతిష్ఠాభాషణ శ్రీ కాంధట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు నాకంట బడిన. ఈమహాకార్యభారమును వహించుటని వానిసర్ధించిరిని. దానికి జారంగీకరించి, రెండుమూడుసార్లు గ్రంథమును పదివి, కవిహృదయము నాకళింతుకొని ఆశ్చర్యకరమైన, “ప్రాసన యిట్టి మహాకావ్యమునకు జ్యాభ్యాసము రచింపవలెను. సామాన్యగ్రంథములకు వ్యాఖ్యానం కించి త్కరము” అని భావించుసంస్కృతములోనే వ్యాఖ్యానమును రచించిరి.

అంతనాగక పరిశ్లోకమునకు తెనుగున తాత్పర్యముగూడ వ్రాసి యచిరకాలములోనే నాకందించిరి. నా మనోరథము నెరవేరినదని సంతసించితిని. వాగ్రవృత్తి నెలరోజులలోనే నాకందచేసిరి

పిమ్మట, దీనిని 'కళావపూర్ణ'-విద్యత్కవి శ్రీ వెంవరాల నూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి కిచ్చి, దీనిపై వారియభిప్రాయమునడిగి తిని, వాడుకూడ పఠమానందభరితులై మంచియభిప్రాయమును వ్రాసిరి. పిమ్మట "వ్యాకరణ సార్వభౌమ శ్రీ పేరి నూర్యనారాయణశాస్త్రి గారికి, "వ్యాకరణాలంకారచక్రవర్తి"-శ్రీఅప్పల సోమేశ్వరశర్మగారికి, "సాహిత్యాలంకార"-శ్రీమాన్-కోగంటి సీతారామాచార్యులవారికి నందించితిని. వారుకూడ మిక్కిలి సంతోషముతో మంచి అభిప్రాయముల నిచ్చిరి,

ఇట్లు, దానసాహితీని పరిపూర్తిగావించిరి. ఇదియే చివరిగ్రంథము, చివరిదైనను అన్నింటికంటె ముందుదనియే చెప్పవచ్చును.

నకల జగత్ప్రసిద్ధుడైన ఆ మహాత్మునికి ఈమాత్రపుసేవ గావించితిని, నాజీవితము పార్థకమైనదని భావించును.

ఇట్లు, గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన బ్రాహ్మభూషణులకు, దీనిపై సదభిప్రాయముల నొసంగిన, కళావపూర్ణులకు, వ్యాకరణ సార్వభౌములకు, వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తులకు సాహిత్యాలంకారులకు నాస్పృహయపూర్వక నమోవాకములు.

ఇట్టి బృహద్గ్రంథమును ముద్రించుటకై తగిన ఆర్థికసహాయము నందించిన శ్రీశ్రీశ్రీ తిరుపతి దేవస్థానములవారికి నామహాపూర్వక నమస్సుమాంజలులు. దానభారతీ ప్రచురణలకు సహకరించిన శ్రీ బొల్లెపల్లి సత్యనారాయణరావుగారు కూడ అభినందనీయులు.

గుంటూరు

1-10-87

ఇట్లు

క రా ఈ శ్వ ర రా వు
దానభారతీ ప్రచురణకర్త.

దానభారతీ ప్రియమణిగార్లు : శ్రీ కర్ణా ఈశ్వరరాయః

అచిత్తమైన దీక్ష మృదయమ్మన మచ్చుచు కానభారతీ
 ప్రచురణార్థి ఈశ్వరాదు రావణు విర్మలవృత్తి కడం
 ర చతురతక పభాస్థలి విదండిక కాస్త్రపురాణధర్మి
 పి చనిదు కరుగా, కడు కడించి యశోధను దీక్షదారయక.

- ప్రతిజ్ఞా -

అస్మిన్మనోజ్ఞోకేషు పాదపూరణమార్త్య ఫలకపద ముపసర్గస్య
 వోపసర్గ సమానాకారస్య పునరుక్తి రప్యసిద్ధోపసర్గ ఉతాప్యసిద్ధోపసర్గ
 సమానాకారో భిన్నలిఖితచనసాదృశ్యం లోకాతీత వదార్థవాచక
 శబ్దో వినా దిష్టాతుఘటితం నాస్తి. లుబ్-బ్ లిట్-2 ధిక్రియ ప్రేక్ష్యముః
 ప్రభవ ద్వితీయ తృతీయస్కరేషు. ద్వీతీయ త్రితీయస్కరయ్యతేతర
 క్రియావాచక తిజస్తరూపం న విద్యతే. పాణినీయ నూతాగ్రా
 మవైదికానా ముదాహరణ మేతత్కావ్యమ్.

ప్రతిప

ఈ తారకమను గృ థమున నున్న శ్లోకములందు, పాదపూర
 ణమే ప్రయోజనముగాగల “తు-హి-చ-స్మ-హ-వై” అనుపదము
 లుండవు. ఉపసర్గములకుగాని, వానితో సమానమైన రూపముగల
 పదములకుగాని, పునరుక్తులులేవు. ప్యసిద్ధము లుగాని యుపసర్గలుగాని,
 యప్యసిద్ధములై యుపసర్గలవలె గలబడునవిగాని, లేవు. భిన్నలింగ
 ములును, భిన్నవచనములును, గల యుపమానములుండవు. లోకా
 తీతములైన వస్తువులను దెల్పు శబ్దములులేవు. ఒక్క-దిష్టాతువుతోఁ
 గూడిన పదములుగలవు. ఒకటి రెండు మూడు సర్గలందు పదసగా
 లుబ్ లబ్ లిట్ క్రియాపదములుపయోగింపబడినవి. రెండు మూడు
 సర్గలందు భూతకాలమును బోధింపని క్రియాపదములులేవు. ఈ
 కావ్యము వైదికములుగానట్టి పాణినీయనూతాగ్రముల కుదాహరణము.

కథా సంగ్రహము

భరతవర్షమున వింధ్యవర్షతమునకు దక్షిణముగఁ జంచన్నది ప్రవహించుచున్నది. తన్నదీతరమున సంక్రితకల్పమును పేరుగల యొక గ్రామమున్నది. అంధు విద్వాంసుఁడు తపోధనుఁడునగు మహేశ్వరుఁడను బ్రాహ్మణోత్తముఁడు గలఁడు. అతని భార్యయు నాతనివలె విదుషీమణి. పతివ్రత. సూక్ష్మగ్రాహిణి. ఆ పుణ్యదంపతుల సంతానములోఁ గనిష్ఠ పుత్రుఁడు పరదేవతాంశమున జన్మించెను. ఆ బాలుఁడు మాతృగర్భమందు పసించుకాలమందే, దేవత లా భగవద్రూపుని నుతించి, వాని యవతారప్రయోజనమును విని యానందించిరి. ఆ కాలపునిపేరు తారకుఁడు. ఆతఁడు సార్థకనాముఁడు.

ఆ తారకుఁడు బాల్యమందే తన సహజవృద్ధిపాటవమునఁ బ్రతిభావంతుఁడై, యా గ్రామమునకు సమీపముగా నున్న విబుధనగర మహాత్మ్యమును వృద్ధులవలనవిని, యొక నాఁజాపట్టణమును బ్రవేశించెను. తన నిశితమనీషా మహిమంబున నావత్తనమందలి యనాచారములను గ్రహించి, యిష్టదీపత్తనమునఁ బూర్వవైభవమంతరించి, దురాచారములు ప్రబలి యున్నవన్నిచింతించెను.

ఒకనాఁ జాతఁడటునిటుఁదిరుగుచు తాజోద్యానసమీపమునకేగి, యన్యవదేశముగ్గఁ నానగరచరితమును గూర్చి మధురముగఁ బాఠంబొనుచుండెను. ఆ దేశముయమున నా యుద్వాసవనమున విహరించుచున్న రాజకుమారుఁ జాగానమునకు, నావద్యములందలి యర్థవిశేషము అతడు ముగ్ధుడై, తనభటునిచ్చారా యాతారకుని బిలిపించి, సవయోజనముతో జగన్మోహనాచారముతో నున్న యాతారకుని జూచి, పరమానందభరితుఁడై, యాతని నాదరించి, తన తండ్రికడకుఁ జోడు

కొనిపోయి, వానిని దన దండ్రీజుపెను. అప్పుడుపుకూడ, చారకుని గానమాధుర్యమునకుఁ గనితాధారకుఁ గల్పనాకృతి, దివ్యనూపము నకుఁ బరవశుడై, తన కుమారునితో పాటాతనిని తనసాధమున నుండ నియమించెను. కొలఁదికాలములోనే యా తారకరాజకుమారు లిరువురును బ్రాణమిత్తులయిరి. వారిరువురును మానము దినములలోనే యున్ని దేశభావలను, ఆ దేశములందలి యాచారములను, మకరముగ గ్రహించిరి. గురూర్తముల కడగేగి వారివలన నన్నివిద్యల రహస్యముల నెఱింగిరి. ఇట్లు సకలకళాపరిపూర్ణులై సర్వవిద్యావికారదులై వారిరువురును, స్వతంత్రజీవనమును గావింప సంకల్పించి, రాజానుమతిని సార్వభౌమనివాసస్థానమైన పాశ్చాత్యదేశమున కొకదినమునఁ బోవ నిశ్చయించుకొనిరి.

ధూమనాకలో సముద్రమునఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, వారిరువురు నందలి వింతలను జూచుచు, గొలదిదినములకుఁ పాశ్చాత్యదేశమందలి చంద్రదీప్తవమునుఁ జేరిరి. క్రమముగ నాదీప్తమండల చంద్రకాంతావదీరమందున్న చంద్రమతి యను రాజధానిని చేరిరి.

ఆచచ్చట తమ ప్రజ్ఞాకౌశలమునఁ బ్రజల యాదరమునాజ్ఞించుకొని, మంచిసమయమున చంద్రదీప్తవసార్వభౌముని దర్శించిరి. ఆ చక్రవర్తియు, వీరి ప్రవర్తనాదికమును జక్కగఁ బరిశీలించి, వీరి యామానుష కృత్యముల కానందించి వీరిని తన సైన్యమున కధిపతులనుగాఁ జేసెను. మానముదినములయిన పదవ నాకనాఁడుసార్వభౌమునిసౌఖ్యముఁ దోచుచోట కఠోర్పులచే నాక్రమింపఁబడి నిర్బంధితుడయ్యెనను విషాదవార్త హఠాత్తుగ విసఁబడెను.

అంత వీరిరువురును, సార్వభౌముని యనుమతినిఁ బడసి, సమర్థమైన సైన్యమును గూర్చుకొని, నాకలపై నాచోటునగేగి, కఠోర్పుల రహస్యములను గుర్తించి, హఠాత్తుగ వారిపైఁబడి, వారిని సత్వ

నాశన మొనరించి, రాజసోదరుని బంధవిముక్తుని గావించి. యా కత్తు సేనాధిపతిని బంధించిరి.

విజయవార్త రాజధానిని తేరెను. సార్వభౌముడు సకలవైభవములతో నదురేగి, వారిని తోడి తెచ్చెను. తన సోదరునినోట నాకుమారవరుల ప్రతాపాదిఃమును విని మిక్కిలి యానందించెను. మరునాడు సభలోఁ దారకుని మిగులఁ బ్రశంసించి, తనరాజ్యమున వానికి ధర్మాధికార పదవి నొసంగెను. మఱియు నాతనిఁ దనపూణమిత్రునిగఁ బ్రకటించెను. రాజపుత్రునకుఁ దన పుత్రికనిచ్చి వివాహముఁ గావించి భరతవర్ష సార్వభౌమునిగ నాతని పభిషేకింపుమని తన సోదరునితోఁ జెప్పి, వారిని వారిదేశమునకుఁ బంపెను.

తారకుని ప్రజ్ఞాపాటవముచే నిర్మింపఁబడిన విమానమునధిష్ఠించి. నూతనదండవతులును, తారకుఁడును, యువరాజుతోఁ గూడి, త్వరితముగ విబుధనగరమును తేరిరి. సుముహూర్తమున రాజపుత్రుని సకల భారతవర్షమునకు సార్వభౌమునిగఁ బట్టాభిషిక్తుఁడేసి సార్వభౌమ సోదరుడు స్వదేశమునకేగెను. రాజపుత్రుడు సార్వభౌముడై నిరాళంకముగ రాజ్యమేలెను. తారకుఁడు గూడ మిత్రునిచే గౌరవింపఁబడి, గృహస్థుడై సంతానవంతుడై సుఖముండెను.

రచయితా : శ్రీమదజ్ఞాన అదిభట్ట నారాయణదాసః

అహో²హంతు చతుష్కలః త్యజసి మాతృశ్మశ్చ చంబసి
 త్కృత్యై²లనంత ముఖం కథం త్వమపి మాం చు²శేరి న్యాయాంక
 శ్రీ నారాయణదాస తా నమగతం కృష్ణైర వాక్ ప్రదితా
 శ్రీరాధాకృష్ణభా నమోజ్యై మతి స్సోయం కవీశం 101

బ్రహ్మశ్రీ) ఆ. నారాయణదాసుగారిమీద

ఆచార్య : యస్వీ జోగారావుగారి పద్ధతిము

నాయని నాల్గు మొములవునా యెటు ముద్దిడ, దంచు నల్వయా
ప్యాఱుముగా మాసింపఁగ 'అవంతమాఖన్ ననునెట్లు ముద్దిడం
బోయెదా'; యంచు జెల్వనగ - 'మద్దిడెదన్ గను' మంచు నల్వ
రాయణదాసు గాఁగఁ బ్రపనందు సరస్వతికిన్ నమస్కృతుఁ.

కవి వ్యాఖ్యాతృ సన్నిహిత సంబంధము

కవిగారిది	మొవర్ల ముఖ సదీతీరము,
వ్యాఖ్యాతడి	వేగవతీ సదీతీరము.
వారి గ్రామము	అజ్ఞాద
వీరి గ్రామము	గుడివాడ
వారింటి పేరు	అదిభట్లవారు
వీరింటి పేరు	రాంభట్లవారు
వారి పేరు	మార్యనా రాయణదాసు
వీరి పేరు	లక్ష్మీనా రాయణకౌస్త్రి
వారు	హరికథా పితామహులు.
వీరు	బ్రాహ్మణుషణులు.
వారు	హరికథావ్రవచన వటువులు
వీరు	పురాణ వ్రవచన సమర్థులు
వారు	స్వతంత్ర జీవనులు
వీరు	అస్వతంత్ర జీవనులు
వారు	మహాకవులు
వీరు	అనువాదకులు
వారు	అటపాటమాటల మేటి
వీరు	ఉపన్యాసక మూర్ధనులు
వారు	జగద్గురువులు
వీరు	ఆచార్యవర్ములు
వారు	పేరూరు ద్రావిడులు
వీరును	పేరూరు ద్రావిడులే
వారు	తాతలు
వీరు	మనుమలు

వ్యాఖ్యాతృ మారామములు, మహాకవిదాసుగారు అక్కచెల్లెండ్ల కుమారులు. కాన మారామముని కావ్యమునకు దాహిత్యుని వ్యాఖ్యానము. ఇదియే కవి వ్యాఖ్యాతృ సన్నిహితసంబంధము.

కవి సర్వజ్ఞుడు. వ్యాఖ్యాత కించిత్ జ్ఞుడు.

మాయోపహిత చైతన్యము ఈశ్వరుఁడు, ఆ ఈశ్వరునకుమాయ అధీనమైయుండును. అవిద్యోపహిత చైతన్యము జీవుడు. ఈజీవుఁడు మాయకుబద్ధుడై యుండును, కాని యీ జీవేశ్వరులిద్దరును మాయా కల్పితలే. ఉపాధిభేదముచే భేదముగాని వాస్తవిక భేదములేదు. ఉపాధి సళించిన మిగిలినదాత్మయే కదా!

కావున పైవారిరువురకును బాహ్యలక్షణములను విడిచిన నారాయణత్వము సమానము.

కావ్య ప్రశంస

తారకము మహాకావ్యము. రచయిత మహాకవి. హరికథా వికాసమును, వాగ్దేయతారమును, లయబ్రహ్మ, ఆటపాటనూటల నేటి, పూర్ణపురుషుడు, శ్రీ మదబ్జవాదిభట్ల నాకాయణదాస మహా వయ్యుడు, సకలకలాపప్రహర్యుడు.

పరిపూర్ణములోఁ జిన్నదయ్యను బ్రాధతలో మిక్కిలి మిన్న యీ కావ్యము. ఇందు భారవికవి యీర్థగాంధీర్యము, మాధుకవి సర్వం కవచాండిత్యము, శ్రీహర్షుని గ్రంథగ్రన్థి విన్యాసములును సర్వతో ముఖముగఁ గానవచ్చును.

ఇది, భాషాపరిణతిలో, భావవిన్యాసములో, నలంకారచమత్కృతిలో, ధాతుప్రయోగవద్ధిలో సర్వోత్కృష్టమై నాస్యతోదర్శనీయమై యున్నది.

ఆలంకారికలు నిర్దేశించిన మహాకావ్యలక్షణము లిందన్నవి ఆవశ్యవలన్నియుఁ గథలో కలిసియేయున్నవి. ఒకటి రెండు దక్కరసములన్నియు నిందు క్లుప్తముమధురముగ నిరూపితములు. ఇవివృత్తముకౌద్వము, రాజపుత్రుడు నాయకుడు, తారకుడు ఉపనాయకుడు, ఇదియొక అమూల్యకావ్యబంధము, వీనికదియే సాటి.

మహాపతాళస్మృతి

“వ్యాకరణ సార్యభాష”

పేరి మాత్యనారాయణశాస్త్రి

రాజమహేంద్రవరము

1-3-1904

గురవే సర్వలోకానాం విషయే భవే రోగిణామ్

విధయే సర్వ విద్యానాం తక్షణామూర్తయే నమః.

శ్రీ మద్వ్యాకరణీయాలంకారికాణాం మూర్త్యంత్య, సకలచార్యునిక
సిద్ధాంతవేత్తా, జగన్నాథ పండిత సర్వేంద్ర రమణీయార్థ ప్రతిపాదకశృంగ
రావ్య, విశి కావ్యలక్షణం వ్యరూపయత్. ఇతమేవ లక్షణమద్యత
నైరాదీయతే. తస్యచలక్షణస్య శ్రీమతాం జన్మసిద్ధ సుఖవిద్యానాం
పుంభావ సరస్వతీనాం సర్వవేదవేదాజ్ఞా శాస్త్రార్థపారదృశ్యనా మోక్ష
జాదిభట్టనారాయణదాస మహాకవీనాం ప్రబంధానర్వాత్మనా ఉదాహ
రణం భవితమర్హన్తి. యతఃపండితరాజేన కావ్యస్య తద్వటనానుకూల
శబ్దార్థోపస్థితి రూపా కవిగతాకేవలా ప్రతిభా కారణత్వేన ప్రత్యపాది
తేనైవ మహాకవీనాం దేవతా మహాపురుష ప్రసాదాది జన్మమదృష్టం
ప్రతిభాయా హేతుత్వేన ప్రాదర్శిత. నారాయణదాస మహాకవీనాం
వినై వగురోస్సకాకాదధ్యయనం పరదేవతా ప్రసాదజన్యేన అద్భుతేన
కావ్యకరణానుకూలా ప్రతిభా సముదపాది. ప్రతిజ్ఞాతశ్చనారాయణ
దాసమహాకవీనా స్వీయతారక కావ్యప్రారంభే.

“స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే” ఇతి ఏవమేవ కాశీశతశేషి.

“వ్యరచీతం మయాకాశీశతకం నై జగీమతా

శ్రీనారాయణదాసేన కవితాగాన శాలినా” ఇతి.

యద్యతేన ఏతే మహాకవీనా న్యాయవ్యాకరణాలంకార వేదాంతమీ
మాంసాది శాస్త్రపారదృశ్యనామపి విస్మయజనకాన్ సవరసభరితాన్

ప్రబంధశాఖాన్ నిరూపిషుః. తేచప్రబంధా అంధ్ర, అంగ, సంస్కృత
భాషాను విరాజంతే. తద్గ్రంథావళికనే శ్రీమతాం మహాకవీనాంయతీ
వ్యాకరణమర్కజ్ఞతా? యతీ అలంకార విన్యాసపద్ధతి? యద్వా
వేదాంతశాస్త్ర వైదిష్యమ్? క్షిప్రవా భావతీయమతకులాదితత్వేషు
విశ్వానా? యోన్వాభావావిష్కరణ పథ? యద్వా వ్యంగ్యార్థ
ప్రకాశనమ్? ఇత్యాది. సర్వం స్పష్టిభవతి విశ్వేషాం వివశ్చి దవశ్చి
మానామ్.

ఏవం స్థితే మహాత్మనశ్చరితే “తదీయ ప్రబంధానాం మధ్యే
తారకాఖ్యం మహాకావ్యంప్రతి శ్చిదపలోకయానుః - పాణిని
మహర్షిణాలాకితానాం నైదికానాశ్చ శబ్దానాం సాధుత్వంప్రతిపాదితమ్.
తేషాం మధ్యేలాకి శబ్దానాంసాధుత్వ ప్రతిపదకానియాని నూత్రాణి
తేషాముదాహరణతయా కావ్యమిదం మయా నిర్మీయతే. ఇతి ప్రతిష్ఠాఽ
కారి. “అనేన జ్ఞాయతే” ఇదం కావ్యం వ్యాకరణకాస్త్రాదాహరణ
భూతమితి. సాచ ప్రతిష్ఠా పశ్చిమగర్భాత్మకే అత్రకావ్యే సాకల్యేన
మహాకవినా నిరూప్యతా. పాణినియే సనాదయః-12 వివరణాః-28,
లకారాః-10, తజః-18, కృతః ప్రాయేణ శతం-100నువః-21టాటాఽస్త్రీ
ప్రత్యయాః-9 తద్గితాః ప్రాయేణ ద్విశతం-200 ఇత్యా హత్య అష్ట
విధాః ప్రత్యయా స్త్రీతీయచతుర్థపశ్చిమాత్మకే ౭ అభ్యాసప్రయో
పాణిని కవినా ఉపాదిశ్యంత.

ఏతేషాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యా సంయోజనే ప్రయోగార్హా
శ్చబ్దా నిష్పాద్యంతే. ప్రకృతిశ్చ ధాతు ప్రాతిపదికయాపేణ ద్వేభా
ప్రాదర్శి మునినా” ప్రకృతిప్రత్యయ సంయోజనేఽపేక్షితం కార్యకార
మతిరిక్తమధ్యాయ పశ్చిమబోధయతి. నిరుక్తాష్ట విధ ప్రత్యయానైర్ని
ష్పన్న శబ్దా అత్రకావ్యే ప్రాదర్శివత, తేషాం సర్వేషాం
శబ్దామత్ర శ్చిదప్రదర్శనే శ్చిద సాక్షాత్కరియా విరమ్యతే.
పశ్చిమ ఇదమే మహత్వం వక్త వ్యమనీ-వ్యాకరణ కాస్త్రే)

లిజ్ ప్రక్రియా చనులూ దురవగాహన, త్రాకాపిలుజ్, లిటో: ప్రక్రియా దుర్ధరా దురవగాహన "భూతమాత్రే లజ్" అనద్యతన భూతేలజ్, భూతానద్యతన పరోక్షేలిజ్ సహా ప్రక్రియా అతిక్లిష్టేతి మన్యానా స్తత్ప్రయోగేణైవ మమ పాణ్డ్యే ప్రకర్తావిష్కరణ మావశ్య కమిత్య వగచ్చస్తత్స నారాయణదాన మహాకవయ: ప్రాథమికోనర్గతయే లుజ్, లజ్, లిడంతాని శబ్దా ... 3 ప్రాయశ్చిత ఇతితై: ప్రథమత ఏవ ప్రతిష్ఠా కృతా.

1. సర్గే, లుజ్ ప్రయోగా:

పాణినీయే-లజ్ క బాద్య. నాదతయా లాఘవేన ప్రక్రియా నిర్వహణాయ'చ్చి' ప్రత్యయో వికాశోవిహిత: సచక్వాపి సమూహితే. తస్యస్థానే వచ్చి ప్రత్యయా అదేక వికారా:

1. ధ్వే సిచ్ - ఏష్యచ్ అనేకథా విపరిణమిత:

(1) క్వచిల్లుగా దినా లుప్త:

శ్లో. 1. వసర్గ 20. అభూత్ 28. అగాత్ 32. అశక్త.

(2) క్వచిత్తస్య ఇడాగమ:-

శ్లో. 1-18 అయోదిప్త, 36. అలోకిప్త-4 అజనిష్ఠా: 31 అగటిత్.

(3) క్వచిదిద భావ:-

శ్లో. 1-4 అవాప్సిత్ 8 అన్యస్పార్శిత్

(4) క్వచిత్సిచ్ ఇట్ భావోనక్

శ్లో. 1-54. అహసీత్

2. ఫీజో-వనాదతయా'చ్చేచ్ఛిణ్

శ్లో. 1-7, అనాయి 10 అభాజ

3. తథా, చచ

శ్లో. 1-18 అజీజనః 58 అమృతదత్. అచ[14]త్

4. తథా అచ

శ్లో. 1-30 అవస్తత్ 9 అశశత్ 30 అరుదత్

5. తథా స్సోపి విహితః పరస్త స వశ్యతే నోప యుయుతే.

3. సర్గే లిట్ ప్రయోగాః

ధాతోత్పన్నయత్యేన ద్విత్యం లిటివ్యధాయి

తత్ర విదితాః ప్రకియాః కల్పితాః

1) లిటి పరతః క్వచిత్ 'అమ్' వికరణః లిటోలుకి తతః లిజ్జరకాణాం
కృత్యస్తీనా మనుప్రయోగః

సర్గ-1 శ్లో-1 శోలాచక్రతుః 2. ప్రబోధయామాన 3. వైద్యా
మాన ఏషు అమస్తం భిన్నం పదమవ్యయమ్.

2) ఆకారాంతధాతోః పరస్మైవచే లిటి ఔకారః

4శ్లో. అస్తర్దధౌ 7. అబళౌ 26 అధిరష్ఠా

అస్యత్ర ఆకారః 6. జగామ 8 ఆట

అత్యనే వచే ఏకారః 2 నిశ్యే

3. అదధాతోః 'ఘస్థాదేకః' స. 1-20 జఘాస

4. ధాతోర్లిటి ద్విత్యమేర్వాభ్యాస లోపకృ

3 స. 23శ్లో. రేతే. 31 శ్లో రేజరే

అత్రసర్గే ఆమస్తత్కర్తరి కర్మణిచ లిట్కారః కృత్యస్తీనా
బహుధా ప్రాయోజిత.

శ్రీమతాం మహావీనామేష స్వభావః - యత్ స్వపరిధితా
నాం వదార్థానాం తత్త్వరూపేణైవ స్వకావ్యేషూన నిబంధనమ్. తేష
వదార్థాః లోకీకాః కాస్త్రైకగమ్యావా భవన్తునామ. తత్కాపిద్వయా
గతిః స్వాభ్యస్తానాం కాస్త్రాణాం తద్రూపేణైవ ప్రకర్మణేన స్వకావ్య
కోభాజననమిత్యేకాంతిః. కాస్త్రైకాన్ స్వస్వరూపేణ ప్రదర్శ్యతేవలం
తద్విషయ సంయోజనమూలేన కావ్యస్య కోభాజనన మిత్యన్యాయంతిః.

అద్యంతిః మురారి శ్రీహర్షాదేః అన్యంతిః కాళిదాసాదేః
అద్యంతిః పరిశీలయామః. అనన్తురాభువే" - శూర్పణఖామాల్య
వతోస్సంవాదే "నహిస్థానివద్భావేన బహుతి క్షత్రియత్వమ్" చంద్రో
దయవర్ణనే 'జయతి జనికర్తుః ప్రకృతితా".

శ్రీహర్షం వశ్యామః.

- 1) నమివాయి కారణగుణాః కార్యేసంక్రామన్తి నమిత్త కారణగుణాః
ఇతినైయామిక నమయః, వ్యభిచరితోవా ఇత్యుత్పేక్షతే

దమయన్తి స్తనవర్ణనే,

కలశే నిజ హేతుదణ్డజః కిమచక్రభమకారితాగుణః,

సతదుచ్చ కుచాభవన్ ప్రభాఝుర చక్రభమ మారనోతి యత్,

చక్రభమః - చక్రస్యభమణమ్ చక్రవాక భ్రాన్తికృ.

- 2) అధరచిమ్బ మిత్యాదయ ఉపమితనమాసా అనమర్థా ఇతి,
ఉపమానాని సామాన్యవచనైః ఇతి నూతేమహాభావ్యకారీయ
సిద్ధాంతోవిలసతి. తత్రచ హేతుః సాధారణధర్మస్య ఉపమానోప
మాయయోరుభయత్రాపి కాబ్ధాన్వయేన ఉపమేయస్య సవిశేష
ణత్యేన అసామర్థ్యమేవ. ఏవంస్థితే 'అధరచిమ్బ' మిత్యాత్ర అధరం
చిమ్బమివేతి కిమర్థ మసామర్థ్యేపి సమాన స్వీకరణమ్! అధరం
మిమ్బం యస్మాదితి వ్యభిచరణ బహుప్రహీణా తస్య సమర్థత్వ మేవ
సిద్ధ్యతి. లోకే ఉపమానభూతం చిమ్బఫలం బ్రహ్మధకోష్ఠాత్
అధరం = సీచ మితి కావ్యకాళాపి సమ్మవంతి వర్ణయతి శ్రీహర్షః.

మర్త్యః శ్రీయైవ శోభయైవ. స్వరూపం స్వాకృతిం, వీక్షితుం ద్రష్టుం, శక్యతే శక్నోతి. దృష్టాంతాలక్కారః.

యథా నేత్రం దృఢాకాన్త్యా స్వరూపం ద్రష్టుం శక్నోతి తథా మూసవః ఛక్తిద్వారైవ పరమార్థ తత్త్వం జ్ఞాతుం శక్నోతి, అన్యథా దేవోఽపి తత్ జ్ఞాతు మసమర్థుః. తస్మా దాత్మజ్ఞానే ఛక్తిరేవ గరియసీతి తాత్పర్యమ్. “మోక్షసాధన సామగ్ధ్యం ఛక్తిరేవ గరియసీ” తి జగద్గురు భగవచ్చబ్బరాచార్య వచనమ్.

ఓ పురాణపురుషా! జగదీశ్వరా! దేవుడైనను ఛక్తిచేతనే పరిత త్వము నెఱుంగఁగలఁడు, మఱియొక మార్గముచే నెఱుంగఁజాలఁడు. కన్ను అద్దపుకాంతిచేతనే తనరూపమును గుర్తించుచున్నది. కాని ఇతర సాధనములచే గుర్తింపఁ జాలదుగదా! పరమార్థము నెఱుంగఁటకు ఛక్తియే ముఖ్యసాధనమని సిద్ధాంతము.

18. కాన్యగ్యయుక్తా నిహ కావశీన

మిత్ర్య మాప్తం తవ గూఢచర్యామ్,

జ్ఞాతుం త్వయా తస్తు మనస్తభూమా

వజీజనో నోపద దేవదేవ !

వ్యాః:- కానితి:- దేవదేవ! మహాదేవ! ఇహ అత్ర, ఇదా నీం, అనస్తభూమా అఖడ్గే భూమిర్దలే భాగ్యయుక్తాన్ భాగ్యవతః, కాన్ మనుజునాన్. కావశీన మిత్రత్వం త్వదీయమైత్రీం, ఆప్తం ప్రాప్తం తవ భవతః, గూఢచర్యాం గుప్త వర్తనం, జ్ఞాతుం అవగతుం, త్వయా నహి భవతా సాశం, రస్తుం క్రిడేతుం అజీజనః సృష్టవానసి, :: అస్మాకం వద కథయ.

జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి భావోః లుక్ హేతుమశ్వాత్ కర్తరిణ్.

తా! ఓ దేవదేవ! ఈ యఖండ భూమండలమున నీతో మైత్రిఁ గావించి, నీ గూఢచర్యమును గుర్తించి, నీతో నాడుచుఁ బాడుచుఁ

దిరుగుభాగ్య మెవ్వరికి లభింపనున్నదో, ఆ భాగ్యవంతులెవ్వరో మా కెఱిగింపుము.

19. త్వదీక్షణేనాత్మని విశ్వవారో

దేవీప్యతేఽ ధీశ్వర ! లీయతే వః,

నూనం కథాఽ నూనకవస్తు వజ్రః

స్వప్నీయథా విభ్రమణేన దేవ !,

వ్యా - త్వదీక్షణేనేతి :- అధీశ్వర ! దేవ ! స్వప్న స్వప్న దశాయాం, విభ్రమణేన మనోభ్రాన్త్యా, అనూనకః ఆత్మధికః, వస్తు సజ్జః పదార్థసమూహః, యథా దేవీప్యతే ప్రకాశ తే, తథా తద్వత్ ఆత్మని స్వస్మిన్, త్వదీక్షణేన తవ వీక్షయా, విశ్వవారః సర్వం జగత్, దేవీప్యతే. సః లీయతే అన్తర్ధానం గచ్ఛతిచ. నూనం ద్రువమ్. ఉపమాలజ్కారః.

యథా స్వప్నదశాయాం మనోవిభ్రమణేన సకలపదార్థసమూహః భ్రాంతి, పునః ప్రబోధసమయే సశ్లేశి, తథా ఆత్మవీక్షణేన ఆత్మస్వేవ స్వాం విశ్వం భాసతే. పునః వీక్షణాభావే సర్వమాత్మస్వేవ ప్రలీయతే, నూనమ్.

తా॥ ఓ దేవదేవ! స్వప్నదశయందు మానసిక విభ్రమణమువలన నన్నివస్తువులుగనఁబడును. అదశ యంతర్ధానముకాగానే యా వస్తువు లన్నియు సచ్చటనే యంతర్ధానమగును. అట్లే ఈ జగత్తంతయు నీవు చూచునపుడు అనఁగా సృష్టిసమయమున నీయందే వెలుఁగుచుఁ గనఁ బడును. నీ వీక్షణములేనిచో, అనఁగా బ్రలయసమయమున నీయందే లీనమగును. అజ్ఞానమనెను మాయకప్పియున్నంతవరకు నీజగత్తంతయు నున్నట్లుండి, జ్ఞానముదముంపఁగనే యంతయు సచ్చటనే నశించి యాత్మ యుక్యట్టియే మిగులును. ఆ యాత్మయే నీవని భావము. జగమంతయు స్వప్నమువలె భ్రాంతి కల్పితము. మనః కల్పితము. ఆత్మయంద

ధ్యస్తమై వ్యవహారమున్నంతవరకు వేరుగానున్నట్లు కనబడి జ్ఞానము యమున నంతర్హితమగుచున్నది. ఆత్మయొక్క టియే స్థిరముగ నుండునని తాత్పర్యము.

20. ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదనజ్ఞో

నిరస్తరం బోధయతే బహుత్వమ్.

విన్వస్విత స్సుష్టు యథా వ్యభావ

యుతస్త్య మేకోపి తథాని దేవ !

వ్యా :- ఏకత్వేతి :- ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదకః ఏకత్వసంఖ్యా బోధకః అజ్ఞః ఏకాజ్ఞః, నిరస్తరం అవ్యవధానేన, చిన్మనా అనుస్వారేణ, అన్వితః సంయుతః, యథా యద్వత్ బహుత్వం బహుభావం సుష్టు నిర్వివాదం బోధయతే నూచయతి, హేదేవ! త్వం భవాన్ ఏకోపి, అద్వితీయోపి స్వస్వభావేన స్వశక్త్యా మాయయా, యుతః సంయుక్తః తథా తద్వత్, బహుత్వ బోధక బహురూపవాన్, ఇత్యర్థః అసి భవసి, ఉపనూలక్ష్కారః.

ఏకాజ్ఞః అవ్యవధానేన చిన్మసమన్వితః దశసంఖ్యాకో భవతి. చిన్మద్వయసంయుతః శతసంఖ్యాకో భవతి. తద్వదేవ త్వమపి స్వమాయయా సహితస్సృజ బహురూపో భవసి "ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈశతే" ఇతి శ్లోకైరత్ర ప్రమాణమ్.

తా॥ ఒకటి యనెడు సంఖ్య వ్యవధానములేకుండ సున్నాలతో, గూడిన యెడల, 10-నూరు-వేల- అని బహుత్వము నందుచున్నది. అట్లే, యాత్మయొక్క టి యయ్యును, మాయాశబలితమై బహురూపము లందుచున్నది.

21. ఇత్థం స్తనస్తం ప్రచుదాశ్రమస్తం

దేవేఽగదిద్వివ్య గణం దయాలుః,

శ్రీరామకూలః కమనీయవాక్యం

భక్తాభయం సత్య మతీన గోవ్యమ్.

వ్యా:- ఇథమితి :- ఇత్థం పూర్వోక్తరీత్యా ముఖ్యం ప్రశంస
స్తం, ప్రముదేన అధికానందేన జాతం యత్ ఆశ్రు బాష్పం తద్వస్తం,
అనన్దాశ్రు పరీతం, దివ్యగణం దేవతాసీకం, శ్రీరామకూలః అశ్రిత
వత్సలః. దయాలుః కృపార్ద్రుదితః. దేవః భగవాన్, భక్తకేభ్యః అభయ
దం భక్తానాం భయనాశనం, సత్యం ఋతం, అతీవ రహస్యం అత్యంత
గోప్యం, కమనీయవాక్యం మనోహరం వచఃమ్, అగదీత్ జగాద.

తా! ఇట్లానందాశ్రుపరీత ముఖమండలులై తన్ను నుతించు
దేవతాగణమునుగాంచి, కృపాభువు నా శ్రిత వత్సలుఁడునగు శిశురూప
మున నున్న యా భగవానుఁడు, సత్యమును భక్తాభయదాయకమును
సతిరహస్యమును మనోహరమునగు వచనమును బలికెను.

22. నన్దామి హే దేవసభ! త్వదీయ

వాక్యై ర్మథార్థం ప్రతిపాదయద్భిః,

వేదాన్త గోప్యై రనుకమ్పయా త్వ

మేతర్హహం వచ్యవతార హేతుమ్.

వ్యా:- నన్దామితి :- దేవానాం సభా దేవసభం, తత్సమ్బుద్ధా
హే దేవసభ! హే దేవసభ! సభారాజామనుష్య పూర్వేతి
నూత్నేణ సభాశబ్దర్య సపుంసకత్వమ్. యథార్థం తత్త్వం, ప్రతిపాద
యద్భిః నిరూపయద్భిః వేదాన్తేషు ఉపనిషత్సు, గోప్యై రహస్యతయా
సీక్ష్మి పైః త్వదీయ వాక్యైః భవద్వచనైః, అహం నన్దామి తుష్యామి.
ఏతర్హ ఇదాసీం, అనుకమ్పయా కృపయా, "కృపా దయానుకమ్పా
స్వాదిత్యమరః. త్వం భవత ఉద్దిశ్య, ఆవతార హేతుం సువతారతార
ణం వచ్చి కథయామి

తా. ౬ దేవతలారా | తత్త్వపరిపాదకములైన మీ వేదాంత
రహస్య పదనములను విని నేను మిక్కిలి యానందించితిని. మీ యం
వలి కరుణతో పరిరహస్యమైన నా యవతార కారణమును చెప్పెదను.
నినుడు.

23. అస్మిన్మితి శత్యదయాతి రిక్తాః

శ్రద్ధావిహీనా మమతా భవన్తి,

నిద్రాశయ పీఠా మాత్రలో

న క్తందివం నశ్వర సమృద్ధ్యాః.

వ్యా : అస్మిన్మితి :- అస్మిన్స్వరమానే, కలా కలియుగే,
మానుజాః మానవాః, సత్యేన దయయాచ అతి అత్యంతం రిక్తాః
శూన్యాః, సత్యదయారహితా ఇత్యర్థః. శ్రద్ధయా సత్కర్మానంత్య,
విహీనాః రహితాః. నిద్రాచ, అశయం భోజనం చ, స్త్రీరితి మైథునం
చ, తేషేషాం తోలాః అసక్తాః, లోలుపా ఇత్యర్థః. న క్తందివం రాత్రిం
శివం, నశ్వరా నాశవశీలాః యాః సమృద్ధాః తాభిరన్యాః సశ్వరసమృద్ధ
దాన్తా ఇత్యర్థః భవన్తి.

తా. ౧) స్మృతము కలియుగమున మానవులు సత్యమూన దయను
న పూర్ణముగ తిడిచిరి. కత్కర్మములందు శ్రద్ధను కడనాడిరి నిద్రా
భోజనమైథుఃములందు మాత్రమే యాసక్తులైరి సశ్వరములైన సం
పదలను నన్ని కన్నులొకట నుచరించుచుండిరి.

24. తస్మాదహంజాన్మహామూఢచిత్తా

స్వంవాం మోహార్జితే మజ్జిష్యాన్,

ఉద్ధారయిష్యా మ్యుచిత కృమేణ

విమోహయ వృద్ధుత వర్తనేన.

వ్యా - తస్మాదితి - తస్మాత్కారణాత్, అహం, బహు
మూఢ చిత్తాన్ అతి మూఢస్వభావాన్, తాన్ మమహ్యన్ మాన

వాన్, ఉచిత్రమేణ అనుకూల మార్గేణ, అద్భుతవ ర్తనేన ఆశ్చర్యకర
ప్రవ ర్తనేన, విమోహయన్ ముగ్ధాన్కుర్వన్, సంసార వీప ఘోరా
ర్ణవః భయఙ్కరసాగరః తస్మాత్, పశ్చిమ్మాస్తసిః ఉద్ధారయిష్యామి
తారయిష్యామి.

తా! మూఢులు మూఢులు సంసార మగ్నులునగు నీ మానవుల
నుచితరీతిని నా యద్భుత ప్రవ ర్తనాదులచే సంసారమునుండి నేనిప్పు
డుద్ధరింతును.

25 అనన్దయిష్యామి మదీయభక్తా
నద్వైత తత్త్వం మమ దర్శయిష్యే,
అహం నదా తా న్కృపయా నటిష్యా
మ్యనన్తవేషై స్సుఖనైక వేద్యైః.

వ్యా :- ఆనన్దయిష్యామితి - అహం కృపయాదయయా,
మదీయభక్తాన్ మయిభక్తియుక్తాన్, మద్భక్తానిత్యర్థః, ఆనన్దయిష్యామి
ఆనన్దయుక్తాన్కరిష్యామి, మమ మే, అద్వైతతత్త్వం అద్వైతరహస్యం,
శేవలత్వ మిత్యర్థః, తాన్ తేభ్యః దర్శయిష్యే నిరూపయిష్యామి. సుఖ
నైక వేద్యైః సత్పురుషై రేవ జ్ఞాతం శక్త్యైః అనన్తవేషైః బహువిధ
భూమికాభిః, సదా సన్తతం, నటిష్యామి నటనం కరిష్యామి.

తా! నేను నా భక్తుల నానందపరచెదను. నా యద్వైత తత్త్వ
మును వారికిఁ జూపెదను. సత్పురుషైక వేద్యములగు బహువిధవేష
ములచే నిత్యము నటించును.

26. విస్మయత తత్త్వం మమ నిత్య సత్య
మక్రాన్త మానన్దమయం యథేష్టమ్,
వశో భవిష్యామ్యఖిలార్థ విన్ద
సన్ధాన మూల ప్రకృతేః కదాచిత్.

వ్యా:- విస్మృత్యేతి:- కదాచిత్ కస్మింశ్చిత్కాలే, అహం, నిత్య సత్యం సర్వదాసత్యస్వరూపం, త్రికాలాబాధిత మిత్యర్థః, అక్రాంతం సంతతం అనన్తమయం అనన్తాత్మకం మమ మే, తత్త్వం సహజస్థితిం సచ్చిదానందరూప మిత్యర్థః. విస్మృత్య స్మరణవిషయ ముక్పత్యా, యథేష్టం స్వేచ్ఛయా, అలౌఘానాం సకలవస్తూనాం బద్ధసద్ధానాయాః బద్ధదాయిన్యాః పరస్పరం సకలపదార్థాన్ మేలయన్త్యా ఇత్యర్థః, మూలప్రకృతేః మాయాశక్తేః, వళః ఆధీనః భవిష్యామి.

కదాచిదహం సచ్చిదానందమయం మత్స్వరూపం విస్మృత్య సర్వపదార్థ సద్ధాన కారిణ్యాః మూలప్రకృతిరూప మాయాయా వళవర్తి, ధూత్వా సజ్జరిష్యామితి భావః.

తా. నేనవృషదవృషడు త్రికాలా బాధితము నానందరూపమునగు నా నిజస్వరూపమును మఱచి, సర్వవస్తు జాతముతో సంబంధమును గూర్చు నా మాముఖ లోబడి సంచరింతును. ప్రకృతి వళవర్తియైన మానవునివలె సజ్జనిగ నే యుండును.

27. భక్తాయ మూఢాయ విచక్షణాయ

న్మత్తాయ ధీరాయ సక్తైతవాయ,

తత్తదృశా వర్పణవ ద్యభేచ్ఛం

నివేదయిష్యే హ మకామనోపి;

వ్యా:- భక్తయేతి:- అహం, అకామనోపి సంకల్ప విత హితోపి, భక్తాయ భక్తియుక్తాయ, మూఢాయ మూఢాయ, అధవా, మోహవిష్టాయ, విచక్షణాయ వివేకయుక్తాయ, ఉన్మత్తాయ ఉన్మాదినీ, ధీరాయ పండితాయ, అథవా, దైర్ఘ్యవతే, కైతవం ఫలం తేన యుక్తాయ కావల్క్యయుక్తాయ, జనాయ, దర్పణవల్ ఆదర్శ ఇవ, యథేచ్ఛం, తత్తదృశాన్, తాన్తాన్రసవిశేషాన్, రుచి భేదాన్, నివేదయిష్యే ప్రకటికరిష్యామి.

దర్పణ కాచమణి పై కద్య విశేషణ తల్పన్నిహిత వస్తువః (పరి
బోధ్యం బిష్ణురద్యకం సత్ పృథిభాతి. ఏవమేవాహవాపి భక్తసమక్షే
భక్త ఇవ, మూఢసన్నిధౌ మూఢ ఇవ, వివేకినస్సకాశే వివేకివ,
ఉస్మత్త సంరగ్లే ఉన్మాదీవ. వణిత గోష్ఠ్యాం విద్వానివ, కటిలా ఏకే
సక్తైతవ ఇవ. భాస్వామి, త త్తద్యుచీః కేభ్యో దర్పయిష్యామి, ఉవ
మూలజ్ఞాంః.

రా. స్వచ్ఛమైన యద్దమున తల్పన్నిహిత వస్తుస్వరూపము
యథాతథముగ నే కనఁబడును, నేనుఁగూడ నట్లే, యెవ్వరితోఁ గలిసిన
వారికడ వానివలె నుంచరించును. భక్తునికడ భక్తునివలె, మూఢుని
యెదుట మూఢునివలె, వివేకి యెదుట విచక్షుణునివలె, ఉష్మత్తునితోఁ
గలిసిన నున్మాదివలె, వండితుని యెదుట వండితునివలె, మోసగాని
చెంత మోసగానివలె స్వచ్ఛుగాఁ దిరుగుచు, నా యా రుచులను వారు
గ్రహించునట్లు నటించును. నాకే కోరికయు లేకున్నను నున్నట్లు కనఁ
బడుచుండును.

28. సత్త్వా మహాదేవ మితి బ్రువంతం
దివ్యవ్రజోఽగాన్నిలయం స్వకీయమ్,
సద్యోఽభిజాతం తనయం విలోక్య
మోదిస్త మాతాత్మకుల పృథీపమ్.

వ్యా :- సత్వేతి :- ఇతి ఏవం, బ్రువంతం కథయంతం, మహాదేవం
భగవంతం, సత్త్వా సమస్కృత్య, దివ్య వ్రజః దేవనమూహః, స్వకీ
యం స్వీయం, నిలయం థామి, అగాల్ అగచ్ఛత్. సద్యః తదానీం,
ఏవం అభిజాతం ఉత్పన్నం, ఆత్మకుల పృథీపం స్వవరక పృథాకం, తన
యం కుమారం, విలోక్యదృష్ట్వా మాతా తత్త్వని అమోదిష్ట ముముదే
ముదమివాపేక్ష్యత్.

ఏవానుదాత్తః. తతః తుముని 'ఏకాచ ఉపదేశేన నుచాత్తాత్' (7-2-10) ఇతి ఇటో నిశేధే వేత్తుమితి గూఢమ్. పృథ్వీ విదేః జ్ఞానార్థకత్వాత్ ఇటా వేదితుమితిస్యాత్ అత్ర జ్ఞానార్థకత్వాత్ కథం వేత్తుమితిగూఢః సత్యం, వేత్తుమితి గూఢస్థితౌ సత్యజ్ఞానార్థకత్వం లక్షణాయా స్వీక్రియతే.

ఏవం వాశీలనే ఏకాదృశ నిశాఢ పృక్రియా జ్ఞానవతామేవ నారాయణదాన మహాకవి పద్యేషు వదాని సాధుత్వేన పృథిభాన్తి నాన్యేషామితి న వివిచ్య వక్తవ్యమ్. అత ఏవ నారాయణదానః కాళిదాసాది పృబధేష్వివ వదరచనానుకరోత్. ఏకాదృశవ్యాకరణ పరిజ్ఞాప వశేవ కవేః ముఖ్యం పృయోజఃమ్.

ఇదం త్వవశ్య మవధేయమ్ యత్. "పాణాకృత్య జయార్థ" మితి చతుర్థస్థరే వద్యమ్.

జయార్థమ్ = జయలక్ష్మీమ్, పాణాకృత్య = పరిణేయ. ఇతి లక్ష్మీనారాయణకాష్ట్రీణా వ్యాఖ్యన్.

వెమ్మరాల సూర్యనారాయణ కాష్ట్రీణ స్త్రీవ మభిప్రాయన్తి. జయార్థం = జయలక్ష్మీమితి వ్యాఖ్యాతః ప్రమాదః, అతో మూలే జయార్థమితి పాఠస్యాత్ సూర్యరాయాన్ధ్రా నిఘంటౌ ముద్రితబ్రహ్మ సమ్మద్ధిః పార్వతీ, లక్ష్మీరిత్యర్థ త్రయం కథితమ్ తద్బలాజ్ఞయ X ముద్ధిమ్ = జయార్థి = మభివృద్ధిమ్ లక్ష్మీమితి వాఙ్మోలభ్యతే. అయేవ పాణాకృత్య = పరిణేయేతి లక్ష్మీనారాయణ కాష్ట్రీణాం వ్యాఖ్యానసి నన్దచ్చుత - ఇతి.

అత్యేదం బోధ్యమ్ - అర్థకబ్ధి ధనవాచకః. ధనచ్చ లక్ష్మీ రూపమ్, అతో జయార్థా మిత్యర్థ జయలక్ష్మీ మిత్యర్థ సిద్ధ్యంతీ లక్ష్మీ నారాయణ కాష్ట్రీణామా శయః తాపన్మాత్యేణ జయలక్ష్మీరిత్యర్థ కృబ్ధ కత్తాన లభ్యతే. అతో ముద్రికబ్ధ ఘటితః పాఠస్సీక ర్తవ్యః. తేనార్థ సజ్జిరిత్యభిప్రాయో వెమ్మరాల మహాదయానమ్

వస్తువును కాప్రితో రుభయో రహ్యకయో న నమ్యే.
 తథాహి - మూలే "నిర్వ్యం హ సేపాణాపు వయమన" 1-4-77 ఇత్య
 న పాణానిర్వహ్యవయమనారే గతి సంజాయామ్, "కు గతిపాదయః"
 య సమాసే, త్వోల్లబావేశే పాణాకృత్యేతి రూపమ్. ఉపయమన
 శబ్దా వివాహార్థ కోత్యాశ్రయణేనైవ విచారః కాప్రిత్యామకారి. తివ
 యన శబ్దస్య వివాహార్థ కర్తృమాశికాశ్చ వృత్తికారః. ఏతదేవ
 ప్రాప్తిర్యోచారస్య మూలమ్. తదా కథంబిదపి మూలగ్రాహో న
 సూక్ష్మ భవతి. ఉపయమన శబ్దస్య స్వీకార మాత్రమర్థ ఇతి హరదత్
 తాదయో నిరణేషః. తథాచప్రయోగః "పాణాకృత్య మహాహ్ని
 జయార్థమిత్యేవ పాతః, జయాయ ఇదం జయార్థమ్. ఏవశ్చ
 యమ్ = జయాయ, సేనామ్ = సైన్యమ్, పాణాకృత్య =
 వ్యూహం రక్షతానిర్వర్థ ఏవగ్రీవకర్తు నమ్యతః. ఏవమేవ సిద్ధాంత
 శిత్స నారాయణద్వార మహాకవిభిః పాణాకృత్యేతి ప్రయుక్తమ్
 జయార్థ మిత్యేవ తాతకగ్రాహే పాతః. పాణా కృత్యేత్యస్య. స్వ
 త్యర్థం స్వీకృత్య తత్కర్తృవత్తదనాయ జయార్థమితిపాత విషయేన
 తత్సమర్థనాయ అవసరద్ధ విభున్తు ప్రదర్శనచ్చ వెన్మనా
 యోదయా నామ మచితమేవ. ప్రకృతే ఉపయమనం = స్వీకారమాత్ర
 మేవమ మాశికృత్య ప్రకృతే పద్యం సరమాయు మహాకవి నేతృత్వము
 విస్తరేణ.

ద్వితీయంగ్రాహి సుఖ్యుదితి పదం ప్రయుక్తం మహాకవి నా త్రహ్మన
 సిద్ధాంతమ్. సుఖదుఃఖ తత్త్రియాధామితి కర్త్యాదిగణే పాత్య తర
 "పద్యుదిత్యో యగి" త్వనేన స్వారే యక్రవ్యయః. సుఖ+య
 ఇతి సీతే యో అథా ఖాత్మక త్యా "దత్త తోప" ఇత్యకారలోపే సుఖ్య
 ఇతి బాతే ననాద్యనా భావనః. ఇతి విశిష్టస్య భావత్రైతరః కర్తరి,
 లజీ, అదాగమే, తిపి ఇకారలోపే, శపి, వకరూపే అనుభవదితి

అత్ర యోగముగ మేమృత్యునే కేవల విమర్శనా, తత్తున నమృత
యకః తత్తున దృష్ట్యా తే బుధము, అయితము తే ముఖ ఇత్యుక్తం బుధ
లోప ఇత్యుక్తం బుధ నావ తే ననాద్యనాదాతవ ఇత్యుక్తం బుధ
ప్రత్యయ సర్వ విభిన్న ప్రాచుర్యనావ తే.

ఇచ్చ వేద విమర్శనా యజ్ఞు ప్రత్యయం. కంఠన పౌర్వం
మన్య నే, తదపి నయు క్తమ్. యజ్ఞు ప్రత్యయం. కంఠయక ప్రత్యయం.
తస్య యజ్ఞోచితత్వం న లుక్కుబ్దన లోప విహితం. ఏనాం రీతిమా
ప్రత్యయగ నప్రవరణం, అయిత ప్రాచుర్యం వ్యతిహరన్తి. నమృత
వనోత్తరం తస్య పౌర్వయత్నం సిద్ధ్యంతే దిక్.

వ్యాఖ్యాన రీతి :

ఏతాదృశస్య పౌర్వ రాజస్య అనుభూత్యా అపేక్షితే.
వివా వ్యాఖ్యానం తారక కావ్యం న సుజ్ఞాతం భవతి. సానినియతాకి
నూత్రాగా ముదాపారణమే తదితి పౌర్విజ్ఞాతం కవివర్త్యే. అపౌర్వజ్ఞాత
మపి లోకస్య బలం ప్రాదర్శికావ్యే. అయి వ్యాఖ్యిని లోకస్య ఏత
వ్యాఖ్య పరిజ్ఞానే అత్యంత ముపయోగకరం. ఏనం స్థితే శ్రీమద్భిక్షు కష్ట
రాయ మహాదయై తారక కావ్య వ్యాఖ్యాన నిర్మాణాయ శీఘ్రము
భట్ట లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిః ప్రేరితః. తత్పరంగా మద్యకృత్య శాస్త్రి
భిః భావార్థ దీపికే వ్యాఖ్యానం వర్తించి. తేహి శాస్త్రి వర్యాః సామ
గ్రామే స్థాపితే వేదసమాజే సాహిత్యే అధీశః. తేహం లోక బుధ
కం బాగ్యుర్. తాన్ విజయవగిర మహారాజ సంస్కృత కళాకాలాయం
మహామహేనాసాధ్యాయ జ్ఞాతా సుబృహదయశాస్త్రిః, మహామహే
నాసాధ్యాయ పరి వేంకటేశ్వరశాస్త్రిః, మహావేద్యాయ న
వేంకటశాస్త్రిః న్యాయ వేదాంత సాంఖ్యయోగాదిదర్శనాచార్య
సూర్యనారాయణ శాస్త్రిశ్చ కాస్త్రాణి అధ్యక్షగవన్. ఏతాన్
లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిః వ్యాఖ్యానం బద్ధహి అన తేహి.

“ఇహన్వయముభేదైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా

నామూలం లిఖ్యతే కిచ్చిత్ నానపేక్షిత ముచ్యతే.”

మల్లినాథ ప్రతిజ్ఞామనురుధానాః కావ్యం వ్యాఖ్యం. తత్ర కావ్యార్థ పరిజ్ఞానస్య యావత్ వ్యాకృతి రపేక్ష్యతే సాన్యక్షేపి. అథిక్ వ్యాకృతి ప్రదర్శన స్తు తత్ర నోపయుజ్యతే ఇతి మనీషయా విస్తరేణ వద శాస్త్రం న ప్రదర్శితమ్.

“అభాజితాభ్యాం ధరణీ చిరాయ”- ‘తత్రత్వికా’ చలదుచ్చూడ చూడవాన్, అనువత్, తిప్పడు, అచ్చగత్య. ఇత్యాదీనాం విశిష్టశబ్దా నాం నిషయే వ్యాకరణ ప్రక్రియా విస్తరేణ నిరూపితా. కిచ్చి కోశబలం వివా ప్రకృతకావ్యం నాధిగతుం శక్యత ఇతి సమనస్తరమేవోక్తమ్.

1) నిమ్మటానే	2) దివాకీర్తి
3) ఉరస్యస్తః	4) వావదూతాః
5) నిషద్యాపి	6) ప్రతోలీషు
7) సింహసంహసనా	8) హైయద్గవీనః
9) నిష్ఠానమ్	10) కూర్పికా
11) మస్తు	12) విశేషక
13) భమరక	14) ఆవపదీన
15) దేవచ్చంద్ర	16) అనుపదీన
17) నాకే	18) కోలాశ్చక్రముః
19) కూవశేన	20) గుణస్పృహకమ్
21) ఆనాయ	22) మనేనీ
23) విశర్ది	24) వప్రః
25) శేదాః	26) ఆవదాతః

27) ఆజ్ఞాయా:	28) కాణ్డ
29) యథాజాత:	30) తీరస్,
31) శిశ్విదానం	32) తద్వదః
33) పాదాతం	35) వార్తమ్.

ఇత్యాదీని కోశమూల) (పసిద్ధాని పదాని కనినా ప్రాయోజితత. నామ లిక్ష్ణునా కాననాది కోశపరిష్కానాభావే ఏతాని పదాని సంస్కృతాని భాషాస్తరాణివేతి వ్యాముహ్యేరన్ పాఠకాః తాదృశప్రమాదో మాభూదితి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రివర్యః సర్వాన్ కోశానేకముఖ కృత్య (వధమతః పదస్య అర్థం ప్రదర్శ్య తస్య ప్రమాణతయా కోశం లిలిఖుః. తేన మహానువకారః సంవృత్తః, కోశప్రదర్శనం రామభట్టా నామేవ సుశకమాసీత్. నాన్యేషామిత్యత్ర న కాపి సంశ్చితిః. తేహి నిరుక్తరీత్యా వ్యాఖ్యానస్య యే యే అంశా అపేక్షితాస్తాన్ సర్వా నపి ప్రదర్శయా మానుః. (వధమతి స్సమన్వయ, అనంతరమృతం విలిఖ్య దేశభాషా వశం విదాన్య నః సర్వేషామపి పద్యానాం స్వదేశ భాషాయామపి తాత్పర్యం ప్రొల్లిఖన్.

ఏవం మూలగర్భస్య (వాల్మీగిగ్రంథస్య చ సుకృతినోః శ్రీపుంగవ యోరివ శుపాదానుకూల్కం సజ్జాలమ్ ఇతి ఆంధ్రప్రదేశ్భా స్పర్శ్యపి గ్రంథకర్త్రోః అధమర్ణా ఏవ ఆరన్నితి ధృఢమహం విశ్వసిమి. ఏతద్గ్రంథ ప్రచారాయ శ్రీమన్తః ధన వన్తే మహాన్తః ఉదారచరితాః కట్టా శుశ్రవరాయ మహాదయాః బద్ధదీక్షా భావన్తితి మహాదిదం ప్రయోద స్థానమ్. లోకానా మేతాదృశమహావకార కారణాయ శుశ్రవరాయ మహాదయా రామాయారోగ్యైశ్వర్య భోగభాగ్యాది జాతం క్రియః పతిః ప్రసాదయేత్విత్వా శీరాకాసే.

—: అ వ తా ర క ము :—

1. (శ్రీ) నారాయణదాస కృతమైన “తారక”
కావ్యానికి సమీక్ష.
2. (శ్రీ) రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితమైన
తారకవ్యాఖ్యకు అభినందనము)

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ

విశాఖపట్నం-13

24-3-1988

శ్రీ:

—: అ వ తా ర క ము :—

వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి, - సాహిత్య విశారద, - వ్యాకరణ విద్యావేదీణ, - భాషావేదీణ.

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ, యం. ఏ. సి. ఓ. యం.

ఉపాచార్యుడు (విశ్రాంతుడు)

సంస్కృతవిభాగము,

అంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము: (వాల్తేరు).

యొక “తారకము” ఒక సంస్కృత మహాకావ్యం, కర్త (శ్రీ) మదనాచార్యులు. “తారకము” నారాయణదాసుగారు, వ్యాఖ్యాత (శ్రీ) రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు, వ్యాఖ్యానాడులకు ప్రత్యేకంగా శ్రీ శ్రీ.

ఈశ్వర రావుగారు, కావ్యం కనుసీయంగా ఉండి చవులూరించింది. కర్త అంతరంగంనుంచి ప్రకాశించారు. వ్యాఖ్యాత సాహసంతో ధైర్యం తీర్చారు. ప్రోత్సాహకర్త అస్వర్థంగా ఆదరించి పరించేడు. గుణచయం నన్ను బంధించింది. "ద్విర్భద్రం సుబద్ధం భవతి" అన్న మాటకు బదులుగా "త్రిభద్రం ప్రభద్రం భవతి" అన్నట్లయింది. నాలుగు దశాబ్దాలపాటు ఔత్సాహికాకార శాస్త్రపరిచయం నాకుందిగదా!" అన్న విశ్వాసం కూడా తీర్చిదిండి. ఇంత తదంగం ఉన్నందువల్లనే ఈ దిగువ కొన్ని విషయాలను నేను ముచ్చటించటం జరిగింది. అవి కూలంకషాలూకాస్త్రో రుచివర్ణనలూ-కావు-స్థానీవులకాలు మూత్రం అవుతాయ.

ఇక ఉద్దేశక్రమానుసారంగా వస్తామింనుకుందాము. "కావ్య కము" అయిదుస్థల కావ్యం, మొత్తం రెండువందల తొంభైనిల్లది, శ్లోకాలు ఇందులో ఉన్నాయి. కథ చాలా చిన్నదే. అతిస్థూలంగా (పరమసంగ్రహంగా ఉంటుంది— "భారతదేశం - వివిధ్యవ) దేశం - చరచన్నదీతీతం-సంశ్రితకల్పమునే గ్రామం - మహేశ్వరుడనే శ్రోత్రీయ - బ్రాహ్మణుడు అతని భార్య— ఆదంవతులకు పరదేవతాంశంగా భిక్షుకుమారుడు కలిగేడు - అతని పేరు భారకుడు - పెరిగి పెద్దవాడై సకల కలాపూర్ణుడయ్యేడు-అతనికి ఏదో యాత్రాభిలాష కలిగింది-ముందుగా విబుధనగరం వెళ్ళేడు - అక్కడ రాజకుమారునితో పరిచయంకలిగింది-రాజున్న చక్కగా ఆదరించాడు - రాజకుమారుడూ తానూ కలిసి సముద్రయానం చేసి, చంద్రదీప్తివం చేరుకున్నారు. అది భారత, చక్రవర్తినివాసం - చంద్రమతీనగరం దాని రాజధాని - చక్రవర్తినివాస చూచి సంతోషించి స్నేహ చేశాడు- వీరద్వయ ఆపదలో చిక్కుకున్న చక్రవర్తి తమని సంగ్రహించేట- అందువల్ల మరీ పొంగిపోయి చక్రవర్తి తన కూతురును రాజకుమారునికిచ్చి, వివాహం చేసేడు. అంతలో కాకుండా దానితోపాటు తన స్వామంతిరాజ్యమైన కర్మభూమి (కర్మదేశం) స్వాతంత్ర్యం ఇచ్చి, అటునికీ ఆ రాజ్యాధికారం అప్పగించాడు.

తారకుని ఘనంగా నర్తకించి బ్రాహ్మణజాతికి కొన్ని వరాలిచ్చాడు. తారక రాజపుత్రులిద్దరూ స్వదేశంవచ్చి సుఖంగా ఉన్నారు.

ఈ చిన్న ఇతివృత్తం క్షేదంగా ఒక పెద్ద కావ్యం విస్తరించింది. కస్తూరి కొంచెయినా పరిమళ మధికం మణి చిన్నదయినా కాంతి హెచ్చు. వజ్రం అల్పమైనా సారం అనల్పం. ఆ విధంగానే స్వయాపాలముపుగాడిన్నా గుణగణాలనుబట్టి ఆత్మసాందర్యాన్నిబట్టి తారకం మహాకావ్యం అనిపించుకుంది - శబ్దార్థాలు, గుణాలంకారాలు, శయ్యాపాకాలు, రీతివృత్తులు, వ్యంగ్య వైభవం - ఆదిగా ఆలంకారికలు చెప్పిన కావ్యసంపద అంతా ఇందులో అమరిఉంది. ఏ ఒక్క పద్యం పరిశీలించినా ఈ అంశం విశదం అవుతుంది. పృథిపాద్యమైన విషయం, నాయకుడు రసం, అపరరమైనంతవరకు వర్ణనలు - ఇవన్నీ దీనికి మహత్వాన్ని సంపాదించాయి. రెండే రెండు నర్తకులన్న కాళిదాసుని మేఘ సందేశం మహాకావ్యం కాలేదా? పాడవుతున్న సమకాల సమాజాన్ని బాగుచేయాలనీ, అందుకు దేశానికి స్వాతంత్ర్యం అవసరమనీ, దాన్ని చక్కవర్తిని మెప్పించి సంపాదించడమే ముందిదనిన్నీ ఈ కావ్యంలో పృథిపాదితమైన విషయాలు. చరిత్ర, సమాజం, రాజకీయం - ఈ మూడున్ను ఇక్కడ పెనవేసుకొని ఉన్నాయి. నాయకుడు తారకుడు. అతడు కుటుంబతారకుడు - సమాజతారకుడు - దేశతారకుడు - చివరకు సంసారతారకుడున్ను అవుతాడు. ఈ ఔచిత్యాన్ని అనుసరించే "తారకము" అనే నామకరణం జరిగింది. సహనాయకుడు లేక ఉపనాయకుడు విబుధసగర రాజకుమారుడు. వీరరసం అంగీరసం. ఆది పాండిత్య వీరంగాను, దయావీరంగాను, యుద్ధవీరంగాను అనేకరూపాలతో కనబడుతుంది. శృంగారం, అద్భుతం, భయానకం, శాంతం, మొదలయినవి అంగరసాలుగా అక్కడక్కడ చోటుచేసుకున్నాయి. దేవతలు బాలతారకుని స్తుతించడం, తారకుని బాల్యవర్ణనం, విబుధసగర వర్ణనం, యుద్ధవర్ణనం, రాజధానివర్ణనం మొదలయినవి కొంగొత్త సౌందర్యంగా

లో నడిచేయి. ఈ విధంగా “ఉపదేశం, సద్యః పరనిర్వృత్తి” అని కావ్య ముఖ్యప్రయోజనాలను కూడా సహృదయులకు “తారకం” అందిస్తుంది భవతు

ఇవన్నీ ఒక ఎత్తు. “సాశబ్దము” కేవలం ఒక ఎత్తు సామాన్య లకు సాధ్యముకానివీ, వైయాకరణైక శరణ్యాలూ, అలోచనా మృతాలూ అయిన శబ్దాల వదేవదే ఈ కావ్యములో దర్శనమిస్తాయి. తత్కాపి కొన్ని క్రియాపదాలు “సభూతో న భవిష్యతి” అన్నంతగా కనిపిస్తాయి. దేవసభ, ఉన్నసమ్, సర్వవేదః, తీర్థధ్వంక్షః, గోపాళూరః, అహంయుః, భట్టాగృహః, కింపచానః, శిశ్విదానః, కద్వదః, భేదం భేదమ్, భావం భానమ్, అన్యగృహమ్, ప్రియప్రియేణ, ప్రియాకృత్య, ద్వితంత్రః, గాలక్షిణిః, సుదివాః, సృజ్యమానః, మొదలగు వందలకొలది శబ్దాలు ఎడాపెడా తిరుగుకొని, “పాణినీయం తత్కాగ్ర ముంచన్నచా? లేదా!” అని ఎండితులను సైతం ప్రశ్నిస్తాయి. సమ్యగిదత్, అతి తిరాయత్, అనసధాయత్, అశ్రియత్, అమిత్రదత్ అవప్రథత్, అదదధత్, అచక్రశత్, అనుసోభాయాంబుసూపే, సుఖాయతే, మొదలయిన వందలకొలది తిజంతాలు, మహావైయాకరణుని కూడా “భిన్నాది”గా (వెంటనే ప్రక్రియ లోచక ఋర్) గోకుంటూ అతాకింవై ప్రచూచేవాడు) చేయక మానవు. వీటిని వివరించడం ప్రారంభిస్తే అదొక పెద్దగ్రంథంగా మారి ‘పానకంలోవుడక’ అవుతుందని ఊహించడం జరిగింది. అయితే ఈ ప్రశ్నయోగ్యుల్లు అర్థాస్వాదానికి మూత్రం అడ్డురావు “పోవుగో మిరషకాయలవలె” మృతసద్యకు “చురు” మినిపిస్తూ ఉంటాయి. కాగా ఇదొక విధంగా “భట్టి కావ్యం” వలె సాగించవచ్చును. అందువల్లనే “పాణినియమాత్రాగామవైదికా నాముదాహరణమే తత్కావ్యమ్” (లోకభాషకు సాధించు పాణినిమాత్రా) లకీ కావ్యం ఉదాహరణం) అని కవి ఆద్యోగ సేచేయై తి చప్పెను.

కవి శ్రీ నారాయణదాసు, నాటి కాలిదాసే నేటి నారాయణ
 ధానయినాడని, తారకాన్ని ఆస్వాదించిన ఎవరికయినా తప్పకతోస్తుంది.
 అయితే ఒక విషయం:- హాసకథాపితామహునిగాను, లయబ్రహ్మగాను
 గాయక సార్వభౌమునిగాను, గేయకవిచక్రవర్తిగాను, నాట్యనిధిగాను
 ఆంధ్రమహాకవిగాను, ఆస్థాన సంపూజ్యునిగాను శ్రీ నారాయణదా
 సును గుర్తించినంతగా సంస్కృతమహాకవిగా ఆయనను సహృదయు
 లోకం చాలావరకు గుర్తించలేదు. దాని కొక్కటే కారణం. నమి
 కాలపు రచనకావడంకల్ల. తారకానికి తగినంత ప్రచారం కలగక పోవ
 డం, కాలక్రమంలో సంస్కృత కావ్యాలను సరిగా ఆదరించకపోవడం.
 తత్ఫలితం- “ఆధునిక సంస్కృత కవిత్వమా! అనిచప్పరించి, పరిశీలించ
 కుండానే సహృదయులు చవ్చన ఊరుకోవడమూ కూడా సహకారి
 కారణం అయిఉంటుంది. ఈ కావ్యాన్ని మూత్రమే నికమంగా ఉంచు
 కొని పరిశీలన చేసే దాన ప్రతిభావైభవ సువర్ణం ఎంత గొప్పదో స్పష్టం.
 కాక తప్పదు. మణి మట్టిలో మడుగుపడినా వెలికిపచ్చినవ్వడు దాని
 మహార్థం గుర్తించబడుతుంది గదా! అను.

సువర్ణ కంకణం కట్టుకున్న చేయి త్రి ఒక దృఢవ్యతిష్ఠ చేసి, శ్రీ
 దాసకవి కావ్యాన్ని ఆరంభించేడు. “ఈ కావ్యంలో కేవలం సాదాపూర
 ణం కోసమని వ్యర్థంగా ఏ పదమూ ఉండదు. ఉపనర్ణకుగాని, తల్ప
 మూసమైన దానికిగాని పునరుక్తిలేదు.
భిన్నలింగవచన సాదృశ్యం చూపబడలేదు
లోకాతీతమైన అర్థాన్ని చెప్పే శబ్దం లేదు....
అవైదికమైనపాదాని నూతనాలిది ఉదాహరణము.”
 ఈ ప్రతిష్ఠను ఆయన అక్షరకః అమలుపరచేడు. ఏ మహాకవి కయినా
 ఇటువంటి ప్రతిష్ఠ సాధ్యమయిందా! అవుతుందా! అది ఆయనకే
 చెల్లింది— సరస్వతీమూర్తిగనుక! దాసుగారికి సంస్కృతమంటే
 నాటిలేని ప్రేమ - గౌరవమున్ను. కనుకనే “సాచేవభాషాభిల లోక

మాన్యా" (1-1) అని, కావ్యానికి శ్రీకావం చుట్టేరు తరువారతనది సహజపాండిత్యమని చాటుకున్నాడు. "స్వభావపాండిత్యబలేన కుర్వే కావ్యమ్" (1-2) "పతతీ సహసేన సిదత్" (1-2) అన్న (పక్షి గూడు కట్టినట్లు) లోలోత్తరమైన ఉపమానాన్ని దీనికి జోడించేడు. ప్రపేదిరే పౌక్తనజన్మ నిర్వాహ" అన్న కాళిదాసుని మాట అనాటి పాఠ్యశాల గాక ఈయనకున్న వర్తించింది ఇది ఈయన తెన్నడమేకాదు. సమకాలికులైన ఉద్దండ కవిపండితులు చాలామంది చెప్పుకాదు. "నారాయణదాసు ప్రత్యేకంగా ఎవరివద్దకు వడి అధ్యయనం చేయలేదు" అని. అది వాస్తవం. "కస్యచిదేవ కదాచిత్ దయాయా కరోతి సరస్వతీ విదుషః-ప్రసాదమ్" (ఎవ్వడో ఎక్కడో లోటి లోకరి సరస్వతీ ప్రసాదం లభిస్తుంది) అని పెద్దఅన్నాడు. ఆగోపకు చెందినవాడు శ్రీ దాసుగాడు, "సదోషమత్సత్తవతే కవిత్వం యథా కలంకాంతి మిందు లింబమ్" (1-2) అని తరువార అయిన చతుర్కరించాడు. "జోషం ఉంటే ఉండనీ— కవిత్వంలో కనఉంటే కావ్యం రాణిస్తుంది. చంద్రిణి నీ మచ్చలేదా!" అని ఆయన ధీమా. "ఏలోహిదోహో గుణసం నిపాతే నిమజ్జతిం దోఃకిరణే ప్రివాంకః" అని ప్రసిద్ధమైన కాళిదాసుని భావనకిది అనుసరణమే అయినా అంతకు మించిన పెంతనం ఇందులో కనిపిస్తుంది. ప్రతిభతోపాటు పెంతనం కూడా దాసుగారి వెన్నతో అచ్చిన విద్య.

వీరి కావ్యప్రస్తారం ఇలాజరిగింది. మొదటి సర్గలో దేవతలు బాలకారకుని సుతించే సందర్భము, అతని శైశవ వర్ణన సందర్భమున్ను చిత్రి విచిత్రములయిన శివమూర్త్యావళి (శైక్షంతోను, స్వభావోక్తంతోను అద్వైతశాస్త్ర నిష్ఠుడనాన్ని బహురమ్యంగా అందిస్తాయి. అద్వైత తత్వం ముచ దర్శయిస్తే" (1-2) అన్న పచనం కవి హృదయాన్ని ఇక్కడ కరతలామిలకం చేస్తుంది. రెండవ సర్గలోవిబుధ సగర చరితయంతా సమకాల సమాచారికి అద్దంపట్టినట్లుగాను, కళ్ళకు

కట్టినట్లుగాను వర్ణించబడింది. మూడవ సర్గలోని నాకాయాన వర్ణనలో కోత్తరమైన ఈవమో శ్రేష్ఠులతో ముచ్చటగాలుపుతూఉంది. చంద్రమతీనగర వర్ణనము. అక్కడి జనుల స్వభావ స్వభావాది వర్ణన మున్ను స్వభావ సుందరంగా ఉన్నాయి. నాలుగవసర్గ అంతా వద్యానికి కొక వృత్తంగా నడిచింది. ఉపస్థిత, మత్త, చంద్రలేఖ, లక్ష్మీ క్రాంచవద, శ్రేణిక, శంభునటనం, తన్వి, మొదలయిన ఇరవై కొత్త వృత్తాలు ఇందులో విహరించేయి. ఇవి "కనీసీ ఎరుగనివి"గా తోన్నా కవియొక్క ఛందస్సారాన్ని ప్రకటిస్తాయి. తారక రాజపుత్రులు చక్రవర్తిమైతినీ సంపాదించడం, చక్రవర్తి శత్రువులతో వాటి పోరాడి జయించడం, చక్రవర్తి భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం ప్రసాదించడం మొదలయినవి ఇందులోని విషయాలు. విషయానుగుణంగాను, రసానుగుణంగాను శబ్దార్థ సంఘటనసాగి, కవి ప్రతిభను వివాళులు కట్టిపెట్టి ఈ సర్గ, అయిదవసర్గ ఉపసంహారం. చక్రవర్తి కన్యాదానమూ, రాజ్యదానమూ కూడా జరిపిస్తాడు. రాజపుత్రుడు ఉభయాన్ని స్వీకరించితిరిగి తన దేశం చేరుకుంటాడు. తారకుడు భారత రాంకుడై, కుటుంబిలయి శుద్ధశ్రోతముడుగా జీవనం సాగిస్తాడు. ఈ సర్గ పూర్తిగా దాక్షాఫల సమృద్ధిగా నోయారినట్లేస్తుంది. నారాయణదాన, విజయనగర నామ గర్భితమైన చక్రబంధంతో కావ్యం స్వస్తిఫలమవుతుంది.

పైపైని తారకం కల్పితకథాకావ్యంగా గోచరిస్తుంది. కాని అంతర్లీనంగా ఇది స్వకీయచరిత్ర స్వలితమైన చరిత్రకావ్యం. అన్యవదేశంగా తన జీవితచరిత్రను ఇందులో రంగరించేయి శ్రీ నారాయణ దాసుగారు. వారి చరిత్ర పూర్తిగా తెలిసినవారికే ఈ అంశం అర్థమవుతుంది. "సువర్ణ ముఖనది - అజ్ఞాత అగ్రహారం - శ్రోతీయ బ్రాహ్మణ కుటుంబం - దివ్యవభాషతో దాసుగారి జననం - బాల్యంలో వారి అద్భుతకృత్యాలు - పాండిత్యవీర - విజయనగరం - రాజకీయం లాంటి వగచయిం" - మొదలయినవి సంసిహితాలు అడుగడుగునా

చక్కగా స్ఫురిస్తునే ఉంటాయి. విదేశగమనాదులు కొన్ని భావనా తరంగాలు, శ్వేతద్వీపం అంటే “ఇంగ్లండు” దేశమనీ, చంద్రమతి అనగా “లండన్” నగరమనీ, చంద్రకాంతానది “శేమ్స్”నది అనీ, సమాజవర్ణన బ్రిటిషు పౌరుల వర్ణన అనిన్నీ ఎవరికయినా - చెప్పటం దానే - ఇట్టే తెలిసిపోతుంది. ఇక దాననుచూచి వ్యక్తిగతమైన ఆశయాలు, ఆదర్శాలు, రాజకీయమైన, సామాజికమైన, సాంస్కృతికమైన, తాత్వికమైన భావాలు, అభిరుచులున్నూ కావ్యంలో గజిబిజిగా అల్లుకుని కొన్ని చోట్ల గూఢంగాను, మరికొన్ని చోట్ల స్పష్టంగాను దర్శనమిస్తాయి, — “అద్వైతమే తత్త్వచింతాపథి - వేదమార్గమే రాజమార్గం - బ్రాహ్మము, ఖైత్రము - ఈ రెండే సనాతనంగా నకల శ్రేయస్సాధకాలు (జ్ఞానవిజ్ఞానాలకు ప్రతీకం బ్రాహ్మం, తేజః పరాశ్రీమాలకు ప్రతీకం ఖైత్రం) భారతదేశంలో ఒకప్పుడు గాఢమాలా, నగరాలు సర్వవైభవాలతో కలకలలాడుతూ ఉండేవి - అవిప్పుడు కాగా పాడైపోయేయి - అవి బాగుపడాలి - సమాజం ప్రసరదృఢింపబడాలి - భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం సంపాదించాలి. అప్పుడే అన్నీ సమకూరుతాయి - చక్రవర్తికి అనుగుణంగా ఉండి సహజంలేసి స్వాతంత్ర్యం పొందడమే ముందిది - బ్రిటిషు సమాజం అన్నివిధాలా జుహూపన్నతంగాఉంది - అవిధంగానే భారతసమాజం కూడ ఉంటే ఎంత బాగుండును! ఖైత్రమే రాజ్యమే లాలి - బ్రాహ్మం మాత్రం తత్త్వ ప్రాతినిధిగా తారకంగానే ఉండిపోవాలి” — ఇవి భావనీధికలు. ఇందులో కొన్ని ఈరాడు ఎబ్బెట్టుగా తోచవచ్చు. కాని క్రిస్తుకం శిరసయ్యో కతాబి ఆరంభములో ఈ భావాలు ఎంత సహజమైనవో కొవిదులకు స్పష్టం అవుతుంది (తారకరచన క్రి. క. 1910 ప్రాంతమున గురుకులోవాలి). వీటిని గురించి తర్జనభర్జనలు జరపడం నేడు అప్రమేయతం - అనుచితం. “బేబిలు మీల్డు” పుస్తకమున్నది అప్పుడున్నది. తర్జన భర్జన దేవతార్పణము అక్షమించదు - అనుచితం

తానూ కాగా ఇటువంటి మహాకావ్యాన్ని సంకల్పించిన మహావీర శివమూర్తికం పరకాశుడే.

వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు:—
 “కావ్యీభూషణ” విరుదాంచితము - కవివండిత శిరోమణులు—
 సాహిత్యసారసర్వజ్ఞులు - పురాణ వివచన శేండులు—వామదూతాగ్ర
 గణ్యులు - సత్త్వనిష్ఠులు - అత్యగ్రుహ సంపన్నులు. వీరి కవిత్వాసా
 దిత్య ప్రకర్షను, గుణసంపదను గుర్తించి సహృదయులొకం వీరిని సావ
 ర్థ్యమైన “గండపెండరము”తోను, కంఠ మండలాలతోను సత్కరి
 తింది. ఇందుకు మించి వీరి యోగ్యతను చెప్పడ మెందుకు! ఇదివరకే
 వీరు పెక్కు రచనలు చేసి, “సేవాను” అనిపించుకున్నాడు. ముఖ్యంగా
 కాలిదాసుని వాన్యనాటకాలను సర్వంకషంగా తెలుగులోనికి అనువ
 దించారు. మురారి నాటకాన్ని ఉద్యోగంకా ఆంధ్రీకరించారు. ఆంధ్రీకర్త
 లింతామణికి ఆంధ్రీలో వ్యాఖ్యచేశారు. సాహిత్య వ్యాసాలను కత
 కే ప్రకటించారు. ఇటువంటి శ్రీ శాస్త్రిగారు ప్రకృతం తారకమహా
 కావ్యానికి సంస్కృతవ్యాఖ్యనూ తెలుగు తాత్పర్యాన్ని రచించేడు.
 “సాధారణోభూషణ భావ్యభావః” అన్న కాలిదాసుని పలుకు, ఇక్కడ
 మూలవ్యాఖ్యా గ్రంథాలకు సమంగా సరిపోయింది. నాంతరీయకంగా
 శా విషయం కొంచెం చెప్పవలసిఉంది. శ్రీ శాస్త్రిగారిన్నీ నాకున్న
 సహృదయానుబంధము, సహృదయానుబంధము, సారస్వతానుబంధ
 మున్ను సుచిరంగాను, అనన్యసాధారణంగాను ఏర్పడిఉంది. అందువల్ల
 ఇయన సాహిత్యవ్యాసంగాన్ని సామూహ్యంగా నాకోసారి చూపడం,
 నేను మెచ్చి “బుర్ర ఊపడము”న్ను పరిపాటి. అదే తీరులో తారక
 వ్యాఖ్యను సావల్యంగా చదువుకుని, కలహాలిమ్మనిన్నీ” వాడు నన్ను
 కోరడం జరిగింది. అదేగాక ‘అల్లులొ మల్లుపెద్ద’ అన్నట్లు, నవీనవైయా
 కరణుల్లో సాకాశస్థానం వచ్చింది. తారక కావ్యం విషయంలో వైయా
 కరణుల అవసరమున్ను చాలాఉంది. కాగా నేను వ్యాఖ్యాసాన్ని ప్రకృత్య

క్షరము చదవడమున్ను, 'కొరకరానికొయ్య' వంటి కొన్ని పృథ్వి గాల విషయంలో నాకు తోచిన నలనాలను చెప్పడమున్ను తరిగింది. ఈ అవకాశం కలిగినందుకు నాకున్న ఎంతో ఆనందం కలిగింది. ఘనీ ఘనులూడుతున్న కుంచెడు వియ్యం పులిహొరకు కొంచెం కరివేపాకు అందించినట్లు' సంకృప్తికలిగింది. 'అమర్చినదాంట్లో అత్తగారిచెయ్యి అనే సామెతకూడా గుర్తుకువచ్చి నవ్వుకున్నాను, సరే - దానికేమి !

ఇందులో ప్రతిశ్లోకానికిన్ని స్పృదుతుభురమైన సంస్కృత భాషలో వ్యాఖ్యానము - తాత్పర్యమున్ను—చివరను ముచ్చటయిత తెలుగులో తాత్పర్యమున్ను, కూర్చబడినాయి. వ్యాకరణాంశార చ్చందో విశేషాలు అవసరమైనంతవరకు నూచనగా చోటుచేసు కున్నాయి. విశుర్కలు, వాదోపవాదాలు, కాకదంత పరీక్షలున్ను— పూర్తిగా కాలానుగుణంగా విజువబడినాయి. ఈ కాలంవారికి అతి సజ్జాంచవుగదా! మొత్తం మీద వ్యాఖ్యానం సహృదయతంతరంగాను బాలప్రథ సామాన్యంగాను, సముచితంగాను సాగించనవలెనో సంజే హంతేదు. ఇది నా సంపూర్ణానుభవం.

ఇక ప్రోత్సాహకర్త (శ్రీ) కర్కా ఈశ్వరరావుగారు:— (శ్రీ) నారాయణదాసుగారికి దగ్గరబంధువు. (అల్లునికి అల్లుడు), దాసభారతికి తత్యబంధువు వాణిజ్యవికారమలయినా వాణివికారదులు కూడా సహృదయ చక్రవర్తి, సరస్వతీపతివస్యయంతానక్తి గలవారు. అంత వల్లనే "దాసభారతి ప్రకాశన" మహానరయగానికి పీఠీతులయ్యాడు. నవత్రకాలతరబడి నిర్విరాయంగా వాన్ని జరిపిస్తున్నారు. తగిన ముత్తి క్కులను పరింది, పాఠసమయంలోని సంపాదించి, లోపాలులేకుండా కూడుకుంటున్నారు. మహామల్లు, పూర్తికావస్తున్నది. అవధురం సమీపిస్తుంది. అందులో మళ్ళీ ఇంకా ఈ తారకవ్యాఖ్య. సమకూడా

శ్రీదాసుగారి 'జగజ్జ్యోతి'ని సంస్కరించి పారస్వతీసిరాజనములో తాళ
కాన్ని నడిపాక్షింది ఈ అవతారకము రచించి, ఏదో కొంత అర్చివ్యాన్ని
జపించేనని చెప్పడానికి గర్విస్తున్నాను- 'అచార్య' యన. వి. శోగా
రావువంటివారు 'అధ్యక్షుల'యితే, మావంటివారు 'ఉద్ధాతలు' కావడం
తరిపాటి. అదే జరిగింది ఇదంతా జరగటానికి నిదానం శ్రీ ఈశ్వరరావు
గారి ప్రోత్సాహం అది తేకపోతే యజ్ఞ మూలేదు-ముక్తిక్కులూ లేరు.
'దిరాలంబా దాన నరస్వతీ' అయిఉండేది. 'ఈశ్వరుని సామర్థ్యం' అందరికీ
ఉంటుందా - మరి!! కాగా శ్రీ ఈశ్వరరావుగారు నర్వదా నర్వభా
నన్మదయుల అభినందనాలకు ఆకీస్సులుకున్న ఆర్తులు.

చివరగా — ఒక నారాయణుని మూలమూ, మరొక నారా
యణుని వ్యాఖ్యానమూ (అద్వైతంగా భావిస్తే మరీమంచిది), కలిగిన
ఈ తారకమహాకావ్యం, ఈశ్వరప్రేరితమైన 'అవతారకము'లో కలిసి
'ఆ చంద్రతారకము'గా ప్రకాశించాలని నా ఆకాంక్ష. 'తథాస్తు'

నన్మదయుసేవకుడు

విశాఖపట్నం-18 }
24-8-1988

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ

ఇంటి అడ్డం :

ది. నం. 50-96-8/ఎ

టి. పి. టి. కాలనీ, సీతమ్మిథార

విశాఖపట్నం-18,

పిన్. నం. (530013)

పీఠిక

శ్రీ గురుమూర్తయే నమః

ఇయ్యది "కారకమ్" అను పేర సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యము. ఇందు అయిదు సర్గాలు. ఒకటి రెండు తక్కువగా మూడువందల శ్లోకములు గలవు. జగ ద్విఖ్యాత యశస్కులైన శ్రీ మదజ్ఞా దాదిధట్ట నారాయణదాస మహాకవిశేఖరులు రచించిన దీకావ్యము.

బంగారమునకు బరిమళమచ్చినట్లు - రచయిత పౌదయమను పూర్ణముగా నవగాహించుకొని సంస్కృతమున నొక వ్యాఖ్య, తెలుగున నొక వ్యాఖ్య రచించినవారు పండిత శిరోమణి; బ్రాహ్మణుడగు" బిరు దాంకితులగు బి. శ్రీ రాంధట్ట లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రివర్యులు.

నేటి మన కీకావ్య మపూర్వమైనది. కాని క్రీ. శ. 1910 సంవత్సరము నాటికే నాగర లిపిలో ముద్రితమై మూలముమాత్రమే జర్మనీ దేశముదాక వయనించి మార్ట్స్బర్గ్ యూనివర్సిటీయందలి సంస్కృత భాషా ప్రాచార్యుడగు గెల్లనర్ పండితుని ప్రశంసల నందుకొన్నది. సర్వవిధములనంతటి మహోత్కృష్టమైన ఈకావ్యము తన మీనాటికి గనులారఁజూచి, చదువుకొని యాశ్చర్యావధముల నొందుటకు హేతువు నిస్వార్థ బుద్ధితో శ్రీనారాయణదాస సారస్వత మంతయు నాంధ్రమాతకు పూజోపహారముగా సమర్పించుకొను మహోద్యమమునకు నడుము కట్టిన బ్రహ్మశ్రీ కర్కా శాస్త్రిరాయ మహాశయుల సంకల్ప బలము, ఆయన సఫలత మనోరథులైనారు. అది యాధునిక మగు మన యదృష్టవరిచ కము.

ఁటి యపూర్వ సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యమును రచించిన రు విహంత ర్యాణి మహాకవి మహాగాయక శిరోత్థము సంస్కృతాంధ్రాంగ్గ

పాఠశ్రీ కాది బహుభాషా భాండగారము నైన శ్రీ ఆదిభట్టనారాయణ దాసుగారు.

“నారాయణదాస జయంతి సందర్భమున” ఆచార్య. కళా ప్రపూర్ణ విద్వాన్ శ్రీ గంటి జోగి సోమయాజులుగారు వాసుగారిని గూర్చి వ్రాసిన వాక్యము వివిధ లోకములలో మహావిద్వాంసుఁ డెవ్వఁడు? తెనుఁగున దిట్ట. సంస్కృతమున స్పష్ట, సంగీతమున సమ్రాట్. వింత వింత స్ఫూర్త్యములతో విగాట్టు, కన్నడము, ఉర్దూ, ఆంగ్లము పాఠశ్రీకము అరబీ భాషలలో, నేరిమి గలవాఁడు, కళాకా లాధిపుఁ డయ్యు, ఆఖల భారతమున సంచరించినవాఁడు, ఒక్క మహా రాజు పోషణలో నుండియు, వివిధ రాజాస్థానములలోను పేరుండి గౌర వింపబడినవాఁడును, ప్రాచీనకవులు ప్రారంభించిన ప్రాతకావ్య ప్రక్రి యలో సిద్ధుడైన వాఁడును, కేవల స్వయంప్రతిభతో అపూర్వకావ్య ప్రక్రియను - సంగీతము సాహిత్యము స్ఫూర్త్యము మొదలైనవాని నన్ని టిని మేళవించి కల్పించినవాఁడు ఏవఁ డైన నున్నాఁడా యని పగిల్చింప వచ్చు. ఉండినవాఁడు, శ్రీమ దజ్ఞాడ ఆదిభట్ట నారాయణదాసు. తమ కావ్యరూపమున అజరామరు లైన ఇతర కవిశ్రవరులవలెనే ఆంధ్రదేశ మున ఇతఁడు నేడును ఉన్నాఁ డని చెప్పక తప్పదు” అని శ్రీనారాయణ దాస మహాకవి కృతగ్రంథములు నలువదియూటింటిలో ఈ “కారక” కావ్యమున కొక విశిష్టత కలదు. తక్కిన తత్కవులు లన్నియు భారత భాగవత రామాయణములతో, భక్తిప్రభావము లగు స్తోత్రగ్రంథముల తోఁపకో, భాషావిశేష బోధనతో, సంగీత సాహిత్య కళల కాది శాస్త్రములతో, భాషాంత రానువాదములతో సంబంధించినవి. ఇత సీ కావ్యమో యితివ త్రము. మొఁగలు సర్వమును ప్రకటించి కల్పిత మును, స్వదేశ స్వాత్ర్య సంపాదన ప్రయత్నమునై గొచరించుచున్నది

ఈ కావ్యము 1910 సంవత్సరమున ముద్రితమైనది. అంతకు పూర్వమే రచితమై యుండవచ్చును. లేదా ఆసంవత్సరమే రచనకూడ జరిగినను జరుగవచ్చును.

అప్పటికి మన దేశము బ్రిటీషుసామ్రాజ్యము చేతిలో అన్యతంత్రముగా నున్నది, అంతకు మున్నే శ్రీ “దాదాబాయి నౌరోజీ” మున్నగు మహానుభావులు కాంగ్రెసు అనుపేర “దేశీయ మహాసభ” నేర్పరచి యేటేట దానిద్వారా తమ స్వాతంత్ర్య కాంక్ష బ్రిటీషు సామ్రాజ్య పాలకులకు విన్నవించుకొనుచుండిరి. లోకమాన్యజీలక్ష్మ బుద్ధులు కొందఱు సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యము కావలె నని అతివాదు లనిపించుకొనిరి. గోక్షే వ్యభిచారులు సామముచే స్వాతంత్ర్యము సంపాదించ యత్నించుచు మిలివాదు లనిపించుకొనిరి. ఇది యంతయు 19-వ శతాబ్దితుదను, 20-వ శతాబ్ది మొదటను జరిగిన వ్యవహారము. తరువాత 1905 ప్రాంతమున బంగళాదేశమును బ్రిటీషుపాలకులు రెండుగా విభజించి, ప్రజలలో పెద్దకలహము లేవ నెత్తిరి. దానినే బంగళాదేశపు నాయకులగు” బిపిన్ చంద్రపాలు, ఆరవిందఘోష మున్నగువారావిభాగమును ప్రతిఘటించుచు దేశము నలువంకలఁ దమకు జరిగిన అన్యాయమును ప్రచారముచేయు వందేమా తరఖ్ అనెడి యుద్యమము లేవనెత్తి విదేశీయ వస్తుబహిష్కారము మున్నగు కార్యక్రమములు నడిపిరి. ఆగాలి సోకి ఆంధ్రప్రదేశ్మునఁగూడ స్వాతంత్ర్యవాంఛ గల మహానుభావులు కొందఱు అతివాదులుగాను, పెక్కురు మిలివాదులుగాను ప్రచారమునకుఁ దిగి, నాటి దొరతనముతో సాఫల్యము పొందలేక అయోమయ స్థితిలో నుండిపోయిరి.

అంతకుమున్ను మహమ్మదీయ పరిపాలనమున మహాబాధ లనుభవించిన ప్రజలు బ్రిటీషువారిపాలనమున చావకొంద నీరువలె ప్రాణమున్న వై దేశిక నాగరకతకు వశమై, కానన స్వాతంత్ర్యముతోపాటు

సకల భారతీయ ధర్మములకును దూరమై ఆచారమున మాత్రము హైందవులును, ఆలోచనలకు, ఆచార వ్యవహారములకు, మత సంస్కృతములకు విదేశజులవలె నైపోయిరి.

అప్పట్లో - స్వదేశీయులలో అందును ఆంధ్రుల దుస్థితిని జూచిన శ్రీదాసుగారు మితవాద మార్గమున వాంఛాసిద్ధి కలుగునను విశ్వాసము కలిగి కావచ్చును. ర జాతీయనాయకులవలె గాక, తన కవితాశక్తిచే, దేశప్రజల నుద్బోధించి దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు, నుపాయముగా నీకావ్యము రచించినట్లు తోచుచున్నది.

ఈకావ్య నాయకుండుగు తారకుడే నారాయణదాసుగారు చంచన్నదీ తీరమందలి 'అశ్వితకల్పక' మను సగ్రహారమే సువర్ణముఖ నదీ తీరమందలి అజ్ఞా దాగ్రహారము, అందుండెడి మహేశ్వరుడగు పండితుండే దాసుగారి తండ్రియగు వే కటచయనులుగారు, ఆపండితుని భార్యచేరు చెప్పబడకున్నను, ఆమె గుణగణములకు బ్రతిబింబమైన సరసమాంబయే తారకునితల్లి. తనభర్త నిత్యము పురాణము చెప్పుచుండ వినుచు సఖి యెల్లరకు మరల బోధించుచు 'చదువులవ్వ అని పించుకొనిన విజ్ఞానవతి నుండి చరిత్రగల యాదంపతుల కష్టపుత్రుడగు తారకుడే దాసుగారన్నమాట. తారకుడు మాతృగర్భమండై యుండ బ్రహ్మాది దేవత లండులు వచ్చి దేవకీ గర్భమండైన కృష్ణవర మాతృను స్తుతించినట్లే. తారకుడు పుట్టిన వెంటనే దేవతలువచ్చి యాలెనిని పరమాత్మగా స్తుతించినట్లు మాత్రము మార్చబడినది. సరస మాంబకు భాగవతము ఎక్కువ ప్రీతిపాత్రము. దాసుగారు గర్భమండై యుండగా బ్రహ్మాది దేవతలు కృష్ణవరమాతృను స్తుతించిన ఘట్టము, గంభీరము ఆమె స్మరించుకొనుటచేతనో, ప్రసాదము భర్తచలన వినుట చేతనో, కాలము వుచ్చుచుండెడిది యని ధ్వనిత మగుచున్నది. లేకున్న

తారకుడు పుట్టగానే దేవతలు ముతించుట సుసంగతము కా దనిపించుచున్నది.

“తారకు” దశ 1 తరింపజేయువాడు. కర్ణ ధారుడు 2 అక్షదల నుండి తరింప జేయువాడు. అని అర్థము. దుఃఖమయమైన యర్వతంత్ర మగు భరత దేశమును తరింపజేయ బూనిన దాసుగారి నూర్యనారాయణ నామము గలిపడినది. “తరణి” యన నూర్యుడు “తరం త్యగేన సంపారిమ్ తరణి” అనియు. తరణి ద్ద్యమణౌ పుంసి కుమారీ నాకయోః స్త్రీయాం అని యుండుటచేత తరణి తారక కబ్బములు పర్యాయపదములై నవి. వేంకటచయనులుగాని నూర్యమంత్రోపాసకులను, శ్రీ నరసమాంబ అరసవిల్లి శ్రేణిమున పెరిసిన నూర్యదేవుని నాకాధింతునది. కావున నూర్యనారాయణుడు దని నామకరణ మొనర్పిరట్లు. దాసుగారు కూడ అరసవిల్లి నూర్యనారాయణ కతకముఁ జెప్పి యున్నారు.

శ్రీమూర్త్యాత్మకుడును, వేదత్రయస్వరూపుడు నగు నూర్య దేవుడే దాసుగారు- అని నా యాశయము.

పుట్టిన పిదప తారకుని బాల్యచేష్టలు తదుభయుల భావి జీవితములకును పుష్కలముగా దాసుగారి భావనాబలమున ద్వభావస్వరూపమున నుద్భవించి పడినవి.

పిదప ఉపనయనము, పౌరాణిక వరంసులగు దను తండ్రితో సేరువులుగా నకల విద్యలకును బీజావాపము జరిగినది. మేరు సమీధియైన నర్వతంత్ర శక్తి గలవాడు నగు తారకునకు పరదేశములను చూడఁ గోర్కఁ గలిగి “విబుధసంగరము” చేరెనంట. దాసుగారును ఉపనీతులై వేదము కొంచెము నేర్పిరిదండిగానివలన సంస్కృత సాహిత్య గ్రంథములు కొఱదిపాటి చదివి విజయనగరమున న్నాటకము

జాదిగా నున్న అన్నగారి యొద్దకు వెళ్లి యచట అంగకళాశాలలో ఎఫ్. ఏ. పర్యంతము పఠించుట మున్నగునవి ధ్యేయములగుచున్నవి. అచ్చట మేధాని యగు తారకుడును సకల విద్యలను గురువుల యపేక్ష తోయే గ్రహించినాడట. ఆ పట్టణమునందలి జ్ఞానవృద్ధుఁ డగు నొక వయోవృద్ధునివలన అంతకు పూర్వ మాతృరజనము నచటి భూపాలకుడు సంత ధర్మమార్గమున నుండెడివారో వివరముగాఁ దెలిసికొననట. తాతకుఁ దాపట్టణ మంతయుఁ దానుజూచి, యానాటికి నెట్లు మాటి పోయినవో తెలిసికొని పరితాపము నొందినాడట. నాల్గు వర్ణముల జాతును స్వధర్మ దూకులై కన్యా కుల్యాది దురాచార పరాయణులై పోయిరే యనుకొనుడు, రా తోత్థానము చేరి నాటి దేశమస్థితి నొక గేయముగా రచించి, యొక చెట్టుక్రిందఁ గూర్చుండి గొంతెత్తి పాడి నాడు. అచ్చటికి సమీపముననే రాజప్రసాదమున నున్న విలుధపుర రాజకుమారుఁ జాగానమునకును, కవిత్వమునకును పరవశుఁడై తార కుని తన భవనమునకు వచ్చుటకు సేవకులచే గుఱ్ఱము సంపాదించి, తార కుఁ జాగుఱ్ఱము నెక్కి రాజకుమారుని కలిసికొని యతని ప్రేరణమున మహారాజును దర్శించెనట.

అనందర్యము - జానుగాకు సంగీత సాహిత్యములందు నిష్ణా తుఁడై హరికథా కథన నైపుణ్యముచే నాంధ్రదేశమంతే కాక కర్ణాట దేశ మైనూరు చేరి యచటి మహారాజుగారి యాదరణ వ్రత్యేక సకల కన్యానములకు భాజనులైన కథ కిది స్ఫురకముగా నీవాక్యమున భుజిం పుచున్నది. రాజప్రత్యునిచే మహారాజనన్నిధిఁ గొంపోచిస తారకుడు తన సకల విద్యాపాటకమున సర్వోత్తమై యువరాజుతో బద్ధమైతి గలవాడయ్యెను. దేశముయొక్క పారలంకర్యమును గూర్చి యిరువు రును సుదీర్ఘముగాఁ జర్చించుకొని, చంద్రద్వీపమున నున్న సార్వభౌ ముని దర్శించి స్వదేశమునకు సారలంకర్యము సంపాదించవలె నని ద్విధ నిశ్చయము లైరి.

ఇంతదాకా - ఆ త్యాగముగా నివృత్తాంతము ధ్వనించుచు
యెంతయో రమ్యతకముగా నున్నది. తారక రాజపుత్రుల యీనయ
లకు నాటి మితవాద నాయకుల తీవ్రతములకు నూచకంగా
గనపడుచున్నది. అతివాదులును విప్లవవాదులు నగు లోకమోక్ష
ప్రభువులును సావర్కారు సోదరులును బ్రిటీషువారి నెదిరించి, వద
రాని శిక్షలకు పాత్రై యేమియు సాధింపఁ జాలక పోవుట చూచి కాన
చ్చును. బేళాభిమాన పూరిత హృదయు లగు దాసుగారు భంగ్యంజర
ముగా మితవాద మార్గమున కొకమగతుమగు మార్గమును చూపఁ
దలచి తారక రాజపుత్రుల విదేశయాత్ర ముందుగా కల్పించిరి.
బ్రిటీషుచక్రవర్తిని దర్శింప ఇంగ్లాండునకు వెళ్ళవలెను గనఁ బానికై
ముందుగా నాకాయాత్ర కల్పిత మయ్యెను. అయిన యేదో నొకసంవ
త్సమున ఓడప్రయాణము చెసినాలో లేదో తెలియదు. కాని మహాశక్తి
గావున చూచినట్లు వర్ణించినారు.

సంకుచాల నృసింహ . న కవివర్ణ రసాయనమున సత్కవులఁ
గూర్చి యిట్లు చెప్పెను.

చ. మనమునఁ గొన్న నెవ్వగలు మాన్చి ఘటింతురు కావ్యసమృదం
బసఘ కథాముఖులన హితాహిత బోధ మునర్తురింపుగా
గనుఁగొనుకంటె నద్భుతముగా నెఱిగింతు రతీత్రితార్థములే
ఘనమతు-తెల్లవారికి నకారణబంధులుగారె సత్కవులే.

అని దాసుగారు ఘనమతులు గావున నింద్రియములకుఁ గోచరింపని
వదార్థములను గూడఁ జూచిన దానికంటె నద్భుతముగా వర్ణించినాకని
నాయూహ.

తారక రాజపుత్రులు నొక నెక్కి - మిద తెలుగువారి
-మిద కాదు. అది స్త్రీ యు. ముందు? కోడి లె కూత వేసినది. అది

భని యాత్రికు లందఱును నోడ నెక్కిరి. ఓడ బయలుదేరినది. పొగ చిమ్ముచున్నది యాత్రికులకు పరదేశ మెప్పుడు చూతుమా అని యాత్రికులు కలిగినది. నాక వేగముగా నడచుచున్నది. ఓడవాండును శ్రయ్యాజీకులును హాయిగా నున్నాడు. తిమింగిలాదిజంతువులు కనబడుచుండెను. నీటిని పీల్చుకొని నాక వెళ్ళుచుండ నముద్రము రెండు పాయలై నట్లుండెను. యాత్రికులు భోజనాదికము తలచుకొనుచు నొకరితో నొకరు చెప్పుకొనుచుండిరి.

దికలు చూచి నట్లయ్యెనట. తాత్రికులకు వెచ్చుకొనిన మంచినీరు నేయివలె అతి మితముగా వాడుకొనుచుండిరి. యాత్రికులు రుచి నెంచక యున్నమును దినుచుండిరి. అంతట భయంకర మైన యెదురుగాలి వీచి పొడవగును. నావికుడు గాలికి భయపడుచున్న యాత్రికులను ఇంటి యరుగున నుండెడి కోళ్ళగుఱిలోనికి కోళ్ళను పగవేళపెట్టినట్లు ఓడలో పలి భాగమున పగవేళపెట్టెనట. క్రమముగా కొంతసేపటికి గాలి తగ్గెను. ప్రమాదము తప్పి నాక పూర్వమువలె వేగముగా పోవుచుండెను. యాత్రికులు సంపదలుపొందిన దతిద్రులవలె, అరోగ్యము పొందిన రోగుల వలె నిర్భయులై నారు. అంత నొకనాటి ప్రాతఃకాలమునకు గమ్యస్థానము కనబడ, తారకుడును రాజపుత్రుడును, ధూమనాక (స్త్రీమరు) నుండి యొక పెద్ద పడవ నెక్కి యాత్రికులతోపాటు ఒడ్డెక్కిరి. ఇది నౌకామాత్రం స్వానుభవ మున్నవారై నను చానుగారివలె ఏదిన యంకమును విడువ కుండఁ జెప్పఁగలరా! ఆపర్ణ నము నిరుపమానము అనన్యసాధ్యము.

తనపాత నాశంబద్రీప నానుల యుత్త మోత్తమమైన యాచార వ్యవహారములు, వారి యాదరమును బహువిధముల వర్ణింపఁబడెను. ప్రజల ముచ్చికచే ఆచంద్రద్రీపమునందలి సార్వజ్ఞముని వలన తారక రాజకుమారులు అమితాదరము నొందినాడు. "మీ సామ్రాజ్యములోని

నాదేశమునకు స్వాతంత్ర్యము - కావలె నని కోరుటకే తాము వచ్చి నట్లు విన్నవించిరి. తారక రాజపుత్రుల శౌర్య దైర్య సాహసములకును వారి సకలవిద్యా పాటవమునకును మిచ్చుకొని, రాజసభా ముఖమున వారిద్దఱును సేవాధిపతులుగా సార్వభౌముడు నా కొల్విన అప్పటికి నా సార్వభౌముని సోదరుడు శత్రువులచే చెఱుట్టబడినట్లు చెప్పటయే తడవుగా వారిద్దఱును సేవలతో వెడలి అధునిక యుద్ధవిధిరమలు అనగా జలాంతిర్గాములు తుపాకులు మరిఫింగులు, బాంబులు మున్నగు వానిని గొని శత్రుపై న్యముల నాశన మొగ్గి అంతకు మున్ను శత్రువులతో పోరాడి క్షతగాతుడై మూర్ఛిలో నున్న సార్వభౌముని సోదరుని జేరిరి. తారకుఁ డాయనకు వైద్యముచేసి కన్ను తెఱపించి, వధ్య పానాదులచే స్వాస్థ్యము కలిగించెను. ఆ సందర్భమున శరీర కాశ్రమంతయు వర్ణింపబడినది. అది దానుగ రి ఆయుర్వేద విజ్ఞానము నకు కరదీపికగా వెలసినది.

తరువాత తారక రాజకుమారులు చక్రవర్తి సోదరుని వెంటఁ జెట్టుకొని చంద్రద్వీపమునకు వచ్చి చక్రవర్తిని గంతుమ్మ నొందెరి. ఆ సందర్భమున దుర్భిణియంగిము వర్ణితము. సార్వభౌముడు తన సోదరుని వలన వారిరువుర చాకచక్యమువని యెఱయు మెచ్చుకొని, వారి కభీష్టమైన భారతదేశమునకు స్వతంత్రపరిపాలన వరి మొసంగెను. మరియు నాదేశమునకు పాలకుడుగా విబుధనగర రాజకుమారునే కర్ణ యించెను. తారక రాజపుత్రులు మిక్కిలి ఆనందించిరి. అంతట చక్రవర్తి పెద్దకి సిద్ధి మగానున్న తన పుత్రికను రాజకుమారునకిచ్చి పెండ్లి చేసెను. పెద్ద వివాహముమీఁద వారి నందఱును తనకిమ్ముని నాయకు మిచ్చి విబుధపురమునకు వంపెను. సార్వభౌముని సోదరుడును రాజకుమారుని భారతరాజ్య పాలకుడుగా పట్టాభిషేక మొనర్చెను. అంతట తారకుడు సంతోషముతో రాజకుమారిని శిరస్సున తన చేతితో కిరీటము

నెలకొల్పి దీనించెను. దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము వచ్చెగదా అని తృప్తిపడెను. సార్వభౌముని తమ్ముడు స్వదేశమున కేగెను.

తారకుడును సకల సౌభాగ్య అక్షణవతి యగు నొక యువకుని బ్రాహ్మణ కన్యకు పెండ్లాడి, ఆ భారతనాయకునివలన మహానష్టములగు పారితోషికములఁ గొనుచు - పౌరణవద మగు మిత్రుడై స్వతంత్రుడై సుఖముగా నుండెను. ఇది తారక కావ్యమునందలి యితివృత్త సంగ్రహము. ఆ యితివృత్త మంతయు శ్రీ లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిగారు న్యాఖ్యానించియే యున్నారు. కావున దాసుగా రీకావ్య రచనమునకు కాణముగా నాచెప్పిన దేశస్వాతంత్ర్య పిపాసకు జ్యోతి కములగు దాసుగారి రచన నుండియే తెలిపెను.

తారకుడు అనఁగా - దాసుగారేకదా! ఆతఁడు మొట్టమొదట

శ్లో॥ “అమల లలితరూపః సర్వవేదః, ప్రశాంతః

సకలజనసమానః సర్వతంత్రీ స్వతంత్రః.

విజిత సమవయస్కుః చిత్తయా ద్యతస్కాఽ

భిల్లపత వరదే శాంతానం తి త్కుమారః.

అట్లుండైన తారకుడు - సాటిలేని రూపముగలవాడు, సమానవాడు, - శాంతస్వభావుడు - అందఱియందు సమము. సర్వతంత్రములందు స్వతంత్రుడు, విద్యచే తన ముందినవాడు, పేరిందినవాడునై పరదేశములను పరామ గలవాఁడాయెను.

అట్లుగాను మహా పండితులుబుధులు చిట్టసాటికి - కూర్చున్న భారతదేశము క్షోభించుచున్నది.

శ్రీ లక్ష్మీ నారాయణ, భూమిదేవం ప్రణామః
దేశదేశము దహన్ వత్తవారి

శకాధీశ్వరో భాగవైశ్వర్య మాపత్,
జగో నాన్యదుఃఖం వినై వస్య సౌఖ్యం.

అనఁగా - శకాధీశ్వరుడు (తురుష్క ప్రభువో, ఆట్టివాడో) కలశ్రీ
లను ఎత్తికొనిపోవుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు. దేవాలయము
లను గూల్చివేయుచు, పట్టణములు కాలిచ్చివేయుచు, ప్రభుత్వము
సాగించుచున్నాడట. పృజలు సౌఖ్యము నెఱుంగక సర్వదా దుఃఖమును
పోందుచున్నారట. ఇది బహుశః ఆనాటి ఉత్తరహిందూస్థాన దుఃస్థితి
కావచ్చును.

విలుధపురము చేరినపిదప అచటి వృద్ధులవలన ఆంధ్రదేశము,
అందును ఆవిలుధపురరాజుల పరిపాలనమున పృజలు పొందిన సౌఖ్యము
ధర్మము, సత్యము, వర్ణాశ్రమ ధర్మనియతి, పూర్వమెట్లుండెడిదో విని
తాగకుఁ డె.తయో మొదట ఆనందించెను.

శ్లో! శుశ్రీః సగదిత మార్గం నాజహాన్నిశ్చేశం

దృఢ మిహ పరపద్మాం న హ్యవాలంబ తాఽయం

అనుమతి బహు దుఃఖం నో ముఖం మానవోఽద్యా

కర్మత మివకతం దుర్బుత్ర ఉన్మత్ర చిత్తైః-

4-82

అచ్చట జనుడు నేదవిహిత మార్గమును పూర్తిగా విడువలేదు పూర్తిగా
విడచీయుల మార్గము నవలంబింపలేదు దుర్వాప్యపారములలో, పిచ్చివా
నివలె నైపోయి ఏదిముఖమో ఏదిదుఃఖమో కూడ తెలిసికో లేకున్నాడు.
అప్పటి దేశస్థితియన్నమాట. వారినిజూచి జగత్తంతయునిట్లే యున్నది.
కావున నెట్లయినను యువకారముచేసి యుద్ధరింపవలెనని ఉదాహరణ
తారకుఁడనుకొనినట్లు "న జగదుపచీర్ష్య స్తర్కయన్ న్నన్యదాః"
అని చెప్పబడెను. అప్పుడు కర్మభూమియను మన దేశమును దేశించి-

శ్లో! జనని తవ జనోఽతిక్రమ్య నేదోపదేశం

ప్రతిదివ మచరత్ స్వచ్ఛంద హీనో హతాశః

ఇతి ముహు రభవ స్త్వం మమ రోరుద్యమానా
ద్విజ నివద విలాపైః సంధ్యయోః కర్మభూమే.

అయ్యా! ఓ కర్మభూమి! నీవ్రజలు వేదోపదేశము విడచాడి “స్వేచ్ఛ
యెందును లేనివారై ఆళి లడుగంట సర్వదా పగవ ర్తించుచున్నాడు.”
అని రెండు సంధ్యలయందును కూసెడి వక్షులకూత లనెడి యేడ్పులచే
మాటి మాటికి గట్టిగా విలపించుచున్నావు” -

అనుచు బహు గుణ లలిగముగా వాగ్గేయకారుడు కావున
పెద్దగా పాడినాడు.

శ్లో, అభివ రుచిరోహ చిత్రసత్కావ్య సృష్టే, రపి సకల జనానాం
మోహకృద్ గానశ క్షే” 4-53

(కొత్త కొత్తని యందపైన యూహలతో కవిత్వము చెప్పట
వలనకంటె గానశక్తివలన సకల జనులకును మోహమును కల్పించెను.
తరువాత “ప్రాణికాల వర్ణనమున” అని చక్రవాకపక్షి దేశాభిమాని
వలె ప్రకాశించెనని దేశాభిమానము వెల్లడించెను.

పిదప విబుధనగర రాజపుత్రుని స్నేహము మహారాజదర్శనము
జరిగినపిదప ఆ రాజకుమారుడును తారకుడును -

“ముహు రభిజన యోగక్షేమ మ లోచయతౌ” 4-56 తను
జ్ఞానిదేశముయొక్క యోగక్షేమములను మిక్కిలిగా ఆలోచించి
నారు. తుదకు -

శ్లో, జగదభివతి మన్వగ్భూయ గోపాయతుః స్వే
బహువిదిత యువానా ప్రార్థ్య తౌ దేవదేవం,
న మఖ మితి విదిత్యా స్వైరితా మంతరేణ
వధిత దృఢమనస్కా వాల్మీకాం ధూమనాకాం” 4-58

మిగుల జ్ఞానవంతులగు నాగుద్దలు యువకులను, తమ్ము పెంట నంటి యుండి రక్షించుకొంటున్న జగదీశ్వరుడైన దేవదేవుని జ్ఞానమృతంబు పొంది దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము లేనిదే సుఖము కలుగదని దృఢ నిశ్చయము కలవారై, తత్సంపాదనార్థము పొగయోడ (చిన్న రేవును) తేరిరి.

ఈ శ్లోకములందు కవితాచతుర్స్కరి కొట్టవచ్చినట్లు సర్వత్రా కనబడుచున్నను అంతర్వాహినిగా దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనకై యుపాయోన్మేషము ముఖ్యముగా లోచను.

ఇది యానాటి రాజకీయముల ముచ్చట, ఇప్పు డట్టి బాధలు దొలగినవి. దైవకృపవలన స్వరాజ్యము వచ్చినది, కావున ఆ రాజకీయ వ్యవహారముల చింతనము కట్టిపెట్టి మహాభి, మహాగాయకుడు, భాషామహావండితుడు, పారికథా పితామహుడగు నారాయణదాస మహాశయుని సంస్కృతి కవితాసంస్కృతి రన్నికీలమైన తారకకావ్య మునఁ గల శబ్దార్థ రామణీయకము హృదయముచే నాస్వాదించుము.

తారకము పంచసర్గ పరిమిత మగు సంస్కృత శృంగారకావ్యము అని ముందుగానే చెప్పియున్నాము. 1, 2 హెచ్చో తగ్గో - మూడు పందల శ్లోకములు గలవు. కావ్యాదర్శమున దండిమహాకవి.

“సర్గ రసతి విస్తీర్ణైః శృంగారవృత్తైః సురంధరైః

సర్వత్రా భిన్నవృత్తాంతై రుపేతం లోకరంజనమ్”

అని కావ్యాదర్శమున కావ్యమిందలి అవాంతర విభాగములైన, సర్గ ములు అతివిస్తారముగా నుండరాదు. అందలి వృత్తములు శృంగారము లుగా నుండవలెను. ఇతివృత్తము విడిపోకుండ సర్గములన్నిటియందును కలసి వచ్చుచుండవలెను. ప్రాతినిధ్యంతమునను నేలువృత్తముండవలెను.

అని చెప్పిన నియమమున కీ కారక కావ్యము సరిపడియే యున్నది. కాని ఇట్లా సర్గముల సంయోజనమున దానుగారి ప్రత్యేకత యొకటి లేకపోలేదు. అది కావ్యమైన వాల్మీకి రామాయణము మొదలు, కాళిదాస, భారతి, మాఘ, నైషధాది సకల కావ్యములందును వెనుకటి సర్గాంతిను శ్లోకమునను, అనంతర సర్గాది శ్లోకములను, ఛందోవిషయమున సంబంధము కానరాదు, కాని యీ కావ్యమున నొక వైలక్షణ్యము కనబడును.

1) సర్గమున :- అన్నియు ఉపవాతివృత్తములు, తుదిని మాలిని వృత్తము

2) సర్గమున :- అన్నియు మాలినివృత్తములు- సర్గాంతమున అనుష్టుప్పందము.

3) సర్గమున, - అన్నియు అనుష్టుప్ప శ్లే. తుదిని ఉపవాతివృత్తము

4) సర్గమున :- నానావిధ వృత్తములు తుదిని పృహర్షిణీ వృత్తము

5) సర్గమున - అన్నియు పృహర్షిణీ వృత్తములే- తుదిని కార్దుల విక్రీడిత వృత్తము - చక్రబంధము (బంధకవిత్వముతో సమాప్తి.

ఒక్క నాల్గవసర్గమాలిము విడిచి అన్ని సర్గములును అద్యంత శ్లోకములు కృంఖిలాబధము లగుట ఆపూర్వ సృష్టి.

చతుర్విధ కవిత్వములలో నొకటిగా నెన్నుబడు బంధకవిత్వము ప్యాచీనులైన భారతి మాఘ మహాకవుల కావ్యములందును, అర్వాచీనుడగు వేంకటాధ్వరి కృతమగు లక్ష్మీనహస్య కావ్యమునను కనబడుచున్నది. అంధ్ర కావ్యములందు పారిజాతాపహరణము, సరసభూపాలీ యదుము మున్నగు వానియందు హెచ్చుగా కనబడును. దానుగారు అభ్యోగము గూడ తమి వైశిష్ట్యము చూపినారు.

ఇదే శబ్దార్థా మూర్తి రాఖ్యతో - కావ్యసంపదా" అని
కావ్యమునకు "శబ్దము, అర్థము" రెండును కలిగి యున్నాడు లాక్షణి
కులు- అర్థము మాట యటండ దానుగాదు శబ్దముమీద చేసిన సామం
గిడిలు అర్థదృష్టము- కావ్యారంభమున-

"స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే కావ్యం, - పత్రీ సహసేవనీవం"
అని పరిశిష్ట చేసినారు. పక్షి స్వకృతచేత (ఇతరు లెవ్వరు నేర్పకనే)
తన గూటినివలెనే - నేను స్వభావసిద్ధయగు పాండిత్యకృతచేత నీకావ్య
మును చేసికొనుచున్నాను - అని భావము.

ఇందు "సహసా, కుర్వే" అను రెండు పదములును అసామాన్య
ములు- "సహసా, అనునది" అతిక్రియ- అది సర్థముగల అవ్య
యము కాదు, ద్రవిణం తరః సహే బల శాఖ్యాణి స్థాను కువ్యంబ
అను లోకమును బట్టి 'కృ' అను సర్థముగల సకాశాంతయగు 'సహసా'
శబ్ద తృతీయైవచన రూపము- "స్వకృతచేత" అని దాని కర్థము-
"కుర్వే" అది క్రియాపదము - అర్థనేపదము- క్రియాఫలము కర్తృ
గామి యగుచో అర్థనేపదము ప్రయోజ్యము- అని నూచించుట కీ
అర్థనేపద రూపము 'కుర్వే' ప్రయోజ్యమైనది- ఇట్టి రహస్యము లం
దందు కనఁబడుచుండును.

కావ్యరచనా రంభమున నాయన చేసిన పరిశిష్టపదములతో-
"ఈ కారక మిందే గ్రంథమున నున్న శ్లోకములందు పాదపూరణకు
ప్రయోజనముగా- గల "తు-హి-చ-స్య-హ-నై" అను పదము
లుండవు. ఒకటి రెండు మూడు సర్గలు - ను వకులగా లుక్, అక్, లిక్
క్రియాపదము లుపయోగింపఁబడినవి. రెండు మూడు సర్గములందు
భూతకాలమును బోధింపని క్రియాపద లు లేవు. ఈ కావ్యము నైది
కములు గానట్టి పాఠము నూత్రిముల కుదాహరణములు" అని

భావము గల దానుగారి సంస్కృత కావ్యములకు రాంభట్ల పండితుల
పేరి. అనువాదము.

అవిషయమునకు చేరువగా శ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు
సంస్కృతవ్యాఖ్యయు, మను, అంధ్రవివరణమునందును పృథ్వీంచుచునే
వచ్చినారు. మొదటిశ్లోకమున సంస్కృత భాషా పాఠశ్రవణము వర్ణించు
బడెను. అందు తమ యుద్దిష్టార్థము తెలుపుటకు మిత్రాభిధాతువు
ప్రయోగింపవచ్చును. కాని “పరిష్కరోతి” అను క్రియాపదమునకు గల
చిన్న విశేషము చూపబడినది. “పరి+కరోతి” అను నెడ “సంపరిభ్యాం
కరోతే” భాషణే” అనునాత్మముచే కృతాత్మపునకు నుదాగమము కలిగి
“పరిష్కరోతి” అనురూప నిష్పత్తిని డెలుపుటకే ప్రయుక్తమైనది.

4-వ శ్లోకమున :- “అవాత్సీత్” అను పదము ‘వస’ ధాతు
లక్ష్య ప్రథమిపురుషైకవచనరూపము. “వస” ధాతువునందలి సకా
రము తకారముగా మారుట నొక వైచిత్రి “(సః స్వార్థధాతుకే”
సన్యతః స్వాత్సదా వార్థధాతుకే” అను పాణినియము దాని
కాధారము.

5-వ శ్లోకము :- “ఉత్తవతే” అని ప్రయుక్తము వానికి ‘ఉజ్వల
శోభాం కరోతి’ అని వ్యాఖ్యానింపబడినది. “తవ” ధాతువు భావది,
దివాది. చురది గణముల మూడింటను పరుసగా ‘పరుసగా దాహే,
వత్సర్యే, సంతాపే’ అను సర్థములతో పరస్మైపదముగా నున్నది. ఆ
తవేధాతునే ‘ఉద్వీభ్యాం తవః’ అను నూత్రిముచే - ఉక్ వి’ అను
దేశసర్థములకంటె పరమందున్న “తవ” ధాతువు “అత్మనేపదము”
అనుటయు శివసర్థములముచే కావో ద్యర్థములు పోయి ప్రకాశించు
అనెడి అన్వయము గూడ పొందినది.

6-వ శ్లోకము :- ‘అనుబ్ధుత్’ అని కలదు. అది యొక విచిత్ర
మైన ధాతువు. “నుభి ముఖి త్రియాయాం” అను ధాతువులపై.

కంఠ్యాది గణపతములు కావున “కంఠ్యాదిభ్యో యత్” అను సూత్రముచే యదాగమము వచ్చి సుఖ్య, దుఃఖ్య అని ధాతువులగును. దాని అందలి ‘సుఖ’ అను దానికి ‘లక్’ లో ‘అసుఖ్యత్’ అని వ్యధమవుదు. మైక వచనమునఁ గలిగిన రూపము.

మఱియు నాయాధాతువులపై విశేషార్థములను తెలుపు నట్, క్యచ్, యచ్, యబ్, క్విప్, మున్నగు వ్యర్థియములు వచ్చి. ఎట్టి పరిణామముందునో, అందునకర్కారభావాములం జెట్టిపరిణామముం జునోయట్టి విశిష్టరూపములీ కావ్యమున నించుమించుగా విశిష్టమునఁ గనఁబడును. మచ్చునకై నాచేరి నైఁతలలో వ్రేలియి చేసివరితిని బ్రహ్మశ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యయందు చేసి చూపిన యెడ- ఆవ్యాఖ్యకు వ్యాఖ్య చేయవలసివచ్చును, కావుననే శ్రీశాస్త్రి గారు రేఖామాలిముగా నన్నితిజంతరూప విశేషములను చూపుచునే వచ్చినారు.

1-వ న. 45. ‘అను’ ‘పూర్వక’ భూధాతువుపై యుచ్ - లో (భృతార్థమున) చేసి- కర్కారమున- “లుచ్” లోను రూపమును “వ్యధ భూయి” అను రూపము కూర్పఁబడెను. మఱియు- ‘అబోబుధతాం’ ‘బుధ అవగమనే’ అను ధాతువుపై ప్రేరణార్థమున జేచే వచ్చిన పిదప లుచ్ లో వ్యధమవుదువ ద్వివచనాంతమైన రూపము, మఱియు అనుబోధాయాం బభూవే, విత్తాంతకారితే, మూర్తికంది. మహిసం వజ్రంది, మున్నగు అపూర్వములగు క్రియాపదములు విచ్చించి పితృ సీతోఁ దగినవి. యిందు కోకొల్లలు. సంధివిషయమున - నొకచిలివ, చూపఁబడినది.

4-వ సర్గము 54-వ శ్లోకము :- (వైశ్యదేవి వృత్తిము) అష్టా వింశ త్యక్షాహిణీం ద్వేషిసేనాం హత్యాఽ సృద్యాజ్యం సోదరం గృతః సృ. అభ్యాం కః కార్యోఽ స్వాభి ర ద్వోపచారః కిం “కిముక్తం” నత్పార్షదా ధన్యకాస్తైః “అతఃగా ఇరువది యెనిమిది యక్షాహి

ఘట శత్రుసేనను వధించి, నా రాజ్యమును నా సోదరుని వీరిద్దఱు రక్షించిరి. కాన వీరిని మేము ప్రత్యుపచార మేమి చేయవలెనో, నభ్యులాసా! ఇట్టి యెడ ధర్మశాస్త్రము లే మేమి చెప్పచున్నవో తెలుపుడు అని భావము.

ఇందలి అ, జ్య ల్విసర్గ, పూర్వయా పాదీసంధులు సామాన్యములైనవే, కాని 'కిం. కిమ్యుక్తం' అనేడి సంధి కార్యమునఁ గల చమత్కారము నుత్పన్నము. కిమ్+కిమ్+ఉ+ఉక్తమ్! అను వీనిలో రెండవ 'కిమ్' శబ్దములోని మకారమునకు పరమైన 'ఉకారము' వితర్కార్థము గలది. ఏకాచ్చము, కాన 'నిపాత ఏ కాజనాజ్' అను సూత్రముచే నిపాతమై 'ప్రగృహ్య' సంజ్ఞ నొందినది. కావున 'ప్లత ప్రగృహ్య' అది నిత్యం' అను సూత్రముచే ప్రకృతిభావము అనఁగా సంధి లేకుండ (కిమ్+ఉ=కిము) కిము+ఉక్తమ్= 'కిముఉక్తమ్' అని యుక్కరూపము ననె ఊడపలసియున్నది. దానికి వికల్పముగా బాధకమై 'మఱి ఉఞ్'లో నా' అను సూత్రముచే కిమ్ శబ్ద మకారమునకు పరముగా నున్న 'ఉఞ్'లోని ఉపకారమునకు ఉక్తమ్' అను దానిలోని ఉకారము పరమునందున ఆఉకారమునకు వకారము వికల్పముగా నాదేశమై కిమ్+వ్+ఉక్తం= 'కిమ్యుక్తమ్' అనియు - వెనుకటి ప్రకృతిభావము (సంధిలేమి) చే 'కిముఉక్తమ్' అనియుఁగూడ నుండును.

దానుగా రీరహస్యము తెలుపవలె ననియే పాణినీయమునఁ జానుఁబడిన యావిశిష్ట సంధిలోని పదబంధమును ప్రకరణోచితముగా నదుఱుకొనినట్లు కూర్చినారు.

"సర్గము 1 శ్లోకమున:- వేదద్రవ్యపిసేవ్యా" అని ప్రయుక్తమైనది. వేదద్రవ్యము+ముపిసేవ్యా= వేదద్రవ్యపిసేవ్యా అని నవవర్ణదీర్ఘ సంధియే కాని 'పితృణము' అనునట్టి నొకట రెంటుం దక్క, అ, ఇ, ఊ, ల నవవర్ణదీర్ఘ సంధివలె ఈ మకార నవవర్ణదీర్ఘసంధి

అంత ప్రచురము కాకపోవుటచే చూడఁగనే ఏదియో యొక వింత
స్ఫురించును.

4. 47 శ్లోకము - "పాణాకృత్య జయార్థం రక్షన్తా వృతనాం మాం
భూభరతా మపేతాం జితేంద్ర్య ముచ్యతే" అని
కలదు. దీని వ్యాఖ్యానమున "జయార్థం = జయలక్ష్మిం అనునది ప్రమా
దపరితము అనుకొందును, అచట "జయార్థం" అని కవిపాత్రమై యుం
డును. "జయ + ఋద్ధి" నూర్యరాయాంని నిఘంటువున "ఋద్ధి"
శబ్దమునకు 1 సమృద్ధి 2 పార్వతి 3 లక్ష్మి అనియు మేఘినీ నిఘంటు
వున "ఋద్ధిః స్వ్యా దావధీభేదే సమృద్ధా పరి యోషితి" అనియు
నుండుటచే జయార్థం = జయసమృద్ధిని, లేక జయలక్ష్మిని" అనుకొ
నవచ్చును. "పాణాకృత్య = పరిణేయ" అనది వ్యాఖ్యయు సుసంగతి
మగుచున్నది. ఇది "పాణాకృత్య అనునది నిత్యం హస్తే పాణా
వుపయమనే" అను పాణినీయముచే జయలక్ష్మిని పెండ్లాడి అనగా
సంపూర్ణ విజయము పొంది అను అర్థము స్పష్టమగుచున్నది. ఈ
"పాణాకృత్య" అను సమాసమునందలి చతుర్థాంతము చూప
జెందియే దానుగారు చక్కఁగ కూర్చినారు. హస్తేకృత్య, పాణా
కృత్య, అని చూపబడిన సమాసములందలి హస్తే, పాణా అనునవి
ఏకా రాంతములైన ఆవ్యయములు. వానికి హస్త మనియే అర్థము
అని వ్యాఖ్యానింపబడెను. "పాణాకృత్య" అనువానికి సమాసము
చేయఁబోవ-సమాసేఽ సఖౌ పూర్వే క్రోత్వి ల్లవ్ అను మాత్రముచే
కృత్యా అనుదానిలోని 'క్త్యా' పర్వయమునకు ల్లవృత్తయ్య మూడే
శబ్దమై పాణాకృత్య "అనురూపము నొందినది ఇది యొక చిహ్నమైన
మాకుకాదా!

1 సర్గము 16 శ్లోకమున సకల మగు స్వర్గమున అనువర్తమున
సర్వం దివం అని దానుగారు ప్రయోగించిరి. దివ్ శబ్దమిది సకు స్వర్గము
3 అకాశము. అని అర్థములుగలవు. అరేంద్రములందును ఆ శబ్దము

స్త్రీలింగము. “సురలోకోద్భవో దివా ద్యే స్త్రీయామ్” అనియు, ‘ద్యౌః దివా ద్యేస్త్రీయా మభ్యామ్’ అనియు అమరకోశమున స్పష్టముగా నున్నది- దానిని నవపుంసక లింగముగా నెట్లు వ్రాయోగించిరి! అది చూడఁగా అమరవ్యాఖ్య యగు నుదయందు - “ద్యౌః స్త్రీ స్వర్గేచ గగనే దివం క్లిబం తయోః స్మృతం” అని యేనిఘంటువులోనిదో కాని చూపఁబడెను - ఆరూప వ్యకటనమునకే దానిగారు స్వర్గం, దివం అని నవపుంసకలింగముగా వ్రాయోగించినారు-

5-వ న, 18 శ్లోకమున - తిష్ఠమానా అని ప్రయుక్తము ‘హా’ ధాతువు వాస్తవ్యవదము దానికి లిడర్థమున శత్రుప్రత్యయము వచ్చి పుంలింగమున తిష్ఠన్ అయ్యు స్త్రీలింగమున తిష్ఠంతీ అనియు రూపము లొందును. అట్టియెడ తిష్ఠమానా యని ఆత్మనేపదమునకు రాదగిన శాసచ్ ప్రత్యయమెట్లువచ్చును? అనినచో ‘ప్రకాశన స్థేయాభ్యుదయోః’ అను సూత్రముచే ప్రకాశనార్థమునను, స్థేయార్థమునను ఆ హా, ధాతువే ఆత్మనేపదముగను, శాస శాస జుతమైనది. ఈశ్లోకమున సార్వభౌమని పుత్రిక రాజపుత్రుని కొఱకై అనురాగప్రకాశనము చేయుచున్నది. అనునంఘమున ప్రకృతమునకు చక్కగా కుదిరినది. దీని కుపవృత్తికముగ భట్టికావ్యమున - శూర్పణఖ భార్యయు క్రుడగు రాముని విడిచిపెట్టి, “తస్యే సామిత్రియే సకా” అని ఆత్మనేపదమున తస్యే అని ప్రయుక్తమైనది. ‘రామం భార్యోధం అవజ్ఞాయ, సామిత్రయే శ్లాఘు ప్నూత్ ఇత్యాదినా సంప్రదాన సంజ్ఞా, తస్యే స్వాభిప్రాయం మేధునాయ అవిష్కృతవతీ ప్రకాశన స్థేయాభ్యుదయోశ్చ ఇతి ప్రకాశనే తజే’ అని వ్యాఖ్యానింపఁబడెను. లక్ష్మణునికొఱకై తెలియునట్లు తన భోగేచ్ఛ వ్యకటించినది అను సర్థమున తస్యే అని ఆత్మనేపదరూపము ప్రయుక్తమైనట్లే యిచటను తిష్ఠమానా అనః ఆత్మనేపదమున వచ్చు శాసజంత రూపము దానిగారు వ్రాయోగించుట యెంతయు శ్లాఘ్యము

5-48 శ్లోకమున తిష్ఠద్గు పదవ్రయోగము గలదు. అది అవ్యయార్థావ సహసముగా వాఙిని యును ‘తిష్ఠద్గు వ్యభృతీని చ’ అని విస-

తీసుకొని బడినది “తిష్ఠద్దు” అనగా ! దోహదకారము. ఆపులను పాలు పియ్యవలె. దీనిని బట్టి మహాశయి ‘అతిష్ఠద్దు జపన సంధ్యాం వ్యక్తాంతా మాయవీగవం పాత్ర స్తరాం ‘పరితి’భ్యః పృథుభ్యః పృథుభ్యః రవిం’ అను శ్లోకమున భట్టికావ్యము, 4-18 లో వ్యయోగించెను. సంధ్యాం సంధ్యాకాలం ఆధికరణం, దేవ “అత్యంత సంయోగే ద్వితీయా ! వ్యక్తాంతాం. ఆయతీగవం, ఆయత్యః ఆయాంత్యో భవతి యస్మిన్ కాలే గావః, అస్మిన్ ఆయతీగవం, ఆరభ్యాం. అబ్బార్యా దిగాః కలరి, “ఇహో యని” ఇతి యని, దీపి చ యవం, ఆయతీతి, గావోపి గోచ రాత్ గోష్ఠ మాయాంతి దివస స్వార్థినాడికావశేషే సంధ్యాపి త దైవ వర్తతే.

“కియంత మేవం జపన” ఇత్యాదా- ‘అతిష్ఠద్దు’ ఇతి తిష్ఠతి గావోయస్మిన్ కాలే దోహదయః. గావో హి రాత్రివృథమయ్యామస్య నాడికాయా మతీతాయాం విక్రాంతాః సత్యః, ఉద్ధావ్య దుహ్యంతే ఇత్యా దిగా వాఖ్యానింపబడెను. “గోవులు పశ్చిమాయశ్చనుండి వగ అంతయు కడుపునిండ మేసి అరగడియ పోద్దుండగా తమ గోష్ఠము వను (గోవులుండునోటు) వచ్చును” రాత్రి వృథమయామము మొదటి గడియ దాటుదాడ, అనగా రాత్రిపకగడియకాలము విశ్రమించిన తరువాత - లేవబడి- నిలిసిన యప్పుడు పాలు పియ్యవలెను-’ అని అదియే తిష్ఠద్దు “కాలము దానుగా రీరహస్యము నెఱిగినవారు గావు ననే - దానిని ప్రకరణోదితముగా వ్యయోగింపఁగలిగినారు- ఆయన యేకబ్రహ్మమును వ్యయోగించినను ఎందెంత విచారణ మొనర్చి యుండినో తెలియుటకే నాయీ చాద స్తము గాని యన్యము కాదని ప్రాజ్ఞులుకు నా విన్నవము.

4-వ స. 29 శ్లోకము:- “దోహదాంతం” అని కలదు. ‘అన్య త్యా’ అను నూతి)ముచే బ్రహ్మదాంతం’ మున్నగువానివలె “దోహ దాంతం” కావలసి యున్నను - దోహ=రాత్రి యామ సర్థమున అన్య

యము కాన “అవ్యయస్య ద్వా దీర్ఘం నేతి వాచ్యం” అను వాక్యముచే ఈకారాదేశము కలుగ - “దోషాభారం” అని యైనది.

4-వ స. 51-వ శ్లోకము:- ‘మహాబ్రహ్మం న త్వా’ అనికలదు. బ్రహ్మన్ శబ్దము నకారాంతము వుంటింగము, కాన ‘మహాబ్రహ్మణం’ అని కావలసియిందట పౌ ప్యర్థ్యము ‘కు మహద్భ్యా మన్యతరస్యం’ అను సూత్రముచే వచ్చి బ్రహ్మన్ శబ్దము ‘బ్రహ్మః’ అని అకారాంతమైనది. పదవ “అన్యహతిః” ఇత్యాది సూత్రముచే “మహత్” ‘మహః’ యై - మహాబ్రహ్మః- అని యైనది. దాని ద్వితీయాంతమే ‘మహాబ్రహ్మం’ అను విశిష్టరూపము. 3-వ స. 6 వ శ్లోకములో - భేదం భేదం - భాసం భాసం - దారం దారం- అని కలదు.

ఇవి భేద, భస, ద్య- ధాతువులపై ‘భిత్వా భసిత్వా, దరిత్వా’ అను క్త్వర్థరూపములకు “అర్థంతము” అనుసర్థమున (అభీక్ష్య మసక్త త్సమాః అని అనురము) ‘ఇమున్’ ప్యర్థ్యము రాగా భేదం భేదం ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించినవి. అభీక్ష్య ణము ల్చ అను సూత్రమునకు చకారముచే క్త్వంతరూపములుగూడ నుండును. భిత్వా భిత్వా అని కాని భేదం భేదం అని కాని రెండు విధముల నుండు నన్నమాట.

ఇంకను వ్యాకరణముచే సిద్ధించు చిత్త విచిత్రము లగు శబ్దములు ఈకావ్యమున బహుళముగా కనబడును.

ఉదాహరణకు “అగురాయంతే, ఉపాశ్లోకాయంతే” అను తిలంతములు వ్యాఖ్యలో శ్రీ కామ్రూరు చక్కగా వివరించి యున్నాడు. ఇట్టివి యెన్ని యని యెత్తి చూపగలను! పాంజులకృష్టి లోనికి దెచ్చుటకు దానుగారి అపురూపపు ప్యయోగములు కొన్నిమాత్రము చూపెదను. న్లవీవృతల్, అస్వపార్టీల్, అనాయి, (చిల్లంతము) అభ్రాణ, అవతరల్, అనూనకమ్, (ఉపయది- ఉపవరిహాణే మరాది) అచ్, స+ శరేనమ్, స్వాధే కన్ - అని అనురమధ- అబోబుధతాం (బుధభాతో ర్థ్యంతా బుధీ ద్వివచనమ్) అభ్యలవత, వేవత్రాకూ, వేవనభం, అవ్యహాయ, అవీవతల్ అపోవువిష, అశిశల్, అతిరిరాయి

సమ్యుద్భవత్, ఆపూర్వచంద్రత్, అస్వబోధాయాం జగదాన సంగతా
సమ్ పూర్వకగా ధాతు ల్యబాతము) సంతర్క్య (సం+తీర్త్యా) అభాషీత్;
మున్నగు విచిత్ర ప్రకీయగలవి కల్పించిన నమిలిపించమువలె నమిత
ముగా నిందు కనబడునని చూపితిని.

కావ్యమీమాంసయందు రాజశేఖరపండితుడు, కావ్యకవి
కావ్యకవి ఉభయకవి అనికవులు మూడువిధములనెను. కావ్యమదేవుఁ
డను కావ్యవేత్త ఆమువ్వరలో ఉత్తరోత్తరులు శ్రేష్ఠులనె నట
రాజశేఖరుడు స్వవిషయమున మువ్వరును గొప్పవారే అగుదురని -
రాజహంస వెన్నలను తాగలేదు, వెన్నలను ద్రాగు చోరము
నీళ్ళనుండి పాలను వేటుచేయజాలదు! అట్లే కావ్యకవి కావ్యవిషయ
ములను చక్కగా నిరూపించును. కాని రససంపదను విచ్చిన్న మొక
ర్చును. కావ్యకవి తర్కకర్మశ్రమిన కావ్యవిషయమునైనను ఉక్తి
వైచిత్ర్యచే సరళము (సరసము) నొనర్చును. ఉభయకవి యారెండిం
టను ప్రవీణుడైనచో ఆయిరువురకంటెను గొప్పవాఁడు అనవచ్చును
అని ప్రకృతమున దాసుగారు తారకకావ్యమునుబట్టి కావ్యకవి,
హరికథామృతమునుబట్టి కావ్యకవి, ఇతరములగు సకలవిధములైనవి,
వివిధభాషామయములైనవియునగు రచనలనుబట్టి ఉభయకవి అని
విభజించి చెప్పవచ్చును. కాని - 'సర్వయోగే మహాకవిః' అనిన యా
రాజశేఖరుని యిదితీర్పు ప్రకారము, మహాకవి అని ఘంటాఘోషముగా
చెప్పవచ్చును.

సర్వగుణములనఁగా, చమత్కార కేవలములగు శబ్దార్థములు
లోకన్యాయములు, పదునాలుగువిధములు, చతుష్పద్ధికలను కవిత్వమున
కంగములుగా కూర్చు గలిగినవాడే కవి. అదికావ్యము, అగును.
కవిమీఁద నంతభారమున్నదో - అనదిభావముగల "న, న, కట్టే న
సన్యాయో న, సా విద్యా న, సా కళ, బాహతే యన్న కావ్యాంగ
మహా భారో మహాన్ కవీ" అనునూత్తిరి లక్షణమైన దాసుగారే

రాజశేఖరుఁ డనినట్టి సర్వగుణయోగి యాటలే మహాకవి యనుటకు సంశయమేలే!

'వరిభావ్యుత్పత్తిమాలిక' కవి: అని రాజశేఖరుఁ డనిన వరిభటునువ్యుత్పత్తిని - రెండుదాహరణము లాయన యితర రచనల నుండి చూపెదను:-

వరిభ"యనిన నవవన్మోషము గల బుద్ధికదా :-

కవిరసీ పరిభా: స్వయంభా:॥ అని యీకావా స్మృతివిష త్తున వరబ్రహ్మపక్షముగాఁ జేర్చిన యర్థమే కవికిని సరిపోవునని వ్యాఖ్యానింపఁబడెను - అందలి పరిభా:॥ అనడిపదములకు 'యశో'వరి భవతి' అని భాష్యము. పరి అనగా ఉన్నది యని (ఛాందసము) యు-జ్యమునకు ఊపిరి. పాండిత్యము. సర్వతంత్ర స్వతంత్రుఁడు, ధీరుఁడు, వీరుఁడు స్వచ్ఛందుఁడు సత్యసంధుఁడు, పాతికధా పితామహుఁడు శిష్య కోటికి సంగీత సాహిత్య విద్యావ్రదానమున కులవతి-అట్టివాఁడు అంత వాఁడు అదిభట్ల నారాయణదాసుఁడు.

అట్టి మహాపురుషుఁ డున్న కాలమునఁబుట్టి ఆయన భాగవతము నొకటి రెండు మాఱులు గోలుభాగ్యము నొందుటకాదు. రవంత పరిచయభాగ్యము కూడ గలవాడ నగుటచే-ఆయనయందు నాకుఁ గల ప్రశ్నేక గౌరవభావమున-నాయన రచనయగు నీతారక కావ్యమునకు ఉపోద్ఘాతగాని నేను వ్రాయసిద్ధమైతిని. అనన్యసాధ్య మగు నీకావ్య మునఁగల విశేషములన్నియు నెల్లడింప నాకుఁ గాదుగదా! సాక్షాత్తు సరస్వతికి కూడ నసాధ్యమేమో యని జంతుచునే బ్రాహ్మణుఁడగు కాంధట్ల లక్ష్మీనారాయణ కాన్త్రులవారి సంస్కృతాంధ్య వివరణముల పాఠోక్త్యముచేతను, విజ్ఞాననిధులగు శ్రీ కర్ణా శక్వరకావుగారి ప్రేరణముచేతను - దానభారతీపూజ కొక పుష్పముగా నర్పించుకొంట మని యీ పీఠిక వ్రాయుదలంచితిని - నాసాహసమును పండితుల మన్నింతురుగాక యని నేడును సెలవుగై కొనుచున్నాను.

ఇట్లు

వెలివరాల సూర్యవారాయణకావ్యి.

ద యో ల్లా స ము

“వ్యాఖ్యానే కావ్యవిగ్గాదే సమీక్షాయాం వివేచనీ
యత్రస్యభాతి పరిజేహం నారాయణ చతుష్షయమ్”

ఈ లోకముయొక్క స్వభావమును అర్థము చేసుకొనట యనగా సం
పూర్ణముగా భగవంతుని అర్థము చేసికొనట కాదు ఎన్నెన్ని చిత్ర
విచిత్ర సన్నివేశములను కల్పించునో!

“ఏతి జీవంతమానం దోనరం వృత్త తాదృశమ్”

వార్మికి శ్రీ మాక్తి నాట ఈశ్వరానుగ్రహముల తాదృశ
మహాకావ్యమును చదివి హృదయోల్లాసమును పొందెను. ఇది
శక్తియు లభించినది. ఇది గొప్ప అద్భుతమే! ఇది వార్మికి విజయమునకు
అర్థమేమో!

వాయవతలెన్న ఉబలాటము ఉండవచ్చునుగాని మాయుల్లు?
వాయుటకు సామర్థ్యము కావలయునుగదా! దానిని పోడి నన్నారం
చిత్రటిలో పెదకినట్లయిన్నది. “లట్ల మిన్నందిన యట్టికా పొడవె
తన్నట్లు”గా నారాయణదాన వాఙ్మయముతో బాటుగా నెనున పొగ
వలసివచ్చుచున్నది. శాశ్వతశక్తియేదీ.

కాని నా హృదయోల్లాసమును వివేచింపక అప్పుని, ఇది కట్ట
అశక్తిరాయు హృదయమున నిరాశ్రితము ఈ సన్ని యిటను వెట్టి
మతి గురువుల బుగ్గిహము వ్రాయినవలయును.

నారాయణ దాన వాఙ్మయమును మొత్తమును విధించి, కోధించి
బహుళములతో, బహువ్యయమువతోర్పి శ్రీ ఈశ్వర గావుగాని బహు
విధ వ్యాపరచన వికారదులైన వారిచే నున్న కల్పముగా నారాయణ
దాన సారస్వత రాజనమును వ్రాయించి వ్రాపించెను. ఆ వ్రాసిన
విజయపాఠశ్రీ తోగా రావుగారు.

మానవులు కొన్ని కొన్ని దశలలో కొన్ని కొన్ని అనుభవములు వ్యాభీష్ట సిద్ధిగాను యాదృచ్ఛికముగాను అనుభవించుచుండును. వంద మంది వ్యక్తులు ఒకే అనుభవమును అనుభవించినపుడు ఆ అనుభవ స్వరూపమును ఏ ఒక్కడో చెప్పగలిగిన చెప్పగలుగును. అట్లే వేయి వందలలో ఒకడు తన అనుభవమును వినువారికి తెలియనట్లు చెప్పగలిగిన చెప్పగలుగును. కోటిమందిలో ఒకడు తన అనుభవమును అందరి హృదయమున కెక్కునట్లు చెప్పగలుగును. ఇట్లు చెప్పగలిగిన వానిని సామాన్యముగా కవి అన్న పేరుతో లోకము వ్యవహరించుచున్నది. ఈ కవులలో తాననుభవించిన అనుభవముకంటే తన కావ్యమును దదివిన నాడు అధికమైన ఆనందమునుపొందునట్లు నిర్మాణముచేయుట తన జగన్నిర్మాణముచేయుట అన్నమాట. ఈరస జగన్నిర్మితిలో కవి ఈ లోకమునకు సంబంధించిన సాంఘిక సర్వ వాననాదాదుడై తన పదవి బుద్ధియై అర్థ ధర్మమునంది నుకుమార మార్గమువలన బ్రహ్మ నంద సబ్రహ్మచారియగు రసానందమును లోకమునకు వంచిపెట్టుచు వీడు అచ్చమైన కవి,

కావ్య పదనముచే తత్తుల్యమైన ఆనందమును అనుభవించువాడు నిర్మాదయుడు.

“సరస్వత్యా స్తత్వం కవి సహృదయాభ్యం విజయతే.”

అని కవి అభినవకు ప్ర శాఖాచార్య సిద్ధాంతము. “ఈ పద్ధతి సర్వా త్యనా సరిపడునది ఈ కారకము. కవిత్వము సహృదయత్వము మూలము కాక దివ్యమైన నానావిధ కళా సమాహారము, శ్రీ నారాయణ దాసుగారు, కావున తత్కృతమైన దేనిని గాని సంపూర్ణముగా గ్రహించుట అనుభవమనియే చెప్పవచ్చును. లోకములో దాన పదమునకు ఎక్కడలేని గౌరవమును సంపాదించి పెట్టిన సుహృదుకావుడు దాను గారేగదా! రావణుని సభలో అంజనేయుడు చెప్పిన సమాధానము తొలిగా దానపదముతో నారంభమగుట.

“దానశాసనం కోసలేంద్యన్య రామస్యా శ్రిష్టకర్మణః”

ఈనూత్తర శ్రీ దానశాసనమునకు, దానశాసనమునకు పేరకము కావచ్చును, అపేరక ఎందరెందరినో దానశాసనమునకు లేని ముఖ్యవన పేరువగుట నేటి లోకము చక్కగా నెరుగును. ఎదో వారి యందు ఏమూర్తము వైశిష్ట్యమున్నను వరవశించి పాఠితో పాఠము లిచ్చి వంపునట్టి ఔదార్యముకూడ దానుగారి ఆసాధారణ సహృదయ తకు తార్కాణమే. ఒక విధముగా దండకాశాసనములు లేని నిజమైన పన్నాసి దానుగారు.

“స్వస్థాన నేమథామలిమతా స్సంతః తన వ్యలుబ్ధ ధియః” ఈ నన్నయితోట్టు వచనమునకు పరమోదా హరణము దానుగారు. కాని ననే దాన హృదయ మహా నముద్రమునుండి ఈ తారక కాస్త్రధము త్రవ్వినది. ఎంత మధనము ఆరిగినదో!

ఈతారకము దేశభక్తి ప్రధానమైనది. స్వస్థానమును స్వేశానమును స్వభాషను వారే సంరక్షించుకొనక పోయినచో సంరక్షణ అపరాధమేమున్నది! నమకాలికులైన వారు కాలముండి మనమే కలిగిన వారము అనుకొను వారందరు పై అపరాధమునకు స్థానభివారే! అవారి నుద్ధరించెడి తాత్పర్యమే ఈ తారక నిర్మాణపేరు.

కాలిదాసు కుమార సంభవమునందు తాత్పర్యార్థమున “ప్రతి దిశే ప్రాక్రమన్య విద్యాః” అన్నాడు కదా! అవచనము అవధి నుండి ఇప్పటివరకు ఎక్కడో ఒకచోట ఏదో యావముగా విద్యాభ్యాసమున సార్థకతను పొందుతునే ఉన్నది. ఇప్పుడు ఈనూత్తరముగా సార్థకత్వము కలిగించినవారు దానుగారు. ఆ విషయమున మనము పొరలడుదుమేమో అని భావము! అయినయే స్వభావవిధ్యమైన నా సాంకేతికములతో నేను ఈతారకమును వ్యాఖ్యించున్నానన్నారూ.

అద్భుతమైన పరిణామములను మొదటి శ్లోకమున నిర్వహించి ఆలంకారములను చేసి కేవలము చూపిస్తోంది. పథమ శ్లోకమున నిర్వహించిన దృష్టాంతమును బింబ వర్ణనలతో బింబమును సుస్పష్టముగ చూపిస్తోంది. అనగా కవి యొక్క పథమ శ్లోకము ఈ కావ్యము పరిణామము, పథమ శ్లోకము యొక్క యూహా దానినేతల సంభావించబడిన సంభావన. అది శ్లోకము నందు పరిణామ బింబ దృష్టాంతముగ చూపిస్తోంది. ఒక అలంకారము స్వరూపము సంకీర్ణము పూర్వము పొందే దశాభేదములు నానాపథములైన సంస్కారముతో భాసించినట్లే దేశ్యతమైన హృదయ పరివర్తనాదులతో లాంఛనములైన అలంకారములైన హృదయ సంస్కారములను ఈ కావ్యము స్పష్ట శ్రేణుముగా చెప్పుచున్నది.

ఆత్మ బింబము కాగా తదధివాసమైన హృదయము పరిణామముగ చూపిస్తోంది. సంస్కృతమైన హృదయము యొక్క సంస్కారములన్నియు బింబములు కాగా పరిణామములైన ఆచారాదులు పరిణామములగుచున్నవి. ఈ పథముగా బింబ పరిణామ భావ పత్తి దృష్టాంతములకు బీజము కావున ఈ కావ్యము బింబమై యనిచ్ఛాతమును పరిణామ బింబ చేయుచున్నది. అంతేకాదు కావ్యమునందు నిబద్ధతైన తారక రాజపుత్రులతో సమానమైన తారకుడు నారాయణదాస ప్రతిబింబము, ఈ పరిణామ భావమునందలి సర్వలయందును అన్ని ఘట్టముల యందును నిర్వహిస్తున్నట్లుగా అధిక్తియున్నది.

పథమ శ్లోకమున నిబద్ధమైన దృష్టాంతము ఇంత విశేషము నిచ్చుచున్నది. ఈ కావ్యము పరిణామమున హృదయము సంస్కారమునుబట్టి సంకీర్ణమైనదిగాను, దీని అర్థమున కొండలు పరిణామించినట్లే, చిన్న ముగ్ధులను దేశ్యత పరిణామించినట్లే, ఈ కావ్యమున ఈ ద్వీపము కాక ద్వీపాంతరముల కూడ పరిణామించుట విశేషము.

గృహమునా కవి కబ్బమునకు నారాముణదాసుగారు అర్చముని శా
తార్థ్యమును ఇతరులు కారని నేను వివాదమునకు పోను. చాన
సాహిత్యముందు నను సు కలానమాహారము నాకుపోసినట్లుగా ఉచిత
వచ్చుట భూమిదయులకు అగోచరముకాదు. ఈ కావ్య కన్న ఒక విధ
ముగ్ధులట్టి కావ్యమునకు నహోదయి.

మూడవసర్గ లిడధికారమునందు

“లతేంద్రం రదాన్నత్యం త తేజ స్తత్పరాకృమి

తతారణ్యం తిత్తతిభా ముమోష జన మానసమ్”

ఇందలి తవ్వుబ్బముతో నమిసించిన సౌందర్య కౌన్నత్య తేజః పరాకృమి
తారుణ్య ప్రతిభలు దృష్టజన మానసమును. అవహరించినవి. కాదు,
దొంగిలించినవి. అవహరణమనగా బలత్కారముగా తన ముందున్న
వస్తువును లాగివోనిపోవుట. దొంగిలించుటయనగా తనకు తెలియకుండ
గైకొనుట. ఈ విషయమును దాన భారతి మనోహరముగా వర్ణించుట
మాత్రమే కాదు వ్యస్తమైన రచనచేరి ఆవార్యుండలి గుణవై విధ్యము
ఆ గుణములయొక్క సర్వోత్కృష్టత సారాలంకారమును ధ్వనింపజేయు
చున్నది.

అట్లు సర్వజన మానస హరణమునందు ఇంత కృతహస్తమగు
టకు తోరణము పైనచుట్టినవారి గుణములు. ఆ గుణములింత తేలికగా
దొంగిలించుటకంటె అన్నవోలె శ్రమ.

అప్పుడా “తేజస్వీతే తాపాభాస

కంఠతః తంబాహూ గుర్యాంగ సుంధరా

గజదంత సులభానా తేజస్విన్ దృష్ట్యా

తత్తదగ్రం తేజస్వీ ముమోషా నగరీ ఐనః”

అట్లు శ్రోతమునందలి చమత్కారమేమనగా చీకవర్ణయము
“నగరీణః” అని నమస్తముగాను, ముత్యంక పర్ణయమున నగరీ ఐనః.

అని వ్యక్తముగాను సమన్వయించినచో నాది ఆ సర్వాంగ బోధ ర్యాది గుణ విశేషములు చైతన్యవంతమైన జనమునెగాక అచేతనమైన సగరిని కూడ మోహపెట్టినవి. మోహ మనగా సర్వేంద్రియ జ్ఞాన విమూఢత. అట్టి సమయమున మనస్సులను దొంగిలించుట మలభవము. వీరు కేవల రూపమాత్రమైన వైభవము కలవారు మాత్రమే కాదు, అందరి కాత్త్రవండితులను, మిఠూంసా వండితులను, దైయాశరణులను తార్కికులను పరు - మనుష్యులైన కౌత్సలను అవలీలగా గల్పి నాడు. అవారిని చూచుటజుండు సగరిజనము, సగరముజనమును ఎంతయో కోరుకొన్నది. ఈలిట్లు ఇచ్చా విశేషబోధకనుగుటచే క్రియాత్రయోగమునందు కవియొక్క కృతహస్తత ఎంతగానో స్పష్టమగుచున్నది.

సాధారణముగా సామాన్యకవులు అలంకారములను ప్రభావముగా భావించుట. ప్రసిద్ధాలంకారములలోని ఉపమ, రూపక, ఉత్పేక్ష సమాసోక్తులలో ఏ ఒకటి లేదు అలంకారములనో చక్కగా నిర్వహించుటచేత కృతార్థులమైతి మనుకొందురు. కాని అవి కరీకాలంకారము వంటివి. సహజసిద్ధమైన ప్రాణశక్తి, సహజమందరమైన అవయవ సన్నివేశము లేనిచో ఈ అలంకారాదులు ఎంతవరకు ప్రయోజనములు కాగలవు? వాల్మీకి రామాయణమునందు పెదకన ఎన్ని అలంకారములు మనకు గోచరించును? కవి కుల గురువులైన కాళిదాసు తన కావ్యములలో ఎన్ని అలంకారములను తీర్చివాడు? ఈ విశేషములు కనసిద్ధులైన కవులకు పాటికరావు. యాదృచ్ఛికముగా ఏదేని ఒక అలంకారాన్ని తోచును. "ఉపమా కాళిదాసస్య" అన్నమాట కర్థము 'ఉపమైశ్వరణా కవయో' అను దానికి అపవాదమువంటిది అగును. ఈఉపమా అంకార ప్రపంచము ఎంత విస్తృతమో తదాశ్రయణముచే కవివ్రత ప్రవిధముగా తత్కళలను కాళిదాసు దివ్యాత్మముగా నూదించినాడు కాని జానినే ఆశ్రయించినాడనుట తగవుకాదు.

మరొక విశేషము. ఎవ్వడని ఎక్కడనని కాళిదాసు ఉపయోగించినచో ఆ ఉపయోగించు లాక్షణికుల తాత్పర్య విషయాభాతమైన అతిలోక చతుర్భూత మేదియో గోచరించి తీరును. ఇంకొక విశేషము. అవ్యక్త విషయములతో వ్యక్త విషయములను, ప్రత్యక్ష విషయములతో అవ్యక్త విషయములను పోల్చుట, అతని శృంగార, అవిద్యను కాళిదాసునకు వాల్మీకి చక్కగా నేర్పినాడు- “త్యుతేపార్థం స్మృతిరన్యగచ్ఛత్” ఈ విధముగా అలంకారమును నిర్వహించు నేర్పు నా కాయణదాసుగారి కంతగా కలదు. ఇదిగో ఈ ఉపయోగంకాళమును పరికింపుడు.

“వ్యచిత్కే కాళో వ్యధిత చితురో ధిక్కుః ఇవ
వ్యచిన్మృష్టి ముష్టివ హర దళనోఽ విత్తదళమీ!|
వ్యచిద్యాహా బాహీ వ్యళమిత బలో వారః సమః
వ్యచిద్దండాదండి ద్విద స్సగమితో రోచన ఇవ”

ఇంతటి నాలుగు పాదములందును నాలుగు విధములైన యుద్ధములను వర్ణించినాడు- ఆ వర్ణనములోని వైచిత్ర్య యేమిటగా కొందరు ధిక్కు పులకలయుద్ధమును చేసినాడు- ఈ ఉపయోగించు కార్య కారణభావము వివక్షితమైనది- బలహీనులైన నవారు వార రోగులవలె బాహుయుద్ధము చేసినాడు దంతహీనులైన కొందరు వృద్ధత కారణముగా ముష్టి యుద్ధమున చేసినారు- కొందరు ధిక్కుకులు శేఖర వీడియు కావున శేఖరీయుద్ధమును చేసినాడు- ఇట్టివి రామాయణ యుద్ధ వర్ణనమునందలి శ్లోకములకు పుష్కలము- ఇవియును కారణములుకావు- స్వరసిద్ధములే ఇట్లే-

కొంచవద వృత్తము :-

“వ్యాకులముడే పరస్పరమేవ
ప్రకర రివన ఉపసముహార తేదన

దాగ్ధత శేషా మహాభయ కంపిత
శ్వరణమయ రథిరణ జయినామ్
బాహుగణాహి పృజా చరణోత్కరోరు
కమర పరికర మసిత శిర
కుట్టులు శైవాల సంఘము ముక్కురం
కుధిర జలమభవ దమిత సరః

ఇందు భుజ భుజంగములకు సాదక చ్చనములకు అపరలక్షిత శైవ్యములకు శోణిత జలములకు అభేదము నిర్దక్షిణబద్ధినిది. కావునను భుజ రంగము అమితమై సరోవరము అయినది- యుద్ధరంగ సరోవరముల అభేదము పై అవయవములతో అభేదమును పొందినది కావున సావయవ రూపము.

దానుగారికి ఈ విధముగా అలంకారములను నిర్వహించుటలో గలనేర్పు ఆశ్చర్యమునే కలిగించుచున్నది- ఇంతేకాక ఈ మహావిమూహ విశేషమును కూడ ఈ కావ్యమునందు నిరూపించినాడు. ఏ శుమయమున శేవ్యతము రసభావ విలసితమగునో, తదభివ్యంజక మగునో, ఆ విషయము సరిగ్గా ఆవృత్తమును నిబంధించుట, ఇది వృత్తాదిత్యము అన్న విధముల సరిపడియున్నది- ఆద్యంత వృత్తములను పరిపాలింపగూర్చుట విలక్షణత- ముక్తవగ్గో సముపకు ఒక లక్షణము చెప్పినారు కాని దానుగారి ఈ కావ్యమును చూచిన పిమ్మట ముక్తవగ్గో సము అను లక్షణము నేరగము నేరగము నేరగము.

ఇట్టి కార్యమునకు వ్యాఖ్యానము రచించు యోగ్యత, శ్లోకారము, అవకాశము, బ్రహ్మ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రి పురణులకు దక్షిణది, వీరు బ్రాహ్మీ భూషణులు- ఈ చిరుదమున కర్థము రెండు విధములు బ్రాహ్మీ కి భూషణమైనవారు బ్రాహ్మీయ భూషణముగా కలవాడు- ఈ రెండు విధములైన అర్థములును వీరియెడ కదురు.

మదీనవి- నాది రెండవపక్షము మీకు ఆత్మైకత వేదాంత విద్యావికార
దులు కావున వామదేవ మనన నిష్టాదులు కావున, మీరు పారాధికార
మొనరులు. కావునవికానిపట్టణమొల్ల మీరు రాణవ్రసంగములతో వులగ్నించు
చున్నది. మీరు ఉపన్యాస ధారాధోరణి నముద్ర తరంగ నిస్వయమును
మూదలించుట నేనెరుగుదును. అలంకార కాస్త్రపాధోధి కంఠ సంఘ
వులు. ఈ మీకు వ్యాఖ్యానముచేయుట నిలుగువారికి అద్భుతము వండి
నట్లే. వ్యాఖ్యానమునకు, వ్యాఖ్యాతకు కావలసిన సంపత్తి అంతయు
భావార్థ దీపికలుండు (వదీప్త మగుచున్నది.

“నా మూలం లిఖ్యతే కిందిన్నాన పక్షిత ముచ్యతే”

అని మల్లినాథుని ప్రతిజ్ఞకదా! ఆ ప్రతిజ్ఞ మీరు చేయుటన్నను చేసినట్లే
చక్కగా నిర్వహించుట బహుధా ప్రశంసనీయము.

సహృదయు శిరోమణులయిన శ్రీ కర్ణా ఈశ్వరరాయ మహా
తయులు దానభారతీ ప్రచురణ కర్తలు. ఆపూర్వము ఆపారమునైన
శ్రీమత్సామి దానవాఙ్మయమును ఆంధ్రలోకమున కందించుచున్నారు.
ఒక విధముగా ఆంధ్రలోకము శ్రీ ఈశ్వరాపురారికి ఋణపడుచున్న
దనవచ్చును. ఏ విధమైన యోగ్యత లేకున్నను ఈశ్వరరావుగారు
నాయుండతి అవ్యాజప్రేమతో గ్రంథవ్యాఖ్యాన తాత్పర్యమును చది
వెడి అవకాశమును కల్పించినారు. ఇది నా అద్భుతము. సాహృదయము
నకు కలిగిన ఉల్లాసమును చేతనై నంతవరకెట్లు ప్రకటించుకొంటిని.
వ్యాకరణ సారస్వభాష బ్రహ్మశ్రీ పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రిపాదుల
కంటెను బ్రహ్మశ్రీ కవిరాధువణ వెంకరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రి
చరణుల కంటెను బ్రహ్మశ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మ చరణులకంటెను
నేను అర్హుడను కాను. ఇది ఈశ్వరానుగ్రహము.

సెలవు

ఇట్లు

కోగంటి సీతారామాచార్యులు

వ్యాఖ్యాత

(శ్రీ లక్ష్మీనారాయణకావ్య) గురించి శ్రీ యస్వీజోగారావుగారి

పద్యము.

అంతర్వాణి వరేణ్యః దార్యజన మర్యాదా మహోదాత మా
నాంతస్సరుః డనారతా ధ్యాయససాధ్య బ్రహ్మనిద్వా ప్రబు
ద్ధాంతే వాసి జనాంతరంగుడు శివైశ్వస్సిగ్ధ చిత్తుం దయ
స్కాంత ప్రజ్ఞాడు రామధట్లగుట పూజార్హం జశసింజరదన్ -

యస్వీ

వ్యాఖ్యాత : ప్రొఫీటూషణ శ్రీరాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణరావు
 ఆంధ్ర శ్రీమద్భాగవత కేంద్ర పరిషత్తు యొక్క గ్రహీత
 వ్యాఖ్యాత సారాంశాన్ని లక్ష్యకారాణ్యముగా.

విజ్ఞాపన

కవిత్వముఁ జెప్పట యొకప్రక్రియ. కథలను వ్రాయట మిఁకొక ప్రక్రియ. అనువదించుట యొకవిధము. వ్యాఖ్యానించుట యొక విధము. దేని విశిష్టత దానిదే. దేని క్షేత్రము దానిదే. అన్నియును బ్రతిభాసాధ్యములే. కాని వీరిలో వ్యాఖ్యానించుట కష్టతరమనిపించును. మూలమును బాగుగా గ్రహించి, యవ్యయశ్యమునును విడువక, కవియంతరము నిలిచుట సులభముగ గ్రహించునట్లు వివరించుట సులభసాధ్యముకాదు. ఆకీర్తి వ్యాఖ్యాతృకూర్ధన్యుడైన వల్లినాథ మనీషికి లభించినది.

నారాయణదాస మహాకవి సహజపాండిత్య ప్రతిభా ప్రాధిపత్యములుగల మహామనీషి. సరస్వతి స్వరూపుడు. ఆతని సంస్కృత గ్రంథములో, "తారకము - ఉమరఖయామ్" అను రెండు కావ్యములును రెండవర్సరత్నములు, భాషాజటిలములు, భావగంభీరములు. అందు మొదటిది తారక కావ్యము. దీనిని వ్యాఖ్యానించుటకుఁ బూమకొనుట సాహసైక కార్యము.

శ్రీకాకాళ్యంబు రావుగారు సహృదయులు, నాకు గురువులు. దానసాహితిని బహుముఖములఁ బ్రకటించి లోకులకంది చుచున్న సారస్వతసింహులు. వారి యాదేశమైనది. ఈశ్వరాజ్ఞ. కాదులేక సిద్ధపడితిని. యథాశక్తి వ్యాఖ్యానించితిని. ఎంతవఱకఁ గృతకృత్యుడనయి

తినో పండితులే ప్రమాణము. “హేముస్యం లక్ష్మ్యతేఽన్నాహి వితుద్ధి
శ్వామికాపివా,”

నా వ్యాఖ్యానముపై సమూల్యమైన యభిప్రాయము నొసంగిన
“కళావ్రపూర్ణ - విద్యత్కవిశేఖర” శ్రీ వెంకటాచల నార్యనారాయణ
శాస్త్రి మహోదయులకు నా హృదయపూర్వక నమోవాకములు. ఈ
వ్యాఖ్యను సమగ్రముగఁ బఠించి, నా కన్నివిధములఁ దోడ్పడిన నా
మిత్రులు - బంధువులు - సతీర్థులునగు “వ్యాకరణసారవభామ” శ్రీ
పేరి నార్యనారాయణశాస్త్రిగారికి “వ్యాకరణాంకార చక్రవర్తి”
శ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మగారికి నా హృదయపూర్వక ధన్యవాదములు.

ఇట్టి యవకాశమును నాకుఁ గల్పించిన, గురుసమానులు శ్రీ
కర్రా ఈశ్వరరావుగారికి మనఃపూర్వకాభీర్వాదములు.

ఇట్లు
వ్యాఖ్యాత.

తారకే ప్రథమ స్పర్శః.

భూతే లజ్జాధికారః

-: శివజాతి: :-

1. సా దేవతాపాఠే లోకమాన్యా

ప్రసాదయా మృత్యు తయా మదూహమ్

హర్షాయ లోకస్య పరిష్కరణి

తనుం జనేన నుత్తమ భూషయైవ.

వ్యాఖ్యానమ్ - సా దేవతాపాఠి :- సా లోకప్రసిద్ధా, దేవ
తాపాఠ సంస్కృతభాషా, అఖిలలోకమాన్యా సర్వజన సమ్మాన్యా.
లోకకల్పస్థాపన ఇత్యవ్యర్థః. "లోకస్తు భువనే జనే" ఇత్యుక్తిః. తయా
ప్రసిద్ధయా గైర్వాణ్యా వాణ్యా, మదూహం మమభావనాం. ప్రసాద
యామి అలంకారోమి. ఇదానీం సంస్కృతభాషయా కావ్యం కరోమితి
భావః. జనః మానవః, తతుం స్వదేహం. లోకస్య జనస్తోమస్య,
హర్షాయ ఆనందాయ. పరిష్కరణే ఉత్తమా యస్యా సా అనుత్తమా, సర్వో
త్కృష్టిత్యర్థః. తతూ భూషయా భూషణేన, పరిష్కరణి అలంకారోమి

లోకే మానవః శ్రేష్ఠాన్యే వాభరణాని ధృత్వా స్వయం
సత్తువ్య పతా నానన్దయతి, ఏవమేవాహమప్యద్యైర్వాణ్యా
వాణ్యా కావ్యం విరచ్య లోకా నానన్దపర వశా న్కరోమితి భావః.

దృష్టాంతాలంకారః

వృత్తముపజాతిః. సగ్గేఽస్మిన్నాన్యా పుష్పజాతి వృత్తాన్యేవ
సగ్గతే తు మానసి వృత్త ముపని బద్ధమ్. వృత్తలక్షణమ్.

"స్వాదిస్తోమజా" యది లౌకికా గః

ఉపేస్తోమజా జతహ స్తతో గా,

అన స్తోమదీత లక్ష్మణా

పాదా యదీయా వ్రవజాతయస్తాః" ఇతి.

త-త-జ-గ-జైః గురుద్వయేన చ ఇన్ద్రివక్త్రా భవతి.

పాదే యతిః, జ-త-జ-గ-జైః గురుద్వయేన చ

ఉపేన్ద్రివక్త్రా భవతి. పాదే యతిః. ఏతయో రవ్యవహిత కథనే ఉపజాతిర్భవతి.

తాత్పర్యము :- గంస్కృతభాష ను పసిద్ధమైనది అదిదేవభాష. సర్వజన సంపూజిత. కావున నా సంస్కృతభాషచేతనే నా భావము నలంకరింతును ప్రతిమానవుడును లోకోత్తరములగు నాధరణములను ధరించి యితరులను సంతోషపరచునుగదా ! లోకానందము కొఱకే యీతారకమును కావ్యమును వ్రాయుచుంటినని కవియాశయము.

2. స్వభావపాణ్డిత్య జలేన కుర్వే

కావ్యం పత్రితీ వహసేవ నీడమ,

సదోష మచ్యుతపతే కవిత్వం

యథా కం జ్ఞాత్కీత మిస్తు విమృశ్య.

వ్యా :- స్వభావేతి :- అహమిత్యధ్యాహారః అహం, స్వభావేన విసర్గేణ సిద్ధం యతాపాణ్డిత్యం ప్రజ్ఞాపాటవం తస్యబలేన శక్త్యా, సహజ పాణ్డిత్య ప్రతిభయేతి భావః. కావ్యం తాంకాఖ్యం గ్రంథం, పత్రితీ విహగః, సహసా స్వశక్త్యా, నీడ మివ కులాయ మివ, కుర్వే కరోమి. కావ్యం గుఢ్యః, సదోషమపి కావ్యదోషై రుపేత మపి కలక్తాశ్చీతం అజ్ఞానహితం ఇన్ద్రివిమృశం యథా చన్ద్రిమండల మివ ఉత్పతే తిజ్జ్వల శోభాం కరోతి, ఉద్యోతతే.

యథా పక్షి శ్వశక్తి మనుస్మత్య కులాయం నిగ్మాతి తథా అహ మపి సహజపాణ్డిత్య ప్రతిభయా కావ్యం రచయామి. పరితిఃకో నకో వ్యవదేష్టాఽస్తి. కిన్తు స్వబుద్ధ్యేన నీడం నిగ్మాతి అహమపి. పక్షివ

సహజపాండిత్యధురీణ ఇతి స్వాతిశయం వ్యకటయతి మహాకవిః. ఉప
మూః జ్ఞాంరః.

కలఙ్క దోషదూషిత మపి చంద్రమండలం యథా పూర్ణి మాయా
ముజ్జ్వలతయా వ్యకాశతే తథా కావ్యం దోషజ్ఞప్తమపి సుష్టు విరాజతే
ఏవ. మదీయే కావ్యే దోషా న స స్త్యేవ. యది ప్రమాదవశేన దోషః
కశ్చి దావతే చేస్తున మత్కావ్యస్య నకాచిదపి హాని రితి కవే
రాశయః. ఉపమాన గర్భితేన దృష్టానేన పూర్వార్థం సమర్థయామాను.

తా. పక్షి సహజమైన తన బుద్ధిత క్తి నా ధారముగఁ జేసికొని
గూడును నిర్మించును. ఇట్లుకట్టవలె నట్లు కట్టరాదని దానికిఁ జెప్పవా
రెవ్వరునులేరు. అట్లే నేనుగూడ నావృత్తిని నాధారముగ నీ కావ్య
మును రచించుచున్నాను. దోషములులేని కావ్య మెల్లప్పుడును రాణిం
చును. అందావంతయును సందియములేదు ఒకనొకవేళ దోషము
లున్నను గావ్యము రాణించును. మచ్చతోనున్నను బున్నమచంద్రుడూ
రాణింపలేదా ?

పెక్కు గుణములున్నప్పు డొక్క దోషమున్నను నాకావ్యము
నకుఁ గొంతతరాదు. “ఏకోహిదోషో గుణాన్ని పాతే నిమజ్జతీన్ద్రోః కిరణే
ప్రీతవాఙ్మః” అను మహాకవి కాలిదాసుని వచనమును సహజమని
నిరూపించి కాంతి యెక్కువేయగునని చెప్పి యాతని మించెను.

3. స దేవతాధీన మవః ప్రవృత్తిః

స్వాతంత్ర్య వజ్కుల్పిత చారుకావ్యః.

దయార్థచిత్తేఽజ్ఞాత పత్యవాన్.

కలాచక్షు స్సత్కవిరేవ నానః.

వ్యాః:- సకలి:- కవేర్లక్షణ మాదౌ నిరూపయతి అత్ర
తచ్ఛబ్దో యచ్ఛబ్ద మపేక్షితే. యత్తదోర్ధ్వ సన్నన్ధాత్. యః మను
జ్ఞః, కేవలభావీనాం సరస్వత్యాదీనాం - ధీనా ఆయత్తా, మనః ప్రవృ

త్రిః మనోవ్యాపారః యస్య సః, స్వాతంత్ర్యేణ స్వేచ్ఛయా, సజ్జ-
ల్పిత మభ్యాసితం, చారు మనోహరం, కావ్యం గ్రంథః యస్యసః,
దయయా కరుణయా, ఆర్ద్రం స్విన్నం చిత్తం మనః యస్యసః, అశ్చిత్రం
అలజ్జితం, సత్యవాక్యం సత్యవచనం యస్య సః, కలాభిః విద్యాభిః
చతుష్షష్టి కలాభిర్వా, విత్తః సమర్థః కలాచణః, “తేన విత్తశుజ్ఞుః
ప్పణపా” ఇతి పాణినిః. సవప సత్కవిః, సవ వోత్తమకవిః, ఆన్యః
పూర్వోత్తలక్ష విహీనః, న, సత్కవిర్నభవతి.

ఆరాధితదేవతామూర్తిః స్వతంత్రపరిభా సమన్వితః దయాలుః
సత్యవచనః సకలవిద్యావిశారదః మానవ ఏవ సత్కవిర్భవతు మర్తతి.
నాన్యఇతి కవే రాశయః ఏతేన సత్కవిలక్షణం సర్వమపి స్వస్మిన్న
స్తీతి సూచితమ్.

తా. ఎవ్వఁడు నిత్యము దేవతల నారాధించునో, యెవ్వఁడు
స్వతంత్రముగ నూహింప శక్తిగలిగియుండునో, యెవ్వఁడు కరుణార్ద్ర
హృదయుఁడో, యెవ్వఁడు నిత్యసత్యవచనుఁడో, యెవ్వఁడు సకలకలా
పరిపూర్ణుఁడో, వాఁడే సత్కవియగును. ఏతల్లక్షణ విరహితుఁ డేనాఁ
డును సత్కవి కానేరడు. దీనినిఁ బట్టి యీ లక్షణములన్నియుఁ దన
యందున్నట్లు సూచింపఁబడెను.

4. విన్యప్రదేశ క్వచిదస్తి చక్షు
న్నదీతతే సంశ్రితకల్పనామా,
గ్రామపురా తత్ర మహేశ్వరాఖ్య
స్తపాదనో బ్రాహ్మణరాడవాత్పితే.

వ్యా :- విన్యప్రదేశ ఇతి :- పురా పూర్వకాలే, విన్యస్య విన్య
నామ్నః పర్వతస్య ప్రదేశే స్థలే, విన్యపర్వత స్థానప్రదేశ ఇత్యర్థః,
చక్షున్నామ్నీ నదీ కాచన సరిత్, తస్మాత్తతే తీరే, క్వచిత్ కుత్ర
చిద్భాగే, సంశ్రితానాం ఆశ్రితానాం జనానాం కల్పతరు రితి గ్రామః

సంవసరము: అస్త్ర, తత్ర తస్మిన్మామే, తప ఏవధనం విత్తం యస్యసః
తపస్వీ, మహేశ్వర ఇతి ఆఖ్యా నామధేయం యస్యసః, “ఆఖ్యాహ్యే
అభిధానంచ నామధేయంచ నామచ” ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణానాం
రాట్ రాజా, బ్రాహ్మణ వభురిత్యర్థః, అవాత్సీత్ ఉవాస, వస నివాసే
ఇతి ధాతోస్తుజ్.

పురా విష్ణ్వవర్వత ప్రదేశే చచ్చన్నదీతీరే సంశ్రితకల్ప ఇతి
నామ్నా వసిద్ధిః కశ్చి ద్ద్రామ అసీత్. తత్ర తపోధనో మహేశ్వ
రాఖ్యః బ్రాహ్మణ ప్రభు రువాస.

తా! వింధ్యవర్వత పార్వతమునః జంచన్నది యనుపేర నొకనది
కలదు. వానియొడ్డున నొకచోట సంశ్రితకల్పమును పేరుగల గ్రామ
మున్నది. అందుఁ దపోధనుడైన మహేశ్వరుడను బ్రాహ్మణ ప్రభువు
నివసించుచుండెను.

5. యథార్థవా కృన్ముత దివ్యతేజా
నక్తం దివం పూజిత దేవ దేవః,
పారాణికః పూతయశా వదాన్య
స్స దేవభాషా నిపుణః కవిప్రభా.

వ్యా :- యథార్థేతి :- సః మహేశ్వరః, యథార్థవాక్ యథా
తథవచనః, సత్యవాదీత్యర్థః. సన్నుతం సద్భిః స్తుతం దివ్య ముత్తమం
తేజః మహిమా యస్యసః, సజ్జన స్తుతమహిమేత్యర్థః. నక్తంచ దివాచ
నక్తం దివం అహర్నిశం, “అచతుర విచతురేత్యాదినా అచ్రుత్య
యాన్తో నిపాతః, పూజితః ఆరాధితః దేవదేవో మహాదేవో యేన సః,
స స్తతశివాతాధన తత్పర ఇత్యర్థః, పారాణికః పురాణ ప్రవచపటుః,
“పురాణం వేత్తి అధితేవేత్సర్థః. “ఆఖ్యానాఖ్యాయి కేతిహస పురాణే
భ్యశ్చ” ఇతిరక్ ప్రత్యయః. పూతం, పవిత్రం యశః కీర్తిః యస్యసః,
పుణ్యశ్లోక ఇత్యర్థః. వదాన్యః దాతా, వితరణశీల ఇత్యర్థః. దేవభాషా
యోం అమరభార త్యాం, నిపుణః కుశలః, కవిప్రభాః కవిశ్రేష్ఠః అభూత్.

రా! ఆ మహేశ్వర పండితుడు నిత్యసత్యవచనుడు. సజ్జన సంస్తుత మహిమోపేతుడు. సంతత శివారాధన తత్పరుడు, చక్కగఁబురాణముల నెఱిగి ప్రవచించు శక్తికలవాడు మంచిదాత, పుణ్యక్షేత్రి సంస్కృత భాషలో నిష్ణాతుడు. కవులలో శ్రేష్ఠుడు

6. ముదా యథాశక్త్యతిధీ నతర్పిత

నదాత్మ శిష్యా నశిష్య త్వధర్మమ్

స్యవిప్రుతద్రాగపథా ద్విమూఢాన్

స పఙ్డిత స్సాదుజనా నభాషిత.

వ్యా :- ముదేతి :- స - పఙ్డితః సుధీర్ఘహేశ్వరః యథాశక్తి శక్తిః సతిక్రమ్నః, ముదా ప్రీత్యా, అతిథీ నాగస్తూన్ అతర్పిత్ అన్నదానాదినా తృప్తానకాన్విత. “తృప్త ప్రీణన” ఇతిధాతోర్లుజ్, ప్రీణనం తృప్తి తర్పణాచ, సదా సంతతం ఆశ్రితశిష్యాన్ స్వచ్ఛాతాన్, స్వధర్మం ఆత్మధర్మం అశిష్యత్ ఉపదిదేశ కాసు అశిష్య ఇతిధాతోర్లుజ్ “నక్తి కాస్తీత్యజ్, కాన ఇదజ్ హలోరితీత్యమ్, కానివసీతి వత్సంచ, విమూఢాన్ మోహాత్మకాన్, అజ్ఞానావృతచిత్తానిత్యర్థః రాగపథాత్ రాగద్వేషాది దుష్టప్రవృత్తిమాగ్ధాత్ స్యవీవృతత్, నివర్తయామాన, నిపూర్వకవృత్తువర్తనే ఇతిధాతోర్ణిచిబుజ్. సాధుజనాన్ సత్పురుషాన్ అభాషీత్ అభజత, అసేవతేత్యర్థః, భజ సేవాయామితి ధాతోర్లుజ్.

రా! ఆ మహేశ్వర పండితుడు తన శక్తికొలది అతిథుల నాదరించి సంతుప్తులఁ గావించుచుండెను, తన శిష్యుల కాత్మధర్మముల నుపదేశించుచుండెను, మూఢులను రాగ ద్వేషాది దుష్ప్రవృత్తులఁగఁది మరలించుచుండెను, సజ్జనుల నభిమానించి సేవించుచుండెను,

7. బాల్యం గురో రధ్యయనేన తవ్య

స్వభార్యయా యౌవన మిదృశీతేః,

అనాయ పద్మాహ్మణ శేఖరస్య

వృద్ధత్య మస్తం తపసా పమస్తమ్.

వ్యా :- బాల్యమితి :- ఇద్ధా ప్రకాశమానా కీర్తి యశః యస్య తస్య, ప్రసిద్ధ యశః ఇత్యర్థః. సద్బ్రాహ్మణ శేఖరస్య బ్రాహ్మణోత్తమ శిరోమణేః తస్య, మహేశ్వరస్య, సమస్తం బాల్యం వయః సర్వం బాల్య రూపం వయః, గురోః ఆచార్యస్య సకాళాత్ అధ్యయనేన విద్యాభ్యాసేన, సమస్తం యౌవనం వయః, సర్వం తాదృగ్ రూపం వయః, స్వభార్యాయా స్వకలత్రేణ, సమస్తం వృద్ధత్వం వయః, సర్వం వృద్ధక రూపం వయః, తపసా తపోఽనుష్ఠానేన, అస్త మనాయీ అస్తమనీయత, నీ ప్రాపణే ఇతి ఖాతోః కర్మణి యజ్.

స మహేశ్వర పండితః విద్యాభ్యాసనేన సర్వం బాల్యం, స్వభార్యా సుఖానుభవేన సర్వం యౌవనం, తపోఽనుష్ఠానేన సర్వం వృద్ధకం వయశ్చ అస్తమనై పీత్.

తా! ఆ మహేశ్వర పండితుడు, గురువులకడ విద్యాభ్యాసము చేతనే బాల్యమును గడపెను. తన భార్యవలన సుముల ననుభవించుచు యౌవనమునంతను దాటించెను. తపమును గావించుకొనుచు ముగిలి తనమును వెల్పించెను. తన వయస్సునంత నతడి తీరున గడపెను.

8. తం తవ్య పత్ని సుదతీ ప్రశాంతా

మహాకులీనా కమనీయనేత్రా

పమూర్త జైవాత్మక విమృశ్తా

శతప్రదా మేఘ మివాన్వసార్చిత.

వ్యా :- తమితి :- శోభనాదంతా యస్యాస్యా సుదతీ, తరణీ త్యర్థః “వయసి దస్తస్యదత్త” ఇత్యనేన బహువ్రీహా దస్తశబ్దస్య దత్తా దేశః, ప్రశాంతా శాంతస్వభావా, మహాకులీనా ఉత్తమవంశసంభూతా, కమనీయనేత్రా సుందరసయనా, పమూర్తం యత్ జైవాత్మకస్య చక్షుస్య బిమ్బం మణ్డలం తద్వత్ వక్త్రం ముఖం యస్యాస్యా, “ఽజ్ఞో జైవాత్మకస్యైవ” ఇత్యుచరః, తస్య మహేశ్వరస్య పత్నీ భార్యా, శతప్రదా విద్యుత్, “శమ్భుశతప్రదా హాసినీ” త్యమః మేఘమివ

అమ్మద మివ, తం పతిం మహేశ్వరం అన్వసార్తీత్ అనుససార. అను
పూర్వకస్య సృగ తావితి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలజ్కారః.

యథా విద్యుదమ్బుదమనుసః తి తథా సా సుదతీ స్వభర్తార
మనుససారేతిభావః.

తా|| ఆ మహేశ్వర వండితుని భార్య మిక్కిలి చక్కనిది.
చక్కని పలువరుసగల యువతి. శాంతస్వభావ. సత్కులమున జన్మించి
నది. అందమైన కన్నులతోఁ బున్నమచందురుని వంటి మోముతో
నొప్పుచు నామ మేఘముననురించి మెఱుపులేగ యున్నట్లు, నిత్యము
తనపతి ననుసరించియే యుండును.

9. భర్తా యథా సా కథితం పురాణం

శ్రుత్వాఽకకన్మజ్ఞు తధైవ వక్తుమి

ప్రకస్త బుద్ధి స్తపనీయ గాత్రా

ప్రియంవదా ప్జ్ఞవ కీర్తనీయా.

న్యాయః :- భర్తృతి :- ప్రశస్తా జ్ఞాన్యు బుద్ధిః మతిః యస్యాస్యా,
సూక్ష్మబుద్ధిత్వర్థః తపనీయం కాశ్చన మివ గాత్రం శరీరం యస్యాస్యా,
కనకాంగీ త్వర్థః "తపనీయం జాతరూపం గాఢేయం భర్తృకర్తుర" మిత్వ
మః. ప్రియంవదతీతి ప్రియంవదా మధురభాషిణీ, సజ్జనైః సత్కులమైః
కీర్తనీయా. స్తపనీయా, సా మహేశ్వరపత్నీ, భర్తా స్వపతినా యథా
యద్వత్, కథితం ఉక్తం, పురాణం శ్రుత్వా తధైవ, మజ్ఞు ద్రాక్,
వక్తుం కథితుం, అశకత్ సమర్థా అభవత్, శక మర్హ ఇతిధాతోః
పుషాదిత్వాత్, పుషాదిద్భుతా దీత్యాదినా అజ్. అభనా శక్తశక్త
ఇత్యస్మాద్గణపతితాత్ లుజ్. బ్రుదిత్వాదజ్.

సా మహేశ్వరపత్నీ స్వభర్తృ కథితం పురాణం శ్రుత్వా
యథా భర్తా అకథయత్ తధైవ పునః కీర్తయం వక్తుం సమర్థా బహువ
వతీనాస్యా సూక్ష్మ బుద్ధిత్వం సూచ్యతే.

తా॥ ఆ మహేశ్వర వండితుని భార్య వుంచి బుద్ధిమతురాలు. బంగారువంటి దేహచ్ఛాయగలది. ప్రియంవద. సత్పురుషులము యోగ్యతను గొనియాడుచుదురు. ఆమె తనభర్తచెప్ప వురాగా ప్రవచనములు విని. యట్టి మరల నా పురాణము నతివేగముగఁ జెప్పచుండును. ఆమె నూత్నుగాహిణి.

10. తౌ దమ్మతీ నిర్మలశీలయుక్తౌ
 పృవృద్ధ సంతాన యశో వికలా,
 సుఖేషు దుఃఖేషు సమానచిత్తా
 వభ్యాజితాభ్యాం ధరణీ చిరాయ.

వ్యా:- తావతి:- తౌ దమ్మతీ జాయావతీ, నిర్మలేన రాగద్వేషాశీలులనూన్నేన శీలేన స్వభావేన, యుక్తౌ సహితౌ, పృవృద్ధాభ్యాం సంతాన యశోభ్యాం అవశ్యకీర్తిభ్యాం వికలా పరిపూర్ణా, సుఖేషు దుఃఖేషు సుఖదుఃఖాద్యవస్థాసు సమానం తుల్యం చిత్తంస్థానం యయోస్తా, తుల్యశీలా విత్సర్ధః. ఆస్తామ్. తాభ్యాం తాదృశ దమ్మతీ భ్యాం, ధరణీ ధరిత్రీ చిరాయ చిరంకాలం, “చిరాయ, చిరకాలత్రాయ చిరస్వార్థాశ్చిరార్థః” ఇత్యమరః అభ్యాజితాభ్యాం ప్రకాశితాబభూవ. తౌ చిరంతస్తు రితి భావః.

తా॥ ఆ భార్యభర్త లిరువురిను నిర్మలచిత్తులు. వారి సంతానమును వారి కీర్తియును దినదినాభివృద్ధి నందుచుండెను. వారిరువురును సుఖదుఃఖాద్యవస్థలందేకచిత్తులై మెలగుచుండిరి. వారిచేఁ జరకాలము భూమి యలంకరింపబడెను. చిరకాలము భూమండలమున కలంకారముగ వారు జీవించిరిని భావము.

11. పుణ్యాత్మనో స్పృహ్యహిణో నయోరు
 తథాత్మనిష్ఠః పరదేవతాంకః.

పుత్రము తం బాలకవేషయు క్తం

ముదా దివా కోనివ హుఁవవర్ణత.

వ్యా:- పుణాత్మనోఽఽఽ:- పుణ్యః పవిత్రః ఆత్మా మనః యయో
స్తయోః, సద్భూహిణోః సత్కుటుంబిణోః తయో ర్దమ్మత్యోః,
పుత్రేఽఽఽ సూనుః, కనిష్ఠః అన్తిమః పుత్రః, పరదేవతాయాః పర
మాత్మనః, అంశః భాగస్పన్, ఉదభూత్ సమజని. బాలకవేషయుక్తం
శిశుత్వమాపన్నం. తం మహేశ్వరభూమారం ద్యాః స్వర్గః ఓకః నివాస
స్థానం యేషాం తే దివాకరః, దేవాః, తేషాం నివహః సమూహః.
ముదా ప్రీత్యా అవవర్ణత్ వర్ణయామాస, వర్ణ వర్ణక్రియా విస్తారిగుణ
వచ నేష్వీతిహతో శ్చురాదిణ్యన్తాల్లజ్.

తా! పుణ్యాత్ములు నాదర్శ గృహస్థులు నగు నా దంపతుల
పుత్రులలోఁ జరివాడు పరదేవతాంశచే జన్మించెను, బాలక రూప
ముతోనున్న యీ భగవంతుని గాంచి, దేవగణము పరమానంద భరి
తమై స్తుతింపనారంభించెను.

12. ప్రభో మహాదేవ దయామయేః

త్వం లీలయేత్తం జగతి తనిత్వా.

శ్రుత్వా భవిత్వాఽఖిల భూతకర్మ

స్వమాయయా క్రిదసి నిర్గుణోఽపి.

వ్యా :- ప్రభో ఇతి :- ప్రభవతీతి ప్రభుః తత్సమ్మత్తా హే
ప్రభో సర్వసమర్థ! మహాదేవ దేవతాపరిష్ఠ! దయామయ దయాస్వ
రూప! ఈశ పరమేశ్వర! త్వం భవాన్, నిర్గుణోఽపి సత్త్వాదిగుణరహి
తోఽపి, లీలయా విలాసరూపయా, స్వమాయయా భవన్మాయాశక్త్యా,
ఇత్థం ఏవం, జగతిం భూమిం. తనిత్వా విస్తృతాం కృత్వా, శుక్త్యా
వేదాది విద్యయా, అఖిలభూతకర్మ సర్వప్రాణి సాధారణం కర్మవిశేషం
భవిత్వా ఉక్త్యా. క్రిదసి ఫేలసి.

తా॥ ఓ దేవదేవ ! దయామయ ! పరమేశ్వర ! నీవు సత్త్వము రజస్సు తమస్సు అనేడు గుణములు లేనివాడవు, అయినను, విలాసార్థమై నీ మాయచే నీ లోకమును విస్తరింపజేసి, వేదావిద్యలచే సకల ప్రాణులకు నుచితములగు కర్మవిశేషములను బోధించి, యాడుకొనుచున్నావు.

13. భేదో యథా కాణ్డతరజ్జయో ర్మ
స్యాత్తేనస్య లోకస్య తథదై దేవ,
సర్వః ప్రపజ్చ స్వయి కల్పితో వా
స్థానో భవేద్దన్యు రివ భృమణః.

వ్యా :- భేద ఇతి :- దీప్యతీతి దేవః తత్సమ్ముద్ధా హే దేవ ! పరమేశ్వర ! యథా యద్వత్, కాణ్డ తరజ్జయోః జలస్య తరజ్జస్యచ “కాణ్డోఽస్త్రీ దణ్డబాణార్వ వర్గావసర వారిషు” ఇతి నానార్థ రత్న మాలా. భేదః నానాత్వమ్ సన్యాత్ స భవేత్. సర్వేష తద్వదేవ, తేభవతః, అస్యలోకస్య అస్యజగతః, భేదః స భవేత్ సన్యాత్. వా అథవా, త్వయి భవతి, సర్వః ప్రపజ్చః సకలలోకః స్థానో మూర్తమధ్య స్థితే ఉన్నతసామాన్యస్తమ్భే ఉన్నతదారుస్తమ్భేన, దన్యురివచోర ఇవ, భ్రమణ భ్రాన్త్యా, కల్పితః అధ్యస్తః భవేత్.

యథా జలతరజ్జయో ర్భేదోనాస్తి తథా తవచ విశ్వస్యచ భేదో నాస్త్యేవ. అనేన క్షీరతత్రవత్ పరిణామవాదః మృద్ధుటవత్కార్య కారణవాదో వా సూచితః. అథవా, స్థానో చోరవత్ అయం ప్రపజ్చః త్వయి కల్పితోఽస్మాత్. అనేన రజ్జుసర్పవద్వివక్షావాదః సూచితః.

ఉపాదాన సముపత్తాక కార్యాపత్తిః పరిణామః, ఉపాదాన విషయసత్తాక కార్యాపత్తి ర్వివర్త ఇతి తయోర్భేదః.

తా॥ ఓ పరమేశ్వరా ! నీటిని దానిని డియేర్చడింపకెరుము నకును భేదమెట్లు నేదో, నీకును నీ నుండివచ్చిన జగత్తునకు నలే,

భేదము లేదు. జలమే తరంగము, తరంగమే జలమయినట్లు, నీవే విశ్వమును. విశ్వమే నీవు. మీ యిరువురకును భేదము లేదు. లేదా, బాటసారి రాత్రింజికటిలోఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, త్రోవలో నొకచోట నిలుపుగఁ దిన్నగనున్న పెద్దతాతికంబమును, లేక, కఱ్ఱకంబమునుగాంచి శ్రాంతిచే దొంగయనుకొని భయపడినట్లు, ఈ విశ్వమంతయు నజ్ఞానముచే నీయందు కల్పింపఁబడియుండును. జలమే కెరటమయినట్లు, మన్ను కడవగా మారినట్లు, ఆత్మయే విశ్వముగా మారినదని యొక వాదము; రజ్జువునందు సత్పమువలె, శుక్తికయందు తజతమువలె, స్థాణువునందుఁ బురుషునివలె, నాత్మయందు ఈ విశ్వమంతయు నభ్యస్తమయినదని మఱియొక వాదము. ఈ రెండు వాదములు నిందు నిరూపితములు.

14. ధరా మనుష్యైః పరమార్థదూరైః

క్రౌర్యాన్వితైః స్తుచ్ఛపృథ్విభిలాషైః,

నిపీడితా వప్రప్రతి నాస్తికైరి

త్యజోఽపి తాం త్యాతుమిహనిష్ఠాః.

వ్యా:- ధరేతి :- పరమ శాస్త్రసా వర్థశ్చ పరమార్థః, మోక్ష ఇత్యర్థః. చతుర్విధ పురుషార్థేషు ధర్మార్థకామ మోక్షేషు మోక్షస్య పరమత్వాత్, తస్మాద్దూరైః తద్విముఖైః, క్రౌర్యాన్వితైః హింసాత్మక స్వభావైః తుచ్ఛం స్వల్పం సీచం వా యత్ సుఖం తస్మిన్ అభిలాషః స్పృహ యేషాంతైః, కాముకై రిత్యర్థః, నాస్తి ధర్మో దేవోవా ఇతి వాదిభిః నాస్తికై మనుష్యైః మానవైః ధరా భూమిః, భూలోక ఇతి యావత్. నిపీడితా క్లిశ్యతే. ఇతి నిశ్చిత్య. సప్రప్రతి అధునా, తాం ధరాం భూమిం, త్రాతుం రక్షితుం, ఇహ ఆస్మిన్ లోకే. అజోఽపి జనన రహితోఽపి. త్వం అజనిష్ఠాః జాతోఽసి. జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతో ర్దుత్.

తా॥ మానవులందఱును మోక్షమునకు దూరులైతి. హింసా
త్మక కృత్యముల నాచరించుచుండిరి. మఱియు నా స్తిఖలుగా మారిరి.
అట్టి మానవాభిసే నేడు భూలోకమంతయుఁ బీడింపఁబడుచున్నది. అని
భావించి. దాని నుద్ధరించుటకై జననాదులు లేనివాడవయ్యును నీవు
జన్మించితివి. భూమి నుద్ధరించుటకై యవతరించిన భగవంతుడవే నీవు.

15. దృశ్యాఽప్యదృశ్యా వదనత్స్వరూపా

త్వ దీయమాయా భ్రమకారణం సా

దిగంతరేఖావ దకన్ద్రియం తే

తత్త్వం జగన్నాటక సూత్రధార 1.

వ్యా :- దృశ్యేతి :- జగదేవ నాటకం దృశ్యకావ్యం తత్తే
నూత్రీధార! హే భగవన్! త్వదీయమాయా తావకీనా మాయా
శక్తిః, దిగస్తే దిశా మగ్ధిభాగే దృశ్యమానా యారేఖా తద్యత్,
త్వశ్యాపి దృష్టుం యోగ్యాపి అదృశ్యా అగోచరా. కిచ్చ, సత్స్వరూపా
(కారణరూపా) అస్తిత్వరూపావా, ఆ సత్స్వరూపా (కార్యరూపా)
నాస్తిత్వరూపాచ, సా మాయైవ భ్రమకారణం భ్రాస్తే
ర్నిమిత్తం. విశ్వ మిదం సర్వం భిన్న మాత్మన ఇతి భ్రాస్తే యూల
హేతు రిత్యర్థః. తే భవతః, తత్త్వం యథార్థరూపం, అతీంద్రియం ఇన్ద్రి
యాగోచరం. చక్షురాదీన్ద్రియై ర్జాతుమశక్య మిత్యర్థః.

తా॥ ఓ జగన్నాటక నూత్రీధారా! నీ మాయా దిగస్తరేఖ
వలె, గనఁబడుచున్నట్లుండును. కాని కనఁబడదు. (అది కారణరూపము
నను గార్కరూపముననున్నది.) ఉన్నదిలేదు అనునట్లున్నది. అదియే
యీ భ్రాంతి కంతకును మూలకారణము. కింత ల్లియు చక్షురాదీం
ద్రీయముల కగోచరము. "బుద్ధిశ్యావ్యా : కిచ్చ" మని స్మృతి
వచనము.

16. త్వయా వినా కిం సుఖమస్తి తత్ర
 మన్యామహే శూన్యమివాఖిలం తత్,
 సర్వం దివం తావక పాద చిహ్నై
 ర్ధన్యా భవత్యద్య ధరాఽప్యమేయ !

వ్యా:- త్వయేతి:- అప్యమేయ ! దేశకాలాద్య పరిచ్ఛిన్న స్వరూప ! త్వయా వినా భవంతం వినా, తత్ర స్వర్గలోకే, కిం సుఖమస్తి కీవృతం సుఖం భవతి, స కిమపీత్యర్థః. తత్ అఖిలం సర్వం, దివం స్వర్గం, శూన్యమివ. మన్యామహే అవగచ్ఛాముః. అద్య ఇదానీం, తావక పాదచిహ్నైః భవదీయ పాదాశ్చితైః. ధరా ధరణిః, ధన్యా యోగ్యా పవిత్రాచ భవతి, దివశబ్దః అకారాంతః నవుంశక లింగః.

తా! ఓదేవా! నీరూపమిట్టిదనియు నింతదనియు నెవ్వరును జెప్పజాలరు. నీవు లేకుండుటచే నా స్వర్గలోకమంతయును, శూన్యమైనట్లున్నది. ఇప్పుడు నీవు భూలోకమున నవతరించుటంతేనీ నీ పాదముద్రలచే నీ ధరావతలమంతయును అలంకరింపబడి పవిత్రమైనది. సార్థకమైనది.

17. భక్త్యైవ తేఽధీశ్వర దేవతాఽపి
 శక్నోతి వేత్తుం పరమార్థతత్త్వమ్,
 దృష్టి స్వరూపం ముకుర క్రయైవ
 విలోకితుం శక్యత ఆదిదేవ !

వ్యా:- భక్త్యైవేతి:- అధీశ్వర ! జగదీశ ! దేవతాఽపి దేవోఽపి, భక్త్యైవ త్వద్విషయక భక్తివిశేషమైనవ, తే భవతః, పరమార్థ తత్త్వం ముక్తితత్త్వం, యథార్థరూప మిత్యర్థః. వేత్తుం జ్ఞాతుం, శక్నోతి సార్థో భవతి. ఆదిదేవ ! దేవానామాదియ ! దృష్టి, దృక్ నేత్రమిత్యర్థః, ముకురస్య దర్పణర్య. "దర్పణే ముకురాదర్పా" విత్య

“అధరం కిల బిమ్బనామకం ఫలమస్మాదితి భవ్యమన్వయమ్
లభతేఽధరబిమ్బ మిత్యదః పదమస్మార దనచ్చదం పదత్.

- 3) తమో నాతిరిక్తః పదార్థః కిన్తు తేజోఽభావయోవమేవ. నీలం తమ
శ్చలతీతి పృతీతిః దీపావసరణాపాధికే భ్రాన్తిరేవ. ఇతి వైశేషిక
సిద్ధాంతః. తమువనిబధ్నాతి శ్రీహర్షః

“ధ్వాస్తస్య వామోరువిచారణాయాం వైశేషికం చారుమతం
మతం మే.

జ్ఞానాకమానూః కిల దర్శనం తత్ క్షమం తమస్తత్త్వ నిరూపణాయ
కణాద శాస్త్రస్య వైశేషికమితి, జ్ఞానాకమితి వ్యవహారః, తమసి
యచ్చక్షుః పదార్థాన్ విశేషయాపేణ గృహ్యతి తదేవోత్కృష్టం
ఖలు. తచ్చ దివాన్తస్య చక్షుః రాత్రే వామయో రూప్యో
విశేషేణ చక్షుషా పృత్యక్షీకరణం సత్త్వాదిమతమితి సార్వజనీన
స్సముదాచార ఇతి కాన్యకోభా. ఏమాచ వామోరు పదేవ ధ్వన్య తే
కవినా.

- 4) ఏవం నారదం పృతి ఇన్ద్రస్యవచనే ఉపేన్ద్రస్య జైమిని మునిత్వము
దీతమితి వర్ణయతి కవి.

“విశ్వరూప కలనాదుపవన్నః తస్య జైమిని మునిత్వముదీయే
విగ్రహం ముఖభుజామనహిష్టుః వ్యర్థతాం మదశనిం నవినాయ”

జైమినిర్మహర్షిః విశ్వరూపాణి = మీమాంసా సూత్రాణి చయా
మాన. ఉపేన్ద్రోఽపి విశ్వరూపాణి = దశావతారాన్ దధార.
జైమినిః దేవానాం శరీరాది పచ్చకం నిషిషేధ నవమే, ‘జగ
హస్తః పురస్తరః’ ‘సహస్రాక్షో గోత్రభి ద్వజబాహుః’ ఇత్య
దీనా మర్థవాదత్వమగ్నేచ కార. ఉపేన్ద్రోఽపి దేవానాం విగ్రహం
తాక్షసైన్యసా విరోధం న సేషే. అత ఏవ మమవబ్రాహ్మ్యస్య

వై యర్థ్యం నిడువయోగత్వచ్చ అకల్పయదితి కావ్యశోభా, అను
జర్ణ ఉపేంద్రస్య సాహాయ్యాత్ అనామిదాసీం నిడువద్రోవో వసా
మీతి వ్యక్త్యార్థః కావ్యశోభాం పుష్టాతి, ఏవం

1) స్వం నైషధాజేత మహావిధాయ కార్యస్య హేతోః పి నాన
లభ్యత్

కిం స్థాని వచ్చావ మద తదుష్టం తాదృక్కృతవ్యాకరణ పునస్యః

2) ఇహ కిముషసి పృచ్ఛాశంసి కిం శబ్దరూపం
ప్రతి నియమితవాచా వాయనేనైషవృష్టః
భణ ! ఫణిభవకాస్త్రే తాతజః స్థానినాకా
వితి విహిత తుహివాగుత్తరః కోకిలోఽభూత్.

3) గత్వాస్తరా నలంబైమీం నాకస్మాత్వం ప్రవేక్ష్యసి
షణ్ణాం చక్రమసంయుక్తం పత్యమానణ్ణకారవత్.

4) ఉభయీ వృక్షతిః కామ సజ్జేదితి మునేశ్వరః
అపవర్గే తృతీయేతి భణతః సానినేరపి

5) క్రియేత చేత్వాధు విభక్తిదినా
వ్యక్తిస్తదాసా ప్రథమాభిధేయా
యాస్యాజసాం సాధయితం విలాపై
స్తావత్ క్షమా నామవదం బహుశ్యామ్.

6) ఉదయతిస్త తదద్భుత మానిధి
ధరణి భృద్భువి తత్ర విన్మృశ్యయత్
అనుమితోఽపి చ రాష్ట్ర నిరీక్షణాత్
వ్యభిచార న తాపకతో నలః.

ఇత్యేవ మాదయ కృతకస్సన్తి కావ్యే, సర్వత్యాపి తత్రచ్చ

ప్రార్థాన్ స్వయాపేక్షైవ ప్రదర్శయతి తేన చ కావ్యస్య శోభాం జనయతి చ. అతఏవ 'నైవధం విద్యదావధ' మితి సార్వత్రికః ప్రతీతి స్పష్టతా.

ద్వితీయా రీతిః కాలిదాసాదేః. తేహి సర్వేషు కాస్త్రేషు విద్య మానాన్ సిద్ధాంతాన్ సంప్రదాయాంశ్చ నూత్నయూపేణ స్పృశన్తి సతు శ్రీహర్షాదయ ఇవ కాస్త్రార్థాన్ విమృశన్తి. యథా.

1) ఏతావతా నవ్యమమయ శోభికాంచీ గుణస్థాన మనిందితాయాః. ఇతి అత్రోపక్త సాధ్యహేతుాన్ వివిచ్య అప్రదర్శ్య అనుమాన ప్రక్రియాం దర్శయతి తావతాజ్ఞాయతేతస్య న్యాయం వై దుష్కమ్. ప్రయోగశ్చ ఇత్థం మల్లినాధేన కథితః. గౌరీశతమ్బం లోకాతిశయి సాందర్యం గిరికాంతాయాధర్వాత్. యన్నైవం తన్నైవమ్.

2) 'అవవాదైరివోత్పర్గాః కృతవ్యాప్తత్రయః వర్తేః'

ఇదశ్చ వాక్యం న్యాయ వేదాంత వ్యాకరణ మీమాంసా కాస్త్రేషు విద్యమానాన్ లజ్జాన్ విజయాన్ గర్భీకరోతి. సతు విషయప్రవేశ్చః కవినా నోట్టబ్ధిరః.

3) 'శ్రుతే రివార్థం స్మృతిరన్వగచ్ఛత్'

సుదక్షిణా నద్విన్యా, మార్గమన్వగచ్ఛత్. ఇత్యస్య ఇదమేవ మానమ్. శ్రుత్యర్థాను గతయః ప్రమాణం. న స్వాతంత్ర్యేణ విరుద్ధా స్వప్రమాణమేవ ఇతిహి సర్వచార్పణికానాం సిద్ధాంతః మాక్షేష్మికయా ప్రాదర్శ్య. నద్విన్యా. శ్రుతి సాదృశ్యం, సుదక్షిణాయా స్మృతి సాదృశ్యశ్చ ప్రత్యపాది. అనేన సర్వాత్మనా నంఽనీ సేవయైవ సుదక్షిణాయాః ఫలసిద్ధిః, నాన్వధేతి కావ్యశోభా. తథా వ్యత్యయ ప్రకృతియోగ సన్నిధిః. ఇత్యాహ కాలిదాసః. మా ఘోష్యాహ.

విజయ స్వయి సేనాయాః సాక్షిమూర్తేః పదిత్యతామ్
ఫలభాజ సమీక్ష్యోక్తే బుద్ధిర్భగ ఇవాత్మని.

కాపిలే తస్త్రే బుద్ధిరేవ సర్వాణ్యపి కర్మాణి నిర్వర్తయతి,
ఫలస్తు పురుషో భుక్తే, ఇతి సిద్ధాంతః, (వర్తమాది ఏవం సాక్షిమూర్తే
భవతి (కృష్ణే) సేనయా కృతో విజయోఽ అపదిత్యతే

తథా:- అవ్యనారభమాణస్య విభోదత్పాదితాః పరైః

ప్రజన్తి గుణతా మర్థాః శబ్దా ఇవ విహాయసః

ఆకాశోవిభుః భేరిదండ్రి సంయోగాదిభిః జలతాత్పబ్దా ఆకాశస్య
గుణతాం యాన్తి. తద్వత్ కిచ్చేదవ్య కుర్వాణస్య విభోః సమ
ర్థస్య ప్రయోజనాని స్యాధీనాని భవన్తి.

తథా : 'ధాతులీన మువసర్గ ఇవార్థమ్' ఇత్యాహమాముః.

ఏవ మనేకత్ర మహాకవయః కాన్త్రసమ్మతానర్థాన్ ప్రాదర్శయన్
ఏవం కాన్త్రవిషయే కవీనాం ద్వయోగతిః ప్రాదర్శి. ఆద్యాంతిః స
సగ్యసుగమ. పరస్తు కవేః పాండిత్య పరక్షః ప్రతిభాతి. ఏతా
వతా నాన్యేషు న్యూనతా సమాపదనీయా' ప్రకృతిః ఖలు సాతే
పామ్'. ద్వితీయా రీతిస్తు సర్వేషాం హృదయజ్ఞమూ సుబోధాచ
యద్యపి కావ్యమార్గే కాన్త్రాణాం స్వస్వయాపేణ ప్రదర్శనం
రసాప్వాదస్య విచ్ఛేదకారి తథాపి సంయోగే నఖ క్షతానీవ రసా
ప్వాదము తేజయన్తి ఇతి సార్వలాకిక మేతత్.

ద్వితీయాం రీతి మాశ్రయతాం మహాకవీనాం విషయే విదిత్యా
గమనికా పరిశీలనీయా. యత్-ఆముఖే కేచనశబ్దా ఆసాధుత్వేష
భాసంతే. సమ్యక్పరిశీలనేన సాధవో భవన్త్యేవ. తాదృశ శబ్దానాం
ప్రయోగేణైవ స్వకీయః కాన్త్రపటిమూ ప్రతిభాతి. యథా- అధికరణే
శ్లోకః '8-2-15 ఇతి నూత్రే' 'గిరౌడశ్చందసి' ఇతి వార్తికేన నిర్ణయే

ఉపపదే శీఘ్రః ఛందసి డో విహితః, గిరాశేతే ఇతి గిరికః - ఏతద్విత్యా
శ్రియతే గిరిక శబ్దశ్చలోకే అసాధుత్వమేవ ఏవం స్థితే కాళిదాసుః-

- 1) గిరిశమువచార పృథ్వహం సా నుశేశీ
- 2) ఆరోపితం యద్గిరిశేన వశ్చాత్
- 3) శుశ్రూషమా గాం గిరిశోఽనుమేనే.

4) అధోపనిన్యే గిరికాయగారి' ఇతి గిరిక శబ్ద మనన్యత్
ప్రాయుక్తః. పూర్వోక్తరీత్యా లోకే గిరిశశబ్దోఽసాధురితి స్పష్ట
మేవ ప్రతిభాతి హి. వస్తుతస్తు అయం శబ్దః లోకేపి సాధురేవ గిరిసన్యా
స్తీతి విగ్రహే 'లోమాది సామాది విచ్ఛాదిభ్యః శనలచః' ఇతి
నూత్రేణ లోమాదిత్వాత్ మత్స్వర్గీయశ్చః గిరికః. ఇయచ్ఛా ప్రక్రియా
'తద్గితోవా' ఇతి వాక్రికే మహాభాష్యకారైరేవ ప్రాదర్శితం

ఏవం కి ఫలాధాతోః నిష్కాయా మనువ సర్గాత్ పుల్లక్షిబ్ధ్యశో
ల్లాఘాః (7-2-55) ఇత్స్వనేన పుల్లశబ్దోఽపాతితః. తేన ఉపసర్గరహిత
స్యైవ సాధుత్వమ్ పరస్తు కాళిదాసుః

- 1) లోభధృఢుమం సానుమతః పృపుల్లమ్
- 2) పృపుల్ల రాజేవ మివాఙ్మ మధ్యే
- 3) ఉపసి సర ఇవ పృపుల్ల పద్మమ్.

ఇత్యాది ప్రాయుక్తః పుల్ల = వికసనే ఇతి ధాతోః వచాద్యచి
పృపుల్ల మితి సాధురేవ భవతి.

ఏవం మహాకవినాం గ్రంథేషు విచిత్రాశ్చబ్దాః ప్రాయుక్తస్త, తేహి
పదకాస్త్ర మర్మజ్ఞాః "ఉదయతి వితతోర్ధ్వ రశ్మిరజ్జ" వితి మాఘః

"ప్రవిఘాటయితా సముత్పత"న్నితి భారవిః

"రక్షాం సీతి పురాపి సంశ్రిణుమహే" ఇతి మురారిః

హంసం తనా సన్నిహితం చరన్తమ్

మునేర్కనోవృత్తిరివ స్వికాయామ్ ఇతి శ్రీహర్షశ్చ.

ఏవం శృవణ మాత్రేణ అసాధుత్వేన భాసమానానాం సమ్యక్పరిశీలనే సాధూనామేవ సతాం శబ్దానాం ప్రయోగమాత్రేణ స్వీయం పాణ్డత్య మవిశ్వక్రురృహః కవయః, ఇయచ్చ రీతిః ప్రకృత తారక గ్రీనేఽపి దృశ్యతే. అత్ర చ సాక్షాత్ కాస్త్రార్థ వ్యదర్శనం క్వాచిత్కమ్. ప్రకృతగ్రీన్ విర్మితిస్తు కేవలం స్వీయ పదకాస్త్ర పాటవ వ్యదర్శనాయైవ. అతి యే యే శబ్ద ఆముఖే అసాధుత్వేన ప్రతి భాన్తి. తే ఏవ విచారణే సాధుత్వ మాఘ్నవన్తి తాదృశాశ్చబ్దాః మహాకవినా పాయుజ్యస్త తాన్ కిచ్చిత్పశ్యామః.

1) ద్వితీయస్కంధే 12 శ్లోకే 'అయథాతథ్య' మితి మహాకవే నారాయణదాసస్య ప్రయోగః. అత్ర కాచిద్వివరితం తి రన్తి, యథాతథా శబ్దాత్ బ్రాహ్మణాదిత్యత్ భావే వ్యభి, నజ పూర్వ కత్వే "యథాతథా శబ్దాత్ పూర్వయోః పర్యాయేణ 7-8-31 ఇతి సూత్రేణ పర్యాయేణో భయపదవృద్ధి ర్విహితా. తేన 'అయథాతథ్యం అయాథాతథ్య' మితి హి యావద్వయం సిద్ధ్యతి. ప్రకృతే ఏకస్యాపి పదస్య వృద్ధిర్నకృతా ఇత్యక్షేపః ప్రతిభాతి. అత్ర మహద్భిర్యత సీయమ్ మమ తు ప్రతిభాతి. తథ్యమనతిక్రిమ్య యథాతథ్యమితి పదార్థా సతి వృత్తా వవ్యయీభావః, తతః యథా తథ్యమభావః. అయథాతథ్యమితి అర్థాభావే అవ్యయీ భావః యథావత్సం జ్ఞా సూత్రే యథాలక్షణ మప్రయుక్తే ఇతి మహాభాష్యే అవ్యయీభావద్వయమ్, న యథాతథ్యమ్ = అయథా తథ్యమితి యద్వానన్ తత్పురుషేఽపి తస్య సాధుత్వం సిద్ధ్యతి. 'సాయథా తథ్య వృత్త' మితి మూలమ్, అత్ర స+అయథా తథ్య ఇతి చేదమాశ్రిత్యేష విచారః వ్యస్తతః. యది తు స+అయథా

తథ్య ఇతి చేపడః క్రియతే తదా బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ వ్యభి, నిరుక్త
సూత్రేణ పూర్వపద మాత్రస్య వత్సా, సవర్ణదీర్ఘే. సాయథాతథ్య ఇతి
తద్ధితా స్తం సాధ్యేవ, తత్ర) న కాపి వివరించుట. ఏవం అవ్యయ
భావద్యయ స్వీకారే అవ్యయభావ సభోతత్పురుషయోః తద్ధితాస్తాశ్ర
యణేనా తేన సహేతి తుల్యమోగే (2-2-28) ఇతి బహువ్రీహా.
సహస్య సాదేశే సవర్ణదీర్ఘేన సాయథా తథ్య వృత్తమితి నాగాయణ
దాస మహాకవేః ప్రయోగ స్ఫుటచ్ఛేత. ఏతత్ప్రకారత్రయం మనసి
కృత్యైవ ఏవ విశిష్టప్రయోగో మహాకవి నాకారి. అత ఏవ 'స్వభావ
పాణ్డీత్య బలేన కుర్వే' ఇతి వ్యతిష్ఠా నిర్వ్యాధా. మధ్యమవక్షమాశ్రిత్య
శ్రీలక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి. ర్వాభ్యాతమ్.

2) సర్గే, 31 శ్లోకే 'వ్యవగాయదితి శ్రీదాసమహాకవేః ప్రయో
గః. విపూర్వకాల్ వగధాతోః లడి వ్యవగాయల్ ఇతి రూపమ్. అత్ర
కాచన విచిత్రా. వగధాతోః స్తుతౌ "గుపూధూవ విచ్చివణి పనిభ్య
ఆయః" 3-1-32 ఇతి సూత్రేణ ఆయప్రత్యయే వగాయ ఇతి చాతే
"సనాద్యంతా భారవః" ఇతి విశిష్టస్య భాతుత్వే తతోలడి అణాగమే
వ్యవగాయదితి రూపమ్ ముతావన్యత్ర తు న ఆయప్రత్యయః. అతో
లడి ఆత్మనేపదే వ్యవగత ఇతి రూపమ్ ఏవం స్తుతౌ వ్యవగాయల్
ఇతి, అన్యత్ర వ్యవగత ఇతి భవతి. వ్యవగాయదితి కథం సజ్జచ్చుత ఇతి
హి ప్రశ్నః. ఏవం సమాధీయతే, వగతే ఇతి వగః పచాద్యచ్, తతః
"ప్రాతిదిపకాద్ధాత్వార్థే బహుళ మిష్టవచ్చ" ఇత్యనేన ఆచప్త ఇత్యర్థే
ణిచ్, ఇష్టవచ్చావేన టిలోపశ్చ తస్యస్థానివచ్చావేన నోపభాష్యద్ధిః
తతః కర్తరి లడి, తిపి ఇకారలోపే, కపి, గుణే - అయాదేశే, విశబ్ద
యోగే యణి వగగాయల్, అణి వ్యవగాయదితి దాస కవి ప్రయోగ
స్సాధీయానేన.

3) 5 నగరే, 56 శ్లోకే ఆర్థయస్య అత్రాయమాక్షేపః. అర్థశబ్దాత్ ప్రాతిపది కాలేఽనిచ్చత్సయే “అర్థవేదయోరాపు గ్వక్తవ్యః” ఇత్య నేన ఆపుగాగమే తతః లోటి ఆత్మనేపదే మధ్యమపురుషైకవచనే అర్థావయస్వేతి భవతు మర్హతి, ఆగమం వినా అర్థయస్వేతి కథమ్ ! అత్ర సమాధీయతే. నేదమర్థ శబ్దాత్ ప్రాతిపదికార్థేఽనిది రూపమ్ ! న్ను అర్థ ఉపయాచ్ఛాయమ్ ఇతి చౌరాదికాద్ధాతోః ణిది రూప “మర్థయ స్వేతి భవతి, యద్వాహేతు మణ్ణ్యన్తాత్ లోటి మధ్యమపురుషైకవచనే చ అర్థయస్వేతి రూపమ్. మను సాహాయ్యమితిరైః ప్రార్థనాం కార యేదిత తాత్పర్యమ్, యది తు ఇతరానపక్షయా స్వయమేవ ప్రార్థయ స్వేత్యాశయకత్వే తు నివృత్త ప్రేషణాద్ధాతోః హేతుమణ్ణ్యవపి ప్రకృ తార్థ సిద్ధిః, తథా చ ప్రయోగః-

“ప్రార్థయన్తి శయనోత్థితం పియాః” ఇతి

4) 4 నగరే 36 శ్లోకే “సమచలయత్” ఇతి.

అత్రేయం శక్త్యా-చల ధాతోర్హేతు మణ్ణ్య, సేవధా శృద్ధౌ తతః కర్తరి లజి అడాగమే సమామోగే “సమచలయదితి భవతు మర్హతి, అధకథం” సమచలయదితి సమాధీయతే. భృషిగజే ఘటాదా ‘కమ్పనే చలి’ గతి పశ్యతే. తస్య చలనార్థే ‘ఘటాదయో మిరః’ ఇతి మిత్వే ‘మిరాం ప్రాప్త్యే 6-4-92 ఇతి ప్రాప్త్యే సమచలయదితిరూపం అకమ్పయదిత్యర్థః. విసనగరేతి తాత్పర్యమ్. కమ్పనాదన్యత్రతు న మిత్వమ్. “శీలం చలయతి” అన్యథాకరో తీత్యర్థః.

5) 1 నగరే-17 శ్లోకే. వేత్తుమితి రూపమ్ అన్యవేదితు మిత్వ ధ్యః. అత్రకేదిదాచక్షిరన్. విద సత్తాయాం, దైవాదికోభావః అనిత్ కాకాసు ‘పద్మధి ద్విద్వతి ర్విసద్’ ఇతి శ్యనానిదేకాత్ దైవాది

భగవంతుఁడైన తానా స్వలోకం యయుఁ సద్వ్యభాతం బాల
కం వీక్ష్యసా మాతా ముదమవాశుతి కథనేన గర్భస్థ శిశుశువ దేవా
అబ్రువన్, గర్భస్థ ఏ భగవన్ అవోచదితి గమ్యతే.

తా॥ పైరీతిని బలికిన భగవంతునకు సమస్కరించి దేవతలు
వారి వారి గృహముల కేగిరి అప్పుడే జన్మించిన మహాదేవకుడైన యా
కుమారుని గాంచి, తల్లి మిక్కిలి యానందించెను.

దీనిని బట్టి మాతృగర్భస్థుడైన భగవంతుని దేవతలు గొనియాడి
నట్లును సచ్చిత్రినుండియే యా దేవుడు వారితో మాటాడినట్లును
దెలియుచున్నది.

29 ప్రవర్తతే యేన చరాచరం తం
లీలా మనుష్యం విరతాత్మత్వప్రమ్,
మోహదుపాక్రంస్త తదీయమాతా
స్తస్యేన సమ్పాషితు మాదేవమ్.

వ్యా :- పరివర్తతే ఇతి :- యేన దేవేన, చరించ ఆచరంచ
చరాచరం జగదుపావరాత్మకం జగత్, పరివర్తతే వృద్ధిం నీయతే, లం
లీలామనుష్యం విలాసార్థం మానవరూపధారణం, నిరం నిర్మలం ఆత్మ
త్వప్రం ఆత్మారామం. నిర్మలత్వప్ర మిర్మలః. అది దేవం పురాణపురవం,
స్తస్యేన శ్రీ రేణ సమ్పాషితుం సంవర్ధయిష్యుః. తదీయమాతా తస్య
జననీ, మోహాత్ అజ్ఞానాత్ ఆభవాత్పుత్ర స్వేష్టః ఉపాక్రింస్త
ఆరేభే. ఉపపూర్వక క్రముపాదవిక్షేపే ఇతి ధాతోల్లుటే. పౌరాభాసం
సమర్థాభ్యామితి ఆత్మనేపదమ్ చరాచర సంవర్ధన సమర్థః పురాణ
పురుషవవ పుత్రత్వేనావతీర్ణ ఇత్యజ్ఞాత్వా తదీయమాతా లం బాల
కం స్తస్యేన సమ్పాషి తుమారేధ ఇతి భావః.

తా॥ ఏ దేవదేవుడి జంగమసావరాత్మకమగు జగత్ప్రపంచము
బోషించుచున్నాడో, యారెడ లీలామానవుడైన నాకు బుత్రుడుగ

నవలించెంచి తెలియక, ఆరెడు సత్సత్పత్తుడని యెఱుంగజాలక, యూరిని లెల్లి పుత్రవ్యామోహముచే వానికి బాలిచ్చి పెంచ నారంభించెను. జన్మించిన యా బాలుడు తల్లి పాలు కుడువనారంభించెనని భావము.

30. మాయానిబద్ధం మనుజాయు రేవం

నానానకరైవ్విరమే చ్చుచ స్తత్,

యదా వ్యమాతు ర్జతరా దపస్త

త్తదే త్యశోకోఽస్య రుదన్మహత్మా.

వ్యా:- మాయేతి:- యదా యస్మిన్సమయే, స్వమ తుః స్వజనస్నాః, జతరాత్ గర్భకోశాత్, అపస్తత్ అపతత్, తదా తత్ర భృతి, మాయానిబద్ధం మాయాచ్ఛాదితం, మానవవయ ఇత్యర్థః, శుచః దుఃఖస్య శోకస్య, నానాప్రకారైః నానాభై ర్నారైః, ఏవం ఇత్థం, విమేత్ విరామం గచ్ఛేత్, అస్తం యాయాదిత్యర్థః ఇతి ఇత్థం, బోధయన్నివ, అశోకోఽపి శోకవిరహితోఽపి మహాత్మా మహానుభావః, సః బాలకః అరుదత్ అరోదీత్.

యదా మాతృగర్భా ద్బాలకః భూమా పతేత్ తదా ప్రభృతి ఏవమేవ శోకావిఙ్గోఽస్తం యాయా దితి బోధయన్నివ స బాలకః రోదితు మారేభే. ఇతి భావః. పత్యగ తావితిధాతోర్లుక్ నిదర్శనాలజ్కార భేదః. రుదీర్ అశ్రువిమోచనే ఇతిధాతోర్లుక్.

తా|| మానవ జీవితమంతయును మాయాశ్రాంతము. జన్మించిన మొదలు మరణించుటకును ఏదో యొక విధమైన శోకముతో నిండియే యుండును. అను సగ్నసత్యమును బోధించుచున్న ట్లాబాలుడు ఖట్టగనే యేడువ నారంభించెను.

31. ఉన్మీలనం తస్య నిమీలనం స్యా

దౌష్ట్యస్య సర్వాయపి శర్మ కష్టమ్,

తే ఇత్యథాఽ మాయుదతాం కచాలిః

కాలస్య వక్రతాం గతి మాల లోకతే

వ్యా :- ఉన్నీలన మితి :- అథ అనంతరం తస్య కాలస్య .
 ఉన్నస్య రదనచ్చగస్య. ఉన్నీలనం వివృతస్య, సమీలనం సంవృతస్య .
 తే ఉన్నీలన నిమి-లనే. సన్ధ్యాయామి సమ్ప్రద్యజ్విజే, శస్త్రసుఖం క్షిప్తం
 స్యాత్ దుర్లభం భవేత్, ఇతి అభోబుధతాం అభోధయ తామ్. కిచా
 లిః కేశపాతః కాలస్య, వక్రతాం కుటిలత్వం, అలలోకత్ లలోకయా
 మాన. బుధ అవగమనే ఇతి ధాతోః ణ్యంతాల్లాజ్ లోకలోకనే ఇతి
 ధాతో రేవమేవ. సదర్శనాలజ్కారః.

యస్య కస్మాపి సమ్ప్రద్యజ్విజే ఏ కా న్త సుఖం ఏకాంత దుఃఖం
 వా సభవేత్. తే సుఖదుఃఖే వ్యత్యయే లగచ్ఛతః అముచార్థం బోధ
 యన్నివ స బాలః కదాచిత్ ఉన్నస్య ఉన్నీలనం కదాచిత్ నిమీలనం చ
 కరోతీతి భావః. సః ఉప్తోన్నీలన సమీలనే కరోతీతి యావత్, అన్య.
 “కస్యాత్మన్తం సుఖముపేతం మఖమేకా న్తతోవా, నీ చై న్నచ్ఛత్స్యగి
 చ దశా చక్రనేమికమేగా” ఇతి కాళిదాస వచనం స్మర్యమా
 కాలస్యగతిః కుటిలా కతిబోధయన్నివ తస్య కచాలిః వక్రతా మవాప
 కుటిలకుంతల స్పృబాల ఇతి భావః

తా! ఎవ్వరి కయినను జీవితమంత గూ సుఖవయమై యుండదు.
 అట్లే దుఃఖమయముగూడగాదు. సు. దుఃఖ మికిలేమైయుండును అనెను
 సత్యమును బోధించునట్లు ఆ బాలః డొకసారి పెదవి విప్పుచు ముందొక
 సారి మూయుచునుండును కాలము కుటిలమయినదినుమా యని బోధిం
 చునట్టాబాలకుని కేశముల వంకరలు తిరుగుచుండెను. ఇందు బాల్య
 వర్ణనము మిక్కిలి చమత్కారముగ నున్నది.

32. యో రకకోఽ భూ ద్భువనస్య జోష

మనద్దృశాః ప్రప్థ మక క్త నో యమ్,

ప్రసూ ర్విశో న్తస్య గతఃచి రణ

బన్ధం వ్యథా న్నిత మణిమన్త్రపూతమ్.

వ్యా:- య ఇతి :- యః దేవః, జోవం సుఖం యథాలభా, భువనస్య లోకస్య, రక్షకః రక్షితా. అభూత్ ఆసీత్. 'తూష్ణీమథే సుఖేజోవ' మిత్యమరః. యం దేవం అనర్ద్రహః దుష్టగ్రహః స్రష్టుం స్వర్గం కర్తుమపి, నో అశక్త నాశకన్. ధాతుచాతే "శక విభాషితో మర్షణే" ఇతి వచనాన్, దివాది పఠితః శకధాతుః ఆత్మనేపద్కపి తస్య రూప మశక్త ఇతి. తస్య విభో రేవస్య గతే గ్రీవాయా, ప్రసూః మాతా, మణిః మన్తశ్చ పూతం పవిత్రం. రక్షాబన్ధం రక్షామూత్రం, వ్యథా న్నిత, బబంధ, నిపూర్వక బన్ధ బన్ధనే ఇతిధాతోర్లుక్.

య స్వర్వలోకా న్సుఖేన రక్షితః, యం దుష్టగ్రహాదయో వీక్షి తుం స్రష్టుమపి న శక్నువన్తి తస్య దేవకేవస్య శిశోః కన్ఠసీమ్ని, మణి మన్త్రపూతం రక్షాబన్ధనం తస్మాదా బబంధ. దుష్టగ్రహ బాధానివారణార్థం బబంధే విభావః.

తా|| ఎవ్వరినీ సకలలోకములను సుఖముగ రక్షించుచుండెనో, యెవ్వని దాడుటకుం గూడ భూతప్యేతాది దుష్టశక్తులకు శక్తిలేదో శిశురూపుడై యున్న యీ దేవ దేవుని మెడలో నాతిని తల్లి మణిమన్త్ర పూతమైన తామోతును దుష్టగ్రహ బాధానివారణార్థము గట్టెను.

33. అజస్రమితి తనుతే దినేః

సమస్త స్వప్నస్థితి నాశితో,

యస్య శ్చ తావేన వితో మ్సుఖం సో

స్వాప్నీ ధృత్యైక మాదిదేః.

వ్యా:- అజస్రమితి - సమస్తస్య సర్వస్య జగతః స్వప్నస్థితి నాశానాం స్వప్నస్థితిలయానం, హేతోః కారణభూతిన్. యస్య విభోః దేవదేవస్య, ప్రభావేన మహిమ్నా దినేః నూన్యః. అజస్రం సంతతం

దౌష్ట్యం ఉష్ణం తేజః. తనుతే విస్తారయతి, సః ఆదిదేవః పరమాత్మరూపా
 బాహుకః, హసన్యాః జ్వరధానికాయాః, అన్తః సమీపే, సుఖం అస్మా
 ప్రిత్ సుష్మావ. "అజ్వరధానికా జ్వరశకట్య పిహసన్త్యపి [హసన్త్యపి]
 ఇత్యమరః. స్పష్ శయో ఇతి ధాతోర్లుజ్ఞః

స్పష్టి స్థితిలయః కర్మ యస్య దేవస్య మహిమ్నా, అథవా
 అజ్వరాయా సూర్యోఽపి స్వీయ ముష్ణం తేజః సన్తతం ప్రసారయతి,
 సః దేవః ఇదానీం హసన్తీ సమీపే సుఖం నిద్రాతిస్య,

తా! ఏ దేవుఁడీ పగవంచమును పుట్టించి, పెంచి, తుదకు నాశ
 నముఁ గూడఁ గావించుచుండెనో, యెవ్వని మహిమచే నూర్చుఁడుఁ
 గూడ తన వేడికాన్తిని వెదజల్లుచుండెనో, యా దేవుడివ్వడు మాఁ వ
 బాంబుఁడై చలిని బోగొట్టుకొనుటకు వెచ్చని కుంపటిదగ్గర నిద్రించు
 చుండెను.

"భీమాస్మాద్వాతః పవతే భీమోదేతి నూర్యః" అని శ్లోనివచనము.

34 ముదన్విత స్పన్త సాక్షితత్వ
 మద్వైత మాత్మీయ మథా తనిష్ఠ,
 స్తనన్తయో మంజు నిర్వికార
 దృష్ట్యా న అన్దోన రమ్య మజ్ఞే.

వ్యాః:- ముదన్విత ఇతి:- అథ అనన్తరం, సః స్తనన్తయః
 అర్భకః ఆన్దోలనేన చలనేన రమ్య మనోహరే వజ్రే పర్యజ్ఞే. షోలి
 కాశయన ఇత్యర్థః. ముదా ప్రీత్వా అన్వితిః యుక్తః, మజ్జులానున్దరా
 నిర్వికారా వికృతిరహితా యా దృష్టిః నీక్షణంతయా. నిర్మలనిర్వికారా
 నన్దదృశే త్యర్థః. ఆత్మీయం స్వీయం. అద్వైతం భేదరహితం. సన్తత
 సాక్షి తత్త్వం సతతసాక్షి భావా, అతనిష్ఠ అతనోత్. విస్తారయామా
 సేత్యర్థః. తను విస్తారే ఇతి ధాతోర్లుజ్ఞః.

హోలికాశయనే శయాః స డిమ్భః నిర్వికారదృశా సర్వం షశ్యన్
స్వీయ మద్వైతం సాక్షిత్వం ప్రకటిచకార.

తా! ఆత్మకరూపముతోనున్న యా దేవదేవప్రభు ఉయ్యలలో
నుండి యూగుచు నిర్వికారముగ నన్నింటిని జూచుచు, నేను సర్వ
సాక్షిని. నాకేదానితోడను సంబంధములేదు, అను భావమును బ్రక
టించుచున్నట్లుండెను.

35. నిజాత్మనో యస్య కదాపి నాన్య

దృష్టి రవ్యరాజీ సరోజ మాలామ్,

ఐక్షిప్త తత్రోపరిభాగ బద్ధాం

శిశుః పరివ్రాడివ యోగముద్రామ్,

నా నిజాత్మన ఇతి :- ఆత్మనః ఆత్మకరూపస్య, యస్య దేవస్య,
కదాపి కస్మిచ్ఛ్చిత్తమయేఽపి, నిజాస్వీయా అన్యదృష్టిః అన్యదర్శనం.
నవ్యరాజీత్ సరరాజ, సః శిశుః అర్భకః, తత్రో ఆన్దోలికాయాః, ఉపరి
భాగే ఊర్ధ్వప్రదేశే, బద్ధా నిబద్ధాం, సరోజమాలాం పద్మరసం, పరి
వ్యాప్త సన్యాసి యోగముద్రామివ భూమిధ్వజీకణమివ, ఐక్షిప్త,
అవశ్యత్. విపూర్వకస్య రాజప్రదీప్తా నితిధాతోర్లుజ్. ఈ ఈ శే
ఇతి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలంకారః.

యథా యోగీ యోగముద్రాం ధృత్వా అన్యత్కించేదషశ్య
న్నాత్మానమేవ పశ్యతి తథా అయ మర్భకః శిశువ్యవశ్యన్ సరోజమాలా
మేవ వీక్షమాణ ఆత్మ

తా! సన్యాసి సంతతము యోగముద్రనుబట్టి తన్నుదాను
జూచుకొనుచు నానందించును. అట్లే యీ బాలుడు కూడ ఉయ్యలకు
మీనుగా, గట్టబడిన పద్మమాలనే చూచుచు నానందించుచుండెను.

36. వ్యోమైకైక్ష్వాం స్వదృశం నివర్త్య
 భూమిం న క్షత్వైర్భూ దుర్జనానామ్,
 భిన్నా మలోకిష్ట దయార్థ్యచిత్తే
 మాదేన బైషిరితి దీనబన్ధుః

వాగ్ :- వ్యోమైకేతి :- దయార్థ్య చిత్తైః కృపాపూరిత మనః
 దీనబన్ధుః దీనవత్సవః సః భగవాన్భూతః వ్యోమ గగనమేవ ఏకైక్ష్వాం
 గగనమేవ ఏకలక్ష్మ్యం ముఖ్యలక్ష్మ్యం, గగనమేవ పశ్యంతీ మిత్సర్థః,
 స్వదృశం స్వదృష్టిం, నివృత్తిపరివృత్తి, దుర్జనానాం దుష్టానాం కృత్సైః
 హింసాత్మక కర్మణః బహు లక్ష్మ్యైః, భిన్నాం దుఃఖతాం వీడితా
 మిత్సర్థః భూమిం ధరణీం, దేవి హేధరణీ! ముఖ్యైః భయం మా
 ప్యాన్నహి. ఇతి ఏవం నాంత్యయన్నివ, అలోకిష్ట అపశ్యత్. లోకృ
 దర్శనే ఇతి ధాతోర్ఘ్నః.

“అహం నుద్ధావతీర్ణః, దుష్టజనకైః వీడితాం త్వా మహా
 ముద్ధరిష్వామి, త్వం మాభిషేః” ఇతి కథానిర్నివ స బాలకః వ్యోమ
 గతాం దృష్టి నివర్త్య భూమి మపశ్యత్.

తా: అంతవలకాకాశమునే చూచుచున్న యా బాలుడు తన
 చూపును మరల్చి తిప్పి, దీనవత్సలుడు కృపార్థ్య చిత్తుడు గావున
 భూమిని జూచి, ఓ దేవి! యేల భయపడెదవు దుష్టజనులచే వీడింపఁ
 బడుచున్న నిన్నుద్ధరించుటకే నేనవలించితిని. భయమును వీడుము.
 అని బోధించుచున్నట్లు క్రిందకు జూడనారంభించెను. బాలుని యథో
 దృష్టి యిట్లు క్షేపింపబడెను బాలుడు క్రిందకు జూడనారంభించెను.

37. గత్వా ప పితం కైవల్యయా
 విస్మిత్య పూజావ్యతిమాం గృహీత్వా,
 అపిపత ద్ధూర మపి స్వభావో
 దేవేషు మాత్పర్య మితివ దేవః.

వ్యా:- గత్యతి - దేవః సః దేవయావ స్స బాలకః, కుల
దేవతాయాః పీఠం దేవతామద్విరం, గత్వాయాత్వా, విస్మిత్య వికట
హాసం కృత్వా, పూజాప్రతిమాం పూజార్థం పీఠే క్షిప్తాం దేవతా
ప్రతీకాం గృహీత్వా స్వీకృత్య, మాత్సర్యం అనగాయా, దేవేషు అపి
దేవతాసు అపి స్వభావః సహజగుణః, ఇతీవ ఇతి కథయన్నివ, దూరం
అపీవతత్ పాతయా మాస సుదూరం చిత్తే వేత్సర్థః, వత్సగతా వితి
ధాతోః ణ్యంతాల్లుః, అనేక చక్రముగాదిలక్షణం బాలకస్యా విరాసీ
దితి ద్యోత్యతే.

తా|| ఆ బాలుకుఁడు దేవపూజా మందిరమునుజూచి యచ్చటఁ
బూజార్థమై పీఠమందుంచఁబడిన దేవతావిగ్రహమునుగాంచి, పెద్దగా
నవ్వును, దాని నందుకొని, “ఈ దేవతలందుఁ గూడ మాత్సర్యము
సహజగుణము” అని తెలుపునట్లు వానిని దూరముగ విసరెను. తాను
దేవుఁడు. అవియు దేవతారూపములే కావునఁ దాను వానినిఁ జూచి
సహింపలేక యీ వని చేసెనని కవీయాశయము. ఈ వర్ణనముచే నా
బాలకునకు పాగ్రతు నడచుట మున్నగుచేష్ట లారంభమైనవని చెప్ప
వచ్చును.

38. ముహు ర్మథేచ్ఛం కృతమన్దహసై

ర కామతః కల్పిత ముగ్ధ కృత్యైః,

అవ్యక్తవాదై ర్విజతైశ్చం సో

బ్రథాజ దేవం ప్రియివాఢ్యయోగీ.

వ్యా:- ముహురితి :- సః అర్భకః, ముహుః పునః పునః
యథేష్టం, కృతాః యే మన్దహాసాః దరహసితాని తైః, అకామతః
అసంకల్పతః కల్పితాని కృతాని ముగ్ధాని మన్దరాణి యాని కృత్యాని
కార్యాణి తైః, అవ్యక్తాః అస్పష్టాః యే వాదాః సమ్భాషణ వచనాని
తైః, ఏవం ఇత్యం, స్వతైశ్చం, స్వీయం శిశుత్వం, ఆఢ్యయోగీ యోగీ

శ్వరః స్వమివ ఆత్మాన మివ అబ్రభాజత్ ప్రకాశయామానః. ఉపమా
లక్ష్మరః బ్రాహ్మదీప్తావితి ధాతోః ణ్యంతాల్లబ్ధః. జీ “బ్రాహ్మభాసభాజీ”
త్యాదినా ఉపధా ప్రాస్యాభావే ఏతద్దూరమ్.

తా! నిష్ఠాతుడైన యోగీంద్రుడు మాటి మాటికి దశలోఁ
దానే నవ్వుకొనుచు, సంకల్పము లేకున్నను ఏమో మంచిననులను
గావించుచు, తనలోఁదానే యస్పష్టముగ గొలుగుకొనుచు జీవించునట్లు
ఈ బాలుడు కూడ ముసిముసినవ్వులు నవ్వుచు చిత్తవిచిత్రములైన
చేష్టలఁజేయుచు, వచ్చీరాని పలుకుల నస్పష్టముగఁ బలుకుచు, దశ
శ్రవదశను బ్రకాశింపఁ జేసెను.

39. ఆహ్వయి తాతేన న జీవతేతి

యదా స్ఫురద్ జ్ఞానవిప్లవకణ్ఠః,

తదాఽగమ ద్రాక్షితు రఙ్గదేశం

స్మిత్యాప్రభు ర్భక్త జనానుకూలః.

వ్యాః :- ఆహ్వయితి :- యదా యస్మిన్సమయే, తాతేన
స్వపితా, “తాతస్తు జనకః పితా” ఇత్యుక్తః. జీవతే ! చిరజ్ఞీవిన్ !
ఇతి ఇత్థం, ఆహ్వయి ఆహూతః, తదా తదానీ మేవ, స్మిత్యా విహస్య,
స్ఫురత్ వికసత్ యత్ జ్ఞానం తేన విప్లవైః పరావృత్తైః కణ్ఠః గళః
యేన సః, భక్తజనానాం ఆశ్రితానాం. అనుకూలః అనుయాయీ, సః
వ్రభుః బాలకయాహో దేవః, పితుః స్వజనకస్య, అఙ్గదేశ ఉరుభాగం,
ద్రాక్ శీఘ్రం. అగమత్ జగము, గమ్య గతా వితి ధాతోర్లుబ్ధి ఇదిత్వా
దశీయావమ్.

యదా స్వపితా చిరజ్ఞీ విన్నితి తం బాలక మాజుహువ తదా
స బాలః స్మయమానః స్వపితౄ రఙ్గసీమాన మారోహతి, అయం పితా
ఇయం మాతా ఇత్యాదికం జ్ఞాన ముచిర్యవతి. తేన ధ్వనిమాత్రేణ
జ్ఞాత్వా, స్వగ్రీవాం పరావృత్త్య, తం పశ్యన్ హసతీతి భావః.

తా|| ఓ చిరంజీవీ! యని తన తండ్రి తన్ను బిలువగనే, నవ్వుచు వచ్చిరాని జ్ఞానముతోఁ దన తండ్రి తన్నే పిలుచుచుండెనని మెడత్రిప్పి పోల్చుకొని, ధ క్తజనానుకూలఁడగు నా బాలదేవుఁడు వేగముగా తన తండ్రి తొడపై కూర్చుండెను.

40. ప్రశస్తయోగాస్విత జాతకస్య
బాలస్య లోకోత్తర లక్షణస్య.
మౌహూర్తికా స్తస్య ముదా యథార్థ
మదీసరం స్తారక నామదేయమ్.

వ్యా:- ప్రశస్తేతి :- ముహూర్తం కాలవిశేషం యే జానన్తి
తే మౌహూర్తికాః, దైవజ్ఞాః, ప్రశస్తాః శ్రేష్ఠాః యే యోగా,
రాజయోగా ఇత్యర్థః. తైరన్వితం యుక్తం జాతకం జాతక చక్రం యస్య
తస్య, లోకోత్తరాణి లక్షణాని చిహ్నాని యస్య, తస్య,
బాలస్య శిశోః, ముదా ప్రీత్యా, యథార్థం స్థావరకం, తారక ఇతి నామ
ధేయం నామ అదీధరన్ ధారయామానుః, ధృష్ణోధారణ పోషణయోః
ఇతి ధాతోః ణ్యంతాల్లజ్.

దైవజ్ఞాః తస్య బాలకస్య జాతక కుణ్డల్యాం ప్రశస్తాన్ రాజ
యోగాన్, శరీరే దిష్టాని లక్షణాని చ పరిశీల్య, తస్య తారక ఇతి
యథార్థం నామ చక్షుః, వారయతి సంసారసాగరా త్వత్వానితి తారక
పదస్మార్థః. సంసారిణ స్తారయితే మపతీర్ణస్య అస్య తారక నామ
ధేయం సముచిత మితి మత్వా తథా కార్షణ్యేతి భావః.

తా|| జ్యోతిష్కు- లా బాలకుని జాతక చక్రమును బరిశీలించి,
యందలి రాజయోగములను గాంచి, యా బాలకుని శరీరావయవము
లందలి లోకోత్తర సాముద్రిక లక్షణములను దిలకించి, యితఁడు లోకము
నుద్ధరించుట కుద్భవించిన మహామహుడని నిశ్చయించి, వానికి 'దారకు'
డను సాధికనామమును గావించిరి.

ఇట్లా బలకునకు నామకరణ మహోత్సవము జరిగెను.

41. అవాప్తకామం నతకాత్మ తృప్త

మన్నస్వరూపం విభు మప్రభుభ్యః.

మాతా నుకం జానుచరం దివేశం

త మాశిశ్చాయన ముత్సవేన.

వ్యా :- అవాప్తేతి :- మాతా జానీ జానుచరం జానుభ్యం
చరన్తం, తం నుతం కుమారం, అవాప్తాః సమూహాః కామాః వనో
రథాః యేన తం, సమూర్థ కామ మిత్యర్థః, నుతం సన్తతః, అస్మినా
తృప్తం, ఆత్మదిర్భవానన్దిత చిత్త మిత్యర్థః, అన్న మేవ స్వరూపం యస్య
తం, “అద్వితేతి చ భూతాని తస్మాద్దన్నం తదుచ్యత ఇతి శ్రుత్వా
అన్నస్వరూప మిత్యర్థః. ఈశం ఈశ్వరం విభుం వరనూత్సానం
అప్రభుభ్య అజ్ఞాత్వా. దివా అహని, శుభేరమయ ఇత్యర్థః. ఉత్సవేన
ఉత్సవం కృత్వా. పాయసం క్షీరాన్నం, ఆశిశత్ పాయయామా స.
అన్న ప్రాశనోత్సవం చ కాశేత్యర్థః. అశ భోజనే ఇతిభావోఽన్యన్తాన్తే.
తస్య ప్రత్యవసానార్థత్వాత్ అణౌకర్తుః సుతస్మిన్ కర్మత్వం, తద్వాచ
కాత్ స్వతీయా చ.

విశ్వతృప్తం పూర్ణ కామం అస్మిరూపం వరనూత్సానం త
మజ్ఞాత్వా తస్య జానీ సామాన్యభావ ఇతి బుద్ధ్యా శుచి లోకే పాయ
సేన అన్న ప్రాశనోత్సవం చ కార.

తా॥ ఈ బాలుడు పూర్ణ కామం విశ్వతృప్తం అస్మిరూపం
పుడు నగు వరనూత్సవే యని గ్రహింపజేక, సామాన్య బాలకని
గాదలంచి, ముగింపుతో బ్రాకుచున్న వయసురాగానే యీ తాళకు
నకు దత్తి సుముహూర్తమున బాయసమును దినిపించెను.

42. ఏకం పిబన్మాత్మపయోధరం వ

విమర్శయన్ క్షేమం పాణినాఽన్యమ్.

నిమిరతాః స్ఫుఖపారవశ్యా

దదిద్యుత నిర్గుణ మాత్మ తత్త్వమ్.

వ్యా:- ఏకమితి :- సః బాలతారకః, ఏకం మాత్మ స్వనం జననీపయోధరం, పిబన్ ధయన్. కోమలపాణినా మృదుకరే, అన్యం ద్వితీయం మాత్మకుచం, విమర్శయన్ పీడయన్. సుఖపారవశ్యాత్ సుఖ పరవశత్వేన హేతునా, నిమిలితే అగ్నిణి యేన సః నిమిలితనయన స్సన్, నిర్గుణం గుణరహితం ఆత్మ తత్త్వం స్వయాధార్థ్యం ఆదిద్యుతత్ ద్యోతయామాన. ద్యుత దీప్తానాం ధాతోః ణ్యంత్రాల్లజ్.

స బాలతారకః స్తన్యపానమయే ఏకం మాత్మ స్వనం పిబన్ అన్యం స్వకరేమర్దయన్, సుఖపరవశతయా నిమిలిత నేత్రయుగ లస్సన్, నిర్గుణ మానస్థరూపం నిజతత్త్వం నిరూపయామాన. ఆత్మ స్తన్ధయస్య అన్య స్తన స్పర్శనరూపా సహజచేష్టా వర్ణితా.

తా! ఆ బాలతారకుడు నిర్మలాలు ద్రావుచు నొకచేతితో గొండవ స్తనమును దాకుచు, నానందపరవశుడై నిమిలితాక్షుడై తన నిర్గుణానంద తత్త్వమును బయటికి జాటుచున్నట్లుండెను.

43. హితాహితం సోఽవిగణయ్య నిత్యం

సోఽస్థితిం ప్రాప్య మహానుభావః,

అకాశవక్త్రత్వితరూప ఉర్వీ

దేవాత్మజోఽభూ ద్భువనైక వన్ద్యః.

వ్యా:- హితాహితమితి :- మహాన్ అనుభావో మహిమా యస్య సః, భువనేషు లోకేషు ఏకవన్ద్యః ముఖ్యాయా సమగ్గురణ మోగ్యః ఏకే ముఖ్యాన్యకేలూ ఇత్యుతరః సః ఉర్వీ దేవాత్మజః భూమర

పుత్రాః తాతకః, హితంచ అహితంచ హితాహితం ఇష్టానిష్టి వివృణిషి
ద్ధంచా నధికరణవాచీ త్యేకవచ్ఛానః అవిగణయ్య అనఁఖ్యాయః, నిత్యం
నన్వదా, సాక్షిస్థితిం సాక్షిత్వం, పాపవ్య లభ్యా, ఆకాశవత్ గగన
వివ కల్పితం రూపం యస్య సః నిరాకారోఽపి రూపవా ని వేత్సర్థః.
అథాత్ బహువ, భూసత్తాయామితి ధాతోర్లుజ్.

తా॥ ఆ తాతకుడు లోకైక నచుస్కృతుడు, మహానుభావుడు
ఆ దుచేతనే యాతడు మేలు కీడు అని చూడక, వానిని వట్టిచుకొనక
నిత్యము వానినన్నింటిని జూచుచు వానికి లోబడక, సాక్షిభూతుడై
ఆకాశమువలె రూపములేనివాడై నను రూపభారియై మెలగుచుండిను,
ఆకాశమునకు రూపములేదు. దానికి దలమలినత్వాదులు భ్రాంతిఃస్థి
తిములు అట్లే యాత్మకును రూపములేదు. అందుచే “ఆకాశ శరీరం
బ్రహ్మ” అను వచనము పరిధిమైనది.

44. ముఖే పదజ్ఞుష్ట మసా నిధాయ
స్వభావ రమ్యామల దీర్ఘదృష్టిః,
విస్మృత్య తీక్ష్ణ తథ మర్దితోఽవ్య
క్రీడిన్మహానస్తపయోధి మగ్నః.

వ్యాః:- ముఖిళిః:- అసా బాలతాతకః, పదస్య పాదస్య,
అజ్ఞుష్టం ప్రథమాజ్ఞుళిం. ముఖే వక్త్రే. నిధాయ విశిష్ట, స్వభావేన
వక్రప్రత్యా రమ్యా నున్దరా అమలా నిర్మలా దీర్ఘా విశాలా దృష్టిః
యస్య సః, తీక్ష్ణాం తీక్ష్ణం, అస్యధికా మిశ్నోః. త్సుఖం త్సుద్భాదాం
విస్మృత్య, అర్దితోఽపి పీడితోఽపి, మహానస్త ఏవ పయోధిః సాగరః.
అస్మిన్ మగ్నః, నిమగ్నః, అక్రీడిత్ అపలత్, క్రీడ్యవిహారే ఇతి
ధాతోర్లుజ్.

స్వపాదాజ్ఞుష్టం ముఖే నిధాయ ప్రకృతి రత్యయా నిర్మలయా

దృశ్య సర్వం పశ్యన్. క్షుత్ప్రీడితోఽపి తాం బాధా మవిగతయ్య, బ్రహ్మానంద మనుభవన్ స తారక అఖేల దితి భావః.

ముఖే స్వాశ్చివ్య నిక్షేపణం బాలస్వభావ ఇతి నిరూపయామాన మహాకవిః. అత్ర, “కరారవిదేన పదారవిదం ముఖావిదే వినివేశ యంతమ్. వటస్య పత్రస్య పుటే శతూనం బాలం ముకుందం మనసా స్మరామి” ఇతిశ్లోకః స్మర్యతే.

తా|| ఆ కారకుడు తన కాలి బొటనేలిన నోటియందుంచు కొని, స్వభావనుందము నిర్మలముగగుతన చూపుతో నన్నింటిని గనుచు నాకలి బాధను గూడ లెక్కింపఁ బ్రహ్మానందము నందుచు నాడుకొను చుండెను.

45. తదున్ననం సుందర మన్దహసం

ప్రసన్న మత్యంత వికలనేత్రమ్,

చారు స్ఫుటామ్భోజ సదృశ వక్త్రం

సదాన్య బోధూయి సగోత్రదృగ్భిః

వ్యాః:- తదున్నసమితిః:- ఉన్నతానాసికా యస్మిన్తత్ ఉన్న సం ఉన్నతనాసికం, బహువ్రీహా “ఉపసర్గాచ్చ” ఇతి నాసికాస్త బహువ్రీహేః అచ్ సమాసాస్తః తత్సం నియోగేన నాసికాశబ్దస్య ససాదేశశ్చ. సుందరః మనోహరః. మన్దః దరః, హాసః యస్మిన్ తత్, తత్ ప్రసిద్ధం చారు సుందరం, స్ఫుటా వికసితం, యత్ అమ్భోజం పద్మం, తేన సదృశం తుల్యం, వక్త్రం ముఖం, స గోత్రదృగ్భిః బాధవ దృష్టిభిః. సదా నిత్యం, అన్యబోధూయి అన్యభూయతే. సగోత్రబాధవ జ్ఞాతి బంధు స్వ స్వజనా స్పృహః ఇత్యమః, అనుపూర్వక భూధాతోః యజ్జనాత్కర్మణి లుబ్ధే. అను పూర్వకో భూధాతు స్పృకర్మకః.

ఉన్నతి నాసికం వికలనయనం శదరహసం సదోవికసితామ్భారు హసమానం తస్య తారకస్య ముఖం దృష్ట్యా బాధవా నిత్యం ముముదుః.

తా! ఆ తారకుని ముఖము మిక్కిలి అందమైన అప్పుడే వికసించిన తామరపూవువలె నున్నది. ముక్కు- ఎత్తుగ సోగగా నుండెను. కన్నులు వెడల్పుగ నుండెను. చిఱునవ్వుతో కలకలనాడు నా తారకుని ముఖమును జూచుచు బంధుజనులు సిత్యకోరి నంది చుచుండిరి

46. త్రాతార మేవార్దయతి పృథ్విశ్చ
కృతపకారం న విచార్క మూఢః,
సస్తప్త మాత్రజ్ఞాత మాచుకేనాఽ
బోబుధ్య భిక్షం శిశునేతి లోకః.

వ్యా :- త్రాతారమేవ స్వరక్షకమేవ, అర్దయతి పీడయతి, ఇతి ఏవం, సస్తప్తం దస్తపీడితం యత్ మాత్రః స్వజనిన్యాః అశ్చిరం పూజ్యం మాచుకం స్తనాగ్గం యేన తే, శిశునా బాలకేన, లోకః జనసమూహః అభిక్షం అర్హస్తం, అబోబుధి బోధితో బభూవ. బుధ అవగమనే ఇతిధాతోర్య జనాల్లుజ్.

అసౌ బాలకః శ్వశ్వ స్తవ్యదాయిన్యః స్వజనిన్యాః స్తనాగ్గి మేవ దస్తై స్సస్తప్త్య, లోకః ఏవమేవ కృతోపకారం త్రాతారమేవ పీడయతీతి భావం బోధయతి.

తా! మూఢులొకము తమ మూఢబుద్ధిచే దమకుపకార మాచరించినవారికే, తన్నుఁ గాపాడినవారికే యపకార మాచరించుచుండును అను భావమును లోకమునకు బోధించుచున్నట్లు, ఆ తారకుడు తిల్లి పాలుద్రావుచున్న సమయమున సవ్వడవుడు ఆమె స్తనాగ్గమునే కలచుచుండెను. బాలకుల స్వభావము నీకవి చమత్కారముగ వర్ణించెను

47. యోవేదవిశ్వాసయతి వృషపుత్రం
జానాతి యో యం న హి నేతిలోకః,

**అమ్మపదం శత్యం ఏష వత్తుం
మాతేతి మగ్నప్రమదార్థవేదభూత్**

వ్యా:- య ఇతి:- యః, వేదాః శ్రుతయః ఏష నిశ్వాసాః
నిశ్వాసమరుతః తైర్ముతః యుక్తః వేదప్రకాశభూమిరిత్యర్థః “యస్య
నిశ్వాసితం వేదాః” ఇతి శ్రుతిః ప్రమాణమ్. యః సమస్తా సర్వం
జానాతి, సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. యం, లోకః జనః సహివేత్తి సజానాతి,
ఏషః ఏతాదృశః, అసౌ బాలకః అమ్మ ఇతి పదం మాతా ఇతి శబ్దం,
వత్తుం కథితుం శత్యతే శక్నోతి, ఇతి, మాతా తస్య జననీ, ప్రమదార్థవే
ఆనందసాగరే మగ్నా నిమగ్నా, అభూత్ ఆసీత్.

తా॥ ఎవ్వని నిట్టూర్పలే వేదములయ్యెనో, యెవ్వఁడీ సర్వ
ప్రపంచము నెఱుంగునో, యెవ్వని నీలోకము మాత్రమెఱుంగదో యా
దేవదేవుఁడే తారకుండై తనకుజన్మించి, యమ్మా! యని పిలుచుటకు
బ్రయత్నింపఁగ నే, వానితల్లి తన కుమారునకు మాటలువచ్చుచున్న
వనియు, దన్నమ్మాయని పిలిచెననియు, బొంగి యానంద సముద్ర)
ముగ్ధ మునిగిపోయెను.

48. అమ్మవ్యకట్టో నహి వాక్రప్రజ్ఞో
పునః పునః పఞ్చజనేన భావ్యః,
అమృతే త్యుచిత్యా మహిమాన మన్య
జనాంస్తదా ఏషద దర్శకోస్తా.

వ్యా:- అమ్మేతి:- వాక్రప్రజ్ఞో సారస్వతే. పఞ్చజనేన మను
ష్యేణ, “స్యః పుమాంసః పఞ్చజనాః పురుషాః పురుషానరః” ఇత్యమ
రః, పునః పునః భూయో భూయః, భావ్యః వాచ్యః, అమ్మవ్య శబ్దః
అమ్మవ్యబ్రాహ్మణ్య ఇతర శబ్దః, సహి నా స్తిఖలు, ఇతి ఇత్యం, బోధయన్,
అమ్మ ఇతి ఉచిత్యా అమ్మే త్యుచిత్యా, అన్య అమ్మవ్యబ్రాహ్మణ్య, మహి
మానం ప్రభావం, తదా శైశవే, అసౌ అర్భకః ఆయం బాలతారకః,

జనాన్ మనుజాన్, అవీవదత్ బోధయామాస, వదవ్యక్తాయాం వాచీతి
ధాతోర్జ్యనైలుక్.

స్వర్వైర్మానవైః పృథమతః సర్వా స్వవ్యవస్థాసు ముహూర్త్యుః
అమ్బాశబ్ద ఏవ ముఖాన్నిసృరతి, నాన్య శబ్దః, ఇతి తస్య శబ్దస్య
మహిమానం బోధయన్నివ స తారకః అమ్బేత్య వాదీత్.

తా॥ ముందుగ మానవులన్ని యవస్థలందును “అమ్బా”
యనియే వలుకుదురు. మాటలు వచ్చుటకు ముందమ్మాయనునదమే
నోటినుండి వచ్చును, కావున శబ్దజాతములో నావదమే ముఖ్యమయిన
దని దాని మహిమ సందరకును జెలుపునట్లా బాలతారకుఁడు తల్లిని
అమ్మాయని పిలువ నారంభించెను. అనఁగా, దారకునకు మాటలు
వచ్చుచుండెను. అని భావము.

49. వక్త్రాలకలంకృత ఫాలభాగం

బిన్ధాన్విదిత్వా కృతమన్దహసమ్,
యనన్త ముత్థాతు మముం విలోక్య
మోదార్ణవే సా జననీ న్యమాక్షిత్,

వ్యాః :- వక్త్రేః కుటిలైః అలకైః చూర్ణకున్తలైః
అలంకృతః భూషితః ఫాలభాగః ఫాలదేశే యస్య తం, బిన్ధూన్ బిన్ధజ
నాన్ విదిత్వా విజ్ఞాయ, కృతః మన్దహాసః దరహాసితం యేవ తం, ఉత్థా
తుం ఉత్థానాయ, యనన్తం యతమానం, అముం బాలకం తారకం,
విలోక్య వీక్ష్య, సా జననీ మాతా, మోదార్ణవే ఆనన్దసాగరే, న్యమా
క్షిత్ న్యమజ్జత్. నిపూర్వక మన్వే ధాతోర్లుక్.

కుటిల కున్తలాలంకృత ఫాలభాగం ఆగస్త్రాన్బిన్ధూ నవిజ్ఞాయ
హాసన్తం ఉత్థానాయ కృతయత్నం తం తారకం వీక్ష్య తస్య జననీ
పరమానన్ద మవాప.

తా|| ఆ తాంతుని నుదురు వంకరముంగురుతో నందముగా నుండెను. అతడు బంధువులురాగానే వారిని బోల్చుకొని చిన్నగా నప్పుచుండెను. మాటిమాటికి నిలబడుటకు యత్నించుచుండెను. ఇట్టి పుత్తునిగాంచి యాతని లిల్లి మిక్కిలి యానందించుచుండెను.

50. ప్రత్యగ్రసాన్ద్యానత కైశికేన
తమో రజస్స్వి ప్తతలేన సత్త్వం,
స్మితేన బాలోఽనిశ్చర్దుణోఽప్య
థా లీలయా లోకవిడమ్బునాయ.

వ్యా:- ప్రత్యగ్రేతి:- బాలః శిశుః తారకః, అనిశం సత్తతం, నిర్దుణోఽపి సత్వాదిగుణరహితోఽపి, లీలయా విలాసేన, లోకవిడమ్బు నాయ లోక వశ్చనార్థం ప్రత్యగ్రిం నూతనం సాన్ద్యం స్నిగ్ధం ఆనతిం నయ్యం వక్రమిత్వర్థః. యత్ కైశికం కేశవక్షుః తేన, తమో తమో గుణం, స్వస్య ప్తతలేన దస్తచ్చదేన, రజః రజోగుణం స్మితేన హసి తేన, సత్త్వం సత్వగుణంచ, అథాత్ దధార. దుధాఞ్ ధారణపోషణ యోరితి ధాతోర్దుష్.

నిర్దుణోఽపి స తారకః నీలకేశ భారేణతమః, శోణాధరేణ రజః ధవళస్మితేన సత్త్వంచ దధార. అనేనాస్య బాలకస్య కేశవాళః తమ ఇవ నీలవర్ణః, అధః రజ ఇవ రక్తవర్ణః, హః సత్త్వమివ ధవళవర్ణ అధూదితి భావః.

తా|| ఆబొలుండైన తాంతుడు లోకవిడంబనమునకై గుణవిహీ నుడయినను, కేశముచే దమోగుణమును, పెదవులచే రజోగుణమును చిఱువపుచే సత్త్వగుణమును ధరించెను. అనగా నాతని జాట్టు వంకరలు తిరిగి దట్టముగ నున్నగ నల్లగనుండెను. పెదవులు ఎఱ్ఱగాను నపు, తెల్లగాను నుండెనని భావము.

51. స్వాత్వావనిమ్మ స్పృశం క్షురణం
 బాలయో బుభుక్ష పరతన్త్ర జీవః,
 అసోమపిష్టే త్యురని న్వమాతు
 రసా వతన్త్రోఽపి పయఃని వీత్వా.

వ్యా:- స్వాదితి :- చర స్తీతి చరాః జగద్రూపాః పాణినః, తేషాం
 సకలః సర్వః, స్వస్వానే సమూహ ఇత్యర్థః. పాణియః బహుళః, బుభు
 క్షాయాః అశనాయాః పరతన్త్రః అధీనః జీవః జీవనం యస్యసః,
 స్వావనిమ్మః ప్రాధీనః. స్వాత్ భవేత్, “అధీనో నిమ్న ఆయ తి”
 ఇత్యమరః, ఇతి ఇత్తం బోధయన్నివ అసౌ బాలః అతన్త్రోఽపి : ద్వా
 విరహితోఽపి, “తన్త్రీ నిద్యావీర్యాలయో” రిత్యమరః. తన్త్రీ తన్త్రా
 సమార్థకే ఇతి శేషః. పయఃని క్షీణం స్వస్య మిత్యర్థః. వీత్వా : పీయ,
 న్వమాతుః స్వజనన్యాః, ఉరసి వక్షసి, అసోమపిష్ట అశేత, స్వ
 ధాతోర్వజనాల్లుజ్.

సర్వేపి జగద్రూపాః పాణినః క్షుత్పరతన్త్రా నిద్యాధీనాశ్చ భవేయు
 రితి సత్త్వం బోధయన్నివ అసౌ బాలః మాత్ర స్వస్యం వీత్వా తస్యా
 ఏవోరసి సుప్త్యావేతి భావః

తా ఆ బాలుడు తల్లి పాలు కడుచూచి దాగి యామె రొమ్మ
 ముపై నే నిద్రించుచు లోకములోఁ దటమగ సర్వస్వానేజాతము అశలి
 దప్పికలకు లోనగును సుమా! అను సత్త్వమును బోధించుచున్న
 టుండెను.

52. ఆయాపా పుత్రేతి యదా న్వపిత్రా
 హూత ప్రదానసా కరతాం కర్త్రా,
 అజగమిష్టాస్థిర మాపురక్ష్య
 ద్వయస్మి తాన్యః ఏతు రజ్జుదేశమే,

వ్యా:- ఆయాపీఠి:- కరాభ్యాం కరతలాభ్యాం తాలస్య
కాలియామానస్య శబ్దస్య కర్తా తేన, “తాలః కాలియామాన”
మిత్యుతరః. స్వపితౄ స్వజనకేన, యదా యస్మిన్కాలే. పుత్ర!
కుమార! ఆయాపీ ఆగచ్ఛ, ఇతి ఇత్థం. ఆహూతః ఆకారితః తదా
తదాసీం, అసౌ తారకః స్మితాస్యః హాసాలబ్జ్వుత ముఖమండలస్సన్,
అస్థిరే చలితే నూపురే మజ్జీరే యస్మిన్ తత్ అజ్ఞీద్వయం పాదయు
గలం యస్యసః, పితూః జనకస్య, అబ్జదేశం ఊహదేశం అబజ్జమిష్ట
అగాత్ - అరురోహేత్సర్వః. గమ్ గతా వితి థాతోర్యజన్తాల్లుడ.

హే పుత్ర! ఇత ఆయాపీఠి కరతలద్వయేన శబ్దా కుర్వన్
స్వపితౄ యదా త మా హూతవాన్ తదా స తారకః స్థయమానః
శిష్టేత నూపురద్వయస్సన్ స్వపితౄ రబ్జ మారురోహేతి భావః.

తా! ఓ కుమారా! ఇటు రమ్మని, తన తండ్రి, చేతులతో
చిటికలు వ్రేయుచుఁ జప్పట్లు చరచుచు. దన్నుఁ బిలువఁగ నే యాతార
కుడు నవ్వుచుఁ గాలి గజ్జెలు చప్పుచుచేయుచుండ నేగి తన తండ్రి
తోడపైఁ గూర్చుండెను.

53. ఇత స్తత స్సుందరలోఽదృష్టి
రవ్యక్త మగ్ధామృత కణ్ఠనాదః,
జమ్బూవనం లగ్న మనోహరాణ్డో
ద్విహాయనో బాల్యమదాదధిష్ఠ.

వ్యా:- ఇత స్తత ఇతి:- ఇత స్తతః పరితః, సుందరా మనోహరా
తోలా చవలా దృష్టిః యస్య సః. ఆవ్యక్తః ఆస్పష్టః ముగ్ధః సుందరః
అమృతమివ మధురః కణ్ఠనాదః కణ్ఠస్వరః యస్యసః, జమ్బూలేన పశ్చేన
“జమ్బూలః పశ్చిమశ్రీ శాదకర్దమా” ఇత్యమరః. సులగ్నం సం
లిప్తం మనోహరః సుందరం లగ్నా యస్యసః, ద్విహాయనః పత్రసర్వయ

పరివృతపయాః, స తారకః, బాల్యం బాల్యం చాపల్య మిత్యర్థః. అదా దధిష్ఠ అధిష్ఠా. దద్ ధాతోర్యజనాల్లజ్.

తా॥ ఇటు నటు సందముగఁ జూచుచు, నవ్యక్త మధురముగఁ జూచుచు, ధూళిధూసరిత సుందర గాత్రుడై రెండువత్సరములీడుగల యా బాలుఁడు చిలిపిచేష్టల వాఁడాయెను.

54. భూత్వ యథేచ్ఛం పృశ్యతే రథీనో
నానావిధా విహిక మూఢచేష్టాః,
స నైత్య దివ్యస్థితి మాత్మన స్సౌఽ
హసి ద్విలాసాయ నదాచలోఽపి.

వ్యా :- భూత్వేతి :- సః తారకః సదా సిత్యం, అచలోఽపి చలనాది లక్షణాహితోఽపి యథేచ్ఛం స్వేచ్ఛయా, ప్రకృతేః మూల పృశ్యతి రూపమాయాశక్తేః, అథీనోభూత్వా వశవత్తీసన్, నానా విధాః బహు ప్రకారాః విహికాః ఇహలోక సమ్బంధినీః మూఢాః ముగ్ధాః చేష్టాః క్రియాః, స నైత్య విసౌర్య, ఆరభ్యేత్కర్మః. ఆత్మనః స్వస్యః దివ్యస్థితిం దేవతానుభావం, అహసీత్ తత్యాజ ఓహక్ త్యాగే క్రితి ధాతోల్లజ్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు చలనాది లక్షణములులేని యాత్మరూపుఁ డయినను పృశ్యతికి లొంగినవాఁడై బహువిధములు నైహికములునగు మూఢచేష్టలను గావించుచుఁ దన దివ్యత్వమును మఱచితిరుగుచుండెను.

55. కుమారక స్సమ్యక్ చివత్స్వరూపం
ద్వక్ ప్రగల్భోఽతి తిరాయదవ్య
ఏదా ఏదప్రాయ దసౌ సగర్వా
సశశ్యమ త్స్వీయకులం మహిమ్నా

వ్యా :- కుమారక ఇతి :- కుమారకః బాలతారకః స్వరూపం స్వాకారం, సమ్యచిచత్ సమ్యక్ పుష్ట మకరోత్. వర్ధయామాసే

త్యక్తః, అన్య కుమారస్య, దృశౌ నేత్యద్వయం. పృగల్భః ప్రాగల్భ్యం
 అతి తిరాయత్ ఫలయామాన. అసౌ కుమారః సగర్భ్యాన్ సోదరాన్,
 సదా సర్వదా, అససధాయత్ అను సృత్యాగచ్ఛత్. మహిమ్నా
 స్వప్రభావేన స్వీయకులం, అశిశ్రియత్ శోభాయుక్త మకాన్టీత్.
 సమీచి - ఇత్యస్మాల్లుజ్ అచిచిత్. తిరాయి - ఇత్యస్మాల్లుజ్ అతితి
 తాయత్. సధాయ - ఇత్యస్మాల్లుజ్ అససధాయత్. శాయి -
 ఇత్యస్మాల్లుజ్ అశిశ్రియత్.

తా॥ ఆ తారకుడు తనరూపమును జక్కగ వృద్ధిపండునట్లు
 గావించెను వాని నేత్రములు ప్రాగల్భ్యమును ప్రాధతను జూపు
 చుండెను. అతడు తన సోదరుల ననుసరించి తిరుగుచుండెను. అతడు
 తన మహిమచే తన కులచుంతయు శ్రీమంతమగునట్లు గావించెను.

56. నఖాగ్రవజ్జి రలకేన్ద్రనిలై

రోష్ఠ ప్రవాలేన పదన్త తారై.

వత్సజ్చకాఖానననేత్ర పద్మా

ల్యై వాచకానీ న్మతి పుష్పరాశిః.

వ్యా:- నఖాగ్రేతి:- సః కుమారః. నఖాగ్రాణి ఏవ వజ్రాణి
 తైః, అలకాః కున్తలా ఏవ ఇన్ద్రానీలాః ఇన్ద్రానీల మణయః తైః, ఓష్ఠః
 రదనచ్ఛద ఏవ పృథ్వీ తేన, దన్తా ఏవ తారాః. మాక్తికాని తైః,
 పద్ పాదాః, వత్సజ్చకాఖాననా, అననం ముఖం, నేత్రనయనే, ఏవ
 పద్మాని, తేషాం అల్యా పక్ష్యా, మణిపుష్పరాశిరీవ మణీనాం రత్నా
 నాం పుష్పాణాం కుసుమానాం చ రాశిరీవ సమూహ ఇవ, అచకాన్టీత్
 అరాజత్. చకా స్పృదీప్తావతి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలక్ష్కారిః.

ఆ కుమారుని గోళ్య కొనలు వజ్ర మణులవలె చెల్లగ నుండెను.
 ముంగురు లింద్రానీలమణులవలె నల్లగ నుండెను. పెదవులు పవడముల
 వలె నెఱ్ఱగ నుండెను. దంతములు ముత్యములవలె చెల్లగ నుండెను.

మఱియు, పాదములు అరచేతులు కన్నులు ముఖము తామరపువ్వుల
పంక్తివలె నుండెను. అందుచే నాతాంకుడు రత్నములు, పుష్పములు
కలిపి పోలిపోసి నట్లుండెను. ఈ యావమ్మ మెంతయో మనోహరము.

37. ఉరూదకుమ్మం నహసా దృఢస్తం
నైవేద్య మన్నం ఝటితి గ్రవస్తమ్,
త మర్చితం నిగ్రహ ముత్తీవస్త
మక్షింస్త మాతా తనయం సమీక్ష్య.

వ్యా :- ఉర్వితి :- ఉరు బృహత్ యత్ ఉరకుమ్మం జలభాణ్డం
ఉదకశబ్దస్య ఉదాదేశః, సహసా శీఘ్రం దృఢస్తం దారయస్తం,
నైవేద్యం నివేదితం దేవతాభ్యుః అర్చితం అన్నం పాయసాదికం, ఝటితి
శీఘ్రం, గ్రస్తం అదస్తం, అర్చితం పూజితం విగ్రహం దేవతావ్రతి
మాం, ఉత్తీవస్తం ఉర్ధ్వం విత్తీవస్తం, తం తనయం కుమారం,
సమీక్ష్య దృష్ట్వా, మాతా తస్య జననీ అక్షంస్త మమతేస్మ్య మ్మామామ్
సహనే ఇతి ధాతోర్లుప్.

స కుమారిః బాల్యవప్ బృహస్తం జలపూర్ణం కలశం ఉద్దహర.
దేవతా నివేదిత మన్నం ఝటితి అగ్రగత్. పూజితాం దేవతా వ్రతి
మాం ఉర్ధ్వం చిక్షేవ. బాల్యచావలేన కృతాన్యేవం విధాని కుమార
చేష్టితాని పశ్యంత్యపి మాతా నా కువ్యత్. కిన్తు సహతేస్మ్య.

తా॥ ఆ తారకుడు బాల్యమునదీ పెద్ద పెద్ద నీటికడవలను బగుల
గొట్టుచుండెను. నైవేద్యపస్తువులను మ్రొగుచుండెను. పూజింపబడిన
దేవతా విగ్రహములను మీదకు పుచ్చుచుండెను. ఇన్ని పాడుపనులను
జేయుచున్నను, వాని తల్లి వానిని జూచి, కోపింపక క్షమించుచుండెను.

58. అమమ్రద త్వీయమన మ్మమా ద
 ప్య పప్రథ త్సత్త్వగుణం పయోదః,
 అచక్రశ నైజ తమ స్స శూన్యా
 ద దద్రథ ధైర్య మదప్యకణ్ణాత్.

వ్యా :- అమమ్రదదితి :- సః తారకః స్వీయం మనః స్వకీయం
 స్వా స్తం సు హృదపి పుష్పాదపి. అమమ్రదత్ మృదుత్వ మనైషీత్.
 స త్వగుణం గామీభ్యం, పయోధే రపి సముద్రాదపి, అవప్రథత్
 విస్తార మనైషీత్. నై జం స్వీయం, తమః తమోగుణం, అజ్ఞానమిత్వ
 ధః, శూన్యాదపి అకాశాదపి, అచక్రశత్ క్రశిమానం కృశత్వం
 అనయత్, ధైర్యం ధీతాం, అగప్యకణ్ణాదపి పర్వత శ్రేష్ఠాదపి
 కులగిరేరపీత్యర్థః. అదద్రథత్ దృఢి హనం దృఢత్వం అనయత్.
 “పాతిపదికాధాత్వకే బహుళ మిష్టవచ్చ” ఇతిగణనూత్యేణ మృద్వాది
 శబ్దేభ్యః టిచ్, అమమ్రదిత్యాదీని ణ్యంతానాం మృని - వృణి, కృణి,
 దృఢి, ధాతునాం లుజ్ రూపాణి.

తస్య తారకస్య మనః పుష్పాదపి మృదుత్వమయాసీత్. గామీభ్య
 ర్యం సముద్రాదపి పృథుతర మభూత్. అజ్ఞానం శూన్యాదపి శూన్య
 మాసీత్, ధైర్యం కులపర్వతాదపి దార్ఢ్యమవాప, స తారః మనో
 మార్దవే కుసుమం, గామీభ్యో జలధిం, అజ్ఞానే గగనం, ధైర్యే కుల
 గిరిం చాతిచక్రామ.

తా। ఆ తారకుడు హృదయమార్దవములోఁ బువ్వును, మనో
 గాంభీర్యములో సముద్రమును అజ్ఞానములో నాకాశమును, ధైర్య
 ములోఁ గులపర్వతమును మించెను.

—: మాలిని వృత్తమ్ :—

59. నవరసదుచివేది నర్వభూతానువాదీ

లలితపరశుచారి సాధ్వలజ్జ్వరధారి.

పరవశనుఖ యోగ శ్చిత్రనజ్జ్వలృ లోగః

కవి రివ న కుమారః ప్రస్తుతౌఽభూ దుదారః.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్ఞానాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి
విర చితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే

ప్రథమ స్కంధః.

వ్యా - నవరసేతి :- ఉదారః మహాన్, “ఉదారో దాత్మ
మహతో” రిత్థమరః, స కుమారః తారకః, కవిరివ కవీశ్వర ఇవ నవా
నాం నూతనానాం రసానాం కట్నాన్లు లవణమధురా దీనాం, రుః
స్వాదుతా, తస్యాః వేదితా వేత్తా. కవిపక్షే, నవానాం నవసంఖ్యానాం
రసానాం వీరశృంగార కరుణాదీనాం రుః అసక్తిః తస్యాః వేదీజ్ఞతా
సర్వాణి భూతాని ప్యాణిని. తాన్యనుసృత్య పదత్యుచ్చరతీతి నర్వ
భూతానువాదీ నర్వభూతానుకరణ సమర్థ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, నర్వభూతా
నాం అనువాదే వర్ణనే సమర్థః, లలితాభ్యాం సుందరాభ్యాంపాదాభ్యాం
చరణాభ్యాం చరతీతి లలితచరణ చారి, కవిపక్షే. లలితైః మనోహరైః
చరణైః పద్యపాదైః చరతి రచయతీతి, లలితపాదపద్య నిగ్మాణచతుర
ఇత్యర్థః. సాధూన్ ఉచితాన్ అలజ్కారాన్ ఆధరణ విశేషాన్ ధరతీతి
ధారి, బాల్యోచితాధరణాలజ్కృత ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, ఉపమాత్రే
క్షౌది మధురాలజ్కార విన్యాస సిపుణ ఇత్యర్థః. పరవశః అన్యాధీనః
సుఖయోగ స్సుఖసంఘ యస్యసః, పరాధీన స్వసుఖ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే,
పరవశం యస్సుఖం తేన యుక్తః పారవశ్యోత్పాదక రసానందదాయీ
త్యర్థః, చిత్రా స్సజ్జ్వలృ మనోరథాః తేషాం భోగః అనుభవః యస్య

సః, సజ్జ-ల్పను గుణభోగ వానిత్యర్థః, కవిపక్షే, చిత్ర విచిత్ర కల్పనా విస్తృతి వానిత్యర్థః. ప్రస్తుతః పృణుతః అభూత్ ఆసీత్.

శ్లేషగర్భితోపమాలక్షారః

మాలినీ వృత్తలక్షణమ్.

“ననమయ యయు తేయం మాలినీ భోగిలోక్తః”

ననమయయాః గణాః అష్టను సప్తను యతిః.

తా|| కవీంద్రుడు వీరశృంగారాది రసములను గుర్తించుచు, సర్వ వస్తువులను వర్ణించుచు, జక్కని వృత్తములను నిర్మించుచు, నుపమా ద్వలంకారముల నుపయోగించుచు, నితరులు రసాస్వాదముగావించు రీతుల చిత్రవిచిత్ర కల్పనలతోఁ గావ్యమును రచించును. అట్లే యీ తారకుఁడును కొంగొత్త రుచుల నెఱుఁగుచుండెను. తనకుఁగనఁబడిన వాగ్జెల్లు పలుకుచుండిరో యట్లే పలుకుచుండెను. బాల్యమునకుఁ దగిన మురుగులు గజ్జెలు మున్నగు నాభరణములతో నొప్పుచుండెను. చిత్ర విచిత్రములై కోరికలుగలిగి వాని ననుభవించుచుండెను. కావున నాబాలతారకుఁడు బాలకవివలె నుండెను.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంధట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం భావార్థ దీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమ స్కంధః.

తారకేద్వితీయః సర్గః.

అజధికారః

—: మాలినీ :—

1. తదుపనయన శర్మాపాతా శరేత్తస్య తాతః
నకలనిగమ ధర్మస్థాపనాయాన వద్యహ్,
పరవశ మురుకప్తం దేవ ఆయు ర్పరాణం
న పృథుక ఇతి భిక్షపాత్ర మిశోఽప్యథ త్త.

వ్యా:- తదుపనయనేతి:- అథ బాల్యానంతరం, తస్య తారకస్య, తాతః పితా, “తాతస్తు జనకః పితా” ఇత్యమరిః. తత్ ప్రసిద్ధం, అనవద్యం పూజ్యం ఉపనయనశర్మ ఉపనయన సంస్కారం, నకలనిగమేషు సర్వవేదేషు యే ధర్మాః తేషాం స్థాపనాయ, అనుష్ఠానాయ, వేదవిహిత సకలకర్మాచరణార్థ మిత్యర్థః. అకరోత్ చకార. దుకృష్ణో కరణే ఇతి ధాతోర్లజ్. దేవ! హే పరమేశ్వర! నరాణాం మానవానాం, ఆయుః జీవితం, పరవశం పరాధీనం, ఉరూణి బృహత్ కష్టాని దుఃఖాని యస్మిన్తత్ ఉరుకప్తం కష్టభూయిష్ట మిత్యర్థః, ఇతి ఇత్తం జ్ఞాపయన్నివ, సః పృథుకః బాలకః, “పృథుక శ్చాబక శ్శిశుః” ఇత్యమరిః, ఈశోఽపి దేవోఽపి సన్, భిక్షపాత్ర అధత్త దధార. దుధాహ్ ధారిణి పోషణయో రితి ధాతోర్లజ్. నిదర్శనాలక్ష్కార భేదః.

బాల్యానంతరం మహేశ్వర పక్షిణిః స్వకుమారస్య తారకస్య నకలవేద శర్మానుష్ఠానార్థం ఉపనయ సంస్కారం చకార. సోఽపి తారకః దేవోఽపి మానవ జీవితం దుఃఖభూయిష్టమితి సర్వేషాం బోధయన్నివ భిక్షపాత్ర మగ్రహీత్.

మాలినీ వృత్తమ్. లక్షణస్తూతమ్. సర్గేఽస్మిన్ సర్వాణ్యపి మాలినీ వృత్తాన్యేవ, అన్తేఽనుష్టు బువనిబద్ధా.

తా॥ బాల్యము చాటుకనే యా తారకునకు దనతల్లియైన మహేశ్వరుడు, నకలనేద విహితకర్మముల నాచరించుటకై యువనయన సంస్కారమును గావించెను, దేవుడయ్యు నా తారకుడు, మానవ జీవితమంతయు గవ్య భూయిష్ఠమని బోధించునట్లు భిక్షాస్త్రమును ధరించెను.

2. కరయుగం ఉదగ్రం పర్ణదణ్డం వలగ్నై
 స్ఫురదభినవ మౌజ్జే బన్ధవం బ్రహ్మసూత్రమ్,
 హృది శిరసి శిఖానాం వచ్చకం దర్శనీయం
 వటు రభరత కట్యాం పీతకాపీన మేషః.

వ్యా:- కర యుగలగ్నితి - ఏష వటుః అసౌ బ్రహ్మచారీ తార కః, కరయుగలే హస్తస్వయే ఉదగ్రం ఉన్నతం పర్ణదణ్డం పాలాశ దణ్డం "పలాలః కింతుకః పర్ణో నాతపోభ" ఇత్వయరః. వలగ్నే మధ్యే "మధ్యమం చావలగ్నంచ మధ్యః" ఇత్వయరః. "వప్తి భాగురి రల్లోప మవాప్స్యరువ సర్గయోరితి భాగురిమతేన అకాలలోపే వలగ్న ఇతి రూపమ్. స్ఫురత్ పృథాకమానం అభినవం నూతనం యత్ మాజ్ఞ్యైః తృణవిశేషస్య బన్ధనం, మౌజ్జేరజ్జబన్ధ మిన్సర్థః, హృది వక్షసి, బ్రహ్మ సూత్రం యజ్ఞేవ పీతం, శిరసి మూర్ధని, దర్శనీయం రమణీయం శిఖా నాం వచ్చకం వచ్చశిఖాః, కట్యాం జఘనే పీతం హరిద్రాజ్ఞీతం కాపీ నం చీరఖణ్డం, గుహ్యచ్ఛాదక వస్త్రఖణ్డ మిత్సర్థః, అభరత బభార, భృగోభరతే ఇతి ధాతోంజ్.

కరతలద్వయేన పాలాశదణ్డం మధ్యదేశే మాజ్ఞేబన్ధగ వక్షసి బ్రహ్మసూత్రం శిరసి శిఖావచ్చకం కట్యాం పీతకాపీనంచ ధృత్వా న వటు స్తరకః రరాజేతి భావః.

తా॥ అ తారకుడువనీతుడై చేత మోడుగుదండమునుధరించి, ముంజగడ్డితో జేసిన త్రాటిని మొలకు జుట్టి వక్షమున బంధి యువ

చుండ వంచబిలులు. తలపైఁ బ్రకాశింప వసువువచ్చని గోచిని గట్టుకొని
మిక్కిలి చక్కగ నుండెను. బ్రాహ్మగా బ్రహ్మచారి స్వరూపమిందు
వర్ణింపఁబడెను.

3. నిజగురు పదభక్తం సర్వవిద్యానురక్తం
సకల సుజన మిత్రం మజ్జలశ్వేతగాత్రమ్,
అతులిత కులదీపం వీక్య విద్యత్కలాపం
ముద మవహ దమన్తం వ్రత్యహం బన్ధుబృన్ధమ్.

వ్యా :- నికేతి :- నిజగురోః స్వీయాచార్యస్య, పదయోః పాద
యోః, భక్తం భక్తియుక్తం. గురుభక్త మిత్యర్థః. సర్వాసు సకలాసు
విద్యాసు, అనురక్తం ఆసక్తం, సకలవిద్యా సంగ్రహాభిలాషిణ మిత్యర్థః.
సకలానాం సర్వేషాం సుజనానాం రజ్జనానాం మిత్రం వయస్యం. సజ్జన
మిత్ర మిత్యర్థః. మజ్జలం మనోహరం శ్వేతం ధవళం శాత్రం శరీరం
యస్య తం, సున్దరధవళదేహ మిత్యర్థః. అతులితః అనువయః కులస్యదీపః
తం, స్వకుల ప్రకాశక మిత్యర్థః. విదుషాం సూరీగాం కలాపం భూషణం
విద్యదాభరణ మిత్యర్థః. తా తారకం, వీక్య ఆలోక్య, బన్ధు బృన్ధం
బన్ధుసమూహాః, అహన్యహని ప్రేరిదిపం, అమన్తం ఆధికం యథాతథా
ముదం ప్రీతిం అవహత్ ఉవాహ, వహ ధారణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా. ఆ తారకుడు భక్తితో గురుపాదపద్మముల నారాధించు
చుండెను. విద్యల నన్నింటిని నేర్వవలెనని కుతూహలపడుచుండెను
సజ్జనులతో మిత్రి సంపాదించుచుండెను. అతని దేహము ధవళచ్ఛాయతో
మిలమిల మెఱుఁగుచుండెను. వంశదీపమై విద్యదాభరణమై
యున్న యా తారకుఁ గాంచి బంధుబృన్ధము నిత్యము మిక్కిలియాసం
దించుచుండెను.

4. అపి. వరమరహస్యం జ్ఞానవిత్తం గురుభ్యోః
ద్యుత్తర ఇహమేధా వైపుణే నోపలభ్య.

మృదుల మధురరీత్యాఽ తోషయ తృప్తకౌఠం

వినయ మలభతాఽసా స్వీయ విద్యానుకూలమ్.

వ్యా :- అపీతి :- అసా తారకః. అద్భుతకరం ఆశ్చర్యకరం, బహు అధికం మేధాయాః బుద్ధిః నైపుణం కాశలం. తేన, “ధీర్ధారణా వలీ మేధేత్స” మరః. ఆశ్చర్యకరస్వబుద్ధి కాశలే నేత్యర్థః. పరమరహస్య మపి అతి గుహ్యమపి, జ్ఞానవిత్తం జ్ఞానధనం, గురుభ్యః ఉపాధ్యాయే భ్యః, ఉపలభ్య పాప్త్య. మృదులా మృద్వీ మధురా యా రీతిః పద్ధతిః తయా, పద్ధతానాం విదుషాం, ఓఘం సజ్జం అతోషయత్ అప్రీణయత్. తుష్ ప్రీతౌ ఇతి ఛాతీర్లజ్. స్వీయవిద్యానుకూలం స్వస మ్పాదిత విద్యావిశేషాను రూః. విషయం సంస్కారం కార్యాకార్య వివేక జ్ఞాన మిత్యర్థః. అలభతలేభే. దులభమ్ ప్రాప్తాతి ఛాతీర్లజ్.

విద్యాధనం విదుషాం హృదయేష్యేన గుప్తతయా నిక్షిప్తమ్. తద్గ్రహణ మతి దుర్లభమ్. తథావ్యసా తారకః గురూ స్ప్రియైత్వా స్వబుద్ధి కాశలేన తేభ్యస్తత్పర్యం జగ్రాహ, తద్విద్యా మహిమ్నా పణ్డతా సతోషయత్, విద్యానురూపం వివేకాదీక మపి సమ్పాదయా మాన, స తారకో విద్యాన్యూత్వా పణ్డతా ప్రజ్ఞయన్ వినయేన సశ్చచార.

తా॥ విజ్ఞానము ధనమువంటిది. ఆ ధనము విద్యానుల హృదయములందలి గూఢముగనుండును. దాని నార్జించుట మిక్కిలి దుర్లభము. ఈ తారకుడు తన బుద్ధి చాతుర్యముచే గురువులను మెప్పించి వారి నుండి యా జ్ఞానధనమునంతయు నార్జించెను. స్వవిద్యాశక్తిచే పండితులను మెప్పించెను. విద్యానుకూలమగు వివేకముతో మెలగుచుండెను.

5. అతుల లలితరూప స్పర్శవేదః ప్రకాస్తః

సకల జననమాన స్పర్శ తప్త స్వతన్త్రః,

విజిత సమవయస్కా విద్యయా సద్యశస్కాఽ
భ్య లషత పరదేశా లోకనం తత్కుమారః.

వ్యా:- అతులేతి:- న విద్యతే తులా యస్య తదతులం సాదృశ్య
రహితం లలితం సుందరం రూపం ఆకాశో యస్య సః, సర్వాస్వేదా
నధీతీ యః సర్వవేదః, ప్రశాంతః శాంతస్వభావః, సకల జనానాం సర్వే
షాం మానవానాం సమానః సమః సర్వసమ ఇత్యర్థః, సర్వాణి లిప్తాణి
శాస్త్రాణి యస్య సః సర్వతంత్రః స్వతంత్రః స్వచ్ఛందః, విద్యయా
విజితాః పరాజితాః సమవయసః యేన సః సత్ అనుత్తమం యశః
యస్యసః సద్యశస్కః, సచాసా కుమారః తత్కుమారః, తారకః, పర
దేశాలోకనం పరదేశాన్ దృష్టుం అభ లషత విచ్ఛత్.

సుందరరూప ముపేత్య, సర్వశాస్త్ర విద్యభ్యసం, శాంతస్వభావం
సర్వాద్య సర్వమావప సాభిలాషి మాః య్య, విద్యావిశేషై స్సమాన
వయసో విజిత్య, కీర్తి ముత్తమా ముపార్జ్య, స్వతంత్రభావోపేత స్సతార
కః పరదేశాన్ దృష్టు మభిలలాష.

తా! ఆ తాంకుడు మంచి యందగాడయ్యెను. శాంతస్వభా
వుడై సమబుద్ధితో సర్వజనులను జూచుచుండెను. ఆతనికిఁ దెలియని
శాస్త్రములులేవు. ఆతఁడు మిక్కిలి స్వతంత్రుఁడు. తన సహాధ్యాయు
లను సమవయస్కులను విద్యా విశేషములచే నోడించి, మంచి కీర్తి
నార్జించెను. ఇట్టి తారకునొకనాఁడు పరదేశములకేగవలెనను గోరిక
జనించెను.

6. సహజవశముపేతో లీలయా గూఢతేజా

అశన వసననక్తో బాఽ చాఽల్య యుక్తః,
తత ఇత ఇవ దేవో బాఽ శోఽ జోఽపి గచ్ఛ
న్విబుధనగరనామ ప్రావిశత్పత్రనం సః.

వ్యా:- సహజేతి:- అజః జన్మరహితః, గూఢం గుప్తం తేజః యస్య
 సః గూఢతేజః, వికాఢ పృథావః, సః బాలకః, తారకః, దేవతాఽపి
 దేవతాఽపి, సహ జాతః సహజః యః స్వభావః తస్యవశం అధీనతా
 ముపేతః, ప్రకృతి వశవత్తీ, అశనే భోజనే, వసనే వస్త్రధారణే చ
 సక్తః ఆసక్తః, బాల్యచాపత్యేన బాల్యదశా సాధారణచపలబుద్ధ్యా,
 యుక్తః సంయుతః, లీలయా విలాసేన, ఇతః తతః పరితః, గచ్ఛన్ పరి
 భ్రమన్, విబుధసంగర నామ విబుధసంగర మితి నామ నామధేయం యస్య
 తత్, పత్తనం పురం ప్రావిశత్ ప్రవివేక, ప్రపూర్వక విశప్రవేకనే
 ఇతి ధాతోర్ద్వజ్.

గూఢతేజస్కుః జననరహితః స తారకః దేవతారూపోఽపి
 ప్రకృతివశ మావన్నః స్వేచ్ఛయా ఇతస్తతః పరిభ్రమన్ కదాచిత్
 విబుధసంగరమితి నామ్నా ప్రసిద్ధం పత్తనం ప్రవివేక.

తా|| ఆ తారకుఁడు గుప్తతేజస్కుఁడు. జనన మరణాది
 శూన్యుఁడనగు దేవుఁడే యయినను ప్రకృతికి లొంగినవాఁడై బాల్య
 చాపల్యమున వేషధారణమందు భోజన విశేషములందు నాగుత్తుఁడై,
 స్వేచ్ఛగ నిటునటుఁ దిరుగుచు నొకనాఁడు విబుధసంగరమను పెరుగల
 పత్తనమును బ్రవేశించెను.

- 1 మధురవనపరీతా స్వాదుపానీయపూతా
 వకలజన సమృద్ధా గన్ధవాత ప్రశస్తా,
 పృథుల భవనరమ్యా సాదుబృన్దామగమ్యా
 వ్యలనదురు మదేభా సాపురీ తివ్యకోభా.

వ్యా:- మధురేతి:- సాపురీ విబుధసంగరీ, మధురాణి ప్రియాణి వనాని
 ఉద్యానాని తైః పరీతా వ్యాప్తా. స్వాదు రుచ్యం యత్ పానీయం
 జలం తేన పూతా పవిత్రా, సకలాని నానావిధాని ధనాని సమృదః
 తైః సమృద్ధా సమృల్లా, గన్ధవారః గన్ధవహా వాయుః తేన ప్రశస్తా

శ్లాఘ్య, పృథులూని బృహన్తి యాని భవనాని మద్విరాణి, తైః రమ్యా
సుందరా. సాధుబృన్దైః సజ్జన సజ్జైః అనుగమ్యా అనుసృతా అనుగన్తుం
యోగ్యా. ఉరవః ఉన్నతాః మదేభాః మత్తమాతక్లాః యస్యా. సా,
దివ్యశోభా దివ్యతా నిస్సృతీ, వ్యలగత్ అధికం రరాజ. విపూర్వకం
సశ్లేషణ కీడనయోః ఇతి ధాతోర్లక్షణం.

తద్వి బుధపురీ మనోహరాఽన్యుద్యానాని సర్వత్ర దృశ్యంతే.
తత్రస్థం జలం స్వాదుతరం పవిత్రం చాసీత్. తన్నగరం సర్వసమ్మత్పరి
పూర్ణ మిభవత్. తత్ర మరభిః గన్ధవహః పృవాతి, తత్ర వికాలాని
భవనాని రాజంతే. సాధుజనాస్తత్ర స్థవసన్, బహవో మత్తమాతక్లా
స్తత్ర నిత్యం సచ్చరన్తి. తస్మాత్సామ్రాతీ దివ్యశోభా బభూవ.

తా॥ ఆ విబుధసగర మందెచ్చటఁ జూచినను అందమైన
యుద్యానవనములు గనఁబడును. తాగుటకచ్చట తియ్యనిజలమున్నది.
అన్ని విధములైన సంపదలు నటఁగలవు నిత్యమచ్చట గమ్మని గాలి
వీచుచుండును. అందలి భవనములన్నియును వికాలములే. సత్పురుషు
లెందరో యచ్చట నివసించుచుండిరి. మత్తమాతకులందు నిత్యముఁదిరుగు
చుండును. ఆ పురము దివ్యశోభతోఁ గలకల యాడుచుండును.

8. లలిత కులవతీని స్వాదుశీలాన్వితాభి

శ్చతురపురుషవర్త్యై స్సాధితామోషకార్యైః.

అమల పృథునివాసైః పుర్వవమ్మద్విలాసైః

ర్నగరవర ములాః క్కుచ్చిని భూషణం తత్.

వ్యా :- లలితేతి :- కుమ్భివ్యాః పృథివ్యాః "గౌరిలా కుమ్భివీ
క్షమా" ఇత్యుతురః. భూషణం అభరణం తత్ నగరవరం విబుధసగరం,
సాధుశీలన ఉత్తమ స్వభావేన అన్వితాభిః యుక్తాభిః, లలితాభిః సుందరీ
భిః కులసతీభిః కులకన్తాభిః. సాధితాని నిర్వర్తితాని అమోఘాని సఫ
లాని కార్యాణి కర్మాణి యైః తైః, చతురాః నిపుణాః యే పురుష

వ్యాః పురుష శ్రేష్ఠాః తైః, సర్వాసాం సమృదాం విలాసాః యేషు
తైః, అమలాని నిగ్మలాని వృక్షానిబృహన్తి నివాసాని భవనాని తైః,
సర్వసమృదలజ్జ్వలనిశాల నిగ్మలవన్దిరై రిత్సర్థః, ఆరాజత్ రరాజ,
రాజ్యదీప్తావితి ధాతోర్లక్ష.

తా! ఆ నగరమందలి కులకాంతలందఱును మంచి రూపవతులు
శీలవతులు వతివ్రతలు, అందలి పురుష శ్రేష్ఠులందఱును తమ వసులను
వ్యర్థముగాకుండ నెర వేర్చు నిపుఁడులు, అందున్న భవనము లన్నియును
ధనశాఛాయలతో సకలవిధ సంపదలతో నిండియున్నవి. ఆ నగరము
భూతుండలమునకు మండనమని చెప్పవచ్చును.

9. ప్రతిహతపవదానాం గన్ధ అత్మమృరీణాం
ఖల చపల ముసల్య క్రూర కశ్లే జపానామ్,
జడ శత కృపణానా మేడమూకా ద్దురాణాం
సకృదపి నహి తత్రాఽ సీ నిరస్తా స్థిరాణామ్.

వ్యాః :- ప్రతిహతేతి :- ప్రతిహతాః చలితమనస్కాః “మనో
హతః ప్రతిహతః ప్రతిబద్ధోహతశ్చ సః” ఇత్యమరః. కువదాః కుత్సితవా
దిః, తేషాం, “సమా కువాద కుచరా విత్సమరః, ఆత్మానమేవ యే
న్విగ్రహి తే ఆత్మమృత్యుః. కుక్షిమృత్యు ఇత్సర్థః, తేషాం, “ఫలేగ్రహి
తాత్మమృత్యుః” ఇత్యనేన నిపాతః, ఖలాః దుష్టాః, చపలాః చచ్చల
శీలాః ముసల్యాః మ సలేన వధ్యాః ముసలోఽ ముసలేనయః” ఇత్యమరః.
క్రూరాః ఘాతుకాః కశ్లేజపాః పిశునాః కశ్లేజపన్నాచకస్యా త్పిశునః”
ఇత్యమరః తేషాం జడాః మందాః శతాః గూఢః ప్రియ కారిణః, “గూఢ విప్ర
యస్య చ్చురః ఇత్యమరః కృపణాః లుబ్ధాః తేషాం ఏడమూకాః మూక
బధః లక్షణాః “అనేడమూక స్తు వక్త్రంశ్రోత్రమ శిక్షితే” ఇత్యమరః. అత్ర
సర్థో సాదృశ్యే. అద్దురాః అదనశీలాః “ఘస్మరోద్దురః” ఇత్యమరః
తేషాం, నిరస్తాః సిమా సితాః, అస్థిరాః చలచిత్రాః, తేషాంచ, తత్రనగ రే

సక్సల్ కిచ్చిల్, గన్తోఁపి లేశోఁపి, నహి ఆసీత్ నాభూత్. 'గన్తో గన్ధక ఆమాదే లేశే సమ్యక్గర్వయోః' ఇతి నానార్థ రత్నమాలా.

తా: అవిబుధసగరమున, మనసు చెడినవారు, కుత్తిరవాదములు చేయువారు. తమ పొట్టనింపుకొని యితరులను దలంపనివారు. కూర్మిలు, చలచిత్తులు, రోకళ్ళచే దండింపదగినవారు, కఠినహృదయులు. చాడీలు చెప్పవారు మంజుమతులు, మోసగాండ్లు లుట్టులు. దీనులు, మూగ చెముడు లక్షణములుగలవారు, తిండిపోతులు. దేశబహిష్కృతులు, అస్థి హృదయులునగు మానవులు మచ్చునకై నను గానిరారు.

10. సకత శమిత భావః ప్రాభవద్భూమి దేవః

పురుషపాదనురక్తం సాధు మూర్ధాభిషిక్తః,

సకలవిభవ దృశ్యః పత్రనే వాఽపి వైశ్యః

పరపాత గుణభద్రః సర్వథా తత్ర శూద్రః.

వ్యా:- సతతమితి:- తత్ర పత్రనే తస్మిన్నగరే. భూమిదేవః భూసురః, సతతం నిత్యం శమితః శాన్తః భావః స్వభావో యస్యః, స తత శాన్తశీల ఇత్సభిః, మూర్ధాభిషిక్తః రాజ్యపాలకః, సాధు సమ్యక్, పృథో అగ్నౌ మహత్సు మహాత్ముని చ అనురక్తః, అనురాగవాన్ యాగకరణ శీలః మహదారాధక శ్చేత్సిద్ధిః. వైశ్యః అర్జ్యః సకలవిభవైః సర్వసమ్పత్తిః దృశ్యః దర్శనీయః, శూద్రోవా శూద్రోపి సర్వథా పరహితైః పరానుకూలైః గుణైః భద్రః పుణ్య కరః శుభకరః, ప్రాభవత్ అభూత్. ప్రపూర్వక భూధాతోర్లక్ష్యే.

తా|| ఆ సగరమున బ్రాహ్మణులు నిత్యము శాంత స్వభావులు. క్షత్రియులును యజ్ఞయాగాదికముల నాచరించుచు మహాత్ముల నారాధింతురు. వైశ్యులు సర్వసంపత్తిరిచ్ఛులు, శూద్రులుకూడ పరహితములును మంగళకాయకములునగు గుణములు కలిగియుండుదురు.

11. అనుపద, మవి వర్ణి కథ్యమానం న వృద్ధై
 శ్చురిత మితి పురాణం యన్మగర్యాః పృథ్వీధ్యః,
 చతురమతి రపశ్య న్మానవానాం వితానం
 నకలః కలుష నిఘ్నం తత్పురే కణ్డదఘ్నుమ్.

వ్యా:- అనుపదమితి :- ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా అనుపదం వదేవదే, వృద్ధైః అతీతవయోధిః కథ్యమానం వాచ్యమానం, పురాణం ప్రాచీనం యత్ చరితం చరిత్రం, తత్, పృథ్వీధ్య అపి, జ్ఞాత్వాపి, చతుర మతిః నిపుణబుద్ధిః, సుః వర్ణి బ్రహ్మచారి తారకః, తత్పురే తస్మిన్పత్తనే, మానవానాం మనుష్యాణాం వితానం సమూహం, 'పూగో వితానం ప్రకరః' ఇత్యమరుః కణ్డదఘ్నం గళ పరిమాణం యథాతథా, ప్రమాణే ద్వయసుచ్ఛ్ దఘ్నుచ్ఛ్ మాత్రానః ఇతి మానార్థే దఘ్నుచ్ఛ్ పృథ్వీయః, సకలకలుషాణాం సర్వదోషాణాం నిఘ్నం అధీనం, 'అథీనో నిఘ్న ఆయత్ర' ఇత్యమరుః, అపశ్యత్ దదర్శ, దృశిత్ ప్రేక్షణే ఇతి ఛాతోర్లక్షణం.

వృద్ధజనాః విబుధసగర ప్రాచీన చరిత్ర మతి విశిష్ట మితి తస్మై తారకాయ వదేవదే ఆబోధయన్, తథాపి కుశలమతి స్స తారకః తన్నగరం పరిశీల్య ఇదానీ మిదం నగరం కణ్డదఘ్నం పాపకర్మాధీన మిత్యజానాత్, కణ్డదఘ్న ప్రయోగేన కుత్రచిత్ క్వచిత్ సచ్చరిత మవ్యస్తీతి నూచితమ్.

తా। పూర్వోక్త విధముగ వృద్ధుల విబుధసగర చరిత్ర మతి ప్రశస్తమని వర్ణించి చెప్పిరి కాని, యాతారకుడు నూత్నుబుద్ధి కాపుర తనజాతి వైశద్యముచే దాను పరిశీలించి యిప్పుడా సచ్చరిత్రములో మూడువంతులముప్పాతిక లోపించినట్లును, సర్వదోషములతో నిండినట్లును గ్రహించెను.

12. పరపరిహృతచిత్తం సాయథా తథ్యవృత్తం
 ఘనవన విధిత శిష్టాచార దూరం చతువ్రత,

వపు దివ గతజీవం వత్తనం జీర్ణపుణ్యం
 విపుణతరమతి సోఽ తర్కయ ద్విప్ర ఇతమ్.

వ్యా:- వరేతి:- నిపుణతరా అత్యంతకుశలా మతిః బుద్ధిః
 యస్య సః కుశాగ్రబుద్ధి రిత్యర్థః సః విప్రః బ్రాహ్మణ స్స తారకః
 పరైః శత్రుభిః పరిహృతం అపహృతం విత్తం ధనం యస్మాత్తత్, పరా
 పహృత ధన మిత్యర్థః యథా తథ్యం యథార్థం న భవతీతి అయథా
 తథ్యం, అసత్య మిత్యర్థః. తేన సహవర్తత ఇతి. సాయథా తథ్యం వృత్తం
 చరితం యస్మిన్ తత్, అసత్యచరితో పేత మిత్యర్థః. “యథార్థం తు
 యథాతథం” ఇత్యమరః, సమన్తాత్ సర్వత్ర, శిష్టానాం శ్రేష్ఠమాన
 వానాం యః ఆచారః నియమః తేన దూరం శిష్టాచార విహిత మిత్య
 ర్థః. గతజీవం అపగతజీవం వపురివ శరీరమివ, మృత మిత్యర్థః, జీర్ణ
 పుణ్యం శిథిలిత పుణ్యకార్యం, వత్తనం నిబుధనగత ముద్దిశ్య, ఇత్థం వక్ష్య
 మాణీత్వా, అతర్కయత్ తర్కయామాసు.

తద్విబుధనగరే స్థితం సర్వం ధనం శత్రుభిః పహృత మథాత్.
 శిష్టాచార స్త్రీలుప్త ప్రియ అసీత్. పూర్వవర్ణితం తత్తచ్ఛరీతం
 అసత్యమేవ బధావ. జీవరహితం శరీరమివ తన్నగరం పుణ్యావహీన
 మవర్తత, తాదృశం నగర మాలోక్య స తారక ఇత్థ మచిన్తయత్.

తా! ఆ నగరమందలి సంపద నంతను శత్రువు లపహరించిరి. శిష్టా
 చారము లన్నియు నకుగంటికి వి వృద్ధులు డెప్పివ సల్లక్షణములేమియు
 నిటఁగానరావు. వారి మాటలసత్యములే యయినవి. మృతశరీరము,
 వలె నీ నగరము పుణ్యావహీనమై కనఁబడెను. అట్టి నగరమునుగూర్చి
 యా తారకుఁడీ క్రింది విధమునఁ జెరించెను.

13. అనయ దివ కుమార్తం ధర్మకూన్యాపిశారి
 వశలాజనవమూహం వృత్తతః క్రిస్త మద్య.

అహ మఖిలనగర్యా మావిలాయా మపశ్యం

నిఖిల మనిల మమ్మో రోగమూలం పృగాథమ్.

వ్యా :- అనయదీతి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, అద్య ఇదానీం ధర్మశూన్యః అజ్ఞాత ధర్మః ధర్మః విహితః, అధికారి ధర్మవ్యవహారద్రష్టా పృథ్వివాక ఇత్యర్థః. వృత్తతః స్వప్రవర్తనా త్ క్షిప్తం భోష్టం. స కలజన సమూహం సర్వమానవ బృహం, కుమార్గం కుత్సిత వధం అనయత్ నినాయ, నీ పృథ్వీ ఇతి ధాతోర్లజ్ అహం ఆవిలాయాం కలుషితాయాం అఖిలనగర్యాం సర్వస్యాం పుర్యాం, నిజలం సర్వం, అనిలం వాయుం అమృతం జలంచ, పృగాథం భృశం, రోగమూలం రోగకారణం అపశ్యమ్ దదర్శ, దృశిత్ సీక్షణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా|| ఈ నగరమున సింపుడు, ధర్మమెఱుంగని ధర్మములేని ధర్మాధికారి, సర్వప్రవర్తనాదులనుండి దిగజారిన మాంపులను దవ్వ మార్గమును బట్టించుచుండెను. పట్టణమందంతట నీరును గాలియు సర్వమును రోగముల కాలవాలమై పూర్తిగఁ జెడెను.

14. అఖిలన వయసా ప్రక్షిబితో న్యాయకర్తా

గురు గురుధనలుబ్ధౌ శ్రద్ధధానౌ న్య శిష్యః,

పిశున ఇహ గృహస్థౌ పత్యపాఽ లక్ష్మిక పీ

నరపతి రవివేకి వజ్రాక ప్రస్య మస్త్రీ.

వ్యా :- అఖిలవేతి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, న్యాయకర్తా న్యాయ నిర్ణేతా, అఖిలన వయసా. నూత్నయావనేన. ప్రక్షిబితః అతిమిత్రః. గురుః అధ్యాపకః ఉరుధనలుబ్ధః అధికధనలోలువః అన్యశిష్యః తచ్ఛాత్రః, అశ్రద్ధధానః గురౌ విద్వాయా మపి శ్రద్ధావిహీనః శ్రద్ధా విరహితః, గృహస్థః కేహే, పిశునః నూచకః. స్త్రీ కాంతా ఆవత్రపా నిర్లజ్జా నరపతిః రాజా, అవివేకః వివేకశూన్యః, తస్య మస్త్రీ తదనూత్మ్యః, వజ్రాకః ధూర్తః, చ అలక్ష్మిత అదృశ్యత. లక్ష్ దర్శనే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా|| ఈ ప తనమందలి న్యాయాధికారి మదమత్తుడైన యువకుడు. గురువు శిష్యుఁ డతాభిలాషి, శిష్యుఁడు శిష్యాధిపానియ్యడు. గృహస్థుఁడు కొండెగాఁడు. ఆడుది సిగ్గులేనిది రాజు వివేక శూన్యుఁడు వాని మంత్రి మోసగాడు.

15. నహి కులగుణ విద్యాః ప్రాభవన్దైరవాయ

ద్యవిణబం కుట్రాసత్కవాక్యై ర్విసేహ,

అనవరత మసేవంతాఽగ్రజా వేదబాహ్యన్

స్వసుఖ మభిలషంతః పారుషం త్యక్తవంతః.

వ్యా:- సహిత:- ఇహ అస్మిన్పత్తనే, ద్రవిణం ధనం, బలం శారీరకశక్తిః, కుతన్త్రం పశ్చాదం అసత్యవాక్యం అస్పృశం, తైర్వినా తాని విహాయ. కులం వంశః గుణః ధర్మాదిగుణః, విద్యాచ విజ్ఞానాది కం చ, శారవాయ వ్రతిష్ఠాయై, నహి ప్రాభవన్ యోగ్యా నాభవన్ ప్రపూర్వక భూతత్రాయా మితి ధాతోర్లజ్. అగ్రజాః బ్రాహ్మణాః స్వసుఖం, అభిలషంతః కాష్టాంతః, పారుషం పురుష యత్నం త్యక్త వంతః శిష్టవంతః. అనవరతం సేవనం, వేదబాహ్యన్ వేదాధికార శూన్యాన్ శూద్రాదీన్, అసేవంత అధజంత. పేవసేవాతూ మితి ధాతోర్లజ్.

అత్యధనవతాం బలవతాం కుతన్త్ర పరాణాం అసత్యవాదినామేవ శారవం, కుట్రాసత్కవాక్యై ర్విసేహ, కిచ్చాత్య విప్రా స్వసుఖాభిలాషిణః నిష్ప్రద్యోగం విహాయ శూద్రాదీనభజంత

తా|| ఈ పురమందు ధనమున్నవారికిని, బలమున్నవారికిని, వంశకులకును అబద్ధములాడువారి శారవ మగ్నాదలుగాని, కులీనులకును గుణవంతులకును విద్యాదుగుణకును శారవమగ్నాదలులేవు. మఱియు నిందలి బ్రాహ్మణులు ప్రయత్నములను విడిచి, తమ స్వసుఖముగోరి వేదబాహ్యులను సేవించుచుండిరి.

16. అకురుత కులబాహ్యః స్వైరిణీవజ్రాకోదు
 మ్భృతరత మత ఉచ్చైః వత్తనే కూన్యవాదమ.
 నట విట భటతీర్థ ధ్వంక్ష కాపాలికైః పా
 ణద దవగత దేవాగర మాచారహినైః.

వ్యా :- అకురుతేతి :- వత్తనే పుర్యాం, స్వైరిణీనాం జారిణీ
 నాం స్త్రీణాం, వజ్రాక్షః ధూర్తః, దుష్కృతేషు దుష్టకార్యేషు, రతః
 ఆసక్తః మతః గజ, లోప్యస్య గః, కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః,
 మానవః, శూన్యవాదం దేవో నాస్తి ధర్మాధర్మా నస్తః ఇత్యాది
 నాస్తికవాదం, ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ, అకురుత చ కార, దుష్పథోః
 కరణే ఇతి ధాతోర్లక్ష.

అవగతిం సుప్రసిద్ధం, దేవాగరం దేవమందిరం, నటైః నర్త
 కైః, విటైః వేళవాటీ సజ్జాంభిః, భటైః రక్షకభటైః తీర్థధ్వంక్ష
 మూర్ఖైః "తీర్థే ధ్వంక్షా ఇతి-" ధ్వంక్షేణక్షేపే ఇతి పాణినిః,
 కాపాలికైః హస్తే కపాలంధృత్వా భిక్షామటద్భిః పాశుపత్యైః చ
 జనైః పాణిదత్తే దధ్యాన ప్రపూర్వస్యనద నాదేశజ్యే ఇతి ధాతోర్లక్ష

తా. ఈ సగరమున జారిణీ వంచకులు పాపకార్య సక్తులునగు
 కులభిష్టులచే నాస్తికవాదములు గావింపబడుచున్నవి. దేవాలయ
 మంటపములన్నియు నటులతో విటులతో రక్షకభటులతో మూర్ఖు
 లతో కాపాలికులతో నిండి యెల్లప్పుడు వారి మాటలచే బ్రతిధ్వనిం
 చుచుండెను. దేవాలయమున ధర్మప్రబోధములులేవు, నాస్తికవాదములు
 జరుగుచున్నవి. వేదమంత్ర ధ్వనులుగాని పూజాపురస్కారములుగాని
 లేవు. నట విట భటాదుల ధ్వనులే పెద్దవిగా వినబడుచున్నవి.

17. జననుతకులతో హం జాతవా నిత్యహం యు
 ర్విబుధ నదని జల్ప న్నుత్తమాత్మీయ గోత్రమ్,
 అభవ దిహ స గే హి హుగత్యుక్తమ్ -
 నవరత పరనారీ లమ్పుట న్నమ్మ దన్ధః.

వ్యా:- జననతేతి:- ఇహ పురే, అజన్మ జన్మవ్యభిచారి దుష్టః దోషయుతః. దుష్టవ్యవర్తన ఇత్యర్థః. అనవరతం సంతతం పరనారీ లమ్పటః పరకాంతా సక్తః, పరనారీ పరాయణ ఇత్యర్థః. సమృద్ధస్థః సమృద్ధ మత్తః గేహీశూరః గృహ ఏవ శూరః సతు యుక్తే, పాత్రే సమితాదయశ్చేతి నిపాతితః. సః తాదృశః మనుజః, అహం జననత కులతః సర్వజనశ్లాఘ్య ద్వంశాత్. జాతః ఉత్పన్నః, ఇతి ఇత్థం, అహం యః అహంకారీ అహంయుస్యాదహంకారీ ఇత్యుచరః. విబుధసదసి పండితసభాయాం, ఉత్తమం ప్రశస్తం, లబ్ధియగోత్రం ఆత్మకులం, జల్పన్ పదన్, సర్వగోత్రేషు మదీయం గోత్రం ప్రశస్తమితి వదన్నిత్యర్థః, అథ వత్ ఆస, భూసత్తాయామితి ఛాలోక్త్యజ్.

తా|| ఆ సగరమున, పుట్టివదాది పాడుపనులు చేయుచు, బర కాంతలతోఁ గ్రీడించుచు, నింటి కడగొప్పలు చెప్పుచు, సంపదలచే విజ్ఞప్తిగు బ్రాహ్మణుఁడూ, కన్నుమిన్నుగానక, నేనే యుత్తమకుల సంజాతుఁడను, నాగోత్రమే యన్ని గోత్రములకంటె గొప్పది. అనిపండి తులకడ వదరుచుండెను.

18. అహరహ ఇహ మేషా మ్మక్కుటాన్ వ్యోధయిత్వా

సతత మధికపూజ్యా నూషయిత్వా మదేన.

ప్రతిదివ ముపదంతై రేష మద్యం నిపీయా

గమయ దవధి మాత్మాయుర్యథాజాత ఇత్థమ్.

వ్యా - అహరహ ఇతి:- ఇహ ఆత్ర, ఏషః యథాజాతః అజ్ఞః, 'అజ్ఞే మూఢ యథాజాత మూర్ఖ నైధేయ బాలిశాః' ఇత్యుచరః. అహర హః ప్రతిదినం, మేషాన్ ఏడకాన్, మక్కుటాన్ చరణాయుధాన్, యోధయిత్వా, సతతం నిత్యం మదేన గర్వేణ, అధిక పూజ్యాన్ పూజ్యతరూన్ జ్ఞానాన్, నూషయిత్వా వినిష్ట్య, ప్రతిదినం ప్రత్యహం, ఉపదంతైః వ్యంజనైః, సహ మద్యం సురాం, నిపీయ పీత్వా, ఇత్థం

వపం, ఆత్మాయః స్వజీవితం, అవధిం ఆనం, అగమయత్ నినాయ,
గమ్గతావితి ధాతోః ణ్యంతాల్లజ్.

తా. ఈ పట్టణమున మూర్ఖుఁడొకఁడు ప్రతిదినము గొట్టెవందెము
లను గోళ్యవందెముల నాడించుచు, పూజ్యులయిన మహాత్ములను
నిందించుచు, వ్యంజనములతోఁ గలిపి మద్యమును సేవించుచు, తన
వయస్సునంతను చాటించుచుండెను.

19. క్వచి ధరమత సోఽయం జాలికవ్యాధని చైః

* క్వచి దలభత హేయం వేష మన్యాలయేషు,

క్వచి దవమతలజ్జోఽపజ్ఞి రీశానుకూలం

క్వచి దనువ దరిం కిం వీరసూస్తస్య మాతా,

వ్యా :- క్వచిదితి :- ఈ అయం జనః, క్వచిత్ కుత్రచిత్
జాలికాః వాగురికాః, వ్యాధాః మృగయవః, నీచాః ప్రాకృతాః తైః
అరమత అక్రీడత్. రము క్రీడాయామితి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్, కుత్ర
చిత్, అన్యాలయేషు అశ్శదీయధవనేషు, హేయం నిష్ఠ్యం, వేషం,
ఆకల్పం, అలభత ఆప్నోత్. దులభష్ ప్రాప్తావితి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్
కుత్రచిత్, అవమతా త్యక్తా లజ్జా త్రపా యస్యసః, లజ్జావిహీన స్సన్,
నరీశానుకూలం నా స్తీశానుకూలం యథాతథా, అవక్ ఆవోచత్. వచ
పరిభాషణే ఇతి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్ కుత్రచిత్, అరిం రిపుం,
తస్య మాతా జననీ, వీరసూః వీరసూతా కిం ఇతి ఆనువత్ నునావ.
స్తితిం చకారేత్సర్థః. ఘోస్తవన ఇతి ధాతో స్తాదారికాల్లజ్.

తా. ఇందలి జనుఁడొక్కఁచోట జాలకులతో వేటకాండ్రతో
పాసుకులతోఁ గలిసి యానందించెను. ఒక్కఁచోట పైవారిండ్లలో
సంవ్యములైన వేషములను ధరించుచుండెను. వేరొక్కఁచోట సిగ్గువిడిచి
నా స్తిక వాదములను గావించుచుండెను. షటియొకఁచోట శత్రువును
గూడ నీ తల్లి వీరమాయని పొగడుచుండెను.

20. రుచిర తరుణదాసీ మేలకో వాజిమేధః.

వరయువతి ముఖామౌఖికేణం రాజనూయమే.

ఫలమిహ నిజసౌఖ్యం జీవితేన నల్పమేవ

వృత్తివినమితి ఖట్వారూఢ ఏవ వ్యజానాత్.

వ్యా:- రుచిరేతి:- వాజిమేధః అశ్వమేధయాగః, రుచిరా నుస్తరీ తరుణా యువతిః యా దాసీ వేశ్యా పరిచారికా వా తస్యాః మేలకః సమ్మేలనదాయీ తస్య యాగస్య దాసీ సమ్మేలన మేఽఫల మిత్యర్థః. రాజనూయయాగః, వరయువతీనాం వరకాంతానాం ముఖామౌఖికం ముఖవద్గం తస్య ఈక్షణం దర్శనం తస్య యాగస్య వరకాంతా ముఖ దర్శనమేవ ఫలమిత్యర్థః ఇహ అస్మిన్జీవితే నిజసౌఖ్యమేవ అత్యనుభవేన, అనల్పం అత్యధికం. ఫలా లాభః, ఇతి ఏవం, ప్రతిదినం ప్రత్యహం. ఏషః అయంఖట్వారూఢః జాల్మః. మూర్ఖ ఇత్యర్థః 'ఖట్వాక్షే పే' నిందా యాం ఏష సమానుః విధీయతే. వ్యజానాత్ జానాతిస్మృ, విపూర్వకజ్ఞా ధాతోర్లజ్.

తా|| అశ్వమేధయాగము నాచరించికవారికి దాసీ సమాగమ ఫలము మాత్రమే లభించును. రాజనూయముఁ జేసినవారికి వరకాంతా ముఖదర్శనమే ఫలము. ఈ జీవితమున నున్నంత ఫలము మరెచ్చటను లేదు. ఇదియే మిక్కిలి యధికమైనది. అని యీ మూర్ఖుడు ప్రతి దినము భావించును. ఆ యోగముల ప్రయోజనము వాని కేమాత్రము తెలియదని భావము.

21. ఋణ మిహ ఏకునేనా దీయత స్సార్థవృద్ధ్యై

పరిజన భృతకేభ్యోఽక్రియతాల్పేన మత్స్యః.

సుమ మదు ఫల కాశం దేవనమ్భస్తి వర్వం

ఐహులకువడ సాష్టా కిమ్పవావేన తేన.

వ్యా :- ఋణమితి :- ఇహ అత్ర శిశునేన లుబ్ధేన స్వార్థ వృద్ధ్యై స్వధన సంవర్ధనాయ, ఋణం ఉద్ధారః, పరిజనేభ్యః సేవకేభ్యః భృతకేభ్యః కర్మకేభ్యః అదీయత దీయతే స్మ. బహులాః అధికాః కువదాః కుత్సిత వా దినః తేహం పోష్టా పోషకః తేన, మితమ్బుచేన లుబ్ధేన అల్పౌపి అతిస్వల్పౌపి మత్స్యఃమీనః. దేవసమ్బుద్ధి దేవతా దీనం, సుమం పుష్పం, మధుమాక్షికం, ఫలం. కాళః, తేహం సమా హారః తత్సర్వ మిత్యర్థః అక్రీయత క్రీయతే స్మ.

తా। పట్టణమున లుబ్ధుడు వడ్డీలకై సేవకులకును చిన్న జీత గాండ్రీకును ఋణములిచ్చుచుండెను. చాలమంది కుత్సితులను బెంచుచు తాను మాత్రము కడుపునొండ దినక బ్రతుకు నాలుబ్బుడు దేవతలకు సంబంధించిన పువ్వులను తేనను పండ్లలను, కూరలను. చివరకు చిన్న చిన్న చేపలను గూడఁ గొనుచుండెను.

22. శ్రుతిసముదిత కన్యాదానకాలేపి మద్యం

తరస మిహ గవాం న ప్రాశయద్వేద తాహ్యన్.

త దపరిమితవ స్వగ్రన్యేత ద్విణ్ణపాలైః

ప్రతిదిన మురుదుర్తదోగిది ర్మన్రి ముఖైః

వ్యా :- శ్రుతిః :- ఇహ అత్ర, సః వివ్రా, శుగ్రి సముదితే వేదవిహితే కన్యాదానకాలే కన్యాదాన సమయేపి మద్యం సురాం, గవాం తరసం గోమాంసంచ, “తరసం క్రవ్యమామిష ! మిత్యమరః” వేదబాహ్యన్ వేదాధికార హీనాన్, శూద్రా దీనిత్యర్థః. ప్రాశయత్ భోజయామాన. ప్రభ్రావ్యకాత్ అశ్ అశనాయామితి ఛాతోర్లజ్. తస్య, అపరిమితం అసంఖ్యాకం. వసు ధనం. ద్విణ్ణపాలైః శత్రు గాజనైః, ఉరు అధికం యే ధూర్తాః పశ్చాదాః తైరుద్యోగిభిః, మన్రిముఖైః అమాత్యాదిభిశ్చ పరిదినం దినే దినే అగ్రస్మత్ అభిక్షుత. గ్రీస భక్షితే ఇతి ఛాతోః కర్మణి లజ్.

తా॥ ఈ పట్టణమందలి విప్రుడు పరమపవిత్రము నేదవిహితము నగు కన్యాదాన కాలమందుఁ గూడ గోమాంసముతో మద్యముతో శూద్రాదులకు విందుచేయుచుండెను. వాని ధనమును శత్రురాజులు వంచకులై న యుద్యోగులు సమాశ్వాదులును నిత్యము మింగుచుండిరి.

23. శ్రుతిరిప్తుకులజాయ స్వీయ సమృత్కుమరీ
మనుచితకరఖిన్నాం నిర్దయ స్సోర్పయిత్వా.
అయ మనిశ మవిన్ద జీవనం తస్య హేతో
ర నృజామతి రవి న్యక్కుక్రుయుగ్మం విధూన్యన్.

వ్యా :- శ్రుతిరిపురితి:- సః ఆయం ద్విజః, నిర్దయః దయానిహీన స్సన్, అనుచితేన అపర్వేణ కరేణ హస్తేన, అథవా బలినా, అన్నాం దుఃఖతాం, అనర్హ పాణిగ్రహణ దుఃఖతాం అథవా అనుచిత ధాగధేయ దుఃఖతాం వేత్సర్థః. స్వీయసమృత్కుమరీం స్వసహృదూపాం కన్యాం శ్రుతిరివపః శూద్రాదయః తేషాం కులే వంశే, జాతాయ ఉత్పన్నాయ దత్వా వితీర్య, అవృజమతిరపి కుటిల బుద్ధిరపి, స్వీయం స్వకీయం, శ్మశ్రుయుగ్మం, విధూన్యన్ కంపయన్, తస్య హేతోః జామాత్రథం, అనిశం సుస్తతం, జీవనం వర్తనం అవిన్దత్ పాప. సుద్ధౌలాభే ఇతి ధాతోర్లక్షణం.

తా॥ ఈ పురమందు బ్రాహ్మణుడు కఠినహృదయుడై తన సర్వస్వమైన కన్యకను, ఆమె యిష్టపడక దుఃఖించుచున్నను. శూద్రుల కిచ్చి వివాహముగావించి, ఘనకార్య మాచరించినవానివలె సంతసింది, తన గడ్డమును మీసమును దువ్వుకొనుచు, నిత్యమాయల్లునికై తన జీవితమును వినియోగించుచు బ్రతుకుచుండెను.

24. విధినియమిత కర్మాశిష్య కశ్య చ్ఛ్వాపృత్వా
క్షతికథన ముపార్జ్య మ్లిప్త మేవానులప్య,

అగమయ దవసానం సోఽన్య జాతీయవేషైః

ప్రకట కపటశీలో జీవితం బ్రహ్మబంధుః

వ్యా :- విధీతి :- సః బ్రహ్మబంధుః బ్రాహ్మణ బుధుః, అధమ
[బ్రాహ్మణ ఇత్యర్థః. విధినియమిశం వేదవిహితం, కర్మ కర్మవిశేషం,
అక్షిప్య త్యక్త్వా, శత్రుత్ నిర్ణయం, శ్వవృత్త్వా సేవయా, 'సేవాశ్వవృత్తి'
రిత్యమరః. క్షణిక ధనం, అతిచిచ్ఛలం ధనం, ఉపార్జ్య సమ్పాద్య,
మిష్టమేవ అవి స్పష్టం యథా లభైవ, "అథ మిష్ట మవి స్పష్ట" మిత్య
మరః. అనులప్య మహుర్ముహుః కథయిత్వా. "అనులాపో ముహు
ర్భాషా" ఇత్యమరః ప్రకటః ప్రకృతం కపటం వక్త్రం శీలం స్వభావః
యస్య సః, ప్రకటితకృత్రిమః. హాస్యన్నిర్మిధః. అన్యజాతీయ వేషైః
ఇతరదేశ జనానుకూల వేషధరితాదినా, జీవితం ఆయుః. అవసానం
అంతం, అగమయత్ నినాయ గమ్ గతావతి ధర్మోర్జవనైర్లబ్ధః.

తా। ఈ సగరమున బ్రాహ్మణాఘముడు వేదవిహితములైన
తన కర్మములను విడనాడి, సేవక వృత్తిచే ధనము నార్జించుచూ, మాటి
మాటి కస్పష్టముగ గొలుగుచు, తన కపటస్వభావమును బ్రకటించు
కొనుచు, అన్యజాతీయ వేషములను ధరించుచు, జీవితమును గడుపు
చుండెను.

25. బహుల ధనయుతశ్చే దీర్ఘవామాభిధాయ

స్వకుల నియత కర్మస్తోమ మారా ద్విధూయ,

సకల పరితపోజ్ఞిస్తతం మద్యపాయ్య

న్యసర దవనిదేవైసా దివాకీర్తి వృత్తమ్.

వ్యా :- బహులేతి :- అసౌ అవనిదేవః, ఆయం భూసురః,
బహులధనేన అధికధనసమ్పదా యుతశ్చేత్ యుక్తోయది, దీర్ఘవామ
అతిదీర్ఘం వామభేయం, అభిదాయ ఉక్త్వా, స్వకులస్య స్వవంశస్య నియ
తః నిర్ణీతః యః కర్మస్తోమః కర్మసమూహః, తం ఆరాత్ దూరం

విధూయ విక్షిప్త్య నకల వలలభోజీ నవ్యజన్మమాంస భక్షకః, నస్తతం నిత్యం మద్యపాయానురాం పిబన్, చవాక్సీర్తి వృత్తం చణ్డాలచరితం, అన్యసరత్ అనుససార. "చణ్డాల ప్లవ నూతన్ల దివాక్సీర్తి తనల్లమా!" ఇత్యమరిః. అను పూర్వక నృగతా విధి ధాతోర్లజ్.

తా। ఇందలి బ్రాహ్మణుడు పెద్ద భనవంతుడయినచో, దన పేరు పెద్దగాజేసి చెవ్వకొనుచు, బ్రాహ్మణాచారములను సంపూర్ణముగ విడిచి, నిత్యము కల్లుదాగవుచు, చణ్డరకములైన మాంసములను దినుచు, చండాలునివలె దనజీవితమును గడుపుచుండెను.

26. కిమపి పాత మపశ్య స్థివనోపాయ మన్యం

బహు యజన మిషేణార్కజడాన్భిశ్చ మాణి,

వృతిపిన మిహ దారా స్ఫురతై ర్ముష యిత్యై

దయ మనయ మజా మాలమ్భయద్యామజాకః.

వ్యా :- కిమపి - ఇహ అస్మిన్ నగరే యాయజాకః యజ్ఞా, పునః పునః యజతీర్థై యజ్. "యజజన్ గణాః యజః" ఇత్యూక ప్రత్యయః, హితం క్షేమజ్ఞురం అస్యం ఇ యం జీవనోపాయం తవన సాధనం, అవశ్యన్ కిశ్చిదవ్యజానన్, పృథివీం నిత్యం, యజన మిషేణ యజ్ఞచ్ఛద్రునా, జడా న్మదాన్, బహు ఆధికం, భిక్షమాణః యాచమా నః, భూషణైః తద్ధన నిర్మితాధరణైః, దారాన్ భార్యాం, "దారాః పుంసి చ భూష్ణ్యవ" ఇత్యమరిః. భూషయిత్వా ఆలంకృత్య. అద యం దయారహితం యథారథా, అనయం నీలివిరహితం యథారథా, అజాం ఛాగీం, ఆలమ్భయత్ విశరస మకరోత్, అజ్ పూర్వకాత్ "లభమ్ పాప్తా" విధి ధాతోః అచి "లభేశ్చ" ఇతి సూత్రేణ నుమ్. ఆలమ్భయదితి రూపమ్.

తా। ఈ నగరమున సోమయాజి జీవితకై మఱియొక బ్రతుకు తెరువుగానక, యజ్ఞాచరణమే జీవనాధారముగ గావించుకొని, మంద

బుద్ధులకడకేగి, యజ్ఞమును మిషతో వారి నెక్కువగా యాదించి, ధనము నార్జించి, యా ధనముతోఁదన భార్యకు సగలుగావించి యామె నలంకరించి, కనికరములేక మేకను జంపుచున్నాఁడు. తాను బ్రతుకుటకును భార్యను సంతోషపెట్టుటకును యజ్ఞచరిత్ర మాలేనికి ఫలము.

27. ఉరుతర మిహదత్తం పాదపూజాధనం చే
దయ మకురుత దాసీ పుత్రగ్రేహేఽపి వికృమ్.
అనయ మఖిల బస్థా న్స్వి స్పరివ్రాద పుష్య
త్సకల మత నియంత్రాన్త్ర పీతాధిగన్తా.

వ్యా:- ఉరుతరమితి:- ఇహ అత్ర, సకలమతానాం ద్వైతా ద్వైతాది సర్వమతానాం, నియంత్రా నియామకః, అశాన్తం సంతతం పీతాధిగన్తా సన్యాసిపీత మారూఢః అయం పరివ్రాట్ ఏష సంన్యాసీ, ఉరుతరం అత్యధికం, పాదపూజాయై ధనం విత్తం, దత్తం చేత్ దీయేత యది, దాసీపుత్రగ్రేహేఽపి పరిచారికా పుత్రగృహేఽపి శిక్షా మకురుత, వికృమ్ మగృహ్లో, దుక్మార్థోకరణే ఇతి ధాతోర్లజ్. స్వాన్, బస్థూన్ బాస్థవాన్, అపుష్యత్ పుషోష. 'పుష్ పుష్టే' ఇతి దైవాది కాల్ ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఈ పురమందు, సర్వమతముల వారిని నియమించువాఁడను నిత్యము పీతమందేయున్న పీతాధిపతియగు సన్యాసి, పాదభిక్షునధికముగా నిచ్చినయెడ దాసీపుత్రుని యింటియందుఁ గూడ భిక్షుగైకొనుచు, పాదభిక్షులచే లభించిన ధనముతోఁదను బంధువులను బోషించుచుండెను. దనార్జనముకొఱకు సన్యాసముగాని ముక్తికొఱకు కాదు.

28. బహుధన వరధూర్తః పూరిత ధర్మగ్రేహే
ముహు రిహ విరచయ్యా నర్థకం కూటసాక్ష్యమ్,
అవిదితవిగమార్థోఽజ్ఞసమేషోఽగ్రజాతిః
సమచరదురు మూఽక్రిత వాదాధి కారః.

వ్యా - బహుధనేతి :- ఇహ అస్మాం విబుధసగర్యాం, ఏవః అగ్రజాతిః అయం విప్రో, ఆవిదితః అజ్ఞాతః నిగమార్థః వేదార్థ స్పృశి, కూటసాక్ష్యాదిమప్త కర్మాచరిణేన సరకయాలినా సమ్భవిష్యస్తీత్యజానన్నిత్యర్థః. ఉరుమూల్యేన ఆధికధనేన క్రితః వాదనే ఆధికారః యేన సః ఆధికధనం దత్త్వా వాదనాధికార ప్రభుత్వం క్రిత్యేత్యర్థః. బహుధనే ఆధికధన సమ్పాదనే యే పరాః అసక్తాః తైః ధూర్తైః పశ్చిక్తైః, పూరితే సమ్పూర్ణే ధర్మగోపే ధర్మాధికరిణే, ముహూః పునః పునః, అన్యకం అన్యధాయ, కూటసాక్ష్యం అసత్యసాక్ష్యం విరచయ్య నిర్ణాయ, ఆజగ్రం సస్తతం, సమచరత్ సజ్జచార, సమ్సూర్వక చరభక్షణే సంచారేచ ఇతి ధాతోర్లక్ష్యం.

తా॥ ఈ సగరమున బ్రాహ్మణుఁడు ధర్మాధికరణమున (కోర్టు) వాదించుట కుపయుక్తమైన యధికారివలెమును (స్థిరదుఃప్తా) హెచ్చుధనమిచ్చుకొని, కూట సాక్ష్యము సరకప్రదమను వేదార్థము నెఱుంగక, ధనాశాపరులతో నిండిన యధికరణమునకుఁ బోయి, యచ్చట కూట సాక్ష్యములను జెప్పించి నిత్యము బ్రతుకుచున్నాఁడు.

29. సకలనిగమ బాహ్యం కర్షకం ద్యూతకారం

భృతి భుజ మిహ కన్యా విక్రయం సార్థవాహమ్,

ద్యుజకుల ఉరువృద్ధ్యాజీవ మాద్యూన మైశ్చ

ప్రకట కవటవేషం శిశ్విదానం భుకుంసమ్.

వ్యా :- సకలేతి :- ఇహ అత్య, ద్యుజకులే విప్రజాతే, సకల నిగమ బాహ్యం సర్వవేదశాస్త్ర విహీనం, కర్షకం కృషీవలం, ద్యూతకారం సుభిషం, “సధికాద్యూత కారకాః” ఇత్యమరః, భృతిభుజం కర్మకరం, “భృతికో భృతిభుక్కుర్మకరో వైతనిశ్చసః” ఇత్యమరః, కన్యా విక్రయం కన్యా విక్రేతారం, సార్థవాహం పర్యాజీవం, ఉరువృద్ధ్యాజీవం అధికకుసీదేన జీవస్తం, “కుసీదం వృద్ధిజీవం” మిత్యమరః, ఆద్యూ

నం చాదరికం, పరాన్నజీవిన మిత్యర్థః. “అద్యాయస్యా చాదరికః”
 ఇత్యమరః. ప్రకటకపటవేషం ధూర్తం, శిశ్విదానం దురాచారం,
 “శిశ్విదానో కష్టకర్ణా” ఇత్యమరః. భ్రుకుంసం స్త్రీవేషధారిణం,
 ‘భ్రుకుంసశ్చ భ్రుకుంసశ్చ భ్రుకుం సశ్చేతి నర్తకః, స్త్రీవేషధారీ పురు
 షః’ ఇత్యమరః. ఐక్షే అపశ్యమ్.

ఈ సగరమందలి బ్రాహ్మణులు వేదశాస్త్రములను బూర్ణముగ
 విడిచినవారు, నేలను దున్ని వ్యవసాయముఁ జేసి బ్రతుకువారు, జూద
 మాసువారు. కూలిపనిపలన బ్రతుకువారు, కూతుండ్ర నమ్ముకొనువారు
 పర్తకముఁ జేయువారు, హెచ్చువడ్డీలకప్పునిచ్చి యా వడ్డీధనముతో
 జీనించువారు, ఇతరులపై నాధారపడి పొట్టపోషించుకొనువారు కపట
 వేషముల ధరించి తిగుగువారు. దురాచారపరాయణులు, స్త్రీ వేషము
 లను చాల్చి నృత్యములఁ జేయువారునై యుండిరి.

30. ఉదవహ దిహ వృద్ధో నిర్వృణః క్షీర కణ్ఠా
 మవృణుత కులబాహ్యః సమృదన్తః కులీనామ్,
 హతమతి రభిశస్త్రః ప్రావ్రజ ధూతభోగో
 బహుల ధనరతి ర్రిగ్భూహ్మణం నామశిష్టమ్.

వ్యా :- ఉదవహదితి :- ఇహ అత్ర సగరే, వృద్ధః అతీతవయాః,
 నిర్వృణః దయారహిత స్సన్, క్షీరకణ్ఠాం అతిబాలాం ఉదవహత్ పర్యణ
 యత్, ఉత్పూర్వస్య వహ గాతోర్లోజ్. కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః,
 సమృదన్తః సమృద్ధర్విత్ సన్ కులీనాం సత్కుల సజ్జాతాం కన్యాం
 కుమారీం అవృణుత పరయామాస, అభిశస్త్రః పరికాంతాగ్రహణాదినా
 నిర్దితః, హతమతిః బుద్ధిదీన స్సన్, గూఢ భోగః గుప్తమార్గేః భోగా
 సనుభవన్, బహులధనరతిః బహుధనార్జనా సక్తస్సన్, ప్రావ్రజత్
 పరివ్రాజకః అభూత్, ప్రపూర్వక ప్రజగతా వితి ధాతోర్లోజ్. నామ
 శిష్టం నామమాత్రావశిష్టం బ్రాహ్మణం భాసురం వ్రతి, ధిక్ నిన్దాన్తు

తా|| ఈ సగరమున మిక్కిలి వృద్ధుఁడు చాలా చిన్నపిల్లను వివాహమాడెను. వెలివేయఁబడినవాఁడు ధనవంతుఁడై సత్కులజాత యగు కన్యను వివాహమాడఁ దలంచెను. నిండితుండై న మందఱుద్ది గుప్తముగా భోగముల ననుభవించుచు ధనార్జనమునకై సన్యాసశ్రమమును స్వీకరించెను. ఛీ - ఏమి బ్రాహ్మణుఁడు. పేరునకు మాత్రము బ్రాహ్మణుఁడనిపించుకొనుచున్నాఁడు.

31. సకల నిగమ పుష్టస్థాయ మస్యాం మృషార్థం
పురి వికృత పచోః బోధితం బుభ్యమానః,
అవగణిత ధరిత్రీదేవతా హినః పర్వః
ప్రథమ దమితగర్వం కద్వద స్సమృదధః.

వ్యా :- సకలేతి :- అస్యాం పురి అస్మిన్నగరే, ఏషః అయం హీనవర్ణః శూద్రాది జనః, వికృతాని విరుద్ధాని వచాని వచనాని యేషాం తైః, వేదవిద్యవాది భిత్త్యర్థః. బోధితం కథితం సకలనిగమ పుష్టస్థ సర్వవేద సమూహస్య, మృషార్థం అసత్యార్థం. బుభ్యమానః జానన్, అవగణితాః తిరస్కృతాః ధరిత్రీదేవతాః భూసురాః యేన సః అవమానిత విప్రస్సన్నిత్యర్థః. కద్వదః కత్పితాని పదన్, 'రథపద యోశ్చ' ఇతి నూత్యేణ కు శబ్దస్య కదాదేశః. "గర్వావాదీతు కద్వదః" ఇత్యమరః. సమృదధః విశ్వర్యమదమ త్రస్నన్, అమితగర్వం అపార దర్పం, అవిధయత్ ప్రకటితకార, ప్రథమశ్వాన ఇతి ధాతోః ౧౭.

తా|| ఈ సగరమునఁ గొందరు దుష్టులు వేదముల కపార్థములను గల్పించి యిదియే పరమార్థమని బోధించుచుండిరి. దానిని విని శూద్రాది హీనవర్ణుఁడు వేదార్థము నెఱిగినట్లు గర్వించి, బ్రాహ్మణ జాతినే యవమానించి, లక్ష్యపెట్టక సమృదధుడై నోటికివచ్చినట్లు పద రుచు, గర్వముచే, దనమాటయే యథార్థమని చాటుకొనుచున్నాఁడు.

32. శృతినిగదితమార్గం నాజహాన్నిర్విశేషం

దృఢ మిహ పరపద్యాం నహ్యవాలమ్బుకాయమ్,
అమనుత బహు దుఃఖం నో సుఖం మానవేఽద్యా
పకృత ముపకృతం దుర్వృత్త ఉన్మత్త చిత్తః.

వ్యా:- శ్రుతినిగదితమార్గం నాజహాన్నిర్విశేషం :- ఇహ అర్థం, అయం జనః, శృతినిగదిత మార్గం వేదవిహితం పథానం, నిర్విశేషం సమూర్ణతయా, స అజహాత్ స తత్యాజ. ఓహాక్ త్యాగే ఇతి థాతోర్లజ్. దృఢం స్థిరనిశ్చయేన, పరపద్యాం పరమార్గం, “సరణిః పద్ధతిః పద్యా” ఇత్యమంతః, సహి-అవాలమ్బుత, నస్తీచకార, అవపూర్వకస్య లబి అవ గ్రంథనే ఇతి థాతోర్లజ్. అద్య ఇదానీం, మానవః మనుజః, దుర్వృత్తః దుష్టప్రవర్తనః, ఉన్మత్త చిత్తః ఉన్మత్త స్వాంతః బహు అధికం సుఖం దుఃఖంచ నో అమనుత సమేనే మన ఆలోచన ఇతి థాతోర్లజ్. బహు అధికం ఉపకృతం అపకృతం వా స అమనుత యద్దుఃఖదాయ యత్సుఖదాయ యేనోపకారో భవతి యేనాపకారో భవతీతి సవేదేర్థ్యర్థః.

తా. ఈ వర్తనమందలి జనులకును వేదమార్గమును పూర్తిగ విడువలేదు. పరమార్థము నింకను స్థిరబుద్ధితో గ్రహింపనులేదు, ఇందలి జనుఁడు దుష్ప్రవర్తనుఁడు సుస్మత్త చిత్తుఁడు నగుటచేత. నెద్దాన సుఖముగలదో యెద్దాన దుఃఖము వచ్చునో యేది యుపకారమో యేది యపకారమో తెలియఁ వాఁడై యుండెను.

33 స జగదుపచిక్షిత్త వ్రత్యన్మిత్యుదారః

కృచిదపి పరిగచ్ఛ నృన్ద మాలోల దృష్టిః,
ప్రమదవన సమీపే గంధవాకేన హృష్టః
మన మధుర రవేనాగాయ దీతం మహాత్మా.

వ్యా:- సజగదితి:- మహాన్ ఆత్మా అనుభావః యస్యసః, మహామనా ఇత్యర్థః, ఉదారః జేదార్మయుక్తః, దాతేర్థ్యర్థః, సః తార

క: జగత్ లోకం ఉపదిక్షి: ఉపకర్తు మిచ్చు, ఇతి పూర్వోక్త
ప్రకారేణ, తర్కయన్ ఊహమాన: క్వచిదపి కుత్యచిదపి పరిగచ్ఛన్
సజ్జరన్, మన్దం శనైశ్శనై: ఆలోల దృష్టి: చశ్చలదృష్టి: ఇతస్తతః
వశ్యన్నిత్యర్థ: ప్రవదవనసమీపే ఉద్భావన సన్నిహౌ గన్ధవారేన
సురభిల వాయునా హృష్ట: ప్రాప్తహర్ష: ఘనేన గమ్భీరేణ మధురేణ
స్వాదునా రవేణ ధ్వనినా ఇత్థం ఏవం ఆగాయత్ జగ్. గైశ్చే ఇతి
ధాతోర్లజ్.

తా! మహానుభావుడు నుదానుడుగు నా తారకుడు లోక
వృత్తమును గూర్చి తనలోదాను దర్శించుకొనుచు లోకమున కుప
తారముఁ గావింపఁదలంచి యొకనాఁ డెటకో పోవుచు రాజాస్త: పుర
సమీపమందలి యుద్భావన సమీపముననున్న యట ఘోరతర్పణ
మగు గాలికిఁ బరవశుడై మధురముగ గంభీరస్వభావమున నీక్రింది విధ
ముగఁ బాడనారంభించెను.

34. జనని తవ జనోతిక్రమ్య వేదోపదేశం

ప్రతిదిన మవర త్వచ్చిన్ద్ర హినో హతాః.

ఇతి ముహు రభవ స్త్వం సుష్టు రోరుద్యమానా

ద్విజ నిసద విలాపై న్నన్ధయో: కర్మభూమే !

వ్యా:- జ.నీతి :- జనని హేమా తః! తవ భవత్కాః, జనః
మానవసమూహాః, వేదోపదేశం వేదధర్మం, అతిక్రమ్య ఆపహాయ,
స్వచ్ఛన్దహీనాః స్వాతన్త్ర్యశూన్యాః, మాతా ఆశాయేనః విగతసంకల్ప
స్థాన, ప్రతిదినం నిత్యం సజ్జచార సమచరత్, ఇతి ఇత్థం హేకర్మ
భూమే ! భారతావని ! త్వం, నన్ధయో: ఉభయో: ప్రాతస్సాయం
నన్ధయోరపి, ద్విజానాం పక్షిణాం, “దస్త విప్రీణ్ణజా ద్విజా.” ఇత్య
మరః, నిసదాః రవాః ఏవ విలాపాః రోదన ధ్వనయః, తైః ముహాః
పునః పునః సుష్టు రోరుద్యమానా రుదన్తీ అభవః.

హా మాతః భారతావని ! మత్పుత్రాః వేదమార్గ మవహాయ
కింక రవ్యతా విమూఢాః ప్రతిదినం నిరర్థకం సత్సర స్తీతి చి నయ స్తీ
సన్ధ్యాద్వయే ౭౭౭౭ విహగరుత మిషేణ రోదిషి. అహో దౌర్భాగ్యం తవ.

తా! అమ్మా ఓ కర్మభూమి! నీ పుత్రులందఱును వేదోప
దేశములను విడిచి యేమిచేయుటకును దోచక, నిరర్థకముగ స్వాతంత్ర్య
హీనులై తిరుగుచుండుటనుగూర్చి యిరు సంజలందును పక్షియరపు
లను మిషచే విలపించుచున్నావు. నీకెట్టి దురవస్థ పట్టినదమ్మా.

౩5. అశ మిహ పురాపేక్ష త్రియోధత నామ

స్ఫుటతర మధునా తత్సర్వ వర్ణోప్య గృహ్లాత్,

ఇతి శిఖరతరూణా మాకుగేన శ్వసిత్యా

క్షితిభృదయ మముఞ్చన్నిర్ణరాశ్రు పృవాహమ్.

వ్యా :- అనిశమితి :- ఇహ అత్య, పురా పూర్వకాలే, త్రి
యః బాహుజః, అనిశం నిత్యం, మే మమ, నామ త్రియ ఇతి నామ
ధేయం, స్ఫుటతరం అతిస్పష్టం, అదత్త దధార. తతా త్రాయత ఇతి
యన్నామ విద్యతే తన్నామ బాహుజః ఏక ఏవ నిత్యం దధారేతిభావః
అధునా ఇదానీం, తత్ తన్నామధేయం, సర్వవర్ణోపి వివిధజాతిసము
ద్భవోపి, అగృహ్లాత్ జగ్రాహ ఇతి ఇత్థం శిఖర తరూణాం కూటస్థ
వక్షాణాం, ఆశుగచ్ఛతీత్యాశుగః వాయుః తేన, శిఖరతరూణానాం నేతృత్వ
శ్వసిత్యా నిశ్వస్య, అయం క్షితిభృత్ పర్వతః, రాజేతి సూఢాఢ్యః,
నిర్ణరః జలప్రవాహ ఏవ అశ్రూణి కాష్పాణి, తేషాం ప్రవాహం ధారా
సమూహం, అముఞ్చత్ తత్యాజ.

పురా త్రియ ఇతి నామధేయం తద్వంశీయ ఏవ భృత్వా
తతాస్థక మకరోత్, ఇదానీం తన్నామధేయం సర్వవర్ణోపి స్వీచకార.
అహో మమ దౌర్భాగ్యమితి ఆయం క్షితిధరిః శిఖరగతవాయు మిషేణ
నిశ్వసన్, నిర్ణరమిషేణ అశ్రుధారాః అముఞ్చత్. క్షితిభృత్పదేన
రాజాప్రేమం రురోదేత్కర్తానరః ద్యోత్యతే.

36 రుచిర మురు గభీరాఠ్యాస్వతం తన్నిశమ్య

స్తనిత మి దవిష్ట శ్రావ మర్జిష్ట గీతమ్.

ఉపవన తరుకేలి లోల భాపాలపుత్ర

స్త మవివిదిష దార్యం సాధు గాయస్త ముచ్చైః.

వ్యా:- రుచిరమితి:- రుచిరం మనోహరం, ఉరు: గభీరశ్చ
య: అర్థ: తేన అన్వితం యుక్తం, గర్భాభివృద్ధిసముపేతం, స్తనిత
మివ ఘనఘర్జిత మివ. దవిష్టాదపి శ్రావ్యం అనిదూరాదపి శ్రవణ
యోగ్యం తత్ అక్లిష్టగీతం మధురగానం నిశమ్య శ్రుత్వా ఉపవనే
ఉద్యానే యే తరవ: పృథ్వా తేషు కేరీ నీలా తస్యాం లోల: ఆశక్త:
భాపాలపుత్ర: రాజకుమార: ఉచ్చైః కన్నతస్వరేణ సాధు సుష్టు
గాయస్తం గానం కుర్వస్తం ఆర్యం రాజ్యం తం కారకం అవివిదిషత్
వేదితు మైచ్ఛత్. విదజ్ఞానే ఇతి ధాతో సన్నన్తల్లజ్.

తా॥ గంభీరాఠ్యముతోఁ గూడి దూరముగానున్నను శ్రావ్యమై
మధురమై ఘనగర్జితమువలె వినఁబడుచున్న యాగానమును, సమీప
ద్యానమున పృథ్వువాటిలో వినోదముగ విహరించుచున్న రాజకుమ
ారుడు విని, యా గాయకుఁడెవఁడో వానిని తెలిసికొనవలెనని సంకల్పిం
చెను

37. వికసితలవనేనా నస్తరం జాక్షికేన

ఊరివసుత భటేన ప్రార్థ్యమాన స్స విద్వాన్,

లలిత ధవళవర్ణ స్సచ్చిదానస్తపూర్ణ

స్సమ చరదివ మస్తం మ త్తమాతజ్ఞపోశః.

వ్యా:- వికసితేతి:- అ పూర్వ గాన శ్రవణానస్తరం, వికసి
తలవనేన ఉల్లసదాననేన, “వత్సా వదనం తుణ్ణ మానసం లవనం
ముఖం” ఇత్యమర: జాక్షికేన జ్ఞాకరికేన, జ్ఞై జీవనకార్యా యశ్య

సః జఙ్ఘలత్వా త్వరితగమనేన, దూరవార్తాడికం నీత్వా జవతేత్సర్థః
జఙ్ఘరిక జఙ్ఘికా విత్సమరః క్షితిపసుతభద్రేన రాజకుమార సేవకేన
ప్రార్థ్యమానః పార్థితస్సన్, రాజకుమార స్వామాహ్వాఽతి. తత్సమీప
మాగచ్ఛేత్వా హూతస్సన్నిత్యర్థః. లలితః సుందరః ధవళః శ్వేతః వర్ణ
శరీరకాన్తి ర్ఘస్యసః సచ్చిదానన్ద పూర్ణః పరమాత్మ స్వరూపః, స
విద్వాన్ వణ్ణిత స్తారకః, మత్తమాతజ్గపోత ఇవ మదగజ శిశురివ, 'పోతః
పాకోర్భకో డిమ్భః' ఇత్యమరః మన్దం శన్తైశ్శన్తైః సమచరత్ సమ్య
గగమత్, సమూర్వక చరగతా వితి ధాతోర్ల జ్. ఉపమాలాక్ష్యరః

తా॥ తారకుని గానమును విని, యా రాజకుమారుఁ డాతని
నొక భటునిద్వారా పిలిపించెను. ఆ భటుఁడును వికసన్ముఖుడై యా
తారకుని సమీపించి రాజకుమారుఁడు మిమ్మాహ్వానించుచున్నాడని
విన్నవించెను. అంత, సుందరుఁడు ధవళగాతుఁడు పరమానందరుఁడు పుడు
నగు నాతారక వండితుఁడు, మందతుండ గమనమున గున్నయేనుగువలె
నాతనికడ కేగెను.

38. స ఉపవనవిశేషా నద్భుతా స్తర్కనియాన్

స్మితలలిత ముఖాబ్ధౌ లక్ష్మ యన్మత్కవిష్ట్రః.

అభినవ బహురాజత్కల్పనా మూహమానౌ

తర దవగతమార్గం తోషిత ప్రాణివర్గం.

వ్యా :- స ఇతి :- సత్కవిష్ట్రః సత్కవిశేష్ఠః, సః తారకః
అద్భుతాన్ ఆశ్చర్యకరాన్. దర్శనీయాన్ రమణీయాన్, ఉపవన విశే
షాన్ ఉద్యానవనదృశ్య విశేషాన్, లక్ష్మయన్ వశ్యన్, స్మితేన దరహసి
తేన లలితం సుందరం ముఖాబ్జం ముఖవద్దం యస్యసః, హాస వికసిత
ముఖారవిన్ద స్పన్నిత్యర్థః. అభినవాం నూతనాం బహు అధికం రాజస్త్రీం
కల్పనాం, ఊహమానః ఆలోచయన్, తోషిత ప్రాణివర్గం సమస్త
జనాశ్రాంతం, అవగతం విదితం మార్గం వస్థానం అతరత్ అతిచక్రమ
త్యూతరజే ఇతి ధాతోర్ల జ్.

తా! సర్వవిశేషాః సర్వే యా తారకుః ఉద్భాసనమందలి
 వింతలను విశేషములను గాంచుచు. వాని సౌందర్యమునకు మెచ్చు
 కొనుచు; దనలోదాను కొంగ్రొత్త కల్పనల నూహించుకొనుచు,
 సంతుష్టులైన జనులతో నిండిన యా తెలిసినత్రోవ వెంటనేగను.

39. వినయ నమితమూర్ధ ద్వార స్థితా నీతిమాణః

ప్రకటితనచివాద్యై రజ్జసా వస్త్రమానః,

అనుపద మపి ధన్యం స్వం ముదా మన్యమానః

స్పృహితుత చకోరాయాత్రసోఽపూర్ణచంద్రః.

వ్యా :- వినయోతి :- అత్ర, స తారకః, వినయోః వినయితాః
 సమీకృతాః మూర్ధానః శిరాసి యేషాం తాన్, ద్వార్ధితాన్
 ద్వారపాలతాన్. ఉమాణః పశ్యన్, ప్రకటితాః కృతపరిచయాః యే
 సవినాద్యాః అమాత్యాదయః తైః అజ్జసా త్వరితం, వస్త్రమానః సమ
 స్కృతస్సన్, అనుపదం పదే పదే, స్వ మపి అత్మాన మపి, ముదా
 ప్రీత్యా, ధన్యం ధన్యజీవనం, మన్యమానః భావయన్, స్పృహితుతః
 రాజకుమార ఏవ చకోరః జీవం జీవః, చంద్రికాసాయీ పక్షివిశేష
 ఇత్యర్థః. తస్మై రాజపుత్ర చకోరాయ, అపూర్ణచంద్రో పూర్ణచంద్ర
 పదభవత్. పూర్ణచంద్ర ఇవ ఆచరతీతి పూర్ణచంద్రః, ఆచారాధ్యక్షః,
 లబ్ ఆపూర్ణ చంద్రో.

పూర్ణచంద్రం దృష్ట్వా చకోరః యథాముద మవాహ్నీతి తథా
 తం తారకం దృష్ట్వా రాజపుత్రే ముద మవాహేతి భావః, ఉపమాల
 జ్ఞానః.

తా! మౌనమధ్యమున సమగ్ధిరస్కులై నిలబడియున్న దాత
 పాలకులను జూచుచు, తమ్ము దాము పరిచయము గావించుకొని
 త్వరగా నమస్కరించుచున్న మంత్రి సామంతాదుల నమస్కృతుల
 నందుకొనుచు, మాటిమాటికి దన్నుదాను ధన్యముగ భావించుకొ

నుచు, జశోరపక్షికి జండుగుడువలె నా తారకుడు రాజకుమారున
కానందమును గూర్చెను.

40. సమ తరుణ వయస్కం స్వీయ రూపాను కారం
సరసిజ సదృశాక్షం సన్నతం రాజపుత్రమ్,
సవినయ సత శీర్షం సోమ బిమ్బస్య మార్యం
స పది త మవలోక్యా సావసుఖ్య ద్విజేన్ద్రః

వ్యా:- సమేతి:- సః అసౌ ద్విజేన్ద్రః సోమయం బ్రాహ్మణ
శ్రేష్ఠః తారకః, సమం తుల్యం తరుణం నూతనం వయః యస్య తం,
స్వసమాన నూతన వయస్కు మిత్యర్థః. స్వీయం స్వకీయం త్ రూపం
ఆకారః తస్య అనుకారం. స్వసమానరూప మిత్యర్థః. సరసిజాభ్యాం వద్మా
భ్యాం సదృశే తుల్యే అక్షిణే నేత్రే యస్య తం, పద్మనయన మిత్యర్థః
సస్థిః సజ్జనైః నుతం సుత్యం, వినయోన సతం సమశీర్షం శిరః యస్య
తం, వినయ విమితోత్తమాజమిత్యర్థః. సోమబిమ్బసో చన్ద్రమండల
తుల్యం ఆస్యం ముఖం యస్యతం, ఆర్యం పూజ్యం, తం రాజకుమారం.
అవలోక్య దృష్ట్వా. సపది సద్యః, అనుఖ్యత్ సుఖమనాప, సుఖ,
ధాతోః కంఠ్యాదిత్వా ద్యక్.

తా|| వయస్సులో రూపములో, దనకు సమానుడై, సుంద
రుడై, తామరపువ్వులాంటి కన్నులు చంద్రబింబమువంటి ముఖమును
గలిగి, సజ్జనస్తుతి పాత్రుడును వినయవినమితోత్తమాంగుడునై
యున్న యీ రాజపుత్రునిగాంచి యీ తారకుడు మిక్కిలి యానం
దించెను.

41. అనిపపతికుమారో ధారుణీదేవ మౌళిం
సహృదయ మపి పుంసాం మోహనాకారయు క్తమ్,
త మపరిమిత తేజశ్శాలినం సర్వవేదం
సకలగుణనిధిం సోమవన్తా వా ప్తకామమ్.

వ్యా: అవనివరీతి:- స: అవనివరికుమార: రాజపుత్ర: సహృదయం శోభనహృదయం, పుంసామపి పురుషాణామపి, మోహాన: ఆకర్షక: య: ఆకార: రూపం తేన యుక్తం, జగన్మోహన మిత్స్యర్థ: అపరిమితేన ఆత్మధికేన తేజసా శాలినం సహితం, అధిక తేజోవృత్తి మిత్స్యర్థ: సర్వవేదం సకలవేద వేదినం, సకలగుణనిధిం సర్వగుణనిధానం అవాప్త కామం పూర్ణ కామం, నిష్కామ మిత్స్యర్థ: తం ధారుణీశేన మాలిం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, అవస్తత అమృత్. ఏది అభినవ నస్తుతో: ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా: పురుషులనుగూడ మోహింపజేయు రూపముతో, ఉత్తమ మైన మనస్సుతో, అపరిమితమైన తేజస్సుతోనొప్పము, సర్వవిద్యాపిత రదుండై సకలగుణనిధియై సంపూర్ణ కామండై యున్న యా తారకు: కు రాజపుత్రుండై సమస్కారమును గావించెను.

42 దుగ్రత లయపరిమేయం గీత ముద్వృద్ధ తారం
బహుగుణాలితం సద్గేయ వాగ్దేయ తారః,
అనుపమ కవితాతోఽప కృదా శీర్షచాపి
క్షితిపతివరనూనో వృ ప్రవృద్ధ్యై స్మితాస్యః.

వ్యా:- దుగ్రీతేతి:- వాగ్భి: గాతం యోగ్యం గేయం వాగ్దేయం తక్కిరోతీతి వాగ్దేయతారః, న విద్యతే ఉపమా సాదృశ్యం యశ్చ స: అనుపమ: కవీనాం రాజాకవిరాజ: కవిశ్రేష్ఠ: “రాజాహస్పతిర్ధ్యవచ్” ఇతి టచ్. స: తాగక: దుగ్రతలయోన దుగ్రతాశ్చేన లయ: సేషేణ, పరిమేయం పరిమాతం యోగ్యం, ఉద్వృద్ధ: వికసిత: తార: తారస్వర: యస్య తత్, బహుభి: గుణై: రాగలక్షణై: లలితం మనోహరం. గీతం గానం, సద్గేయ సమ్యక్ గాత్వా స్మితాస్య: హాసాలక్ష్మత వదనస్సన్ క్షితిపతివర నూనో రాజకుమారస్య, ప్రవృద్ధ్యై అభివృద్ధియే.

సన్నితా గ్యాని ఆశీర్వాచాసి ఆశీర్వాదాన్, అవక్ అనోచత్. వచ
పరిభాషణ ఇతి ధాతోర్లక్ష.

తా। ఆ తారకుడు కవిరాజు, వాగ్గేయకారుడు అందుచే
నాతడు తారస్థాయిలో ద్యుతలయలో చక్కనిరాగము నాలపించి
మంచిమాటలతో నా రాజకుమారు న శీర్వదించెను.

43. పరిజన ఉభయో రన్యేన్య సఖ్యం చికిర్వ్య
ద్విజ నృపసుతయో ద్దాగి జితం బోబుధిత్వా,
మణివలయవదేషా ద్విజయో రిద్ధయో గౌ
భవదితి వ సమస్తా నిర్భరానస్త మాప్నోత్.

వ్యా :- పరిజనేతి :- సః సమస్తః పరిజనః సర్వపరివార జనః
అన్యోన్యసఖ్యం పరస్పరమైత్రిం, చికిర్వ్యః కర్తుమిచ్ఛతోః, ఉభయోః,
ద్విజసుతశ్చనృప సుతశ్చ ద్విజపుత్రసుతో ద్విజకుమార రాజకుమారౌ
తయోః, “ద్వంద్వాస్తే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకం సమ్మన్యతే”
ఇత్యాద్యేన సుతశ్చద్యుత ఉభయత్రాప్య న్యయః, ఇజితం హృద్గతం
భావం, బోబుధిత్వా నితరాం విజ్ఞాయ, అద్య ఇదానీం. ఏతయోః
కుమారయోః, ఏవః ఆయం, ఇద్ధయోగః ప్రకాశమానః మైత్రీసమ్మన్ధః
మణివలయవత్, మణినారత్నైన వలయవత్ కజ్జణమివ, వలయేన
కజ్జణేన మణివత్ రత్నమివ, అభవత్ ఆసీత్, ఇతి ఇత్థం, నిర్భరా
నస్తం సమ్మాపూర్ణప్రీతిం, ఆప్నోత్ అవాప ఆఘ్రవాప్నోత్ ఇతి ధాతో
ర్లక్ష. ఉపమాలక్ష్యరః.

తా। ఆ రాజకుమార విప్రీకుమారు లిరువురు నొకరితోనొకరుమైత్రి
గావించి నుత్సుకులైరి. వారి యభిప్రాయము నచ్చటనున్న పరివార
జనము బాగుగాగ్రహించి, స్వర్ణకంకణముతో రత్నము, రత్నముతో
స్వర్ణకంకణము కలియునట్లు వీరిమైత్రి గొప్పగా నున్నదని మిక్కిలి
యానందించెను.

44. తరుణ పురుషరత్నం సర్వవిద్యా వనాథం

తిమిర తనయ స్వచ్ఛస్త్రశీలం విదిత్యా.

సవది స నిజవిత్రే దర్శయిష్య నివసితం

యవనహయ మసా వారోహయ చూమిదేవమ్

వ్యా:- తరుణేతి:- సుం అయం క్షితివతితనయః సోఽయం రాజకుమారః. భూమిదేవం భూసురం తాదృశం, తరుణం యువానం, పురుషరత్నం పురుషశ్రేష్ఠం “జాతౌ జాతౌ యదాత్మకృష్ణం నిద్రాగ్నిమితి గీయతే” ఇతి నూక్తిః సర్వ విద్యాభి శ్చ నాథం యుక్తం, స్వచ్ఛస్త్ర శీలం స్వతస్త్వస్వభావం చ, విదిత్యా జ్ఞాత్యా, సవది తదానీమేవ, స్వపిత్రే స్వజనకాయ. దర్శయిష్యన్ దర్శనం కాలయతు మిచ్ఛన్, వినీతం సుశిక్షితం, యవనహయం యవన శ్వం, ఆరోహయత్ ఆరోహ యామాసు, ఆజ్ఞా పూర్వక రహస్వీజ జన్మని పాద్యుర్భావే చేతి ధాతేః గ్యన్తాలజ్ఞః.

తా! ఈ విప్రకుమారుడు యువకుడు, పురుషశ్రేష్ఠుడు, సకల విద్యాపారంగతుడు స్వతంత్రుడు. అని గ్రహించి యా రాజకుమారుడు వానిందన తండ్రికి జూపించఁ దలంచి, మద్చిక్షడిన మంచి యా జానేయాశ్వముపై నా తారకుని గూర్చుండఁ బెట్టెను.

45. గగనమణి రివ స్వచ్ఛస్త్ర భావోఽతిరస్య

తిమిర మివ మహనా సైక్య మారస్య దత్త్య,

అకలయదిశతేజో జ్యోతిః జోఽల్ప విద్యా

స్స మచరదివ ఘూకః ప్రోజ్ఞతస్థాపకారి.

వ్యా:- గగనమణిరితి:- అత్రీనగరే, స్వచ్ఛస్త్రభావ ఇవస్వతస్త్వ భావ ఇవ, గగనమణిః సూర్యః, ఆతిరస్యత్ అస్తర్థాన మగచ్ఛత్. మహా నా సైక్యమివ అవ్యధికనా సైక భావ ఇవ, తిమిరం అన్ధకారః

జౌరస్యత్ బలివృక్షభూత్, “తిరిస్-ఉరిస్-ఇతి కాణ్డ్యాదిగణేథ తూ,
తాభ్యాం కణ్డ్యాదిభ్యోయక్” ఇతి యక్ ప్రత్యయః, యగస్తస్య
“సనాద్యంతా ధాతవః” ఇతి ధాతు సంజ్ఞా. తతో లజ అతిరస్యత్, జౌర
స్యత్ - ఇతిరూపే అల్పనిద్వానివ అల్పజ్ఞః పణ్డెర ఇవ, జ్యోతిరిజ్ఞః
ఖిద్యోతః, కేజః కాప్తిం, అఃలయత్ అవాప్నోత్, కలగతౌ సంఖ్యా
నేచ ఇతి ధాతోర్లజ్. పాప్తితస్థాపకాః పాప్తీనాః మతస్థాపకా
చార్థాః. కేషాం అరిః ఇవ శత్రురివ మతవిరోధీవేత్కర్త, ఘూకః
ఉలూకః సమచరత్ సమ్మక్ సచ్చచార, సంపూర్వక చరగతా వితి
ధాతోర్లజ్. సు లోపమాలంకారః.

శ్లోకేఽస్మిన్రాత్రి ర్వర్ణ్యతే నగరసామ్యేన. రాజాన్తఃపురప్రవేశ
సమయే రాత్రి రాసీదిచ నూన్యతే.

అత్రనగరే స్వతస్త్వభావ ఇవ నూన్యః అస్తర్థాన మవాప,
నాస్తికభావ ఇవ అస్థకారః బలియానభూత్. అల్పజ్ఞఇవ ఖిద్యోతః
తేజస్వీ బభూవ, పాప్తీనమత విరోధీ ఉలూకః సమస్తతః చచార.

తా॥ ఇందు సూర్యాస్తమయముతో రాత్రి వర్ణింపబడు
చున్నది. వీరు రాజాంతఃపురమును జేరుకొని రాత్రియయ్యెననినగాచింపఁ
బడుచున్నది.

ఈ నగరమున స్వతంత్రభావ మంతరించినట్లు నూన్యడస్తమిం
చెను. నాస్తికభావము ప్రబలమయినట్లు చీకటి దట్టముగ వ్యాపించెను,
అల్పజ్ఞుడు తన ప్రతిభను జూపుచున్నట్లు మిణుగురు పురుగు మిలమిల
మెఱయుచుండెను. పాప్తీనమత విరోధి యంతట తిరుగునట్లు గుడ్డ
గూబ యంతటఁ దిరుగజొచ్చెను.

నూన్యడస్తమింపఁగ నే చీకటి వ్యాపించుటయు మిణుగురులు
మెఱయుటయు గుడ్డ గూబలు తిరుగుటయు సహజము, ఇది రాత్రి
లక్షణము.

46. ఉడుగణ ఇవ శిష్టాచారచారో వ్యరాజ
 త్తుహింకింఘశోభే వాభ్యు దైదైవ భక్తిః
 తత ఇవ సమపుల్ల త్కైరవ శ్రీస్సమన్తా
 దురుతరనిరతి స్వచ్ఛస్తజీవే జనన్య.

వ్యా :- ఉడుగణఇతి తతః అనన్తరం, ఉడుగణః నక్షత్రసమూహః
 శిష్టాచారవార మివ శిష్టాచార సమూహః ఇవ, వ్యరాజత్ అరాజత
 విపూర్వక రాజ్య దీప్తా వితి ధాతోర్లజ్, తుహింకింఘస్య చప్యస్య శోభా
 కాన్తిః దైవభక్తిః ఇవదేవతా ప్రీతిరివ, అభ్యుదైత్ అభివృద్ధ్యాఅభూత్.
 అభిపూర్వక ఇతో గతావితి ధాతోర్లజ్, కైరవశ్రీః కువలయశోభా.
 జనన్య మూనపస్య, స్వచ్ఛస్తజీవే స్వత స్సౌజీవనే, ఉరునిరితివ అధికా
 నక్తిరివ, సమపుల్లత్. వికసితా ఆసీత్, సమపూర్వక పుల్లవికసనే ఇతి
 ధాతోర్లజ్, ఉపమాలాజ్కారః.

తత్రసగరే నక్షత్రసమూహః శిష్టాచార ఇవ ర రాజ, చప్యకాన్తిః
 దైవభక్తిరివ వృద్ధి మగమత్, కువలయశోభా జనన్య స్వచ్ఛస్త జీవనా
 నక్తిరివ సమన్తాద్వికాస మనావ, పూర్వపదత్రాపి రాత్రిపర్వన మేవ
 సగరసామ్యేన నిరూపితమ్.

తా॥ నక్షత్రగణము శిష్టాచారిమువలె మిలమిల మెఱయుచుం
 డెను. చంద్రకాన్తి దైవభక్తివలె వెలుగుచుండెను. కలువలశోభ మాన
 పులందలి స్వేచ్ఛాజీవనానక్తివలె సంతట వికసించెను.

ఈ శ్లోకద్వయమందు రాత్రి పర్వనముద్వారా సగర జన జీవి
 తము నిరూపింపబడెను.

47. చతుర తరధరిత్రీవేపతా వాజిరాజం
 పరిచిత మివ ధృత్యా లీలయాఽసా ఖలీనమ్,
 సహస్రపతిమతేనా స్కన్ధితాక్షిష్టగత్యాఽ
 గమయ దనరిబాధం పల్లవ నాజసాధమ్.

వ్యా :- చతురతరేతి :- అసౌ చతుర తర ధరిత్రీదేవతా అతిని
 పుణః భూసురః, లీలయా విలాసేన, ఖలీనం కవికాం, "కవికాతు

తా॥ ఆ తాంకుడు వెంటనే గుఱ్ఱమునుండి దిగి, తూర్పుదేవత గల భవనమునుదాటి, మధ్యమధ్య చిత్రనిచిత్రములైన దీపకాంతులలో వెలుగుడు, రాజకుమారుడు తన చేతనాదులైన నడచుచుండ, సంతోషముగా మెట్లెక్కియును వాటి రాజసంభవమును బ్రకటింపెను.

49. సవయస మనిష్ఠం రూపవస్తం కులీనం

కృతిన మవసదేవం రజ్జాకం లబ్ధవర్ణమ్

గురు మహా భజనీయం మే పితృపాదీశత్రా

గజజ మితి తత్రైవైత్సమ్మదం రాజపుత్రః.

వ్యా:- సవయసమితి:- ఇహ అస్మిన్మితే సవయసం సమాస వయస్కం, అనిష్ఠం స్వతంత్ర్యం, రూపవస్తం సుస్తరిం. కులీనం కత్తుల సముత్పన్నం. వర్ణం నిపుణం, రజ్జాకం వాక్యేష్వాది భిన్ననోహరం, లబ్ధవర్ణం విచక్షణం అవనిదేవం భూసురం భజనీయం సేవనీయం, గురుం ఆత్మహి లభస్యశ్చేత్రాకపురా. పితృ మజ్జసకః. మేమహ్యాం ఉపాది తత్ ఉపదిదే. ఉపపూర్వక దినే అతిస్వర్ణనే ఇతి ధాతోర్లబ్ధి. అహం, త్వం వ పితృక్త ప్రకారేణైవ తాదృశం గురుం. అభజమ వాప్నోమః, ఇతి, రాజపుత్రః రాజకుమారిః సమ్మదం ప్రాప్నోమః, ఇతి అవాప. భజ సేవాయా మితి ధాతోర్లబ్ధి. ఇహ గతాంతి ధాతోర్లబ్ధి.

తా॥ సమాసవయస్కుడు, స్వతంత్రుడు, సుందరుడు, ఉత్తమ కులసంజాతుడు, సేర్పరి, పండితుడు, మనోరంజకుడు నయిన బ్రాహ్మణుని గురువును గాఢేసికొని యీతని సేనిపుమున నాత డ్రీ నా కింతమము చే దెప్పియుండెను. నేడట్లే యట్టి గురువును నేను పొందగలిగితి నని యా రాజకుమారుడు మిక్కిలి యానందించెను.

50. వపది స కృతకృత్యం పణ్ణికం భోజయిత్వా

పరిషద మథ. నిత్యాం కుశ్చికం రాజకీయామ్.

పితర మధిక విద్యాకౌతుకం వ్యం పదాన్యం
త మపనిపతి పుత్రౌఽ దర్శయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా :- సవదీతి :- సః అవనిపతి పుత్రః సోఽయం రాజకు
మార్కః సవది సద్యః, కృతకృత్యం నిర్వర్తిత కర్మకలాపం, పట్టతం
విద్వాంసు తారకం, భోజయిత్వా భోజనాదినా తర్పయిత్వా, అథ
తతః, రాజకీయాం రాజసస్పృహసీ, పరిషదం సభాం, అకుణ్ఠతం నిర్ని
రోధం యథా తథా, నీత్వా స్వావయ్య, అధికవిద్యాసుకౌతుకం కుతూ
హాలినం వదాన్యం దాతారం, స్వం పితరం స్వజనకం, తం భూమిదేవం
తం భూసురం తారకం అదర్శయత్ దర్శయామానః, దృశిత్ ప్రేక్షణే
ఇతి ధాతోర్న్యన్తల్లజ్.

తా॥ స్వావసృజ్యాది కర్మకలాపములను నెరి వేచుకొనియున్న
యూ తారకునకు పెట్టిన భోజనమును పెట్టించి, యూ రాజకుమారుఁ
డా తారకుని రాజసధి కెట్టి యాటంగములు లేకండఁ గొనిపోయి, విద్యా
సక్తుఁడు వదాన్యుఁడునగు తన తల్లిడి కాలిని జూపెను.

51. ద్విజతనయ ఉదారం సర్వవిద్యావతారం
ధరణి పతిచరేణ్యోఽశ్న శ్రుజాతం విలోక్య,
నిటల మతిత హస్త ద్వంద్వ ఆర్ఘ్యం ప్రణమ్య
శు త మమితముదేపావేళ యద్రత్నపితమ.

వ్యా :- ద్విజతీ :- ధరణిపతిచరేణ్యః రాజశ్రేష్ఠః, ఉదారం
మహాస్త్రం, సర్వవిద్యా యస్మిన్నవతరన్తి స సర్వవిద్యావతారః, సకల
విద్యా పరిపూర్ణ ఇత్యర్థః తం, అశ్మశ్రుజాతం అజాతశ్మశ్రిం, ద్విజతన
యః బ్రాహ్మణకుమారం విలోక్య వీక్ష్య, నిటలతే ఫాలభాగే ఘటి
తం విన్నస్తం, హస్త ద్వంద్వ కరద్వయం యేన సః, కరతలాలజ్ఞుత
ఫాలభాగ స్పన్నిత్యర్థః, ఆర్ఘ్యం పూజ్యం, తం తారకం, ప్రణమ్య నమ
స్కృత్య, ఆశు కీఘ్రిం, అమితముదా అధికప్రీత్యా, తం బాలకం

బ్రాహ్మణపుత్రం, రత్నపీఠం రత్నాననం ఉపాశేషయత్ సంస్య కేశ
యత్. ఉపపూర్వక విశవోవేశనే ఇతి ధాతోః ఇనాలాచ

తా|| గడ్డము మీసమురాని లేతవయస్సులోనే సర్వవిద్యావిశాలమైన
వదాన్యుడై యొప్పు నా బ్రాహ్మణ బాలకునిగాంచి, యీ రాజ్య
శ్రేష్ఠుడు లేని లోనై, జీతుఁజోడి చుకొని ననుస్కరించి వెంటనే
వరసా నందముతో నా తాంతుని రత్నాననమాకై సుసంపాదించెను.

52. ఉపరి ముదమనాయవైర్య మాలోక్య కేచిత్

నవది ఆ మనురూపు నిర్మయం ప్రాప్య కేచిత్.

అపరిమిత ముదాపాశ్లోకయన్తాశు కేచిత్

ద్విజమణి మనుబాహుద్రావి వన్యాత్ర కేచిత్

వ్యా:- గుచికేచి:- అభి సత్సభాయాం, కేచిత్ కలిచన
సభ్యైః, ఆర్థం పూజ్యం. తా తాంతుం, ఆలోక్య కేచిత్. గుచిరం ముద్రం
ఉదమనాయస్త సాత్పుకా అభవన్, కేచిత్. నవది సద్భ్యః, విస్మయం
ఆశ్చర్యం ప్రాప్య తా తాంతుం అనురూపన్ గురు భావయన్ భిక్షు
కేచిత్, ఆశు శీఘ్రం అపరిమిత ముదా అమితా వ్యక్తి ఉపాశ్లోక
యస్త అవర్ణయన్, కేచిత్ ద్విజమణి బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠం, అభివన్య
అభివాదనం కృత్వా, అనుభూయస్త స్త్రీయం సుఖం వేదయా మా సు
ఉత్పూర్వక మనశ్శబ్దాత్ క్షణిచ్ఛేత్. గురు శబ్దాత్ క్షణిచ్ఛేత్, ఉపపూ
ర్వక శ్లోకధాతోః చించి లచ్ఛ. సుఖ శబ్దాత్ క్షణిచ్ఛేత్

“సుఖాదిభ్యః కర్తృవేదనాయాం” ఇతిచ్ఛేత్. స్త్రీయ సుఖవేద
నాయా మేవాయం క్షణిచ్ఛేత్. పరిస్థ సుఖవేదనాయాత్తు ‘పరిస్థ సుఖం
వేదయతే’ ఇతి వ్యసన రూపమేవ. స వృత్తిః.

తా|| ఆ సభలోనున్న సభ్యులలోఁ గొందఁ జూచుచుచాచి,
యున్నకుఁడయిరి మఱియొకఁడతని గౌరవించిరి. ఇతఁ కఁ గొందఁ
కీ ర్తించిరి. కేరొక గొందఁలు ననుస్కరించి సుఖవతులమున తెలిసిరి.

53. అభినవరుచిరహ చిత్రనత్కావ్యస్యపై
 రపి సకల జనానాం మోహకృద్దాన శక్తేః,
 సృమద బహుల పారావారమధ్యే న్యమజ్జ
 న్నుఖిల విబుధవన్ద్య స్యాన్య రాణ్ముఖ్య సఖ్యాః.

వ్యా :- అభినవేతి :- రాణ్ముఖ్యసఖ్యాః రాజవర్యోనభానదః, నిఖలవిబుధైః సర్వవర్ణైః వన్ద్యస్య సమస్కరణయోగ్యస్య, అన్య తారకస్య, అభినవా నూతనా రుచిరా మనోహరా యా ఊహాభావనా తయా చిత్రం యత్ సత్ ఉత్తమం కావ్యం గృన్థః తస్య పృష్టేః నిర్మాణాత్, సకలజనానాం సర్వేషామపి మోహకృత్ అత్యాస్త దాయకం యత్ గానం గీతం తస్య శక్తేః సృభావాచ్చ, ప్రమదేన ఆమోదేన బహులః పూర్ణః యః పారావారః సమద్రః తస్యమధ్యే, అసన్దసాగర మధ్య ఇత్యర్థః, న్యమజ్జసి నిమగ్నా బభూవుః, నిపూర్వక మర్జితాల్లోక.

తా॥ ఆ రాజసభాని సభ్యులందఱును సగృహిబుధ వంద్యుడైన యా తారకునియొక్క, మనోహరకల్పనలతో సపూర్వముగా నున్న కవితాచమత్కృతికిని, సర్వులను మగ్ధులనుగావించు గాన శక్తికిని, పరవశులై యానందసాగరమున మునింగిరి, పరిమానంద మనుభవించిరి,

54. కవితిలక ముపాస్యాథా చ్చగత్యాన్య సఖ్యం
 హితకర మభివాద్యాసా సమస్తాగమ జ్ఞానం,
 స్వనుత మివ విభూష్యతేభిరైవ స్వయం తం
 నుఖ మచితనివాసే వాసయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా :- కవితిలక మితి :- అథ అనంతరం ఆసా క్షోణీభరతారాజా, కవితిలకం కవిశ్రేష్ఠం, అచ్చగత్య అభిమఖం గత్వా, అచ్చ ఇత్యవ్యయస్య “అచ్చగత్యర్థవశేష” ఇత్యనేన గతిసంజ్ఞాయాం, “కుగతి పాదయః” ఇత్యనేన గతిసమాసే క్రొత్వైవ బాదేశేరూపమిదమ్. ఉపాన్య

సంసేవ్య, సఖ్యం మైత్రీం, ఆప్య ప్రియ్య, అభివాద్య నమస్కృత్య, సమస్తాగమజ్ఞం సర్వవేద శాస్త్రవేత్తారం, తం, స్వసుతమివ స్వపుత్ర మివ, స్వయం విభూష్య స్వయమేవాధరణై రలంకృత్య ఉచితసేవాసే సముచితభవనే, భూమిదేవం భూసురం. తం తారకం సుఖం సుఖం యథాతథా, అవాసయత్ స్వవేశయత్, వసవివాసే ఇతిధాతోః యోనాల్లజ్.

తా|| పిమ్మట నా రాజ కవిశ్రేష్ఠుడయిన యా తారకుని కడు రుగా నేగి, సేవించి, మైత్రిగావించి, విత్తుడయిన యాతనికి నమస్కరించి, తనంతటతాను స్వయముగ జక్కని యాభరణములతో, దినకుమారు నలంకరించి నట్లులంకరించి, మంచి భవనమున వానిని సుఖముగా నుండునట్లు గావించెను.

55. ఉదభవదివ కల్యం ప్రేమ వేదాధికారే
రటదివ బలిపుష్టే సప్రమదాయ ను వాదీ,
అరుణరుచివ స్వచ్ఛస్త జీవే చిదాసి
దరబవివ రథాజ్ స్వీయ దేశాభిమాని.

వ్యా - ఉదభవదితి :- కల్యం ఉమః కాలః “ప్రేమాబోధ హర్మ్యం కల్య ముమః ప్రేమ్యషసీ అపి” ఇత్యమరః, వేదాధికారే వేద మార్గే ప్రేమేన స్నేహాభవ ఉదభవత్ అవిర్భూవ. ఉదయమియా యేత్యర్థః. ఉత్పూర్వక భూధాతోర్లజ్. బలిపుష్టః కాశః, “కాశేతు కటారిష్ట బలిపుష్ట సకృత్రుజాః” ఇత్యమరః అసప్రమదాయ ను వాదీవ సనాతన సదాచార విరోధీవ, అటల్ దధ్వాన, రట ధ్వనా వితి ధాతోర్లజ్. అరుణరుచిః అరుణకాంతిః.

స్వచ్ఛస్తజీవే స్వేచ్ఛాజీవనే చిదివ చై తస్యమివ అసీత్ బభూవ, రథాజ్ఞః చక్రవాకః, “కోశశ్చక్రః చక్రవాకో రథాజ్ఞోహ్వయ నామ

కః ఇత్యమరః, స్వీయదేశాభిమానీవ స్వదేశాభిమానీవ అరణ్యే
అరువ్యత్, ఇత్యరాగే ఇతి ఛాతోర్లోకః.

ఉపః కాలః వేదమార్గాభిమాన ఇవా విరభూత్. కాకః సనా
తన సుష్పదాయః సరోధీవ అరటత్, అరుణోదయ కాన్తిః స్వతస్త్య
జీవనే చైతన్యమివోదచలత్, చక్రవాకః స్వదేశాభిమానీవ అరువ్యత్
అత్యనూర్యోదయ ఉపవర్ణి తః. ఉపమాలక్ష్కారః.

తా. వేదమార్గమున ప్రేమ యుదయించినట్లు ఉపః కాల
మారంభమయ్యెను. సనాతన సుష్పదాయ విరుద్ధవాది యరచునట్లు,
కాకి యరవ నారంభించెను. స్వచ్ఛన్దజీవనునియందు చైతన్యమువలె
నరుణకాంతి ప్రకాశించుచుండెను. దేశాభిమానివలె జక్రవాక వక్షి
సంతసించెను. ఉపః కాలముకాగానే కాకులరచును. పిమ్మట నరుణో
దయమగును. స్వేచ్ఛాజీవుని చైతన్యము లభించును, వియోగ
ముతోనున్న చక్రవాకము గుంపించును. ఇట్లు నూర్యోదయము లోక
మునకు సరిపోల్చి చక్కగ వర్ణింపబడెను.

56. సతత మనుచరనై సర్వశాస్త్ర పృమాణం
ముహు రభిజన యోగశివ మాలోచయన్తై,
ద్విజనుత నృపపుత్రా వధ్యతిష్ఠానతాం తౌ
బహునిపుణతయైకగీవ ముద్దిష్టకార్యమ్.

వ్యా :- సతతమితి - తౌ ద్విజనుతనృపపుత్రై బ్రాహ్మణరాజకుమారా,
సతతం నిత్యం, సర్వశాస్త్ర పృమాణం సర్వశాస్త్రజన్య ప్రమాణ జ్ఞానం
అనుచరనై అనుసృత్య సచ్ఛగనై, ముహూ పునః అభిజనస్య జన్మ
భూమే యోగం అప్రాప్య ప్రాప్తిం, క్షేమం ప్రాప్తస్య రక్షణంచ,
అలోచయన్తై చిన్తయన్తై బహునిపుణతయా అధిక కుశలత్వేన, ఏక
గీవం ఏకకణ్ఠ్యం, ఉద్దిష్టకార్యం నిశ్చితకరణీయం, కార్యం, అధ్యతిష్ఠా

సతామ్, సాధయితుమిచ్చ నై వభూతామ్, అధిపూర్వకస్థా ధాతో, సన్నంతాల్లజ్.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును సేవ్యమాణమునను సరించుచు, మాటిమాటికిఁ దను జన్మభూమి యోగ క్షేమములం గూర్చి యాలోచించుచు మంచి నేర్పగులగుటచే నెట్టి భేదాభిసాయములు లేనివారలయి, స్వసంకల్పిత సిద్ధితకార్యముల నెరవేర్చు గోరుచుండిరి.

57 స్వయ మచిర ముపజ్ఞానైతనే నోపలభ్యా
జ్యోతచతుర గురూణాం బోధనేన ప్రబుధ్యః
ప్రథిత సకలవిద్యాదారణాపా జగత్కాః
సమ జిగమిషతాం తౌ మద్విరం స్వాధిపానామ్.

వ్యాః:- స్వయమితి :- తౌ కుమారవరౌ, జగత్కాః భూమేః ప్రథితాః ప్రబుధాః యాః సర్వాః విద్యాః, ఆచారాః ప్రవర్తన పద్ధతయః, భాషాః తాః, స్వయం ఉపజ్ఞా నైతనేన స్వాధ్యక్షాన ప్రాథవేన, “ఉపజ్ఞా జ్ఞానమాద్యం స్వా” దీక్ష్యమితి అదిరం శీఘ్రం, ఉపలభ్య సమాధ్య, అభ్యుతాః పూజ్యాః చతురాః నిపుణాః యే గురవః ఆచార్యాః, తేషాం బోధనేన ఉపదేశేన, ప్రబుధ్య జ్ఞానం లభ్యై, స్వాధిపానాం స్వప్రభూణాం, సార్వభౌమానాం మిత్యర్థః, మద్విరం భవనం సార్వభౌమనివాసస్థాన మిత్యర్థః, సమజిగమిషతామ్, సమ్యగ్గతు మైచ్చతామ్, సమూర్వక గమ్యతా వితి ధాతో సన్నంతాల్లజ్.

తత్కుమారద్వయ మితి శీఘ్రకాలేన స్వబుద్ధికాశలేన స్వయమేవ సర్వా విద్యాః సకలాభాషా సర్వదేశాచారాంశ్చ విదిత్వా అనంతరం పూజ్యగురువదేశేన చతుర్థం విజ్ఞాన మాకలయ్య, భారతసార్వభౌమ నివాసస్థానం గతుమైచ్చ దితి భావః.

తా॥ ఆ బ్రాహ్మణ రాజకుమారులిరువురును, స్వాపజ్ఞా ప్రభావమున, స్వయముగ సచిరకాలమున, అన్ని విద్యలను, అన్ని దేశభాష

లను. అన్ని దేశముల యాచార వ్యవహారములను, ఎఱిగి. గురూ
త్తముల నాశ్రయించి, వారి యుపదేశమహిమచే మంచి జ్ఞానవంతులై
భారత దేశమునకు సార్యభౌములై యున్న పాశ్చాత్య ప్రభువుల నివాస
స్థానమునకుఁ బోవ సంకల్పించుకొనిరి. పాశ్చాత్య దేశ ప్రయాణము
గావింప నిశ్చయించిరి.

58. జగదధిపతి మన్వగూఢయ గోపాయితం స్వే
బహువిదితయువానౌ ప్యార్థతో దేవదేవమ్,
న నుఖ మితి విదిత్వా స్వైరితా మస్తరేణ
ప్రదిత దృఢమనస్కా వాపుతాం ధూమనౌకమ్.

వ్యా:- జగదితి:- తౌ బహువిదిత యువానౌ బహుజ్ఞౌ
యువానౌ తౌ ద్విజరాజప్రత్యౌ, జగదధి పతిం సార్యభౌమం, అన్వ
గూఢయ అనుకూలం కృత్వా, స్వే స్వదేశ విషయే, గోపాయితం
రక్షితం దేవదేవం రాజశ్రేష్ఠం, ప్యార్థ్య అర్థయిత్వా, స్వైరితామస్త
రేణ స్వేచ్ఛాం వినా న నుఖం, నుఖం న భవేత్, ఇతివిదిత్వా జ్ఞాత్వా
ప్రదితం ప్రఖ్యాతం దృఢం స్థిరం మనః స్వాస్త్యం యయోస్తా, స్థిర
నిశ్చయా సంతా విత్యర్థః, ధూమనౌకాం బాష్పయానం నావం ఆపు
తాం అనావతుః ఆప్ వ్యాప్తా ఇతిథాతోర్ల జ్.

తా! ఆ కుమారు లిరువురును సకలవిద్యాసనాధులు. యువకులు.
తమదేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు సార్యభౌముల యనుగ్రహ
మావశ్యకమనియును. స్వేచ్ఛలేనిదే సుఖములేదనియును నిశ్చయించు
కొని వారిరువురును రాజును బౌద్ధించి దృఢనిశ్చయముతో ధూమ
నౌక కడకు (ప్రీమర్) వెళ్ళిరి.

59. సాంయాత్రిక మాతరేణా
ప్రియేతాం నావికోత్తమమ్,

ప్రీత్యా సా ప్రపదీనేన
పోతవాహం సుహృద్వరౌ.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి
విరచితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే.

ద్వితీయ స్కంధః

వ్యా :- సాం యాత్రికమితి :- సుహృద్వరౌ మిత్రశ్రేష్ఠే, తౌ
కుమారౌ, ఆతరేణ తరవణ్యేన, "ఆతర స్తరవణ్యం స్యా" దిత్యమరః,
సాంయాత్రికం పోతవణిజం, "సాంయాత్రికః పోతవణిగి" త్యమరః,
ప్రీత్యా ప్రేష్టా, నావిశోత్తమం కర్ణధారశ్రేష్ఠం, 'కర్ణధారస్తు నావిక'
ఇత్యమరః, సప్తభిః పదైః భవతీతి సా ప్రపదీనం స్నేహః, తేన, పోతవా
హం నౌకాయంతారం "నియూనుకాః పోతవాహః" ఇత్యమరః, అనీయే
తామ్ - పీతాన్ చక్కతుః.

తా। ఆ మిత్రులిరువురును నౌకాప్రయాణమున రుసుముపుచ్చు
కొను వత్తుకునకు సుంకముఁ జెల్లించి, చుక్కానిపట్టు కర్ణధారుని ప్రియ
వాక్యములఁ దృప్తిపరచి, పడవనడుపువానితో మైత్రిగావించుకొని వారి
మువ్వర నానందపరచిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణకావ్యే
విరచితాయాం భావార్థదీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ద్వితీయస్కంధః.

తారకే తృతీయ స్కంధః

లి డ థి కార :

1. ధుస్వనై దేహసాఖ్యాతిమానం ధూమమివ ద్విజౌ

శ్రితాం స్తారయితుం కోలాచక్రతుస్సస్వి భవామ్బుధేః.

వ్యాః:- ధుస్వంతాఃతి:- ద్విః జాయతే ఇతి ద్విజః, తౌ ద్విజ స్మానౌ బ్రాహ్మణా ఓత్రియకుమారౌ, మార్త్యగర్భాన్నిర్గమనం పృథ మం జన్మ. ఉపనయన సంస్కారః, ద్వితీయం జన్మ. లోకే బ్రహ్మ ఓత్రియ విశాం ద్విజత్వం పునీధిమ్. దేహసాఖ్యే స్వశరీరసుఖే, అభి మానం ఆదరం, ధూమ మివ, ధుస్వనై పరిత్యజన్తై, భవామ్బుధేః సుసారసాగరాత్, శ్రితాన్ ఆశ్రితాష్టనాన్. తారయితుం తీర్థాన్క ర్తుం, స్వాస్వాత్మానౌ. కోలాచక్రతుః కోలపదకురుతామ్ “ఉడుపంతు ప్లవః కోలః” ఇత్యమరః.

యథా ధూమనౌ కా ధూమ ముత్పృజన్తీ స్వసంధి విష్టాష్టనాన్ సాగరం తారయతి, తథా ఏతౌ యువానౌ స్వదేహసుఖం పరిత్యజ్య స్వజనా నుద్ధర్తుం ఉద్యుక్తావభుతామ్.

ద్విజయోః కోలత్సకథనేన రూపకాలంకారః. నామధాతుత్వే కృష్ణో ధాతోరను పృయోగేలిట్.

తా|| ధూమనౌక పాగను బయటికి జమ్ముచు తనయందున్న జనులను సముద్రమునుండి దాటించునట్లు, ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరు వురు తత్కృత్యించిన జనుల నుద్ధరించుటకై సిద్ధపడిరి. ఆ కార్యక్ర మమున వారు నిజదేహసుఖమును గూడఁ బరిత్యజించిరి.

2 చక్రవక్రే విదున్వానః చరిదుచ్ఛాడమాడవాన్.

ప్లవః ప్రబోధయామాస ధ్వనన్కుక్కుటపక్షనాన్.

వ్యా:- చక్రవర్తి:- చక్రే పత్యే ఇచచక్రవర్తే, పతా
కాతం చక్రద్యయ మిత్త్యర్థః, విధున్వాసః కమ్పయన్, ఉన్నతా ఉద్ధతా
చసా చూడా ధ్వజయస్త్రి యస్యాస్స ఉన్నతచూడా, చలన్తీ ఉన్నత
చూడా యస్యాస్స చలదుచ్చూడా, చదుచ్చూడా చూడా పతాకా
యస్యాస్స చలదుచ్చూడా చూడా, "గోప్త్రీమో రువసర్జనస్యేతి ఉప
సర్జన హ్యస్యః, సా అస్మిన్నస్త్రీతి చలదుచ్చూడా చూడవాన్, ప్లవ
ఇత్త్యర్థః, చలదున్నత పతాకాలఙ్కృత ఇతి భాః, కుక్కుటోక్త్యేతా
దృశ ఏవ, ఉన్నత శిఖాఙ్కృత శిరిస్కు త్వాత్, తాదృశః ప్లవః
కోటిః, ధ్వజన్ శబ్దం సుర్వన్, కుక్కుటవత్ చరితాయుధ స్వవ జవాన్
ప్రయాత్యమానవాన్, ప్రబోధయామాన, ఉపమాఙ్కృతిః.

శిఖావలః కుక్కుటః స్వఃక్షౌ కమ్పయన్ ఉపమాతలే ధ్వనిం
కృత్వా యథా మానవాన్ నిద్రాణః ప్రబోధయతి, తద్వదయం
ఉన్నతధ్వజపటాలఙ్కృతః ప్లవః క్వచక్రే కమ్పయన్, ఉచ్చై స్వరం
కృత్వా, ప్రయాత్యన్ముఖా న్మానవాన్ ప్రబోధయామాన.

తా॥ తలపైఁబెద్ద పింఁగముగల మగకోడి, వేకువబామున తన
రెండు రెక్కలను జాడించి, పెద్దగాఁ గూత పెట్టి నిద్రనుండి జనులను
లేపునట్లు, ఎత్తయిన ధ్వజముపై పతాకాగ్రములతో నొప్పు నా
వడన తన రెండు చక్రములను గడుపుచు, ప్రయాత్యమృక్కులయిన
వారిని సిద్ధముగా నుండుడని బోధించునట్లు పెద్దగాఁ గూత వేసెను

3. వాతప్రకోపం శమయన్తివయన్తరరానఽవః.

నౌ తనో తూర్ణయ ణ్ఘతూ నైవ్యామాస స వివిధః.

వ్యా: వాతేతి:- ఈ నావిః కర్ణధారిః, వాతప్రకోప, వాయు
వేగం, వైద్యపక్షే వాతదోషాధిక్యం, శమయన్ శాన్తి మాపాదయన్,
జతరానలం ప్లవగర్భదేశస్థ మగ్నిం అన్యత్ర జాతరాగ్నిం ఉద్దీప్యన్,
దీప్తం కుర్వన్, కాః ఏవ తనుః శరీరం, తస్యాః, ణ్ఘతూన్ అవయ

వాన్ అన్యత్ర రక్తమజ్జాదిధాతు విశేషాన్, ఊర్జయన్ ఊర్జస్వలాన్
తృధాన్కుర్వన్, వైద్యామాన వైద్య ఇవ బభూవ. వైద్యశబ్దా
వాచారాశ్చ క్రిపిలిత్.

యథా వైద్యః వాతపితృ కఫానాం మధ్యే వాతస్య ప్రకోపం
శమయన్, జాతరాగ్ని ముద్దీవయన్, రక్తాదిధాతునాం పుష్టిం తనోతి,
తథా అయం నావికః వాయుబాధాం వారయన్, గర్భస్థాగ్ని ముజ్వల
యన్, అవయవభాగాన్ దృఢీకృయన్, ఉపచచార, క్లేవగర్భితోయం
రూపకాలక్మరః.

తా॥ ఆయుర్వేదవైద్యుడు, ముందుగ వాతప్రకోపమును
దగ్గించి, అజీర్ణతను బోగొట్టుటకు జ్వరాగ్నిని వృద్ధిగావించి, ధాతువు
లకు బుష్టినిొసంగి, శరీరము నారోగ్యవృత్తముగావించునట్లు, ఈ నావి
కుడు, వాయువేగము నడ్డుకొనుచు, లోనున్న యగ్నిని మండించుచు,
పడవభాగములను దృఢములుగా నొనర్చి, పడవను సిద్ధముగానుంచెను.

4. అస్తర్దధౌ మహీ దూరే ప్రజ్ఞాన ఇవ సంస్పృతిః.

పయోధిమద్యే దిక్కాల భేద ఏవ న దిద్యుతే.

వ్యా :- అస్తర్దధావితి :- దూరే దూరదేశే, మహీ భూమిః
ప్రజ్ఞానే సమ్పూర్ణే ఆత్మజ్ఞానే, సంస్పృతిరివ సంసార ఇవ, అస్తర్దధౌ
అస్తర్ధాన మగాత్, మహీమణ్డలం దృష్టివిషయ మతిక్రాంత మిత్యర్థః.
పయోధిమద్యే సముద్రస్య మధ్యభాగే, దిశాం ప్రాచ్యాదీనా మాశా
నాం, కాలస్యభూత వర్తమానాదికాలస్య చ, భేదఏవ వికల్ప ఏవ, న
దిద్యుతే న జ్ఞాయతే, దుధాఞ్ ధారణ పోషణయో రితి ధాతోఃలిట్.
మ్యుతదీప్తావిత ధాతోర్లిట్.

ధూమనాకాయాం దూరంగతాయాం భూమి రదృష్టానీత్,
యదా నాకా మధ్యే సముద్రం గతా తదా దిగ్భేదః కాలభేదశ్చ
నాజ్ఞాయే కామితి భావః. ఉపమాలక్మరః. సృభావోక్తిశ్చ.

తా॥ ఆ ధూతనౌక సముద్రములో దూరముగ కగచుండ,
భూమి యాత్మజ్ఞానముకలుగ సంసారము కనబడనట్లు కానరాదయ్యెను.
“జ్ఞాతే తత్త్వే కస్యసంగరః” అని జగద్గురు వచనము. ఇడవ సముద్ర)
మధ్యమును బ్రవేశింపగనే, యే దిక్కు పక్కనున్నదో, యెంతకాల
మయినదో యేమియును దెలియఁజడలేదు.

౧. శ్రయవృద్ధి అకయన్య జన్మభూమ్యన్యరాష్ట్రయోః.

కృమశోఽను బభూవాతే జనైర్మాత్మకలత్రవత్.

వ్యాః:- శ్రయవృద్ధి ఇతి :- జనైః. నా కావ్యయాత్మమానవైః.
జన్మభూమా జన్మస్థలే, అభిజన ఇత్యర్థః. అన్యరాష్ట్రే రాజ్యావ్రతే చ,
పరరాష్ట్రే ఇత్యర్థః. అకయన్య అభిప్రాయన్య, తత్పశ్యన్భిన్ సహస్థాన్
వష్టి. శ్రయశ్చ వృద్ధిశ్చ శ్రయవృద్ధి నాశనాభివృద్ధి, మతః జనన్యాం,
కలత్రే భార్యాయాం చ, ఇవ కృమశః. కృమానుసారేణ, అనుబ
భూవాతే అన్యభూయేతామ్. అనుపూర్వన్య భూమితై యామితి ఛాతోః
కర్మణిలిట్. మాతాచ కలత్రం చ తయోఃవ సుత్మకలత్రవత్.
మాతరీవ కలత్ర ఇవ ఇతి సమ్మన్దః. ఉపమాగ్భిః యథాసంఖ్యా
లక్ష్యరః.

యథా ఆదా మారిరి స్థితోఽనురాగః పశ్చాత్ భార్యాయా
మాగతాయాం క్షిణోభూత్వా, తస్యాం వర్ధతే. తథైవ జన్మభూమి
స్థితోఽనురాగః కృమశః శ్రయం యాత్వా అన్యరాష్ట్రేవృద్ధి మగచ్ఛ
దితి భావః.

తా॥ ముందు తల్లియందున్నప్రేమ, భార్యరాగానే యచ్చట
పెరిగి యిచ్చట క్షీణించుచుండును అట్లే యీ ఇడవ యందలి జనులు
మాతృభూమియందలి యభిమానమును విడుచుచు, పరరాష్ట్రమందలి
మానమును గగ్గముగాఁ బెంచుకొనుచుండిరి.

6. భేదం భేదం కూపకేన : న మభ్యాధరాతలమ్.

భానః భాన మకూపారః దారం దారం జగము నోః.

వ్యా :- భేదం భేదమితి :- నోః ధూమనౌకా, కూపకేన గుణ వృక్షకేణ, నౌకాధ్వజే నేత్యర్థః. “కూపకో గుణవృక్షక” ఇత్యమర్థః, దివ మభి గగన మభితః, భేదం భేదం భిత్వా భిత్వా, భిద్వి విదారణే ఇతి ధాతోర్ణముల్. ఆధరాతలం ఆరసాతలం భానం భానం భాత్వా భాత్వా, ఖసలవదారణే ఇతి ధాతోర్ణముల్. అకూపారం సముద్రం, “సముద్రోద్భిర కూపాః” ఇత్యమర్థః. దారం దారం విదీర్య విదీర్య, ద్రూ, విదారణే ఇతి ధాతోర్ణముల్. జగము అగమత్, గమ్ గతావతి ధాతోర్ణిట్.

తా॥ ఆ ధూమనౌక తనయం దెత్తుగానున్న ధ్వజ స్తంభముచే నాకాశమును వీరుచేయుచు, అడుగుననున్న అంబముచే పాతాళమును దిప్రవృచు సముద్రమును జీల్చుకొనుచుఁ బోవుచుండెను.

7. దిక్సూచి యస్త్రమనసా కర్ణధారాత్మనాన్వితా.

సర్వభూతమయీ నౌకే వాఙ్భౌ జలదేవతా.

వ్యా :- దిక్సూచీతి :- దిశః పాగ్గాదీన్ సూచయతి బోధయతి ఇతి దిక్సూచి తత్ యంత్రం సాధనం, మనః ఇవ. తేన, మనస్సద్భృత దిక్సూచి యస్త్రేణేత్యర్థః, కర్ణధారః అత్మా చేతనేన తేన, జీవీయావ నావికే నేత్యర్థః, అన్వితా యుక్తా, సర్వభూతమయీ సర్వప్రియాత్మ జనసహితా, అథవా అగ్ని వాయ్వాది భూతసహితా, అస్యత్ర సకల జల జన్తు సముపేతా, నౌకా ప్లవః జలదేవతేన జలాధిష్ఠానదేవతేన, అబభౌ చకాశే, అజ్ పూర్వక భాధాతోర్ణిట్.

యథా సకలయాదోభిః యనసా జీవేన చ సహితా జలదేవతా భాతి, తథా అసా నౌకా ప్రయాత్మజనైః అగ్ని వాయ్వాది భూతైః,

దిక్కుచి యస్త్రేణ, కర్ణధారేణ చ సముపేతా రరాజేతిభావః స్తేషాను
ప్రాణితోపమలజ్కారః.

తా|| అహూయనౌకయందు దిక్కులను దెల్పు యంత్రము గలదు.
చుక్కాని పట్టుకొని నావికుడు కూర్చొండెను అగ్ని నాల్వాది భూత
ములును చాలమంది ప్రియాశికులు నుండిరి. అట్టి నౌక, మనస్సుతో
జివుడతో సర్వప్రాణి జాతిముతోఁ గూడిన జలాధిపాని దేవతవలె
రాణించుచుండెను.

8. ఉపరిష్టా త్పార్శ్వతోఽథో దర్పణీమాతవారిధేః.

దర్పణ ద్విఖ వియత స్సాస్త్రాణి ఇవాట నౌ.

వా:- ఉపరిష్టాదితి :- సా నౌ. అసౌ హూయనౌకా, పార్శ్వతః
ఉభయ పార్శ్వయోః, అథః అథోభాగే చ, దర్పణాత్ దృష్టిగోచర
త్వాత్, అదర్పణః దర్పణః సమృద్ధ్యానః భూతః దర్పణీభూతః,
అదర్పీభూత ఇన్స్థితః. వారిధిః సముద్రః తస్య, తస్య వియతః గగనస్య,
ఉపరిష్టాత్ ఉత్పన్నభాగే, అస్త్రాణి విద్యుస్థలే, దిక్కు సర్వాను
దిశాను, అట ఇవ సర్వ చారేవ. క్షిప్రేక్షాలజ్కారః, అటగతా వితి
ధాతోర్లిప్త.

అథోభాగే పార్శ్వద్వయేచ. స్వచ్ఛ జలతటా ఆదర్శఇవస్థితే
సముద్రే ప్రతిబింబితస్య గగనస్య ఉపరి అస్త్రాణి దిక్కుగచ్ఛతీవ సా
నౌకా రరాజేతి భావః.

తా|| సముద్రము స్వచ్ఛజలమగుటచేసి, ఆ నీటియందు గగనము.
అద్దమందువలె ప్రతిబింబించుచుండెను. అన్నివైపుల కిందుమీదుల
నాగగనము ప్రతిబింబించుటచే, సముద్రముపై పోవునౌక ఆకాశమున
మీద, మధ్యభాగమునుండి దిక్కులకేగుచున్నదాయననట్లుండెను.

9. ఉత్తానేఽబ్ధి స్సకాలుష్కాఽస్థిరతాఽదమ్పరాన్వితః,
అల్పజ్ఞ ఇవ గమ్భీరే బభూవాచ్చ స్సుధీ రివ.

వ్యా :- ఉత్తాన ఇతి :- సః అబ్ధిః సముద్రః, ఉత్తానే గాఢ
వృదేశే, కాలుష్కేణ ఆవీలత్యేన, అస్థిరతయా చాఞ్చ లేన, అడమృ
రేణ సంరమ్భేణ చ, అన్వితః యుక్తః, అల్పం జానాతీత్యల్పజ్ఞః అల్ప
జ్ఞానీ, స ఇవ, గమ్భీరే అగాఢే, అచ్చః నిర్మలస్సన్, సుధీరివ వజ్జిత
ఇవ, బహుజ్ఞ ఇవేత్యర్థః, బభూవ అభూత్.

యథా అల్పజ్ఞానీ కలుషబుద్ధ్యాః చవల స్వభావేన, అధికసంర
మ్భేణచ సంయుక్తో భవతి తథా అయం సాగరః గాఢస్థలే కలుషజలేన
చవలసరజైః అధికాడమృరేణ చవర్తతే. యద్వత్ సుధీః బహుజ్ఞః అచ్చ
హృదయః శాస్త్రస్వభావః నిరాడమృతశ్చ భవతి తద్వత్ ఆయ మగాఢ
స్థలేనిశ్చలో నిర్మలలో నిరాడంబరశ్చ బభూవేతి భావః. ఉపమాలంకారః
భూసత్తాయా మితిధాతోర్లిట్.

తా! అల్పజ్ఞఁడెవ్వడును, కలుషితస్వాంతుఁడై చవలచిత్తుఁడై
డాబుదర్పములతోఁ గూడి యుండును. అట్లే యీ సముద్రముకూడ
లోతులేనిచోట్ల కలుషజలముతో కదలుచున్న తరంగములతో నధిక
సంరంభముతో పెద్ద ధ్వనితోనున్నది. బహుజ్ఞఁడైన వండితుఁడు
నిత్యము నిర్మలస్వాంతుఁడై శాంతచిత్తుఁడై నిరాడంబరుఁడై యుండును.
అట్లే యీ సముద్రముకూడ లోలై నచోట్ల స్వచ్ఛజలముతో నిస్తరం
గమై నిరాడంబరమైయున్నది.

10. అన్యగ్భావం తరిం నిన్యే సత్పథం పథి వన్మరుత్.

భాగ్యే నాపుశ్చిరారోగ్యం సర్వే నౌయాత్రికా అపి

వ్యా :- అన్యగ్భావమితి :- మరుత్ వాయుః, తరిం నౌకాం,
సఖవత్ మిత్రమివ అన్యగ్భావం అనుకూలౌ భూత్వా సత్పథం క్షేతర
హితం పథానం మిత్రవత్ సత్పురుష మార్గం నిన్యే అనయత్ నీ

ప్రావణే ఇతి థాతోర్లిట్. సర్వే నౌయాత్రికా అపి నౌకాప్రయాతారః
 స్పర్శేపి, భాగ్యేన భాగ్యవశేన, చిరగోగ్యం చిరకాలం రోగహీనతాం,
 అపుః అవాపుః, అప్తవాప్తే, ఇతి థాతోర్లిట్. ఉపమాలాంకారః, అగ్ర
 తః సార్వతః పృథ్వీవాయుః అనుకూలో భూత్వా ఆస్తే నః అన్య
 గావ ఇత్సర్థః.

యథాఽత్మాన మనుస్మత్కాయాంతం జనం వయస్మోత్తమ
 స్పన్దార్థం నయతి తథా వాయుః స్వమనుస్మత్కాయగచ్ఛంతం స్థవం నిరా
 తజ్ఞం నినాయ తదా తస్మిన్భూతా యాత్రికాః భాగ్యవశాదధిక
 మారోగ్య మవాపుః.

తా! ఉత్తమ మిత్రుః తన్ననుసరించి వచ్చువానిని సన్మార్గమునకు గొనిపోవుటలు అనుకూలవాయువు పడవను మంచిమార్గమునకే తీసికొనిపోవుచుండెను. ఆ పడవయందలి యాత్రికులందఱును భాగ్యవశమున ఆరోగ్యవంతులై చిరకాలముండిరి.

11. నూత్నకాల మనుష్ఠాఢాం సమావేశ స్పృహస్మయైః.

అపూరాత్యే విదాంచక్రే ధూమనౌకా ప్రయాత్మభిః.

వ్యా :- నూత్నేతి :- నూత్నకాలే సూతః సమయే యే సమా
 గతాః మనుష్ఠాః జనాః, తేషాం, సమావేశః సమాగమః, సవిశ్వయైః
 ఆశ్చర్యవరవశైః, ధూమనౌకా ప్రయాత్మభిః ధూమనౌకా ప్రయాణ
 మాచరద్భిర్జనైః, అనాశ్చరాత్మిశ్చ అహారాతే, దివాగతే విదాం
 చక్రే అజ్ఞయి. విదజ్ఞనే ఇతి థాతోర్లిట్.

మార్గమధ్యే తత్ర తత్ర శేచన జనా ఆగత్స అహని చ రాత్రౌచ
 తాం నౌకా మారోహంతిస్త్వ, తదా తత్రస్థా జనాః ఆశ్చర్యవరవశా
 అభూవన్, కాలజ్ఞాశ్చ అథవన్.

తా! రేయింబవళ్ళు మార్గమధ్యమున బడివెనక్కి తరుతోఁ
 గలియుచున్న ప్రయాణికులను జూచి, పడయుదున్నవా రాశ్చర్యపడు
 చుండిరి. రేయింబవళ్ళును గ్రహించుచుండిరి.

12. అస్తస్సముద్రే భూమిద్రాస్తస్థుర్నౌ కాపకారిణః,

సజ్జనోపద్రవకరా రాద్వాస ఇవ సూచకాః.

వ్యా:- అస్తస్సముద్రే ఇతి: సముద్రస్య అస్తః అస్తస్సముద్రంతస్మిన్ సాగరాస్తరాతీ, నౌ కాపకారిణః నౌ కానా మసాయమాచరంతః, ధరస్తీ తిథాః మహాద్ధాః మహీధ్రాః మహీధరాః, రాద్వాసే రాజ్యద్వితీ, సజ్జనానాం సత్పురుషాణాం ఉపద్రవకరాః అపకారకారిణః, సూచకా ఇవ కర్ణేజసా ఇవ తస్యః అతిష్ఠన్, స్థాధాతోర్లిట్. ఉపమాలజ్కారః.

తా! రాజంతఃపురములలో సత్పురుషుల కపకార మాచరించు కొండగాండ్రున్నట్లు, ఆసముద్రాంతర్భాగమున పడవల కసాయమును గలిగించు కొండలు గలవు.

13. డోలాయామివ వీచ్యాం తీ డోలయామాస కచ్చపీ,

విహజ్జమ ఇవోలూపీ సంధిడ్యే గుణివృక్షకమ్.

వ్యా:- డోలాయామితి:- వీచ్యాం తర్గజ్ఞే. కచ్చపీ కూర్మాజ్జనా డోలాయాం డోలికాయాం, స్త్రీ ఇవ కాస్తేప, డోలయామాస, డోల నంచకార, డోలిధాతోర్లిట్. ఉలూపీ మత్స్యశిశుః “ఉలూపీ శిశుక సృమా” ఏత్యమరః. గుణివృక్షకం కూపకం, నౌ కాధ్వజ మిత్యర్థః. విహజ్జమ ఇవ ఏక్షీవ. సంధిడ్యే ఉదడయత, డీ విహాయసాగతావితి ధాతోర్లిట్. ఉపమాలజ్కారః.

యథా అంగనా డోలికాయాం స్థిత్యా ముహుర్ముహుః పురః వశాచ్చచ్చ డోలికయా సహ చలతి, తథా కాచన కచ్చపాజ్జనా తరజ్జ మాయహ్య అంగ్రేతః వృష్టతశ్చ తర్గజ్ఞే సహచలతి, యథావిహజ్జః వృక్షాగ్రంధయతే తథా కచ్చప మత్స్య శిశుః నౌ కాధ్వజాగ్రమారోధు ముదడయతి.

తా! ఉయ్యెలలోఁ గూర్చొని యాడుది ముందుకు వెనుకకు నుయ్యెలతోకలిసి యూగున ట్లొకయాడ తాబేలు తరంగముపై

నూగుచున్నది. పక్షి కేలనుండి చెట్టుకొమ్మపై కగురునట్లు ఒక చిన్న చేపవల్ల పడవ స్తంభము మీదికెగురు చుండెను.

14. బహుగమ్మిర మధ్యే టే ర సాంచక్రే తమిజ్జిలః.

జీవనవ్య కథకారీ లోభోఽభ్యో యథాహృది.

వ్యా:- జీవనస్య జలస్య, అన్యత్ర జీవితాయాః క్షోభకారీ భంగకరః, “జీవనం భవనం వసనం” “అజీవో జీవితావ రా వృత్తిర్వర్తన జీవనే” ఇతి చామరః. తిమిజ్జిలః మహామత్స్యః, తిమింజలితి గ్రసతి ఇతి తిమిజ్జిలః. రాజ్ఞాం నృపాలానాం, హృది హృదయే, లోభోఽభ్యో లోభ గుణ ఇవ, అభ్యే సముద్రీస్య, బహుగమ్మిరః. అధిక గాఢః యః మత్స్య దేశః అస్త్యాగః, తస్మిన్, సముద్రాగాధా నర్జల ఇత్యర్థః. ఆసాంచక్రే ఉవాస, ఆసథాతోః కర్తరిల్. క్లేషగర్భితోప మాలక్ష్క రః.

తా। రాజుల హృదయములలో బ్రతుకునకే మువ్వనుదెచ్చు లోభగుణమున్నట్లు, ఆ సముద్రమున అగాధజలాంతరమున లోతు నీళ్ళలో తిమింగలమును పెద్దచేప నివసించెను.

అన్ని దోషములకంటె లోభము మహాదోషము “లోభః పాపస్య కారణం” అనినూక్తి. అది జీవితమునకే ప్రమాదము ను దెచ్చును. అట్లే ప్రమాదకరమగు మత్స్యము తిమింగలము. అది పెద్ద పెద్ద చేపలనే మింగును. అది యీ సముద్రమున నున్నదని భావము.

15. చకాసామాన సీతేవ తోయరేఖా తరీకృతః.

పోతాధానద్దమో వీజవాసేన నదృశో లభో.

వ్యా : చకాసామానేతి :- తరీకృతా నౌక గమనేన నిష్క్రన్న తోయరేఖా సీతు స్తవద్భాసమానా జలరేఖా, సీతేవ లాజ్ఞల వద్ధతి ఇవ, “సీతా లాజ్ఞలవద్ధతి” రిత్యుచరః. చకాసామాన అబధౌ. చకాశ్శరీరస్థా వితి ధావోః అన్ధాతోరను ప్రయోగేలిట్. పోతాధానస్య షుద్ధి

మత్స్యార్థ సుఖతస్య, “క్షుదాన్తామత్స్య సుఖతః పోతాధాన”
మిత్తమరః, ఉద్గమః బహిరా విర్భావః, బీజానాం ధాన్యాదీనాం
వాపేన ఆవాపేన సదృశః సమానః, బభౌ చ కాశే భాదీప్తావతి ఖతో
ర్లిట్, ఉపమాలక్షరః.

తా! ధూమనాశ సముద్ర మధ్యమునుండి యేగుచుండగా
అందలి జలము రెండు పాయలుకాగా మధ్యనేర్పడిన రేఖ నాగేటిచాలు
వలె గనబడుచున్నది, ఆ నీటి యడుగున నున్న చిన్న చిన్న చేప
గ్రుడ్లు, నీటినుండి బయటికివచ్చి ఆ చాలులోఁ జేలి, పొలములో నాగటి
చాలులోఁ జల్లఁబడిన విత్తనములవలె గనబడుచుండెను.

16. జీవనక్షయసందేహా బడికానాయ వేదనా.

కువేణి బద్ధసం నాత్ర యుపై రనుబభూవిరే.

వ్యా - జీవనేతి :- అతి సముద్రమధ్యే, యుపైః మత్స్యైః
జీవనస్య జలస్య క్షయః నాశః లెస్మిన్ తద్విషయే, సందేహః సంశయః,
జలం క్షయః యస్మత్ కిమితి సంశయః, బడిశస్య మత్స్యబద్ధనస్య,
“బడిశం మత్స్యబద్ధన” మిత్తమరః, ఆనాయస్య జాలస్య, “ఆ నాయః
పుంసి జాలం స్వా” దిత్తమరః, వేదనా యాతనా, కువేణ్యాం మత్స్య
నిక్షేపణపాత్రే బద్ధసం, బద్ధః “మత్స్యాధానీ కువేణీస్వా” దిత్తమరః
న అనుబభూవిరే, న స్వభూయంత, అను పూర్వక భాసత్రాయా మితి
థాతోర్లిట్, అత్ర జీవనక్షయ ఇతిస్థలే, జలాభావః జీవననాశశ్చేత్యర్థ
ద్వయమ్.

తా! ఈ సముద్ర మధ్యమున నివసించుచున్న చేపలకు, నీరికి
పోవునను సందేహముగాని, గాలమునకు లొంగుదుమను భయముగాని,
వలలోఁ జిక్కిరించును వెఱచుగాని, బుట్టలో బంధింపఁబడెదమను
భయముగాని లేవు. ఇట్టి ప్రమాదములే సముద్ర మధ్యజలమునఁ జేప
లకు గలుగనవకాశములేదు.

17. కాలః పరస్పరాదౌపై యృతభావ్యర్థ చిన్తనో,
జనైర్విచిత్తిపేఽశ్చైత వివి కాయాం సమ త్సుతైః.

వ్యా :- కాలః :- అశ్వీత భోజనం కరత, పిఠ వసీయం
పిఠత ఇతి పదన్తి యస్మాం క్రియ యాం సా అశ్వీత పిఠతా, తస్మాం,
పానభోజనవ్యాపార ఇత్యర్థః, సమత్సుతైః అనుతైః జనైః వనుభైః,
పరస్పరం ఆన్యోన్యం అలాపైః సమ్భాషణైః భాషా అతీతా, భాష
అగమీ, యోగిభ్యః ప్రయోజనం, తయోః చిన్తనో, కాలః సమయః
విశ్రాంతి అక్షిప్తత, కాలా నీత ఇత్యర్థః. అశ్వీతపిఠతే త్యత్ర తిజాం
తిజా సమానః క్షిప్తేపదే ఇతి ధాతోః కర్మణిలిట.

కా॥ తినుట త్యాగుట యను భోజన వ్యాపారమందాన క్తులైన
యందలి జనులు, ఒకరితో నొకరు సంభాషించు కొనుచు, గతాగతా
ర్థములను గూర్చి యాలోచించుకొనుచు, కాలమును వెళ్ళిందిరి.

18. ఉదీచ్ఛ్యాం ద్యోతనం భానో రవాచ్ఛ్యాం పృతివారణం
ఈక్షమాసే తదా నౌకాయాత్రికై ర్దిగ్భూమాన్వితైః.

వ్యా :- ఉదీచ్ఛ్యామితి :- తదా సముద్ర మధ్యప్రయాగాకాలే,
దిగ్భూమాన్వితైః దిగ్భూన్తి ముపేతైః, అవిదిత దిగ్భి రిత్సర్థః. నౌకా
యాత్రికైః నౌకావసీయాత్పజనైః ఉదీచ్ఛ్యాం ఉత్తరస్యాం దిశి, భానో
నూర్వ్యస్య, ద్యోతనం ప్రకాశః, అవాచ్ఛ్యాం దక్షిణస్యాం దిశి, పృతి
వారణం అస్తభిశ్చ, ఈక్షమాసే దదృశే.

కా॥ సముద్ర మధ్యమున కాపడవ పోవునరికి అందున్న యాత్రి
కులకు ఉత్తరమున నూర్వ్యాతియు, దక్షిణమున అంధకారమును గనఁ
బడుచుండెను. ఉత్తరదక్షిణములం దుదయాస్తరానములు కనబడెను.

19. సర్పిర్నిధాయం హత్యా స పానీయం క్లిప్తమానసః,
తదానిం బుభుజే ఖస్సాం యావద్ద్యదం తరీజనః.

వ్యా :- సర్పిరితి :- తదానీం తస్మిన్మయే, సః తరీజనః ధూమ నాకాప్రయాత్మ జననమూహః, వాసీయం జలం, సర్పిర్నిధాయం ఘృత మివ సురక్షితం, హిత్యా నిధాయ, సంరక్ష్యే త్యర్థః, క్లిప్తమానసః క్లేశయుత మనా స్థన్, భిస్సాం అన్నం, “భిస్సాస్త్రీ ధ క్షమన్ధోఽన్న” మిత్యమరః, యావద్దేదం యావల్లభతే తావత్, బుభుక్షే అభక్షయత్ భుజభోజనే అనుభవేచ ఇతిలిట్. సర్పిర్నిధాయం- “ఉపమా నే కర్మణిచ” ఇతిఋముల్. యావద్దేదం- “యావతి విద్ధిజిహ్వోః” ఇతిఋముల్.

తా॥ పడవలోఁ బర్యాయముగావిందు జనము, మంచినీటిని నేతనివలె సంరక్షించుకొని, కొంచెమే త్రాగి బాధపడుచు, దొరికినంత వఱ కన్నమునే తినుచుండెను.

20. అరుచ్యం లవణజ్ఞారం జఘాస నతృణం జనః.

స్వదేహధారణాయాన్న ముభుక్షుః క్లిశిత భృశమ్.

వ్యా :- అరుచ్యమితి :- భృశం ఆత్మస్తం, క్లిశితః క్లేశయుతః, జనః, స్వదేహధారణాయ స్వశరీర రక్షణార్థం, అన్న ముభుక్షుః అన్నం భోక్తు మిచ్ఛుః, అరుచ్యం స్వాదుతాహీనం, లవణజ్ఞారం స్వాదు కృత్వా, అలవణం లవణం కృత్వా యుక్తే లవణజ్ఞారం, అత్యలవణ శబ్దః స్వాదు వర్జాయః. సతృణం తృణవ వ్యవర్తిత్యజ్య, సాకల్సే నేత్యర్థః, జఘాస అభక్షయత్, అదభక్షయే ఇతి ధాతోర్లిట్. లవణజ్ఞారం “స్వాదుమిఋముల్” ఇతిఋముల్, సతృణం- ‘అవ్యయాభావేచాకాలే’ ఇతి సహస్యసః.

తా॥ మిక్కిలి యాకలిచే బాధపడుచు నాపడవయందున్నవారు, అన్నముఁ దినవలెనని తలంచి, రుచితేఱి పోయినను రుచిగాఁ జేసికొని, కొంచెమైనను మిగులకుండ అన్నమును దిరిరి.

21. భూజ్జర వ్రదా జజ్ఞే పృథికులః పృశజ్ఞనః.

అభిక్ష మభి వృంతుర్నన్ కథయామాస తాం తుమ్.

వ్యా:- భయజ్ఞరత్నః:- తదా తస్మిన్నమయే ప్రతికూలః
అపరవ్యః, భయజ్ఞరః అతిభయదాయీ, ప్రభజ్ఞానః పవమానః, బ్రహ్మ
ఉదభూత్, జనీ ప్రాచుర్యావే ఇతి ధాతోర్లిటః, అర్థి, సముద్రః అభీష్టం
అత్యస్తం, క్షుభ్నన్ సంచలన్, తాంతరిం తాంఘ్రామనౌకాం, క్షోభయా
మాన, కంఠయామార, క్షుభ్ సంచలనే ఇతి ధాతోర్లిచి రిటః.

తా|| ఆ సమయమున మిక్కిలి భయమును గలిగించుచు పెద్ద
గాలి, పడచకెదురుగా వీచుచుండెను. సమాద్రముకూడ నల్లకల్లలమై
పడవ నటునిటు నూపుచుండెను.

22. ప్రవేశయామాస తతో గర్భం నిర్విణ్ణయాత్రికాన్,

తర్వా వితర్ది జతరం నావికః కుక్కుటానివ.

వ్యా:- ప్రవేశయామాసేతి:- తతః తస్మాద్దేశాః, నావికః
కర్ణధారః, నిర్విణ్ణః భీతాః యే యాత్రికాః, ప్రయాతారః, తాన్,
తర్వా నౌకాయాః గర్భం నిర్విణ్ణేన, కుక్కుటాన్ కృకవాకూన్,
వితర్దేః వేదికాయాః జతరమివ అన్యథాగమన్, 'స్వాద్వితర్దిస్తువేదికా'
ఇత్యుచరః ప్రవేశయామాస ప్రావేశయన్. విశిష్టప్రవేశే ఇతి ధాతోః
రిచి రిటః. ఉపమాలంకారః.

తా|| పెద్దగాలి వీచుచుండ యాత్రికులదరును భయపడిరి. అంత
నావికుడు వారినందఱిని, కోళ్ళను ఇంటియరుగు గూటిలోనికిఁ దెచ్చి
నట్లు, పడవ లోపలభాగమునకుఁ జేర్చెను.

23. వాయు నంకుభితామో యదా కాన్తి ముపేయివాన్,

నిష్ఠేదేవ తదా నౌకా బిస్వాధీన భర్తృకా.

వ్యా:- వాయుతి:- వాయునా ప్రభజ్ఞానేన సంక్షుభితః అతి
చలితః అమ్బాధిః సముద్రో యదా యస్మిన్ కాలే, కాన్తిం కాన్త
తాం: ఉపేయివాన్ పాశం, తదా తస్మిన్నమయే, నౌకా స్తవః, స్వాధీ

నః పతిః భర్తా యస్యా సస్య స్యాధీన భర్తృకా, కాస్తేవ అజ్ఞనేవ, నిష్ఠేదా శోకరహితా రేణే రరాజ. రాజ్యదీప్తా విభిధాతోర్లిట్, ఉప మాలజ్కారః.

పతి రనుకూలో యదాభవేత్తదా సా కాంతా నిశ్శోకాభవతి, తద్వదేవ, సముద్రః యదా శాస్త్ర ఆసీత్ తదా నౌకాపి నిష్ఠేదా బభూవేతి భావః.

తా॥ పృథంజన వేగముచే నల్లకల్లోలమైన సముద్రము శాంతింపఁగానే, యా పడవయుఁ బ్రమాదమునుండి తప్పి, స్వాధీనపతిక యగు శాంతవలె నిర్విచారయై యుండెను.

24. దరిద్రై రివ సమృత్తి రుగ్మతై రివ వార్తకా.

అనుబోధాయామృభూవే యాతిశైరభ యస్థితిః.

వ్యా :- దరిద్రైరితి :- యాతిశైః నౌకాప్రయాత్మభిః. అభయ స్థితిః నిర్భయతా, దరిద్రైః నిర్ధనైః సమృత్తిరివ సమృద్ధివ, రుగ్మతైః రోగిభిః, వార్తతేవ ఆరోగ్యమివ, “వార్తం ఫల్గున్యరోగే చ” ఇత్య మురః. అను బోధాయా మృభూవిరే అతిశయేన అవ్యభూయత. అను పూర్వక భాగుత్తామూమితి భాతో యజ్ఞంతా త్కర్మణిలిట్. ఉపమాలజ్కారః.

తా॥ ఆ పడవలోని యాతిగులందఱును, సంపదలనందిన దరిదుగులవలెను ఆరోగ్యమునందిన రోగులవలెను, మిక్కిలి నిర్భయముగ నుండిరి.

25. అధైకస్మి న్సుప్రభాతే మిత్రేషు సహ తారకః.

అపరోహ స్థామతర్యా అధితస్థా పురుషవమ్.

వ్యా:- అశేతి:- అథ ప్రయాణానంతరం, ఏకస్మిన్ సుప్రభాతే
ఏకస్మిన్నమః కాలే, తారకః, మిత్రేణసహ వయస్యేనసాకం, ధూమ
తర్గాః ధూమనాకాయాః, అవరోహన్ అపతీర్ణస్సన్, ఉదృష్టవం బృహ
స్థం ఉడువం, అధితష్టో అనురోహ. అధిపూర్వకస్థా ఛాతోర్జిట్.
“అధికీజ్ స్థానాం కర్మే”తి నూత్రేణ వ్లపన్య కర్మ త్వత్ ద్వితియా ।

తా! ఇట్లు సముద్రముపైఁ బయనించిన పిమ్మట నొక ప్రభాత
సమయమున, తారకుఁడు తన మిత్రుడయిన కాజపుత్రునితోఁ గలిసి,
యీ ధూమనాకనుండి దిగి, మఱియొక పెద్ద పడవ నెక్కిను.

26. యాతా యాత దువశ్యేతి నాక తీరాంతరామ్నథే.

నిమ్నోన్నత తరణ్ణేమ దృక్పాదృక్ స్థితిం యయా.

వ్యా:- యాతేతి:- యాతాగచ్ఛన్తి ఆయాతా అగచ్ఛన్తి
ఉడువానాం వ్లవానాంశ్రేణిః యస్యాస్యా నాకా ధూమనాకా,
అమ్నథేః సముద్రస్య తీరాంతరా తీర మధ్యే. నిమ్నాః నీచాః ఉన్నతాః
ఉచ్చాః యేతరణ్ణాః భక్తాః, తేషు, దృక్పా దర్శనయోగ్యా. అపృక్పా
దర్శనయోగ్యా యాస్థితిః అపస్థా. తాం యయా ప్రావ. యా ఇతి
ఛాతోర్జిట్.

తా! వచ్చుచుఁ బోవుచు నున్న చిన్న చిన్న తెప్పల మధ్య
నున్న యీ ధూమనాక, సముద్ర తీర మధ్యభాగమున, చిన్న పెద్ద
కెరటముల పడుచు కనబడి కనబడ నట్లుండెను

“జన్మస్థానే స్వాధిపానాం విహర్తు ముపచక్రమే.

మిత్ర ద్వయం మహాత్మాహ పుల్లానన సరోరుహమ్.

వ్యా:- జన్మస్థాన ఇతి:- మిత్రద్వయం ద్విజరాజకుమార
ద్వితయం, మహాతా ఉత్సాహేన అధికానన్దేన, పుల్లే వికసితే. అనన్
ఏవ సరోరుహే వచ్చే యన్యతత్, ఉత్సాహావిసితమభవద్భంగత్

స్వాధిపానాం స్వప్రభాణాం, సార్వభౌమానా మిత్వర్థః. జన్మస్థానే
జన్మభూమా, విహర్తుం సర్వజితం, ఉపచక్రే మప్రాకేభే. ఉపపూర్వక
కర్ము పాద విక్షేపే ఇతి ధాతోల్లీట.

తా! మిత్రులయిన యారాజభౌహ్యణ కుమారు లిరువురును,
ఉత్సాహః కసితముఖారవిందులగుచు, తమకుఁ బ్రభువులయిన సార్వభౌ
ముల జన్మస్థలయందుఁ దిరుగ నారంభించిరి.

28. చన్ద్రద్వీపే నిత్యభద్రదాం స్వతన్త్రప్రభుపాలితామ్,
పురం చన్ద్రమతీ నామ్నిం తా వుభావధిజగ్ముః.

వ్యా-చన్ద్రద్వీప ఇతి:-తే ఉభౌమూర్తా, చన్ద్రద్వీపే, చన్ద్రనామ్నిద్వీపే
నిత్యభద్రదాం నిత్యజగ్ముః. స్వతన్త్రప్రభుణా స్వతన్త్రరాజన్వేన,
పాలితాం రక్షితాం, చన్ద్రమతీ ఇతి నామ యస్మాస్తాం చన్ద్రమతీ
నామ్నిం, పురం నగరీం, అధిజగ్ముః అధ్యక్షమతామ్. అధిపూర్వక
గమ్ గతా వితి ధాతోల్లీట.

తా! చంద్రద్వీపమునఁ జన్ద్రమతి యను పేరుగల యొక నగ
రము గలదు. అది స్వతంత్రులయిన సార్వభౌముల రాజధాని. అందు
నిత్యమును నుంగళ కార్యములు జరుగుచుండును. ఆ నగరమునకే
మిత్రులిరువురును జేరిరి.

29. ప్రోవాహ పృథులావాచ్యాం చన్ద్రకాన్తేతి విశ్రుతా.
చిత్త్రసేతు ర్నిత్యనావ్యా బహుజీవనదా నది.

వ్యా:- ప్రోవాహేతి :- అవాచ్యాం దక్షిణస్యాంకీ, పృథులా
విశాలా, చిత్రసేతుః విచిత్ర సజ్జమా, నిత్యం నాభిః నాకాభిః తర్తుం
యోగ్యా, బహుభ్యః జీవనదా జలదాయినీ బహుజలదాయినీ బహూ
నాం జీవికాదాయినీ, చన్ద్రకాన్త ఇతి విశ్రుతా పృథ్వీతా, నదీనదిల్,
ప్రోవాహ ప్రవాహశిర్మ. పృథూర్వక వహ వహనే ఇతి ధాతోల్లీట.

రా! ఆ వట్టణమునకు కక్షిణదిశయందు చన్ద్రికాంత యనకు ప్రఖ్యాతమైన నది ప్రవహించుచున్నది. దానిపైఁ బెద్ద పెద్ద చిత్రిములైన వంతెనలు గలవు. చిత్రిము దానిని వడవలపై దాటుచుందురు. ఆ నది వలుపురకు నీటిని బ్రతుకుగూడ నిచ్చుచున్నది.

30. పల్నాటియొకన విస్తీర్ణ 4తలల జనావృణ.

భూగోళే బహునా ౪౦ సా పురీ పురమత్లలితా.

వ్యా:- పల్నాటి:- సాపురీ చన్ద్రముతీః సగరీ పల్నాటిః యోజనైః వింశతి క్రోశైః, విస్తీర్ణావిశాలా, పల్నాటియొకనవర్షస్తం వ్యాప్తేర్వృత్తిః శతలక్ష సాఖ్యానైః జనైః అవృతా ఆక్రాంతా తస్యాం అనేకలక్ష జనా నుస్తీ త్యర్థః అత్ర శత శబ్దస్య అనేకార్థత్వమ్. ౪౦ బహునా. బహు థిః వశోథిః ౪౦ ప్రత్యాజనమ్. భూగోళే భూమిద్వారే, సా పురీ, పురమత్లలితా సగరీ శ్రీషా. శ్రీష్టసగరీత్యర్థః “మత్లలితా జచర్చితా ప్రకాశా ముద్భుతలక్షా, ప్రకస్తవాచకాన్యమూన” ఇత్యమః.

రా! ఆ వట్టణము అయిదు యోజనముల విస్తీర్ణత గలిగి యున్నది. దానియందు పెక్కులక్షల జనులు నివసింపుచుండిరి. ఆ నగరము భూమండలమున కొక భూషణమే. పెక్కు మాటలేల. అది యన్ని నగరములను మించియున్నది.

31. చన్ద్రికా ధవళచ్ఛాయా స్తతత్కారేజరే జనా.

సర్వసర్వం తహ చక్రవర్తిపాలన దీక్షితా.

వ్యా: చన్ద్రికేః- తత్తత్కారైః తన్నగరవాసినః జనాః, చన్ద్రికా చన్ద్రికానైః తద్వత్ ధవళా శ్వేతా ఛాయానైః యేషాంతే, చన్ద్రికావ దతి శ్వేతా ఇత్యర్థః. సర్వం సమస్తం సర్వసహాయాః భూమేః చక్రం మణ్డలం “సర్వసహా తనుమతీ” త్యమః. తస్య ప్రతిపాలనే రక్షణే, దీక్షితాః బద్ధ శ్రీధాః. రేజరే చకాసరే రాజ్యదీప్తా వితి ఛాతోర్లితా,

తా॥ ఆ నగరమందున్న జనులందఱును వెన్నెలవలె మిక్కిలి
తెల్లని యొడలిరంగు గలవారు, అందఱును షహీమండలము సంతను
రక్షింప నుడుదులు.

32. అన్యోన్య మైత్రీం కుర్వంత వృజ్ఞానస్తో యథాయథమ్,
ప్రియప్రియేణ యచ్ఛంతః కిరంత శుక్లశుక్లభామ్.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, మైత్రీం స్నేహం
కుర్వంతః, పరస్పరం మిత్రభావేన వర్తమానాః ఇత్యర్థః. యథాయథం
యథాత్మీయం యథా స్వభావం వా, క్షణాంతః సమ్యక్ జానంతః,
స్వభావం అత్మీయం వా సమ్యక్ స్వతఃపర పరిశీలయంత ఇతిభావః ఆత్మజ్ఞా
ఇతి యావత్. “యథాస్వే యథాయథ” మితి ద్విరుక్తిః. యథాస్వంతే
యథాయథ” మిత్యమరః, ప్రియప్రియేణ అతిప్రియమపివస్తు. యచ్ఛంతః
అనా యాసేన దదతః, “అకృచ్ఛేప్రియ మఖయో రన్యతరస్యా”
మితి ద్విరుక్తిః. శుక్లా శుక్లా యా భాకాన్తిః సా శుక్లశుక్లభా, తాం,
అతి ధవలకాన్తి మిత్యర్థః. ప్రకారేగుణవచనస్య” ఇతి సూత్రేణ ద్విరు
క్తిః. పూర్వభాగస్య పుంసద్భావః, కిరంతః క్షిప్రంతః, రేజరే ఇతి
పూర్వేణా న్యాయః.

తా॥ ఆ నగరమందలి జనులొకరితో నొకరు స్నేహము చేయు
దురు. తమ్ముడొకరితో నొకరినవాడు. ఎంత ప్రియమైన వస్తువునయినను
సందేహింపక యిచ్చువారు. తెల్లని కాంతితో వెల్లువారు.

33. విద్యయా నమయాకృత్య ప్రియాకృత్య ముపార్జయన్తి,
అత్మనే రాజసాత్కర్ష్యా దుఃఖాకృత్య నిరౌధినః.

వ్యా :- విద్యయేతి :- విద్యయా విద్యాభ్యాసేనైవ, నమయా
కృత్య కాలం యావయిత్వా, గురున్ ఆధ్యాపకాన్, ప్రియాకృత్య

ప్రియాస్కృత్యా గురుణా మనుగ్రహం సమ్పాద్యేత్సర్థః ఆత్మః,
స్వాన్ రాజసాత్కృత్యా రాజాధీనాస్కృత్యా, విరోధః శత్రూన్
దుఃఖాకృత్య దుఃఖతాన్ కృత్యా, లేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః,
“సమయాచ్చ యావనాయా” మితి డాచ్, “అదధీన వచన” ఇతిసాల్

తా! అందలి జనులు విద్యార్జనమునకై తామును వెల్పించు
చుండిరి. గురువులను సంతోషపరచి, వారి యనుగ్రహము నార్జించు
చుండిరి, తామెల్లవ్యధును ప్రభువున కధీనులై యుండిరి. శత్రువులను
దుఃఖితులను గావించుచుండిరి.

34. చారిత్రతోఽతిగృహ్ణన్తే వ్యథమానా న పృథక్తతః.

భవన్తే దీనతోఽప్రసం జీవన్తే దేవః ప్రతి.

వ్యా :- చారిత్రత ఇతి :- చారిత్రతః అతిగృహ్ణన్తః, చారిత్రేణ
అన్యవతికృత్య వర్తమానాః, వృత్తతః న వ్యథమానాః, వృత్తేన న
చలన్తః, “అతిగ్రహవ్యధన క్షేపే వ్యతిరగ్నిర్నిరీయాయః” ఇతి
తిసిః, అజగ్రం సరతం, దీనతః భవన్తః, దీనానాం పక్షే ఉపన్తః,
“వష్ట్యా వ్యాకృయే” ఇతి తిసిః. దేవతః ప్రతి జీవన్తః, లేవ వ్రతి
నిధయో భూత్వా జీవన్తః, “ప్రతియోగే శిష్యామ్యాస్తసి” ఇతి తిసిః,
లేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా! అందలి జనులు చారిత్రముచే నిరతులను మించినవారు,
వృత్తివలన బాధపడువారులేరు. నిత్యము దీనుల నాదుకొనుచుండురు,
దేవతాప్రతినిధులై యుండురు.

35. ఏకతానా స్సాంయుగీరా వాగ్మినో హృదయాలవః.

మమకార మహోత్సాహ ఉరవ్యస్తో యశస్వివః

వ్యా :- ఏకతానా, ఇతి :- ఏకతానాః అనన్యవృత్తయః “ఏక
తానోఽనన్యవృత్తి” రిత్యమరః. సాంయుగీనాః రజే సాధవః, యద

విశారదా ఇత్యర్థః. “సాంఘ్యగీతోఽనే సాఘ” రిత్యర్థః. వాగ్విద్యః
వాచోయుక్తిపటవః, యుక్తియుక్త సమ్భాషణ చతురా” ఇత్యర్థః.
“వాచో యుక్తి పటు ర్వాగ్వి” ఇత్యమరః, హృదయాలవః సుహృద
యాః, క్షేమబలరాః శుభకర్తారః, మహావాత్సల్యాః మహాద్యమాః,
ఉరస్వంతః ఉరసిలాః, ప్రకప్తహృద్భాగిణీ ఇత్యర్థః. “స్వాదురస్వా మరసిలా”
ఇత్యమరః. యశస్విః కీర్తిమంతః. రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా। అందలి జనులందఱు నేకాగ్ర చిత్తులు. యుద్ధవిశారదులు
యుక్తియుక్తముగ మాటలాడుచు, మంచి మనసుగలవారు. శుభ
కర్మముల నాచరించువారు. పెద్ద పెద్ద ప్రయత్నములు గలవారు.
ఉత్సాహవంతులు. పూర్వోరములు. కీర్తిమంతులు.

36. సమానపక్షి భోక్తార స్సమవర్ణ విభూషితాః.

సామాన్యభాషావక్తార స్సమానాచారవర్తినః.

వ్యా :- సమానతీ :- సమానా ఏకా వక్షిణ్యేణీ, వీధీత్యర్థః
తస్యాం భోక్తారః, ఏకవక్షి భోజనకర్తార ఇత్యర్థః. అత్ర సమానశబ్దస్య
ఏకార్థత్వమ్. సమవర్ణేన ఏకజాత్యా, విభూషితాః అలంకృతాః, ఏక
జాతయ ఇత్యర్థః. అత్రవర్ణశబ్దస్య శరీరకాన్తిరిత్యవ్యర్థః. తేన ఏకశరీర
కాన్తయఃసమవర్ణా ఇత్యర్థః సామాన్య భాషావక్తారః ఏకభాషాభాషిణః
సమానాచారవర్తినః ఏకాచారవస్తరేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః

తా। అచ్చటి వారందఱు నొకే వంత్తిలో భోజనముఁ జేయు
దురు. ఒకే జాతివారు. ఒకే భాష మాట్లాడువారు. ఒకే యాచారము
గలవారు.

37. వయః పరిణయం ప్రేక్షాం విద్యాభ్యాసం స్వతస్త్రతామ్,
ప్రాపయన్తే వతస్వస్త స్విరాజ్య విహతద్యమాన్.

వ్యా:- వయ ఇతి :- స్త్రీణాం కాస్త్రాణాం, వయః పరిణయం యుక్తవయసి వివాహం, విద్యాభ్యాసం, విద్యాభ్యాసార్హతాం స్వతంత్రతాం స్వాతంత్ర్యంచ, ప్రావయంతః యచ్ఛంతః, స్వరాజ్యస్య స్వీయ రాష్ట్రస్య, విహితాన్ క్షేమజ్ఞురాన్, ఉద్యమాన్ పయ త్నాన్, అపరస్వంతః కుర్యాణాః, రేజరే, ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా। ఇందలివారు యుక్తవయస్సునందే స్త్రీలకు వివాహము గావించురు. బాల్యవివాహములు లేవని యర్థము. స్త్రీలందఱును విద్యాభ్యాసము గావించురు. స్త్రీలకు స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యములున్నవి. ఇందలివారు స్వరాజ్యమభివృద్ధి నందుటకు వలయు యత్నములు నాచరించుచుందురు.

33. సామాజిక అస్తికా వస్తుక్కులీనా ధార్మిక బుధాః.

కాకాహరా వావదూకాః కృతినః పురుషోత్తమాః.

వ్యా :- సామాజిక ఇతి :- సమాజం సమూహం సమవయస్తి సామాజికాః, సభ్యాః, అస్తి ధర్మః దేవః ఇతి మన్వానాః అస్తికాః, విశ్వస్తధర్మా ఇత్యర్థః. సత్కులీనాః ఉత్తమకులసంజ్ఞాతాః, ధార్మికాః ధర్మ ప్రధానమతయః, బుధాః వజ్ఞితాః, కాకా ఏవ ఆహారః యేషాంతే కాకాహారాః, సత్కుమాంసాశిన ఇత్యర్థః. వావదూకాః అతివక్తారః “వావదూకోతి వక్తరి” ఇత్యమరః. కృతినః నిపుణాః, పురుషోత్తమాః పురుషశ్రేష్ఠాః రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ఏక క్రియాయా శ్లోకావృతస్య సమన్వయాత్ ఏతిత్పర్యంతం కులకమ్. ద్వాభ్యాం యుగ్గం, త్రిభిః కాలావకం. చతుర్భిః కులః షటి ప్రాచీనానాం సమయః.

తా। అచ్చటివాతందఱును సభలో నుండుటకు దగినవారు. ధర్మమున్నది. దేవుడున్నాడు. ను అస్తిక్య బుద్ధిలవారు. మంచి కులమున జన్మించినవారు. ధర్మబుద్ధిలవారు, మంచి పండితులు, కాకా

హాదులేగాని మాంసాహారులుగారు. చాలసేపు మాటలాడు శక్తిగల వారు. మంచి నేర్పురులు. పురుషులలో శ్రేష్టులు.

39. తత్రత్వికా బభూవీ వీరమాతా సులక్షణా.

గృహకార్యపరా ప్రాజ్ఞీ బుధమాన్యా పతివ్రతా.

వ్యా:- తత్రత్వికేతి :- తత్రత్వికా తత్రసగరే స్థితా, స్త్రీ కాంతా వీరమాతా వీరజననీ, శోభనాని లక్షణాని యస్యాస్సా సులక్షణా, శుభలక్షణేత్యర్థః గృహకార్యేషు గృహకృత్యేషు, రతా ఆసక్తా, ప్రాజ్ఞా వ్యజ్ఞావతీ, బుధమాన్యా పణ్డితాదరణీయా, పతివ్రతా పతిమనోనుకూల వ్యవర్తిని, జాత్యేకపచనమ్, తత్రస్థా సుర్వానార్య ఏతాదృశా ఇత్యర్థః

తా|| ఆ సగరమందున్న కాంతలందఱును వీరమాతలు, శోభనాంగులు, గృహకృత్య నిర్వహణ సమర్థులు. అన్నియు నెఱింగిన ప్రజ్ఞావతులు, పండితులచే నాదరింపఁదగినవారు, పతివ్రతలు.

40. వీధీ ర్వికలా అమలా జలయన్త్ర పరిష్కృతాః,

నిషద్యాస్తా దదృశతు స్సర్వవస్తు పమన్వితాః.

వ్యా: వీధీరితి :- తౌ తారక రాజకుమారా, వికలాః వివులాః, అమలాః నిర్మలాః, జలయన్త్రపరిష్కృతాః జలయన్త్రాలంకృతాః, వీధీః సర్వవస్తుభిః సకలపదార్థైః, సమన్వితాః సముపేతాః నిషద్యాః ఆపణాన్, “ఆపణస్తు నిషద్యాయా” మిత్యమరః, దదృశతుః ఆవశ్యతామ్. దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతిథాతోర్లైట్,

తా|| ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును, శత్రుచేదారములేక మిక్కిలి పెడల్పుగలిగి, కొళాయిలచే నిండియున్న వీధులను, అన్ని రకముల వస్తువులతో నిండిన దుకాణములను జూచిరి.

41. సాధా సమున్నతా రమ్యా అద్భుతారామ దీర్ఘికా.

నానవిధా శిల్పకాలా స్తాభ్యా మిక్షుం భూవిరే.

వ్యా:- సాధాఇతి:- సమున్నతా: అద్భుతార్వా: రమ్యా: సుందరా: సాధా: ప్రాసాదా: అద్భుతా: ఆశ్చర్యకరా: ఆరామా: ఉపనాని దీర్ఘికా: వాప్య: నానావిధా: బహువ్యకారా: శిల్పకాలా: శిల్పగృహాణి, తాభ్యాం ద్విజరాజ కుమారాభ్యాం, ఈక్షాం బభూవిరే. అవైక్షుస్త. ఈక్ష దర్శనే ఇతిధాతో: కర్మణిలిట్.

తా! ఆ కుమారులికపురుషు, అందముగా నెత్తుగా నున్న మేడలను, వింత వింతలైన తోటలను, మంచి మంచి దిగుడుబావులను, వలు విధములైన శిల్పకాలలను గాంచిరి.

42. ఆకాశయానాని ధూమశకటాం స్తా మనోజవాన్,

తస్మిన్నివర్తాం ప్రత్య యలోకాతే మహద్భుతాన్.

వ్యా:- ఆకాశేతి:- తత్త్ర తస్మిన్నగరే, తే కుమారా: ఆకాశయానాని విమానాని, మనోజవాన్ మనోవేగాన్, ధూమశకటాన్ బాష్పశకటాన్, మహద్భుతాన్ అత్యాశ్చర్యకరాన్, తస్మిన్నివర్తావహాన్ తస్మిన్నివర్తా ప్రసారకాన్, యలోకాతే అపశ్యత్, లోకలోకనే ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా! వారికిపురు నా నగరమందు, విమానములను, మంచివేగమునఁ బోవు రైలుబుడ్లను, ఆశ్చర్యమును గలిగించు తంత్రప్రసారములను, (ఔలిగ్రామునోట్లు) చూచిరి.

43. తతః పరాన్య శీకర్తుం గేయం తద్దేశ భాషయా.

గాయన్తే కావుభౌ తత్ర ప్రతేలిపి విజహ్యతు:

వ్యా:- తత ఇతి:- తతః సగరదర్శనానంతరం. తౌ ఉభా. ద్విజనరవర కుమారౌ. పౌరాన్ పురజనాన్, పక్షీక్షుం స్వాధీనా స్విభాతుః, తద్దేశ భాషయా చంద్రద్విప జనాభ్యస్త భాషయా, కేయం గీతం, గాయంతే. తత సగరే, ప్రతోలిషు రథ్యాసు, "రథ్యా ప్రతోలి" రిత్యురః. విజహతుః చేరతుః, విపూర్వక హృత్ హంతే ఇతి ధాతోల్లిట్.

తా! పట్టామును జూచిన పిదప, నా కుమారు లిరువురును, ఆ సగరనుండలి జనుమును స్వాధీనముగావించుకొనుటకై, వారి దేశ భాషలోనే కీర్తనలను బాడుచుఁ దిరుగనారంభించిరి.

44. సమున్నతౌ తావాజాను బాహూ వర్షజ్ఞ సుందరౌ,
బహుతేజస్విన్ౌ దృష్ట్వా ముమోహ సగరీ జనః.

వ్యా:- సమున్నతౌ తావాజా:- సమున్నతౌ పాంగుళా, ఆజాను గాహూ జానువర్షస్తలశ్చమాన భుజయుగతౌ, సర్వాక్షేషు సకలా వయవేషు, సుందరౌ రసాదీయా, బహుతేజస్వినౌ అధికతేజో విరాజ మానౌ తౌ ద్విజస్రపకుమారౌ, దృష్ట్వా వీక్ష్య, సగరీ జనః పారసమూ హాః, ముమోహా అముహ్యత్. ఆశ్చర్యపరవశో బభూవేత్కర్థః. ముహో మోహే ఇతి ధాతోల్లిట్.

తా! మంచి పొడగూలై యాజానుబాహులై సర్వాంగసుంద రులై తేజర్వంతులైయున్న యా కుమారుల నిగువరనుగాంచి, యా సగరమిందలి జను లాశ్చర్య పరవశులైరి.

45. తత్సైందర్యం తదౌన్నత్యం తత్తేజ స్తత్పరాక్రమః,
తత్రారుఘ్యం తత్ప్రతిభా ముమోష జనమావసన్.

వ్యా:- తత్సైందర్యమితి:- తయోః కుమారయోః సౌందర్యం లావణ్యం, తయోః జౌన్నత్యం ఉన్నతత్వం, తయోః తేజః తేజస్విత్యం.

తయోః పరాక్రమః, తయోః తారుణ్యం యౌవనం, తయోః ప్రతిభా నవనవోన్మేషశాసనీ ప్రజ్ఞాచ, జనమానససం, పౌరజనహృదయం, ముమోష అముష్ణాత్, ముష్ అపహరణే ఇతిధాతోర్లిట.

తా। ఆ పునూరద్వయముయొక్క చక్కదనము, వారి యౌవన తృము, వారి తేజస్సు, వారి పరాక్రమము, వారి యౌవనము, వారి ప్రతిభయును, అందలి జనుల మనస్సులను దోచుకొనెను.

46. ద్వితస్య గౌరవణిక మిమాంసక సవార్తికాన్

పరాజిగ్గాతే ధార్మిక వైయాకరణ తార్కికాన్

వ్యా:- ద్వితస్యోతి:- ద్వే తస్యే అధీయతే ఇతి ద్వివిధాః, యస్మిన్ సస్మిన్ న పి శాస్త్ర ద్వయే వర్ణితా ఇత్యర్థః. తాన్, గోలక్షణ మధీయత ఇతి గోలక్షణికాః గోశాస్త్రా ఇత్యర్థః. తాన్, మీమాంసకాన్ మీమాంసాశాస్త్ర వేదీః. తాన్ సవార్తిక మధీయత ఇతి సవార్తికాః తాన్, ధార్మికాః ధర్మశాస్త్ర విద్వాంః తాన్, వైయాకరణాః వ్యాకరణశాస్త్ర విశారదాః తాన్, తార్కికాః న్యాయశాస్త్ర విశారదాః తాన్. పరాజిగ్గాతే పరాజితాంశ్చ క్రియః, పరాపూర్వక జ అభిధనే ఇతిధాతోర్లిట.

తా। ఆ పునూరు లిరువురును, రెండు శాస్త్రములను నేర్చిన వారిని, గోలక్షణ వేత్తలను, మీమాంసా శాస్త్రజ్ఞులను, వార్తికములతోఁ గూడ శాస్త్రములను జదివినవారిని, ధర్మశాస్త్ర విశారదులను, వైయాకరణులను తార్కికులను ఓడించిరి.

47. లోకైకవిరా తా సర్వతస్యై స్వాతస్యై కాలినౌ,

నింహసంహసనౌ ద్రస్తు మియేష సగరీ జనః.

వ్యా:- లోకైకేతి:- సగరీజనః సగరవాసీ జనసమూహః లోకే జగతి, ఏకవిరా ముఖ్యవీరా, కేవలవీరా వా, “ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలాః” ఇత్యమరః. సర్వాణి తస్మాణి శాస్త్రాణి అధీయాతే సర్వ

తనైనా, గర్వకాస్త్ర విశారదా విత్కర్త. స్వాతంత్ర్యకాలినా స్వచ్ఛంద భావోపేతే, సింహసుంహననౌ వరాజ్ఞ రూపోపేతయువానౌ. “వరాజ్ఞ రూపోపేతో య సింహసుంహననౌ యువా” ఇత్యమరః. దివ్యసుందర విగ్రహా విత్కర్తః, తౌ కుమారా, దృష్టం, వీక్షితం ఇయేష చకమే. ఇష ఇచ్ఛాయాం లిట్.

తా! లోకైకవీరులును, సకలకాస్త్ర విశారదులును, స్వాతంత్ర్య భావోపేతులును, దివ్యసుందర విగ్రహాలును, యువకులునగు నా బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుమారులను జూచుట కానగరమందలి జనబృందము సంకల్పించెను.

48. హైయజ్ఞ వీన నిష్ఠాన కూర్చికామస్తు సంయుతమ్.

స్మితానులిప్తా మృష్టాన్నం బుభుజాతేఽథ సాత్త్వికమ్.

వ్యా:- హైయజ్ఞవీనమితి:- అథ, తౌ కుమారా, స్నాతౌచ తౌ అనులిప్తాచ స్నాతానులిప్తా, స్నాత్వా గంధాదినా లలజ్ఞుత శరీరా, హైయజ్ఞవీన సద్యః కృతేన గోఘృతేన, “తత్తు హైయజ్ఞవీనం స్యాత్ హ్యోగో దోహోద్భవః పుత్రం,” ఇత్యమరః, నిష్ఠానేన తేమ నేన, “స్యాత్తేమనతు నిష్ఠాన” మిత్యమరః. కూర్చికాక్షర క్షీర వికృత్యా, “కూర్చికాక్షీర వికృతి” రిత్యమరః. మస్తునా వుడ్డేన, “మణ్డం దధిధవం మస్తు” ఇత్యమరః. సంయుతం సహితం సాత్త్వికం సత్త్వ గుణాభివర్ధకం. మృష్టంచ తత్ అన్నంచ, మృష్టాన్నం శోధిత మన్నం. బుభుజాతే భుజపరిపాలనాభ్యవ్యవహారయోరితి ధాతోః కర్తరి లిటి అత్యనేపదమ్ అభుంజతామ్.

తా! తరువాత నా కుమారు లిరువురను, స్నానముఁ గావించు కొని, శరీరములకు గంధద్రవ్యములఁబండి తొలినాటి వెన్నను మరగించి

యవ్వచే సిద్ధము చేసిన అవురతితో, తిమ్మకమ్మతో, జన్నుతో, పాల
మీసగడతో, గూడిన పరిశుద్ధమైన సాత్వికాహారమును భుజించిరి

49. ప్రసాధితౌ తౌరోఽష్టా వేషేణ సమయోఽతౌ.

శేషక భృమరక స్థితఫాలౌ రరాజతుః.

వ్యా:- ప్రసాధితా వితి:- తౌ వీరకుమారౌ, వేషేణ వస్త్రాభరణాద్యా కల్పేన, ప్రసాధితౌ అలబ్ధౌ తౌ రోఽష్టా కాన్త్యా విరాజమానౌ, సమయోఽతౌ కాలానుగుణౌ. విశేషకేన తిలకేన, “తమాలపత్ర తిలక చిత్రకాణి విశేషక” మిత్యమరః భృమరకైః లలాటౌ పరిపతత చిత్తురైః “తే లలాటేభిమరకాః కుకాహ్నుర్ణకు న్నలా” ఇత్యమూః. స్థీర, ఆకాగ్రస్తః ఫాలః ఫాలభాగః యయోస్తౌ, సన్తౌ రరాజతుః, రేజతుః, రాజ్యదీప్తాః తి థాత్వేఽత్.

తా। ఆ కుమారు లిరువురును, భోజనానంతరమున వస్త్రాభరణములచే శరీరము నలంకరించుకొని, దివ్యకాంతులతో వెల్లుచు, కాలానుగుణముగ నొకట బొట్టుబెట్టుకొని, ముంగురులు నడుటియందు వేలాడుచుండఁ జూడ ముచ్చటగానుండిరి

50 మహాధనశీలౌ పృథ్వీం శుక సున్దరౌ,

గ్రైవేయకోఽగ్రా దేవచ్ఛన్త క్షణ్ణం భాసురౌ.

వ్యా:- మహాధనేతి.- మహాధనం బహు మూల్యం, నిశారం హరిద్రాచ్చలం, అప్రిపదీనం సాదాగ్రవ్యాపి, యత్ అశుకం వస్త్రం తేన, సున్దరౌ రవణేయశ్చ, గ్రైవేయకేన కణ్డాధరణేన, “గ్రైవేయకం కణ్డాభూషా” ఇత్యమరః. స్మృతాభిః అబలీయకైః “అబలీయక మూర్ధ్నికా” ఇత్యమరః. దేవచ్ఛన్తేన శతయష్టికముక్తాహారేన “దేవచ్ఛన్తోఽసౌ శతయష్టికః” ఇత్యమరః. క్షణ్ణభాగ్నం కర్ణభూషణభాగ్నం చ భాసురౌ పృథకాశమానౌ రేజతు రితి పూర్వేగాన్వయః.

తా। ఆ వీరకుమారు లిరువురు మిక్కిలి విలువగలిగిన పనువు

వచ్చని యంచులుగని పాదగుల్ఫపర్యంతము వేలాడుచున్న వస్త్రములను ధరించిరి. మెడయందు గంఠాధరణముతో పాటు నూరుపేటల ముత్యాల హారమును వేసికొనిరి. శవులకు గుండలములను బెట్టికొనిరి. చేతివేళ్ళకు గడిమల నుంచుకొనిరి. ఇట్లలంకృతులైరి.

51. తౌ చావ్య నుపదీనాని రాజ చ్చరణ సారసా,
స్వచ్ఛక్ష మె ప్తిప రమ్యా ధృతికాలో చితాయుధా.

వ్యా :- తావితి :- తౌ ద్విజగాజవ్రతై చారుభ్యాం రుచిరాభ్యాం అనుపదీనాభ్యాం పాదాయతో వాచ్యాభ్యాం విరాజతీ ప్రకాశమాన చరణసారసే పాదపద్మే యయే స్తౌ “సైవానుపదీనా చరణాయతా” ఇత్యమరి. స్వచ్ఛం ధృతం యత్ క్షౌమందుకూలం తస్య ఉష్ణీషేణ శిరోవేష్టనేన రిమ్నా నుద్దరా, దృతః కాలోచితః కాలానగుణః ఆయుధః యాభ్యాం తౌ, కాలోచితః యుధారిణా విత్యర్థః. రేజతు రితి పూర్వేణాన్వయః.

తా. వారిరువురును, అందఱు కాలికి సరిపోయిన జోళ్ళను ధరించిరి. తెల్లని పట్టుబట్టతో పాగాలు చుట్టుకొనిరి. కాలోచితములైన ఆయుధములను ధరించిరి. మిక్కిలి షుందముగా నుండిరి.

52. పారసీకౌ వయస్యా తా వాచహ్య ద్రాఙ్మనస్యివౌ.

జగ్మతూ రాజసదనం యువానా వక్షతో భయౌ.

వ్యా :- పారసీకావితి :- ముస్లిమా మూసవనై, యువానౌ తరుణౌ, నవిద్యతే కుతుః భయం యయౌః తౌ నిర్భీకౌ. తౌ వయస్యా నఖాయా, విప్రీరాజకుమారౌ, దాక్ శీఘ్రం, పారసీకౌ పారసీక దేశోద్భవౌ, హయా అశ్వా, జనానేయావిత్యర్థః, ఆరుహ్య అధిష్ఠాయ కాజసదనం రాజగృహం, జగ్మతూ అగచ్ఛతామ్. గమ్యగతావితి ఛాలోర్థిత్.

తా! మానధనులు, యువకులు, నిర్భయులు, మిత్రులునగు నా ద్విజరాజకుమారు లిగువురును, వేముగా నాజానేయములైన పారిశీ కాశ్యముల నెక్కి రాజభవనమున కేగిరి.

53. సాయాహని సుపన్థానం గచ్ఛన్తౌ పర్వతై స్సహ.

సంశోధిత హిమానిఃం లక్షయామా స తు స్సతామ్

వ్యా:- సాయాహనీతి:- సాయాహని సాయంకాలముయే, సంశోధితా సమూర్జితా హిమానీ హిమసంహతిః యస్మిన్ తం, “హిమానీ హిమసంహతి” తత్కమః. సుపన్థానం రాజసూక్తింద్యుక్తై స్సహ మార్గదర్శక జనై స్సాకం, గచ్ఛన్తౌ యాన్తౌ, సఖాం ఆస్థానీం, లక్షయామాసతుః దదృశతుః.

తా! సాయంకాలమున, త్రోవలోబడిన పెద్ద మంచును దుడిది శుభ్రము జేయబడిన రాజమార్గమునుండి కొందరు జనులు త్రోవ జూపుచుండఁ బయనించి, వారిరువురును రాజసభను గాంచిరి.

54 అధ్యాసీనం భవ్యవీతం వృచ్ఛన్తం మన్త్రిణః కృతీః.

ప్రకృత్యా సున్దరం వీక్షంచ క్యాతే చక్రవర్తినమ్

వ్యా:- అధ్యాసీన మితి:- తౌ కుమారౌ, భవ్యవీతం సింహాసనం, అధ్యాసీనం అధిష్ఠితం, మహాసనాసీన మిత్యర్థః. మన్త్రిణః అమాత్యాన్, కృతీః కార్యాణి, వృచ్ఛన్తౌ ప్రకృత్యా నిర్మలేణ, సున్దరం రూపిణం, సహజ సున్దర మిత్యర్థః. చక్రవర్తినం సార్వభౌమం, వీక్షాంచ క్యాతే ఆవశ్యతామ్. విపూర్వక ఈ ధాతోర్లిటి ఆమి ప్రత్యయే లిటోలుకి ఆమంతాత్ లిట్ పరకస్య కృశోఽను ప్రయోగః.

తా! సింహాసనము నలంకరించి, మంత్రులతో రాజకార్యములను సూరించి ముచ్చటించుచున్న సహజసుందరుడైన సార్వభౌముని ఈ కుమారు లిరువురును జూచిరి.

55. అలోక్య సార్వభౌమస్తా పృథ్విత్థాన పురస్కరమ్,
పూర్ణధరస్కా తత స్తాభ్యాం దదౌ సముచితాననే.

వ్యా:- ఆలోక్యేతి :- తతః అనన్తరం, సార్వభౌమః చక్రకర్తృ
పూర్ణం పృథులం ఉరః వక్షః యయోః తౌ. విశాలాన్నత వక్షస్కా
విత్పర్థః. తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, ఆలోక్య ఏక్ష్య. ప్రత్యుత్థానం
పృథ్విద్గతునం పురస్కరం యస్మి న్మర్మణి తత్ యథా తథా, ప్రథమ
తః పృథ్విద్గతునాది మర్యాదాం కృత్వేత్పర్థః తాభ్యాం వీరకుమారా
భ్యాం, సముచితే అర్హే ఆసనే పీఠే దేవే అసనే ఇత్యర్థః. దదౌ అదాత్
దాత్ ధాతోర్లిట. “పూర్ణంస్తు పృథులేత్సిమ” ఇశ్యమరశేషః.

తా! ఆ చక్రవర్తియు, విశాల వక్షస్కులై వీరలక్షణములతో
నొప్పు నా కుమారుల ఏక్షించి, యెదురేగి, తోడితెచ్చి, మర్యాద
గావించి, యుచితాసనములపై వారిని గూర్చుండఁ జేసెను.

56. పూర్ణేన్దువిష్ణు సద్భవీ పశ్యన్దేవి ముహుస్తయోః,
దర్శనీయాననే సభ్యానాపుస్తృప్తిం సవిష్కయాః.

వ్యా:- పూర్ణేతి:- సభ్యాః సామాజికాః, పూర్ణశ్చ సావి
న్దుశ్చ పూర్ణేన్దుః, రాజాచన్ద్ర ఇత్యర్థః. తేన సద్భవీ సమానే, తయోః
కుమారయోః, దర్శనీయాననేనున్దరముఖముల్లాలే, ముహుః పునః పునః,
వశ్యన్దేవి ఏక్షమాణా అపి, సవిస్మయాః ఆశ్చర్యవరవశాస్సస్తా,
త్పప్తిం సస్తుప్తిం, న ఆపుః నాప్రాప్నవన్. తన్ముఖమండలమాసేచనక
మితిభావః. అప్ వ్యాప్త ఇతిధాతోర్లిట.

తా! పూర్ణచంద్ర బింబములవలె నందముగా కలకలలాడుచున్న
యా కుమారవరుల ముఖమండలములనుగాంచి, యా సభయందున్న
వారాశ్చర్యపరివశులై తృప్తిరక మాటిమాటికిఁ జూచుచుండిరి.

57. ఉరరికృత్యవహరం నమస్కార పురస్కరమ్.

తయో రుదంతం పవ్రచ్చ సార్వభౌమ వృవిన్మయః.

వ్యా:- ఉరరికృత్యేతి:- సార్వభౌమః చక్రవర్తి, నవిన్మయః ఆశ్చర్యావిష్టమనాః, నమస్కార పురస్కృతం ప్రధమం నమస్కృత్య తనంతరం దంతం, ఉపహరం ఉపదాం, ఉరరికృత్య అక్షేపత్య, స్వీకృత్యేత్యర్థః. తయోః ద్విజరాజకుమారయోః, ఉదంతం వృత్తాంతం, "నారా ప్రవృత్తిః వృత్తాంత ఉదంత" ఇత్యమర్థః. పవ్రచ్చ అవృచ్చత్, వ్రచ్చప్రశ్నే ఇతి ధాతోర్లట.

తా. ఆ సార్వభౌమః, దాశ్చర్యపరివశుడై, నమస్కార పూర్వకముగ వారొసంగిన కానుకను స్వీకరించి, వారి వృత్తాంతము నడిగెను

—, ఉపహరిః :—

58. మహాభిరూపా వినయాన్వితౌ తౌ వదావదౌ భారతఃర్షదీపా.

ప్రవక్రమాతే గదితుం స్వవారాం ధీరా వుదారౌ జగదేకవిరౌ.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్ఞాదాది భట్ట నారాయణదాస మహాకవి విరచితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే తృతీయ స్కంధః.

వ్యా:- మహాభిరూపావరిః:- మహాభిరూపౌ అతి సుందరౌ అథవా మహాపండితౌ, ప్రా ప్రమాపనురూపాభిరూపా బుధమనోజ్ఞయౌ' రితిమర్థః. వినయాన్వితౌ వినయోపేతౌ. వదావదౌ సభాయాం నిర్భయం వక్తారౌ, "వదో వదావదోవక్తా" ఇత్యమర్థః. భారతవర్షస్య భారతభూమేః, దీపౌ దీపసదృశౌ, ధీరా ధైర్యవన్, ఉదారౌ ఔదార్య భావోపేతౌ, అథవా మహాన్తా. జగదేకవిరౌ లోకైకవిరౌ, తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, స్వవారాం స్వదంతం, గదితుం వక్తుం, ప్రచక్రమాతే ప్రారభాతే. ప్రపూర్వక కృముపాద విక్షేపే ఇతి ధాతోర్లట. పృత్త లక్షణస్తు పూర్వమేవోక్తమ్

తా॥ రూపవంతులు మహాపండితులు, వినయవంతులు, వక్తలు, దాతలు, ధీరులు, లోకైకవీరులు భారతవర్ష దీపములునగు నా ద్విజ రాజగుమారు లిరువురు వారి వృత్తాంతమును జెప్ప నారంభించిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంధల్ల

లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం

భావార్థదీపికాఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం

.తృ తీ య స్క థ ౩.

తారక చతుర్థ స్మరః

— సర్గ రా —

1. సృష్ట్యా దా వాచరాసీత్రపు వి మృగన్మహాం

సంక్రయో యో హిమాద్యి

ర్వేద ద్రష్టవిసేవ్యా విలసతి తదవా

క్వార్వ్య తః కర్మభూమిః

సాఽద్యాపీత త్వదీయోఖిల ధనఃలితా

నా వభూత్త్యో జన్మ

బ్రహ్మక్షిత్రో స్వ ఆనాం తవ యది కనువా

స్యాద్భవేవ ప్రతితా.

వ్యా:- సృష్ట్యాదావతి:- సృష్టే! అదా సృష్టిప్రారంభకాలే, తరవః పృథ్వాః, వయః పక్షిణః, మృగాః జన్తవా, నరః మనుష్యాః, తేషాం, ఉద్భిజ్జాణ జన్మేదజ జరాయుజానా మిత్యర్థః. సంశ్రియః అధారః యః హిమాద్యః హిమాలయః, అవిరాసీల్ అవిచ్ఛేదావ, తస్య హివసతి. అవాక్సన్వృతః దక్షిణభాగే వేదాన్వశ్యస్తీతి వేదద్రష్టారః యే ఋషయః తైస్సీవ్యా, తేషా మాశ్రియభూతా, కర్మభూమిః భారతభూమిః, విలసతి ప్రకాశతే. అర్థశ, హే ప్రభో! నా భారత భూమిః, అద్య ఇదానీం, త్వదీయం తావకీనం, అఖిలం సమూర్ణం, యత్ ధనం సమృత్. తేన కలితా యుక్తా, అభూదిత్స ధావః! తత్ర తస్యాం కర్మభూమా, నా ఆవయోః, జన్మ జననం అభూత్ అస్తీత్, ఆనాం, బ్రహ్మక్షిత్రో బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుల జాతౌ స్వః భవావః. తవ భవః కృపా కరుణా, స్యాద్యది భవేచ్ఛత్. ప్రతితౌ ప్రభూతౌ ప్రహృష్టౌ చ భవేవ స్యావ. “ప్రతితే ప్రధిత భ్యుత విత్తః జ్ఞాతః శుతాః” “భ్యుతే హృష్టే ప్రతిత స్యా” ఇతి చామరః.

సర్గ ప్రారంభమునయే జరాయుజాణ్ణజన్మేద జోద్భిజ్జానాం చతుర్విధసూతజాతానా మాధారభూతో హిమాలయో నామ వర్వణః

అవిర్భూతః, తత్పర్వతస్య దక్షిణపశ్చ్యే కర్మభూమిరాసీత్. తస్యాం
వేదద్రష్టానాం మహర్షయో నివసన్తిస్మిన్. సా కర్మభూమిరిదాసీం భవ
ధీయసమ్మదా అలఙ్ఘ్యతాన్తే. తత్ర ఆవాం విప్రశ్చత్త్రైశ్చలయో
రుత్పన్నాస్యః, యద్యావయోః భవతః కృపా పతేచ్ఛేదావాం ప్రసిద్ధా
పరమానందకలితో చ భవేవ.

తా॥ సృష్టి ప్రారంభమాన హిమవంతమను పర్వత మావిర్భ
వించెను. అందుఁ బక్షులు మృగములు క్షిమికీటకాదులు మానవులు
గూడ నుండిరి. ఆ పర్వతమునకు దక్షిణపార్శ్వమునఁ గర్మభూమి
యున్నది. అందు వేదద్రష్టలయిన మహర్షులు నివసించిరి. అందుమేము
బ్రహ్మశ్చత్త్రైశ్చలములందు జన్మించితిమి. ఆ భారతభూమి తమ సంప
ద్వైభవములతో నలరారుచున్నది. మీ దయ మా యందుఁ బ్రసరిం
చిన యెడల మేము పసిద్ధులము పరమానందభరితులము కాఁగలము.

— స్రగ్ధరాలక్షణమ్ —

“మ్రున్నై ర్యానాం త్రయేణ త్రిముని యతియుతా స్రగ్ధరా
క్షీరీతేయం”

మ - ర - భ - న - య - య - యాః గణాః. త్రివారం
సప్తాక్షరైర్యతిః.

— ప స న్త తి ల కా —

2. ధర్మం నదాన్వవనితేన భవత్కరేన

దేవేంద్రః కుజన దన్తతమో నిరస్తమ్.

నచ్చక్రసమ్మద ఉరీకృత అతిశయి

ఘోరోరు భీకర రవః సుతరాం విలుప్తః.

వ్యాః :- ధర్మమితి :- అద్య ఇదానీం, నః అస్మాకం, దేవే
కర్మభూమా, ధర్మం నదా సన్తతం అన్వవనితేన అన్వవగతేన, నిర్మం

ధర్మబద్ధేన, భవానేన భగః సూర్యః తేన, సూర్యయోజన భవతే త్యర్థః
 “శరార్క విహగః భగః” ఇత్యమరి, కుజనానాం దుష్టానాం, దణ్డః
 శిక్షణం, తదేవ తమః తిమిరిం, నిరస్తం దూరీకృతమ్. సస్త్రః సత్పు
 రుషా ఏవ చక్రః చక్రవాకః క్షిణిః, తేషాం సమృద్ధిః ప్రమాదః ఉరీ
 కృతః విపురీకృతః. “కోకశ్చక్రశ్చక్రవాక” ఇత్యమరి. ఆ తతాయినః
 వధోద్యుతాః పరానిష్ఠతానినో మానవాః. త ఏవ ఘూతాః ఉలూకాః.
 తేషాం ఉరుభీకరః అధికభయజ్ఞురః, రిపః రుతం, సుతరాం అత్యస్తం,
 కలుప్తః సప్తః. “అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్థనాశహః, క్షేత్ర
 దారపారశ్చైవ పడతే హ్యత తాయినః” ఇత్యాతతాయీలక్షణమ్.

యథా సహస్రరేణే సస్త్రం సస్త్రపతి సతి నైశాస్థితానో విస
 శ్యతి, చక్రవాకస్తువ్యన్తి, ఉలూక రపః సుతరాం విసశ్యతి, తథా
 ధర్మమార్గేణ భవతి రాజ్యం పాలయతి సతి, అగ్నేదేవే కుజనా ఏవ
 ససన్తి కుతస్తద్దణనవారా. సత్పురుషా స్పృహ్యాదధరితా ఆనన్.
 అతతాయినోఽత్యస్త మస్తంగతాః

అత్ర రాజ సూర్యయోః కుజశతమసాః సత్పురుష చక్రవాకయోః
 అతతాయులూకయోశ్చ సానోపయావకాలక్షాంరః.

— వసస్త్ర తిలకా లక్షణమ్ —

“ఉక్తా వసస్త్ర తిలకా తథాజాన గాగః”

త - థ - జ - జ - గ - గాః గణాః, పాదాస్తలఘ్న సుర్యత్రీ
 గురుతి క్షేయమ్.

తా! ఓ రాజా! సూర్యుడు వెలుగుచుండ చీకటి యంత
 ధానమగును, చక్రవాకములధికముగ నానందించును. గుడ్లగుబల
 ధన్యులు వినఁబడవు. అట్లే నీవు రాజ్యమునేలుచుండ, మూడేకమున
 కుజనందండనము లంతరించినవి. సజ్జను తానందభరితులైరి. కరుణను
 బాధించు నాతతాయీవర్గము సంపూర్ణముగ నశించినది.

—పుష్పి తా గా—

3. సకల ధరణి పాలకా అను త్వాం

తవ న నభోమణి రస్త్ర మేతి రాజ్యే,

త్వయి మహిమవతి పృథో కవీన్ద్రా

భిహత జడోఽపి విశారదాయతేఽద్య.

వా : - సకలేతి :- పృథో హేసార్వభౌమ ! సకలధరణి పాలకాః సర్వేభూవలయః, త్వా మను భవస్త మనుసృత్య వర్తంతే. భవతో హీనా ఇన్ద్రః “హీన” ఇతి అనోః కర్మప్రసంగనియత్యమ్. సభోమణిః సూర్యః తవరాజ్యే భవద్రాజ్యే, అస్తం నైతి నాస్తం గచ్ఛతి. యావత్సూర్యరశ్మిః పృథరతి తావత్త్వస్త్వం తవ రాజ్యమస్తీ త్యర్థః. త్వయి మహిమవతి త్వయి మహిమాన్తి సే సతి, కవీన్ద్రః పండితోత్తమః, అభిహితః కథితః, జడోఽపి, మన్దబుద్ధిరితి, అయం మన్దమతి రితి కవీన్ద్రః నిర్ణీతో వీర్యర్థః. అద్య విశారదాయతే విశారద ఇవ సర్వసమర్థ ఇవ ఆచరతి పండితో భవతీతి భావః.

హే సార్వభౌమ ! సర్వేపి ధరణిపాలాః త్వత్తో హీనాః. అతస్తాన్ మనుసృత్య వర్తంతే. మహిమన్తేతి యావత్సూర్యస్త మాదిత్యః పృథవతి తావత్సూర్యస్తం తవ రాజ్యమస్తీ. త్వదీయ మహిమాన్ మన్దబుద్ధి రితి మహాపండితో భవతి. విశారదాయతే ఆచారాథే క్యజ్.

—పుష్పితా గ్రా వృత్తలక్షణమ్—

“అయుజి నయుగ రేఫతో యకారః

యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగా”

ప్రథమ తృతీయ పాదయోః న-న-ర-య-గణాః

ద్వితీయ చతుర్థయోస్తు -జ-జ-ర-గాః గణాః పాదా నేయతి.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా! నేటి ఫణి పాలకులందఱును నీకంటఁ దక్కువవారే. నిన్ననుసరించి తిరుగువారే. నూర్కూడ స్తమించునంత వఱకు నీ రాజ్యమున్నది. నీ యసస్య మహిమచే మందబద్ధియు మంచి పండితుఁ డగుచున్నాఁడు.

—అ ను మ్మ వ—

4. సింహలాభౌ మౌక్తికని తుహినని హిమాలయే,
పట్రని గౌతమీతరే యశాన్యద్య విభౌ తవ.

వ్యా:- సింహవేది:- హేవిభౌ! సార్వభౌమ! అద్భుతదాసిం, తవ భవతి, యశాన్తి కీర్తయ, సింహలాభౌ సింహలద్వీపరముద్యే, దక్షిణసముద్రే ఇత్యర్థః. మౌక్తికని మౌక్తికానీ వాచరన్తి. “సర్వ ప్రాప్తిపదికేభ్యః క్విభ్యాచ్యః” ఇతి వచనేన క్విబన్తం రూపమిదం. హిమాలయే హిమగిరౌ, తుహినన్తి తుహినానీ వాచరన్తి. ఉత్తరదిశీ త్యర్థః. గౌతమీతరే గోదావరీ పద్మీతరే, ఆన్ధ్రదేశే, ప్రాచ్యాం విశీ త్యర్థః. పట్రన్తి పట్రాణీ వాచరన్తి.

భవద్యక్షః దక్షిణదిశి సింహలగమః (ద్రప్రా)న్తే ముక్తాశల మివ రాజతే, దక్షిణసముద్రే మౌక్తికాని లభ్యన్త ఇతి వ్రసిద్ధిః. హిమాలయే హిమవద్యాజతే. హిమాలయే తుహినాధ్యన్తం వ్రసిద్ధమేవ. ప్రాప్తి శి అన్ధ్రదేశే గౌదావరీతరే వజ్రమివ రాజతే. ఆన్ధ్రదేశో పట్రాణా మాకర ఇతి వ్రసిద్ధిః. సర్వాసు దిక్సు తవ కీర్తిః ముక్తాశల వత్తుహిన సంహతి వ ద్వప్రమణి వ ద్వీరాజతి ఇతి భావః. ఉఃమాలక్ష్మరః.

తా॥ ఓ రాజరాజా! నీకీర్తి దక్షిణదిశయందున్న సింహల సముద్రమున ముత్యమువలెను, ఉత్తరదిక్కునఁ గల హిమాలయమున మంచుగడ్డవలెను, తూర్పున నాన్ధ్రదేశమందలి గోదావరీతరమున పట్రమువలెను వెలుగుచున్నది. అన్నిదిక్కులందునను నీకీర్తి వ్యాపించినది.

—దు ర వి ల మ్మి త మ్—

5. న నృబలిః క్వచిద ప్యరు భీకరః
 పృహణనం న చితౌ కులయోషితామ్,
 భరత వర్షతలే నర విక్రయో
 న హి కృపా నిలయే త్వయి శాసతి.

వ్యా :- నేతి :- కృపానిలయే దయాకరే, త్వయి భవతి, శాసతి
 పరిపాలయతి సతి, భరతవర్ష తలే భారతభూమా, ఉరుభీకరః అధికభయో
 త్పాదకః నృబలిః మనుష్యబలిః, న నా స్తి. కులయోషితాం కులకాంతా
 నాం, చితౌ చితాయాం, పృహణనం పథః, సహగమన మిత్యర్థః. న
 నా స్తి, నరవిక్రయః మనుష్య విక్రయణం, మానవక్రియ విక్రయరూప
 కాశ్యకలాప ఇత్యర్థః. న హి నా స్త్యేవ.

హే సార్వభౌమ! దయార్థిహృదయే త్వయి పరిపాలకే సతి.
 భారతవర్షే కుతాపి; మనుష్య బలిర్నా స్తి. సహగమన దురాచారో
 నా స్తి. మనుష్య క్రియవిక్రియ రూపకశ్యకలాపోఽపి నా స్తి.

—దు ర విలమ్బిత పృ త్తలక్షణమ్—

“దు ర విలమ్బిత మాహ న భా భరా”

న-భ-భ-రాః గణాః. సాదే యతిః.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా! దయార్థిచిత్తుడవై న నీవు రాజ్యము
 నేలుచుండ; భరతవర్షమున, దేవతాది నిమిత్తమై మనుష్యులనుబలిగాఁ
 జగవుటగాని, భర్తమరణించిన ఆశవముతో భార్యనుగూడఁ జిత్తిపై నుంచి
 కాల్చుటగాని, మనుష్యుల నమ్ముకొనుటగాని లేవు.

—భు జ జ్ఞ పృ యా రి మ్—

6. పటానం విన హింసయై వాతి దూరం
 నృవాత్తా చితా న్యన్రితో ద్రాక్షయన్తి.

మరు ర్వప్రతి హరి రాజ్యే త్వదీయే
ధియాఽ సాధనియా క్రియా నా స్తిలోకే.

వాగ్మ:- పశూనామితి :- పశూనాం అశ్వోద్భవస్తూనాం, హింసయా
వినావవ హింసాం : హింసయైవ, వృణాం మానవానాం యాః వార్తాః
ప్రవృత్తయః తాసాం ఆదితాన్ భారాన్, వృణాం వార్తాః పులిలేభాది
సశ్చయా నిర్మూలకః. యన్మిణః యన్తాః గూఢాః అతిదూరం బహు
దూరం, ద్యాక్ శీఘ్రం, నయన్తి ప్రాపయన్తి. త్వదీయే భవదీయే;
రాజ్యే రాష్ట్రే. ఇహాపి అత్యాపి మరుః మరుభూమి, నిర్జలప్రదేశ
ఇత్యర్థః. వవృతి వవృ ఇవాచరతి కేదారాయతే, “వవ్రః పిశిరి కేదారే”
ఇత్యమరః. లోకే జగతి, ధియా బుద్ధ్యా, అసాధనియా కర్తృమతే శక్యా,
క్రియా కార్యవిశేషః, నా స్తి నశ్యతి ఖలు.

పురాకాలే అశ్వోష్ట్రా దిజన్తుద్వారా మానవాః వార్తాః ప్రవహ
మసుత్వన్, ఇదానీం తవ రాజ్యే, నిజన్తుపీదాం పరిహృత్వా యన్తాః ధిష్ఠాన
పురుషాః, అథవా ధూమశకట విమానాది యన్తాః శక్యేవ తత్కార్యం
క్తున్తి. తవ రాజ్యే నిర్జలా మరుభూమయోఽపి, నీచలాః సచలా
స్పృశ్యానుకూల కేదారా వవభవన్తి. జగతి బుద్ధే రసాధ్యం కిమపినా స్తి.
బుద్ధిమస్త స్పర్శమపి సాధయన్తి తి భావః. అర్థావసర న్యాసాలక్యేన.

— భుజజ్ఞ ప్రయోగలక్షణమ్ —

“భుజజ్ఞ ప్రయోగం భవేద్దైశ్చత్తుర్విధమ్”

య-య-య-యాః గణాః. సాదే యతిః.

తా. పూర్వపు దినములలో గుఱ్ఱములు పింఝలు మున్నగు
జంతువులద్వారా, లేక చిలుకలు పావురములు మున్నగు పక్షులద్వారా,
వార్తలనంపుచుండిరి. ఇప్పుడు నీ రాజ్యమున నా జంతుజాతిమునకు శ్రమ
లేకుండ యంత్రములును, తదధికారులును ఆ కార్యముల నాచరించు
చున్నారు. నీ రాజ్యములో నిర్జలములైన యెడారుభూములుకూడ జల

సమృద్ధములై పంటపొలములైనవి. బుద్ధికి సాధ్యముకాని కార్యములుండువుగదా! బుద్ధియందు లన్ని కార్యములను సాధింతురు.

—స్వాగత—

7. నిమ్మగాః ప్రతిహతాః కఠినాల్కాః

జీవనం దదతి దూరజనాయ.

కృత్రిమాల్పనద విస్తృత హస్తాః

పీడయైవ దదతే వసు లుభాః.

వ్యాః:- నిమ్మగాః ఇతి:- కఠినానాం కఠినవస్తునాం సామాజేష్ట కాదీనాం, ఆల్కా వక్త్ర్యా, ప్రతిహతాః నిరుద్ధాః, దృఢసేత్వాదిభి ర్నిరుద్ధజలా ఇత్యర్థః. నిమ్మగాః సద్యః, కృత్రిమాః కల్పితాః అల్పన దాః అల్పకుల్యాః తేవ విస్తృతాః తతాః హస్తాః కరాః యాసాం తాః, కృత్రిమ నిర్మితకుల్యా హస్తా ఇత్యర్థః. దూరజనాయ దూరదేశ స్థిత జనసమూహాయ, జీవనం జలం జీవకాంచ, దదతి యచ్ఛన్తి. లుభాః లోభగుణోపేతా జనాః, పీడయైవ నిర్బంధేనైవ, వసు ధనం. దదతే యచ్ఛన్తి. ససామ వాక్యైః. రూపకానుప్రాణితః అర్థాంతరన్యాసః.

నిమ్మనీచం గచ్ఛన్తి నిమ్మగాః సద్యః. తాతవగాః సేతు సజ్జమాది కఠిన సామానాదిభిః నిరుద్ధా స్సత్త్వః. కృత్రిమకుల్యాయ హస్తాన్ ప్రసార్య, దూరస్థిత జనేభ్యః జలం యచ్ఛన్తి. ప్రకృత్యా ధనాసక్తా లుభాః కస్యైచిదపి కిञ్చిదపి ధనం సామాదివాక్యై ర్నయ చ్ఛన్తి. కిన్తు బలవద్భిః పీడితా ఏవ స్వధన మన్యేభ్యో దిశన్తి.

యథా లుభాః నిర్బంధే నైవ హస్తం ప్రసార్య ఆన్యేభ్యః స్వధ నం ప్రయచ్ఛన్తి తథా సద్య అపి సేత్వాదిభి ర్నిరుద్ధా స్సత్త్వః కుల్యాది భిః దూరజనాయ జీవనం యచ్ఛన్తి యావత్.

—స్వాగతా వృత్త లక్షణమ్—

“స్వాగతేతి రసభాద్గురు యుగ్మమ్.”

ర-స-భ-గ-గాః గణాః, పాదే యతిః.

తా! లోభివారిని బ్రతిమాలిన ధనము నీయరు. బాధించిన వృత్త
శత్రులను దాచి తమకడనున్న ధనమును నితరులకిచ్చెదరు. అట్లే మీ
దేశమున నదులన్నియు, అనకట్లను గట్టగా నిర్బంధింపఁబడి, చిన్న చిన్న
కాలువలద్వారా దూరముననున్న వారికిఁ గూడ జీవనమునిచ్చుచున్నవి.

—కార్తూల విక్రీడితమ్—

8. పట్కర్కావగతా ద్విజాతయ ఇలా

గుప్త్యదృతాః కృత్తియాః

గోరక్ష కృపి విక్రయక్రయవరా

వైశ్యా వృదారాధకాః

కూద్రా వర్ణచతుష్టయ ప్రకటితా

యే భారతీయా జనా

స్తే దుష్టాధిప దూషితా అపి పున

కృద్ధిం లభ నై త్వయా.

వ్యాః:- పట్కర్కేతి:- ద్విజాతయః బ్రాహ్మణాః, పట్కర్కా
వగతాః జ్ఞాతపట్కర్కాణాః. యజ్ఞయాజ్ఞనాధ్యయనాధ్యాసనదాన
పరిగ్రహాః పట్కర్కాణి, తాని జానంతః తదాచరణ నిరతా ఇన్ద్రేయైః,
కృత్తియాః రాజానః, ఇలా భూమి, తస్యాః గుప్తీః రక్షణం, తద్గ్రం
తద్యతాః ఉద్యుక్తాః భూపరిపాలన బద్ధదీక్షా ఇత్సర్థః, “కాలా
మమ్మినీక్షమా” ఇత్సయరః. వైశ్యాః విశేః, గోరక్షా ధేనురక్షణం, కృపిః
కర్షణం, క్రయవిక్రయకా వాణిజ్యం, తేషు, వరాః అనంతాః, కృపి
గోరక్షా వాణిజ్యనిరతా ఇత్సర్థః, శూద్రాః సకాం సత్పురుషాణాం

ఆరాధకాః, సజ్జనారాధన పరాయణా ఇత్యర్థః. యే, వర్ణచతుష్టయేన చాతుర్వర్ణ్యేన, ప్రకటితాః పృథ్వియా, భారతీయా జనాః భారత భూమి నివాసిన్ మానవాః, తే సర్వే, దుష్టాధిపేన దుష్టప్రభుగా, దూషితా అపి కలశ్చీతా అపి, పునః భూయః, త్వయా భవతా, శుద్ధిం పరిశుద్ధతాం, దోషరాహిత్య మిత్యర్థః. లభన్తే ప్రాప్నువన్తి.

భారతవర్షే బ్రాహ్మణ శ్రుతియై వైశ్వ శూద్రాః సర్వైః పి స్వస్వకర్మసు నిరతా ఆసన్. తథాపి, దుష్టప్రభావాలక దోషైః స్వాచార భ్రష్టా అభూవన్. తథాపి త్వయా పున శుద్ధిం ప్రాప్నువన్తి.

— శార్దూల విక్రీడత లక్షణమ్ —

“నూర్యాశ్చైవ మసజస్తతా స్వ గురవః శార్దూల విక్రీడితమ్”

మ-స-జ-స-త-త-గాః గణాః, ద్వాదశశిస్తు ప్రభిశ్చయతి.

తా! భారతదేశమున నాలుగు వర్ణముల జనులు గలరు. అందు బ్రాహ్మణులు పట్కర్మనిరతులు, యజ్ఞములను జేయుట చేయించుట; వేదములను జదువుట చెప్పట, దానమిచ్చుట పుచ్చుకొనుట యను నవి యార్యకర్మములు. ఆ కర్మముల నెఱింగినవారు. రాజులు రాజ్య రక్షణ దీక్షితులు, వైశ్యులు వ్యవసాయ వాణిజ్య గోరక్షణముల నాచరితురు. శూద్రులు సజ్జనారాధకులు, ఇట్లు భారతీయులందఱును వారి వారి కర్మముల నాచరించుచున్నను, దుష్టప్రభు పరిపాలన ప్రభావమున వారి వారి కర్మములను విడిచి కలంఠితులైరి. అయినను మీ పరిపాలన మహిమచే వారు మరల శుద్ధిని బొందుచున్నారు.

— భుజబ్ధ ప్రయాతమ్ —

9. కులతీం హరన్ భూమిదేవం ప్రణిష్ఠన్

దృఢస్థేవ గేహం దహన్పత్రనాని,

శకాధీశ్వరో భారతైశ్వర్య మావ

జ్ఞనో నాన్యదుఃఖం వినైతి స్వసౌఖ్యమ్.

వ్యా :- కులస్త్రీమితి :- శకాధీశ్వరః శక దేశ ప్రభుః కులస్త్రీం కులకాంతాం, హరన్ అవహరన్, భూమిదేవ భూసురం, పృణిష్ఠన్ అధికందూషయన్, దేవగేహం దేవాలయం, దృఢన్ దారుయన్, నాశ యన్నిత్యర్థః. పతనాని సగరాణి దహన్ అగ్నిసాత్కుర్వన్, భార తైశ్వర్యం భారత భూసంపదం, ఆపత్ పాప. అపాహరణిత్యర్థః. జనః మానవః, అన్యదుఃఖం వినా, ఇతరాన్ దుఃఖతా సకృత్వా, స్వసౌఖ్యం ఆత్మనుఖం, న ఏతి న పాప్నోతి. అథాన్తఃస్యాను.

శక్త్యన శకాధీశ్వరః యః శకారతదేశం పక్షిశ్య, కులకాంతా అవహరన్, విప్రార్జిస్తన్, దేవాలయాన్విధ్వంశయన్. సగరాణి దహన్ సర్వం భారతైశ్వర్యం అపాహరత్, లోకే మానవః ఇతరాన్ సుచీ ధైర్యవ స్వయం సుఖ మనుభవతి. నాన్యథా.

— భుజజ్ఞ ప్రియారే వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా॥ శకాధిపతి యోశఃకు భారతదేశమును బ్రవేశించి. పరకాంతల నవహరించుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు, దేవాలయములను పడగొట్టచు, పట్టణములను గాల్చుచు, భారత దేశ సంపదసంతను దోచుకొన్నాడు. లోకమున, బహులను బాధించి తాను సుఖపడుట నిజమైనది. ఇతరులను బీడింపక తాను సుఖపడుట దుర్లభముగదా.

పృథ్వీ

10. యథేష్ట మతవృత్తయ న్నవజనా భజన్తే ముదం

వహత మధునాభయాః ప్రతివదన్తి ధర్మం ప్రభుమ్.

సువర్ణమపి ముష్కతే న బహు విచ్యుతం చత్వరే

పదా న హి సుఖాయతే కథ మఖిజ్జరాజ్యే జనః.

వ్యా :- యథేష్టమితి :- తన జనాః త్వదీయా మనుష్యాః, యథేష్టం యథాభిలషితం, పుత్రం, పుత్రిః వర్తనం; చ యేషాంతే, అభీష్టమతాః లబ్ధివః అభీష్ట స్మృతిమస్తశ్చేత్సర్థం. ముదం పీఠం, భజస్తే ప్రాప్నువన్తి, అధునా ఇదానీం, అభయా నిర్భయా స్పృహః సమక్షం అక్ష్ణోస్సమీపే, ప్రభూః గాజానం, ధర్మం ధర్మవిశేషం, ప్రతి వదన్తి కథయన్తి, చత్వరే అజ్గణే, చిచ్ఛతం భృష్టం, సువర్ణం కాశ్చాపం, బహ్వాపి అధిక మపి. న ముష్యతే నావహ్నియతే. అభీష్టస్య సర్వజ్ఞస్య, రాజ్యే రాష్ట్రే, జనః జనసమూహః, సదా నిర్త్యం, కథం న హి సుఖాయతే, కిమర్థం సుఖం నానుభవతి. సదా సుఖమనుభవత్యే వేత్సర్థం.

హే వృథా! భవదీయగాత్యే సర్వైః పి జనాః స్వేచ్ఛానురూపం మతం, స్వశక్త్యనుకూలాం పృథిచ స్వీకృత్య పరమానంద మనుభవన్తి. సభాయాం రాజ్య సృమక్షమేవ ధర్మం నిర్భీతా వదన్తి. త్వదీయ రాజ్యే ప్రమాదవశా దజ్గణే చ్ఛతం సువర్ణం బహ్వాపి తత్రైవ వర్తతే. నకే నాప్య పహ్నియతే. తదుచితమేవ. అభీష్టే రాజని రాజ్యం పాలయతి, సతి సర్వోపి సుఖమేవానుభవతి. న దుఃఖమితి భావః. కావ్యలింగ మలక్ష్యరః. “సమర్థసిన్యాసార్థస్య కావ్యలింగం సమర్థన” మితి తల్లక్షణమ్.

— పృథ్వీవృత్త లక్షణమ్ —

“జసా జనయతా వసుగహ యతిశ్చ పృథ్వీగురుః”

జ-స-జ-స-య-ల-గాః గణాః, అష్టభిర్నవభిశ్చ యతిః.

తా॥ ఓ స్వామీ! మీ రాజ్యమున మీ వారందఱును, తోచిన మతమును తోచినట్లు ని గ్రహించి యానందించుచున్నారు. సుఖముగా జీవించుచున్నారు. మీ రాజ్యమున, ప్రమాదవశమునఁ ద్రోవలో జారిపడిన అంగారము ఎంత యధికముగా నున్నను, దాని నెవ్వ

కును ముట్టరు. అది యుచితమే ఏమనగా, సర్వజ్ఞుడైన ప్రభువు రాజ్యము నేలుచుండగా బ్రజలకు ముఖమే లభించునుగాని దుఃఖమెట్లు కలుగును? దుఃఖముండదు, ముఖమే యుండును.

— శిఖరిణి —

11. అమాత్యా స్పర్వజ్ఞాః పిపురతి నచా కర్మనచివా
మహామాత్యా ధీరా కృతురమనసోఽమి ప్రణిధయః,
పురోధోఽధ్యక్షా స్సన్నతపృథువానైదగ్ధ్య కవితా
యశోభి సామ్రాజ్యం తవ నకల భూపాలక మదే !

వ్యా:- అమాత్యాగతి :- సకలభూపాలకమదే! సర్వరాజన్య శ్రేష్ఠ! సర్వజ్ఞాః సకలజ్ఞాన విశారదాః అమాత్యాః ముద్రిణాః, కర్మ నచివాః సామాన్యకార్యనియుక్తాః నియోగినిః, ధీరాః ధైర్యోపేతాః మహామాత్రాః, సేనాధిపతయః, చతురమతయః, నిపుణుద్ధయః అమీ వతే ప్రణిధయః గూఢచారి, సన్నతం సజ్జనలైఖ్యం వృథు లం విస్తృతం యత్ నైదగ్ధ్యం నైపుణం తేనృకలితాః యుక్తాః పురో ధసాం పురోహితానాం అధ్యక్షాః నాయకాశ్చ, తవ సామ్రాజ్యం భవతాస్సర్వభూమత్వం, యశోభిః కీర్తిభిః, నచా సత్తతం, పిపురతి పూరయన్తి, వ్యాపాలన పూరణయోగితి ధాతోర్లట.

హే రాజన్యశ్రేష్ఠ! తనామాత్యా స్పర్వార్థ విశారదాః, కర్మ నచివాః సకలకార్య కర్తారః, సేనానాయకాః ధైర్యసాహసోపేతాః, గూఢచారిణోఽపి నిపుణమతయః, పురోహితాధ్యక్షా స్పర్వజ్ఞా లైఖ్య కర్మకరణ వత్తాః. వతే సర్వేఽపి తవ రాజ్యం నచా యశోభిః పూర యన్తి. సామ్రాజ్య కీర్తిం వర్ధయన్తి.

— శిఖరిణి వృత్తలక్షణమ్ —

“రసై రుదైశ్చిన్నా యమన భలాగః శిఖరిణి”

య-మ-న-న-భ-ల-గాః గణాః. పద్మి రేతాదశభిశ్చ యతిః.

తా! ఓ సార్వభౌమా! సర్వజ్ఞులైన మంత్రులు, కార్యకరణ దక్షులైన యుద్ధ్యోగులు, ధీనులైన సేనాధిపతులు, నిపుణులైన గూఢచారులు, సత్కార్యకరణ విద్యులైన పురోహితాధ్యక్షులను (విషవృక్షులు) నీ సామ్రాజ్యమును సత్కీర్తితో నింపుచుండిరి.

హరిణి

12. భృశ మభిజనైస్సౌకం యస్తే కృపాప్రతిపాలితో

బహుసుఖధనం లభ్యాత్వాం సోఽర్చతి ప్రియపుత్రవత్.
ఇహ సవయసౌ ధన్యావాం త్వదజ్ఞౌత సమ్ముఖం
ద్రుత ముపగతా విత్తం "స్వామి ప్రమాణ మితః పరమ్".

వ్యా:- భృశమితి:- తే కృపాప్రతిపాలితః భవద్దయాభిరక్షితః, యః, అస్సౌకం లభిజనః జేతః, "కులేఽవ్యభిజనో జన్మ భూమావపీ" త్యమరః, సః తద్దేతః, భృశం అత్యస్తం, బహుసుఖధనం లభికసుఖ సమృద్ధం, లభ్యాప్రాప్త్య, త్వాం భవస్తం, ప్రియపుత్రవత్ ప్రియ కుమార మివ, అర్చతి పూజయతి. ఇహ అత్ర. సవయసౌ వయస్యా, "స్నిగ్ధో వయస్య స్సవయాః" ఇత్యమరః. అవాం ధన్యా కృతార్థా. ఇత్థం. ఏవం, త్వదజ్ఞౌతసమ్ముఖం పూజ్యభవత్సమీపం, ఉపగతౌ ప్రాప్తా స్వః, ఇతః పరం ఇత ఉత్తర్యం, స్వామీ భవానేవ ప్రమాణమ్.

హే స్వామిన్! అస్మజ్జన్మభూమి భవత్కృపయా సుఖం పరి పాలితా సతీ సుఖసమృద్ధ మభిశ్చ మనుభవతి, సైషేదానీం త్వాం ప్రియపుత్ర మివ పూజయతి. ఇహగతా వావాం భవదాదరేణ కృతార్థాస్వః, అస్మదాగమన కారణం భవానేవ జానాతి. శ్రుత్వా జేతః ప్రమాణ మితి తాపూచతుః.

—హరిణీ వృత్తలక్షణమ్.—

"రస యుగ హతైః స్సౌ మ్రోక్షా గోయదా హరిణీ"

న-స-మ-ర-స-ల-గాః గణాః, మట్టు చతుర్థ సప్తమ చ యతిః.

తా! ఓ రాజా! నీవు దయతో మా దేశమును బాలించుదుండుటం శేసి, మా దేశము మిక్కిలి సుఖసంపదలతో నిండియున్నది. మిమ్ము మిక్కిలి యభిమానముతో, బియ్యపుత్త్రునివలె గౌరవించుచున్నది. ఇచ్చట మీరు మమ్మాదరించుటచే మేము ధన్యులమైతిమి. తమకు మా చరిత్ర మనవిచేసితిమి. తరువాత తమదయ.

— మ న్ద్రా న్త —

13. శ్రుత్వా వాచో వృషతి రముయోర్భావగూఢా మనోజ్ఞా
యూనోర్బుద్ధిం భువనవిదితాం విస్మితస్స స్ఫరీక్ష్య.
దేవత్రామూ ఇతి సగణయన్సైన్యవత్కం పృథాతుం
మేనే-మూఢ్యామనమ చరితా మానసియా భవన్తి.

వ్యా:- శ్రుత్యేతి :- స వృషతి: స సార్వభౌమ: అముయో: ఏతయో: కుమారయో: భావగూఢా: అభిప్రాయ గర్భితా: మనోజ్ఞా: మనోహరా: వాచ: వచనాని, శ్రుత్వా ఆకర్ష్య, విస్మితస్సన్ ఆశ్చర్య పరవశస్సన్, భువనవిదితాం లోక ప్రసిద్ధాం, యూనోస్తరుణయో: తయో: కుమారయో: బుద్ధిం మతిం, పరీక్ష్య పరీక్షిల్క. అమూ ఏతే కుమారా, దేవత్రా దేవపుత్రౌ, ఇతి గణయన్ భావయన్, అమూ భ్యాం తాభ్యాం, సైన్యవత్కం సేనాధిపతిత్వం, పృథాతుం, మేనే అమన్యత, అనఘ చరితా: నిర్మలచరిత్రా: మానసియా: మానార్హాభవన్తి అర్థాంతరన్యాసః.

స సార్వభౌమ: తయో: కుమారయో: సాభిప్రాయాని మనోహరాని వచనాన్యాకర్ష్య, విస్మయ మవాప్య, లోకవిఖ్యాతం లెన్మోహితేషం పరీక్షిల్క, ఏతే దేవతాకుమారావితి నిశ్చిత్త్య, తయో సేనానాయ

సజ్జన స్వ సార్వభౌమః, మహాకావేలో సర్వశ్రేష్ఠావతి మన్య
మానః, తయోః కాశ్వతసుఖం చిహ్నుః, సఖాయాం తావద్దిశ్యేవ
మనోచత్.

— తిపస్థితా పృథ్విక్షణమ్ —

“క్షౌణ్డో గురునాయ ముపస్థితా.”

త-జ-జ-గాః గణాః. పాదాస్తే యతిః.

అత్ర గురురధికో దృశ్యతే.

తా! సజ్జనుడు తుగ్ధాయుడునగు నా సార్వభౌమఁడు అయిదు
పురను సర్వోత్తమములుగా భావించి, వారికి కాశ్వతోపకార మాచ
రింపఁ దలంచి, సఖిలో వారినుద్దేశించి యిట్లు నను.

— గీ తి : —

15 మలభౌ దేవా విపమే సంప్రాప్తా సత్వతేన మయిసాదా.

మహతాః విదేశగమనం తపతి వితాన్తం పరోపకారయ.

వ్యా :- మలభౌమితి :- యుతాం శవస్తా, ఇహ అత్ర. సర్వభౌ
సర్వవృత్తారైః, మయి మద్విషయే, సాఖామోగ్యా, మే మయి, దేవా
విప మరావిప, మలభౌ మఖుభౌ, సంప్రాప్తా లభ్యా. మహతాం మహర్షి
నాం, విదేశగమనం పర దేశ పర్యాటం, వితాన్తం అత్యంతం, పరోప
కారయ పరోపా ముపకారకరితామైవ భవతి.

యథా దేవమహారా తథాయువాం మమ మఖులభౌ వాస్తామ్.
సర్వాత్మనా యువయో రాదరః మయ్యథాత్. తద్యుక్తమేవ. మహ
ర్షాః పర దేశాన్లక్ష్వా త్కథావి ఇతరేషా ముపకుర్వన్త్యేవ. అథానర
న్యాను.

— గీతి లక్షణమ్ —

“అర్చార్థ సమా గీతిః.” పాదే యతిః.

తా! నాయందన్ని విధముల యాదరాభిమానములుగల మీరు దేవతా కుమారులవలె నాకు సులభముగ లభించిరి. మహాత్ముల విదేశ గమన మేనాడును వ్యర్థముకాదు. దానివలనఁ బరులకుపకారమే కలుగును.

మ త్రా

16. సజ్జాతా మే మహతి భవాద్యగ్నిరా ధీరా వఖిలగుణాఢ్యైః
మచ్చిత్రం గర్వతి మమసేవ్యో ప్రాప్తవాప్తాః కిథిథ్యో జనః న్యైః.

వ్యా :- సజ్జాతా వితి :- మే మమ, మహతి రాజ్యే. "మహా ద్రాజ్యంచ" త్యుతరః ధీరా వజ్జితౌ. అథవా, దైర్యవన్తః, అఖిలగుణాఢ్యైః సకలగుణ పరిపూర్ణా, భవాద్యగ్నిరా త్యాదృశవీరకుమారా, సజ్జాతౌ, ఉత్పన్నౌ, జననన్యై లోకపూజ్యౌ, యువాం. మేమమ, సేవ్యో సేవాత్మాః, ఆప్తా వయస్యాః. ప్రాప్తా లభ్యా, ఇతి, మచ్చిత్రం మమ మనః, గర్వతి గర్వయుక్తం భవతి. ఆనందతీతి భావః. అహమేవోత్కృష్ట ఇతి బుద్ధిః జనయతీతి యావత్.

భవాద్యగ్నౌ వీరవరా సుధియా సకలగుణ సమ్పూర్ణా మద్రాజ్యే జాతాః, భవన్తే మత్సకా శమాగత్య, మామాదృత్య, మత్సభౌ జాతా వితిచ మే మనః పరమానంద మనుభవతి.

— మత్రా వృత్తలక్షణమ్ —

“మత్రా శ్లేయా మథసగ యుక్తా”

మ-భ-స-గాః గణాః, చతుర్భిష్షడ్భిక్చ యతిః.

తా! సజ్జనులు వండితులు లోకైకవీరులునగు మీజోంట్లు మా రాజ్యమున జన్మించిరినియు, మా దేశమునకు వచ్చి మాయందాదరముతో మాకు మిత్రులయిరనియును మా మనస్సు మిక్కిలి గర్వించుచున్నది. మేమెంతయో యానందించుచుంటిమి.

భుజి ప్రయాతమ్

17. ముదాఽద్య ప్రభృత్యన్యహం యుష్మదీయో
యువా మర్త్య భక్తవర్తిత్య మాప్తమ్.
భవంతే మమాఽతీవ మిత్రే భవతా
మతార్హ్ను దమూ జిత్యసా సార్వభౌమః.

వ్యా:- ముదేతి:- అద్యప్రభృతి ఇత ఆరభ్య, అహం, ముదా
ప్రీత్యా, యుష్మదీయః భవదీయః ఆస్మిభవామి. యువాం భవంతే, చక్ర
వర్తిత్వం సార్వభౌమత్వం, ఆప్తం జ్ఞానం, అర్హః యోగ్యాః, భవంతే
యువాం మమ, అతీవ ఆత్మీయం, మిత్రే వయస్సా, భవేతాం
స్యాత్వామ్, ఇతి ఏవముక్త్యా, అసా సార్వభౌమః. స చక్రవర్తి, అమూ
జ్విజరాజకుమారా, అతార్హ్ను తర్పయామాన.

అద్య ప్రభృత్యహం భవదీయోఽభూఃమ్. యువాం చక్రవర్తి
పదమపి లబ్ధమర్హా వితి మే మనీషా, ఇతః పృథ్వితి గువాం మత్సభా
వభూతా మిత్యుక్త్యా స సార్వభౌమః తే ద్విజరా జకుమారా స మమా
వతార్హ్ను.

— భుజి ప్రయాత వృత్తలక్షణ స్తోత్రమేవ —

తా! “నేటినుండి నేను మీ వాడను. మీరు చక్రవర్తులుగా
సర్వమహిమండలమును బాలింప సర్వులు. నేటినుండి మీరు నా
మిత్రులు” అని పలికి యా సార్వభౌముడు వారి నానందపరచెను.

— స్రగ్ధరా —

18. కాళ్యాం కారిష్యమాణం స్వవిషయ సుభగ
హృషకం కర్మ నభ్య
స్తామోఽగచ్ఛద్ధిదృఢ ర్విజనదన మితా
పాలకస్యైవవాదత్.

ప్రాసాదం తా వయస్యా వృథుమభివవతః

స్మార్పితా జాగరూకా

స్వాధీనం స్యాత్ప్రరాజా మభిలమపి

జగ ద్భాగ్యవంయోజితానామ్

వ్యా:- తాభ్యామితి:- తాభ్యాం ద్విజన్మవ పుత్రాభ్యాం
కారిష్యమాణం అచరిష్యమాణం, స్వవిషయస్య స్వదేశస్య సుభగమ్భా
పుకం భాగ్యవృద్ధాయకం భక్త్యం కర్మ కృతిం “విషయస్సాద్విప్రీత్యాశ్చ
దేశేజన పదేపిత” ఇతి విశ్వవృత్తాశః. భావుకం భవుకం భవ్య మిత్య
మరిః. దిద్మత్తుః ద్యృష్ట మిన్ద్రుస్సన్. సభ్య స్తామః సామాజిక సమూ
హః, ఇలాపాకస్య సార్వభౌమస్య అవవాదాల్ అజ్ఞాయాః, “అష
వాదస్తు నిద్రేశో నిదేశ త్వార చ నః శిష్టిశ్చాజ్ఞాచ” ఇత్యమరిః.
నిజసదనం స్వభవం, అగచ్ఛత్ జగము, తే వయస్యా, సఖాయా
ద్విజనరవరమతే. అర్పితే వ్రాజతే. జాగరూకా అప్రమత్తే నన్తే. పృథుం
వికాలం, ప్రాసాదం సాధం. అభివసతస్మ అభ్యతి వ్రతామ్, భాగ్యం
యోజితానాం భాగ్యవతాం సరాణాం మానవానాం, అభిలమపి జగల్
సగోఽపి లోకః, స్వాధీనం స్యాత్ వశ్యం భవేత్.

— అర్థాంతరన్యాసాజ్ఞా రిః పుత్రలక్షణ మూక్తమేవ —

తా। ఆ సభ్యుండున్న సామాజకులందఱును, ఈ వీరవరు
లిరువురు కూడి, తమ దేశమున కెట్టి మేలుఁ జేయఁగలరో చూచెద
మను కోరికతో, రాజాజ్ఞను బడసి తమతమ నివాసమందిరములకేగిరి.
ఆ తారకరాజు పుత్రులిరువురును, సార్వభౌమునిచే గౌరవింపఁబడి,
యప్రమత్తులై, వికాలమైన రాజభవనమున నివసించిరి. భాగ్యవంతు
లైన వారెచ్చటికి వెళ్ళినను, ఆ యాచోటనున్న వారందఱును ఆ
భాగ్యవంతుల కనుకూలముగనే ప్రవర్తించుదురగదా! “కృభోగ
మాప్నోతి స భోగ భాగ్యః” అని శ్రీహర్షుని నూత్తి.

వ శ్చ చా మ ర మ్

19. కుమారికాః ప్రియా కులాబ్జా సృహివరో మహృ
 ద్వరో యువాన ఇత్యధివ పుత్రకౌ జరజ్జనాః.
 తదాహ్వయస్త తా పురా వశేష లోక సమ్మతౌ
 ద్విషన్తి కేమహితలే సితాస్త కద్దువానితాన్.

వ్యా :- కుమారికా ఇతి :- అశేషలోకస్య కర్వజ-స్య, సమ్మతౌ
 ప్రియా, తాపుభౌ తౌ కుమారా, కుమారికాః బాలికాః ప్రియా.
 ఇతి సఖాయావితి, కులాబ్జనాః కులకానాః, సహోదరౌ ఇతి సోదరావితి,
 యువానః తరుణజనాః సుహృదావితి మిత్రశ్రేష్ఠాపితి. జరజ్జనాః వృద్ధాః,
 పుత్రకౌ కుమారా వితిచ, అతీవ సత్త్వంతం, తదా, అహ్వయస్త
 అహ్వనం చక్రః. నితాస్తం అత్యస్తం, సద్గుణస్వితాన్ ఉత్తమగుణో
 పేతాజ్జనాన్, కే ద్విషన్తి ద్వేషబుద్ధ్యా కే పశ్యన్తి న లోపీత్యర్థః.
 అలక్ష్మీర అర్థాంతర న్యాసః ఉల్లేఖాలక్ష్మీరశ్చ 'తయోస్సంకరః'

తత్యసగరే తౌ విప్రరాజదారకౌ దృష్ట్వా మిత్రబుద్ధ్యా బాలి
 కాః సఖాయా విత్కాహ్వయన్తి కులకాంతాః సోదరబుద్ధ్యా భ్రాతరా
 విత్కాహ్వయన్తి. యువజనాః సుహృదా విత్కాహ్వయన్తి. వృద్ధ
 జనాస్తు కుమార బుద్ధ్యా పుత్రావిత్కాహ్వయన్తి. తద్వ్యక్త
 మేవ. ఉత్తమగుణోపేతా మానవాః సర్వత్రాపి స్మర్యేరపి సమ్యా
 వ్యస్తే. నలోపితా నవ్యబుద్ధ్యా పశ్యతి

“గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు : చ లిప్తం న చవయః”

ఇతి భవభూతి వచన మిత్ర స్మర్తవ్యమ్.

—వశ్చచామర వృత్తాంతము—

జరా జరా జగౌ వశ్చచామరమ్.

జ-ర-జ-ర-జ-గాః గణాః. చతుర్షు చతుర్షు యతిః.

తా! అకుమారద్వయమును గాంచి, పశ్యకణ మిత్రులారా యనియు కుల
 కాస్తలా సోదరులారా యనియు, యువకులు సుహృదులారా యనియు

వృద్ధులు కుమారులారా యనియుఁ బిలుచుచుండిరి. సమస్తోపేతుల నందఱును బ్రేమింతురు. గౌరవింతురు. వారిని ద్వేషించువా గెవ్వరు నుండరు.

— చ స్త్ర లే ఖా —

20. మాసోఽయాసీత్తయో రత్యవక్షణో రాజకీయో

ద్యౌగై స్సర్వప్రజానాం వశ్యక్రియా కల్పనాథిః.

శ్రుత్వా రాజానుజ్ఞో దుష్టుద్భిర్విబధ్ధో హతాత్మా

విత్కాపద్బాన్ధవా ఏదృశ్సార్వభౌమం స్మవత్తః

వ్యా :- మాన ఇతి :- అత్ర అస్మిన్నగరే, రాజకీయాః రాజ సమృద్ధిః యే ఉద్యోగాః ప్రియత్న విశేషాః తైః, సర్వప్రజానాం తత్రాత్మానాం సర్వేషాం జ్ఞానాం, వశ్యక్రియా కల్పనాథిః వశీకరణ తస్యారచనాథిః, తయోః ఏకయోః మానః కాలః ఏకోమానః, క్షణ ఇవ క్షణకాల ఇవ, అయాసీత్ అగాత్. రాజానుజ్ఞ సార్వభౌమ సోదరః హతాత్ ప్రసభం, దుష్టుద్భి శత్రుత్వం, నిబధ్ధః ఆత్మాస్త్రః, ఇతి ఇత్థం వార్తాం, శ్రుత్వా ఆకర్ష్య, అపద్బాన్ధవో అపది సహాయకౌ తౌ ఏక వరా, సార్వభౌమం చక్రవర్తినం ఈదృక్ ఈదృశం, వత్తస్మై అవ దతామ్.

రాజకార్య నిర్వహణేన, జపవశీకరణ కార్యకల్పనయా చ తయో ర్ద్విజరాజకుమారయోః తస్మిన్నగరే మాన ఏకః ఏకక్షణ ఇవాగాత్, అత్యాస్తరే, సార్వభౌమ భ్రాతా శత్రునివహేన నిర్బంధితః ఇతి వార్తా ప్రచలితాఽసీత్, తాం శ్రుత్వా అపద్బాన్ధవా వేతౌ కుమారౌ రాజాన ముపసృత్య, ఏవ మివోచతామ్.

— చ స్త్ర లే ఖా వృత్తలక్షణమ్ —

“మామ్యా యానై భవేతాం సప్తాష్టభి శ్చస్త్రలేఖా”

మ-ర-మ-య-యాః గణాః, సప్తభిరష్ట భిశ్చ యతిః.

రాజకీయ వ్యయములతోడను, జనవశీకరణ తంత్రముల తోడను, పారిశుధ్యము నా నగరమున నొక మాన మొక క్షణమువలె చాటిపోయెను. అంతలోఁ జక్కవ రీతి సాధనము శత్రుగృహీతుఁడయ్యె నను వార్త హఠాత్తుగ వ్యాపించెను. దానిని విని యావద్భాంధవులైన యా కుమారవరు లిరువురును సార్వభౌముని సమక్షమున కేగి, యీ తీరునఁ బలికిరి.

హ రి గ ణ్ధ ర మ్

21. అశ్చర్యం జగతిపతే తవ దుర్బుధాం కిముపేషణం
త్వత్కేత్రప్రియయుగ్మ ఉద్యుగరిష్టమే సతి జీవతి,
మాశోచి రచిరేణ తేజ్జ్వలిసాదరం జితశాత్రవం
ద్రష్టాని ప్రమదేన నౌ రిపుమర్దనేఽద్య నియోజయ.

వ్యా:- అశ్చర్యమితి :- జగతిపతే హే సార్వభౌమ! అత్య యుష్మన్నగరే, ఉ ద్యుగరిష్టమే ఉ ద్యుశః యే శత్రువః తత్సంహారణ దక్షే, త్వత్కేత్రప్రియే, ప్రియయుగ్మ మిగ్నిద్యయే, జీవతి సతి ఉచ్చ్వ సతి తవ భవతః, దుర్బుధాం శత్రుగాం, పేషణం మర్దనం, కిము అశ్చర్యం భవతికిమ్, సభవత్యేవ, మా శోచీః వివాదం మాకురు. అచిరేణ శీఘ్రమేవ, జితశాత్రవం నిర్జిత శత్రుం, తే భవతి, అశ్చుతసాద రం పూజ్యశాత్రవం, ప్రమదేన అనన్దేన దృష్టాసి దృశ్యసి అద్భుతాదా సిం, రిపుమర్దనే శత్రుసంహరణ శాస్త్రే, నౌ అవాం, నియోజయ నియుజ్ఞ్వ, అజ్ఞా వయేత్సర్వః.

హే సార్వభౌమ! కిమర్థం చింతయసి, మా శోచీః, శత్రుసంహ రణదక్షా వావాం భవతః సఖాయా స్వః, అవయో ర్జీవతో స్పృతోః భవచ్చత్రు సహరణ మాశ్చర్యం కిము! యుద్ధం శత్రుమావయో రనుజ్ఞాం దేహి. ఇదాసి మేవ త్వద్భాగరం శత్రునిగ్నాత్రం దృశ్యసి. ఇతి తా వవోచ తామ్.

తా! ఓరాజా! శత్రుసంహారణ దక్షులమైన మేము నీమిత్రులమై బ్రతికియుండగా నీ కీ విచారమే! దుఃఖంపడుము. శత్రువుల నంత మొందించుట యెంతవని! మర్రిగువురను యుద్ధమునకై నియమింపుము. శత్రువు నంత మొందించి నీ సోదరుని నీకుఁ జూపెదము. అని వారిరువురును బలికిరి.

— చ ప్ర రే ఖా —

22 శిష్టిం భూవస్యః భ్యా భూదేవతాశ్చత్రవీరా
వాచార్యాణాం స్మరంతే వజ్రాక్షయైవ్యం పృథస్తమ్,
పారాపారం తరంతే ద్రాగ్ధూమనాకాధివాసా
త్తవారా చ్చుత్రుదుర్గా ద్యాత స్మ ధీరౌ నిశీధే.

వ్యా:- శిష్టిమితి - తౌ భూదేవతాశ్చత్రవీరా ఏతౌ వీరవరా భూసుక శ్చత్రీయకుమారా. భూవస్య రాజ్యః, శిష్టిం శాసనం. “శిష్టి శ్చక్షా” చేత్యుచారః. ఆచార్యాణాం స్మరంతే గురుస్మరంతే, “వస్తీ శీషే” ఇతి నూత్యేణ వస్తీ పృథస్తం శీష్యం, సైవ్యం సేవాం, నభ్యుత్య సమావేశ్య. ధూమనాకాధివాసాత్ ధూమనాకాశ్చయస్థానాత్, పారాపారం సముద్యం, తరంతే, “పారం అపారం అస్య పాకాపారః, ఇతివ్యుత్పత్తిః “సతమా స్సతమా లతయా పాకాపారాయ యస్య దావో దావ” ఇతిహరిషబోధే యనకస్థలే పృయోగః, నిశీధే అర్థ గాత్యే, ధీరా ధైర్యవంతే సంతే, శత్రుదుర్గాత్ ఆరాత్ శత్రుదుర్గ సమీపం, “ఆరాద్ధూర సమీపయో” చిత్తమరః. “అన్యారా”దిత్యా దిః సజ్జమీ. యాతఃస్మ అగచ్ఛతామ్.

సార్వభౌమాజ్ఞాం సమ్పాద్య, స్వగురున్ సంస్మృత్య, సర్వసమర్థం సైవ్యం సమానీయ, శీఘ్రమేవ ధూమనాకాశ్చయస్థానాత్ సముద్యం నిస్తీర్య, నిశీధసమయే, ధీరా తౌ తారకరాజకుమారా శత్రుదుర్గ సమీప మగచ్ఛతామ్.

— చంద్రలేఖ వృత్తలక్షణస్తోత్రమేవ —

తా! ఆ వీరాగ్రేసరు లిద్దఱును, సార్వభౌముని శాసనమును
గైకొని, తమగురువులను స్మరించుకొని, తగిన సైన్యమును సమ
కూర్చుకొని, త్వరగా నాశాశ్శయమునుండి సముద్రమునుదాటి. మంచి
యర్థరాత్రు నవయమున శత్రుదుర్గ సమీపమును జేరుకొనిరి.

— శి ఖ రి ణీ —

23. పురః పశ్చాచ్చతుర్పువతి ముదధిష్ఠ సరితి
స్యరౌ త్పి త్రం పార్శ్వే సమచర దుదాసీనజనతా.
ప్రతిచ్ఛాం ప్రాచ్ఛాం ద్విట్రుటం మథనం కర్త్రమస సా
ద్విధా కృత్వా సైన్యం త్వరిత మయతేతాం ద్విజవరౌ.

వ్యా:- పురః :- శత్రుః రిపుః, సమచరి సార్వభౌమ సేవకం,
ఉదధినా సముద్రేణ శిష్టా సజ్జతా యా సరిత్ సదీ తస్యాం, పురః ఆగ్రే
భాగే, పశ్చాత్ పృష్ఠభాగే చ, స్యరాత్రిల్ నిర్బలస్థ. తం రాజాద
రం, పార్శ్వే, ఉదాసీనా తటస్థభావోపేతా యా జనతా జనసమూ
హః, జనానాం సమూహః జనతా, “గ్రామతా జనతా ధూమ్యా
పాశ్వాగల్యా పృథక్పృథక్” ఇత్యక్షరః, సమచరల్ సచ్చచార, ద్విజ
వరౌ తౌ ద్విజతాజనమౌతౌ, ద్విపాం రిపుణాం పటలా సమూహః
తస్య మథనం నాశం, కర్త్రమసా చికిత్సా, ప్రతిచ్ఛాం పశ్చిచ్ఛాంశి;
ప్రాచ్ఛాం పార్శ్వీశి, సైన్యం సేనాం, ద్విధాకృత్వాద్విధా విధిజ్ఞ,
త్వరితం కీఘ్రిం అయతేతాం యుద్ధయత్న ముపయతామ్.

సార్వభౌమానుజః సముద్రసన్నిహిత సదీమధ్యే, శత్రుగ్రా
నిర్బంధితోఽభూత్, తస్య నికటే తటస్థః జనసమూహ ఆతివల్. ఇతి
జ్ఞాత్వా తౌ మూతా ప్రాకృతీచిదిశయోః స్వసైన్యం ద్విధాకృత్వా
నియుజ్య శత్రుసైన్యం నాశయతు మారభేతామ్.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణమ్ —

“రసై రుద్రైశ్చిన్నాయ మనసభలా గః శిఖరిణీ”

య-య-న-న-భ-ల-గః గణాః, వట్టు ఏకాదశనుచ యతిః,

తా! “సముద్రముతో కలియు నదియందు, శత్రువు రాజసాద
రుని నిర్బంధించెను. వానికడనున్న వారందఱును తటస్థులే” యని
గ్రహించి, యీ తారక రాజ కుమారులు తమ సైన్యమును రెండుభాగ
ములు గావించి, తూర్పువడమరలందు నిలిపి, శత్రుసైన్యమును
నాశనముగావించ యత్నించిరి.

— శ్లే ని కా —

21. అగ్రతో రిపూ స్వ మిత్రసైనికా

మర్దయన్త ఇత్య ధీశ సోదరః,

ద్వీప మధ్య దుర్గరక్షిత విద

స్తన్వగా జ్ఞహన శత్రుమండలమ్.

వ్యా:- అగ్రత ఇతి :- స్వమిత్ర సైనికాః ఆత్మీయమిత్ర
యోధాః, అగ్రతః పురోభాగే, రిపూన్ శత్రూన్, మర్దయన్తే సంహ
రన్తి, ఇతి ఇత్య, ద్వీపమధ్యేయత్ దుర్గం తత్రరక్షితః, అధీశసోదరః
సార్వభౌమ భాగతా, విదన్ జానన్, అన్యగాత్ అనుససార, శత్రు
మాడలం శాత్రవసంఘం. జ్ఞహన అహనత్.

ద్వీపమధ్య దుర్గస్థలే రక్షితః సార్వభౌమ సోదరః స్వమిత్ర
యోధా స్వత్రాన్నాశయన్తి వార్తాం శ్రుత్వా, స్వయమపి తానను
సార. స్వయం శత్రునహనత్.

— శ్లేనికా వృత్తలక్షణమ్ —

“శ్లేనికారజౌ రతౌ గురుకదా”

ర-జ-మ-ల-గా: గగా:, పాదే యతి:.

తా: ద్వీపమధ్య దుర్గములో రక్షింపబడుచున్న యా రాజ సోదరుడు, తన మిత్రులైన నిజులు శత్రువుల నెదుర్కొనిరని విని, తాను గూడ వారి వనునరించి శత్రుసంహారము గావించెను.

— సు భ ద్ర క మ్ —

25. చోరభవ స్లవోమ్ము విహత స్తరీ

రకృత భవృసాద్భుత గతి:

నీనకగోల ఇన్దునదృశ: స్ఫుటన్

జనశతాన్యనీవశ దురు:

అయవదూమనో నముదయ కృతమ్ముపగమై

ర్పభూవ దలిత:

కృత్రిమవిద్యు దద్యుశకగ గ్నివాదహ

దమోఘ యోధనివహమ్.

వ్యా:- చోర ఇతి. అర్జువిహిత: జలాన్తర్గిత: స్లవ: కోల: ద్రుతగతి: త్వరితగమ: స్పన్, చోర ఇవస్తేన ఇవ, తరీ: తరణీ: భగ్న సాత్ అకృత భస్మీ భూతా: అకాన్తీ. ఇన్దు నదృశ: చన్ద్రాక్షాశ: ఉన్ముహూన్, నీనగోలక: నీనకేన నిన్మిత: గోలాకార: అయుధవిశేష: స్ఫుటన్ భిన్నస్పన్, జనశతాన్బహూన్ జనాన్, శతశబ్దాత్రానేక వాచక: అనీవశత్ నాశయామాన, శతాని ఘ్నస్తీతి శతఘ్న్య: తానాం యస్త్రవిశేషాణాం, ఉవగ హి: సుభార్పరై: అయన: లోహనిర్మిత: భూమ నాకానాం నముదయ: సమూహ: దలిత: దీర్ఘ, అభూత్ అసీత్. కృత్రిమాశత్పితా, యా విద్యుత్ విద్యుచ్ఛక్తి: అద్యుతశరేణ అశ్చ ర్యావహేన అగ్నివా: హిన్వా, అమోఘ: దృఢా: యో యోధా: యుద్ధవీరా: తేషాం నివహం సమూహం, అదహత్ దదాహ.

జలమధ్యేఽదృశ్యతయా స్థితః కశ్చన జలాన్తర్గామిప్లవః చోర
 ఇత త్వరితగవన స్సన్ నర్వాన్తరిణీ ర్భస్మసా చ్చకార, వలయాకారః
 ధవళః సీమన్త్రితః గోలః భిన్నస్సన్ అనేకాన్తైస్సనికా నదహత్, కర
 ఘ్నః తీరస్థిత ధూమనౌకాసమ దయం ఆదారయన్, కృత్రిమ విద్యు
 చ్చక్తిః స్వోద్భూతాగ్నిజ్వాలాభిః యోధనివహః నదహత్.

— సుఖద్రోక వృత్త లక్షణమ్ —

“ధరౌ నరౌ నరౌ నరౌ సుఖద్రోకమ్”

తా॥ జలాంతర్గామి యగు వడవ నీటిలోఁ గనఁబడక యుండి
 దొంగవలెఁ దొందరగా వచ్చిపడి, కత్తునావలను బూడిదగావించెను.
 చంద్రబింబము వలెఁ దెల్లగ గుండ్రముగనున్న సీరపుగుండు (బాంబు)
 బద్దలై వందలకొలది జనులను జంపెను. కలఘ్నులు (ఫిరంగులు) ప్రేలి
 విప్రంభించి నముద్రాతీరముదలి ధూమ నౌకలను బగ్దలు గావించెను.
 కృత్రిమనిర్మిత విద్యుచ్ఛక్తి తః వేడిమిచే యుద్ధభటులను గాల్చెను.

— గ్రన్థిణీ —

26. మజ్జనోన్మజ్జనై ర్లోహనౌకా పయో

వాయసివాఽచలద్వారి మాయావిసి,

దహ్యమానోఽపాగ్ని చ్చటాలీలయా

సా తమిస్రా విభాతిన్మ మధ్యాహ్నాభా.

వ్యాః :- మజ్జనేతి :- లో హేన అయసా విర్మితా నౌకా, ప్లవః
 మజ్జనైః జలాన్తర్గమ్యైః, ఉన్మజ్జనైః బహిః నిష్క్రమ్యతైః, మాయా
 విసీ మాయావతీ, పయోవాయసీ ఇవ జలకాకాశ్లనేవ. వారి జలే, అచ
 లత్ సచ్చచాల. దహ్యమానానాం అగ్నిపరీతానాం, ఉడుపానాం
 ప్లవానాం యా అగ్నిచ్ఛటాః పహ్నికీలాః, తాసాం లీలయా కాన్త్యా
 సా తమిస్రా తామసీ రాశ్రిః, అహ్నః మధ్యః మధ్యాహ్నః తస్య తా

ఇవ కాన్తి రివ కాన్తిః యస్మాస్మా, మధ్యస్థిన కాన్తిసమానా విభా
తిస్య బభౌ.

తజ్జలే ముహుర్నిమగ్నా ముహురున్యగ్నా లోహనో కామాయా
వినీ వయోవాయసీ వ రరాజ. దహ్యమాన వ్లవ సజ్జోవిహ్నివ్యాలా
కాన్త్యా తమో భూయిష్ఠా రాత్రిరిపి తేజసా మధ్యాహ్నా ఇవ రరాజ.
ఉపమాలక్ష్కరః.

— సగ్నిణీ వృత్తలక్షణమ్ —

“రై శ్చతుర్భి ర్మతా సగ్నిణీ సన్యతా”

ర - ర - ర - రాః గణాః, పాదే యతిః.

కా. సముద్రమందలి లోహనాక నీటిలో మూటి మాటికి మును
గుము, దోచుచు, మాయించుచేము నీటి కావలె గదిలుచుండెను. గట్టు
మీదఁ గాలుచున్న పడవల మంటలు తిగి చీకటిని గుఱుమాపుటచే
నారాత్రి పట్టవగలువలె వెలుగు చుండెను.

— ఆ ర్థా గీ తిః —

27. అనన్త వింశ యోజన

ఎస్తీర్ణ నదీస్థ శత్రునౌ ద్విసహస్రమ్,

నదీర్థన నర్యవ్యం తా

రత ఏరకుమార ప్రతాప విధ్వస్తమ్.

వ్యాః:- ఆనన్నేతి:- వింశతే రాతర్వాని ఆనన్నవింశాని, “సం
ఖ్యయాఽవ్యయానన్న దూరాధిః సంఖ్యాః సంఖ్యేయే” ఇతి బహు.
వ్రీహిః, “బహువ్రీహా సంఖ్యేయే నైజవికలుగణాత్” : తి డచ్ సమా
సాస్తవః. “తి వింశతే” రితి తిశబ్దః. వాచః. తతో యోజనశబ్దేన విశే
షణ సమాసః. ఏకోనవింశతి యోజనాని, ఏకాధిశ వింశతి యోజనాని

వేత్సర్థః. తైః, విస్తీర్ణా విస్తృతా, యా, నదీ సహిత. తస్యాం స్థితాః శత్రుణాం నావః నౌకాః, తాసాం ద్విసహస్రం సహస్రద్వయం, ద్విజ్జనాః శత్రవః, తేషాం సర్వస్వం సర్వసమృత్, తేష సహ, సద్విజ్జన సర్వస్వం, శత్రుణాం సర్వస్వ మిత్సర్థః. భారత వీరకుమారయోః తారక రాజకుమారయోః, వృతాపేన పతాకమేణ, విధ్వస్తం సమ్పూర్ణతయా వినష్ట మాసీత్.

అసన్నవింశతియోజన పరిమితప్రదేశే నద్వ్యాం స్థితాః. ద్విసహస్రసంఖ్యాకాః శత్రునౌకాః సర్వపదార్థస్సాకం భారతవీరకుమార ప్రతాపాగ్నినా భస్మపాదభూవన్. శత్రునౌకాబలం సర్వం విధ్వస్తం బభూవ.

— ఆ ర్థ్యా గీ తి ల క్ష ణ మ్ —

ప్రథమపాదే ద్వాదశమాత్రాః, ద్వితీయపాదే వింశతి మాత్రాః ఏవమాగ్నాగీతిర్భవతి, పాదాస్తే యతిః.

తా. పందొమ్మిది లేక యిరువదియొక్క యోజనములలోనున్న నది యందలి రెండు వేల నౌకలు వస్తుసామగ్రితో పాటు తారకరాజకుమారుల వృతాపాగ్నిలో దగ్ధమైనవి.

— అ నుష్టు ప్ —

28. అథ్యమిత్ర్యా సాయుగీనౌ ధీరా భరతవర్షజౌ,

సమూలహతం ప్రత్యర్థి సేనం ద్విపన్థ మాహతామ్.

వ్యాః :- అథ్యమిత్ర్యావీతి :- అథ్యమిత్ర్యై శత్రుణా మభిముఖం గచ్ఛంతే, సాయుగీనౌ యుద్ధవికారదా, ధీరా ధైర్యయుక్తా, భరతవర్షజౌ భారతభూమి సముత్పన్నౌ, తౌ విపరీతావృత్తౌ, ద్విపన్థం ద్విపేదరత్నమానం, ప్రత్యర్థిసేనం శత్రుసైన్యం, విభాషా సేనే త్యాదినా

సేనా వైశ్య నపుంసకత్వమ్. సమూలం హర్త్యా సమూలఘాతం, సాకల్య
మిత్యర్థః. ఆహారాం నాశయా మానయః.

ధీరా యుద్ధవిపుణౌ శత్రూణా మభిముఖం గన్తుం సమర్థౌ తే
ద్విజరాజకుమారౌ, ద్వీపే వర్తమానం సర్వం శత్రుస్సైన్యం నిశ్చేషం
నాశయాం చక్రతుః.

తా! ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును సైర్యముగ శత్రు
వుల నదుర్మోచున శక్తిగలవారు, యుద్ధమందు మంచి స్పృరులు, ధైర్య
వంతులు అట్టి వారిరువురును, ఆ ద్వీపమందున్న శత్రుస్సైన్యము నం
తను నిశ్చేషముగ నిర్మూలము గావించిరి.

— శార్దూల విక్రీడితమ్ —

29. ఉల్కావ దృశుతప్త పీఠగుళికాశ్శేణీ

ముహుః పాతితా

దోషాభూత మహా కృతఘ్నృత సర

ధూమాన్త కారాన్వితమ్.

తేరీ భాబ్జుత తర్జనైః పృతిభిః

ప్రాణార్థ మూర్తవ్యలః

కాలోఽ మాచుర దారురావ రుధిరం

పితౄ శివాపంపతిః.

వ్యాః- ఉల్కేతి:- బహులిప్తాః అధిః తావయుతాః యాః సీస
గుళికాః, తాసాం శ్రేణీ వక్త్రీః, ఉల్కావత్ సర్గతజ్వాలేవ.
'ఉల్కాస్యాన్నిర్గతజ్వాలా' ఇత్యమగః జ్వాలాపహితా గ్నిరివే త్యర్థః.
ముహుః పునః పునః, పాతితా విస్మయే. అహః దివం, శతఘ్నైభ్యః
అతిసరన్ విస్మయః యః ధూమః, స ఏవ అన్ధకారః నిమః తేన అన్వితం
యుక్తం సత్. శతఘ్నై ధూమాచ్ఛాపితం స విత్కర్థః దోషాభూతం

రాత్రి నివాసీత్. “అవ్యయస్య ద్వావత్వం శతీ వాచ్యమ్,” ఇతి నిశ్చ ణాత్ ఈత్వం న. ఊర్జస్వలః బలవాన్, కాలస్సమయః, భేరిణాం దుద్దు భ్యాది వాద్య విశేషాణాం, భాజ్యుత త త్త్వైః భీషణభాంకారధ్వని భిః, ప్రతిభటానాం శత్రుాణాం ప్రాణార్థం ప్రాణధనం అచూచరత్ అవోరయత్ అవజహరేత్సర్వః, శివానా హతిః శ్రోష్టీసమూహః, రుధి రం శోణితం పీత్యా నిపీయ, ఆరురావ సమస్తా ద్యానిస్త్వ.

తప్తాయః పిణ్డనిభా స్తీసగోళకాః బహవో విస్ఫుల్లాః అగ్నిగోలా భవావతన్. శతిఘ్నీ సజ్జాతేన ధూమాన్తకారేః దిశమపి రాత్రివ అన్త కాంబద్ధర మాసీత్. అతిభీషణై శ్చేరీ దుద్దుభి నినాదై రేవ మహాకాలః శత్రుాణాం ప్రాణధనస్య హహరత్ శివాసమూహః రుధిరం పీత్యా లభికం దీర్ఘారావా సకరోత్.

— శార్దుల విక్రీడితావృత్త లక్షణ ముక్తమ్ —

తా। కాల్పిత యుక్తు గుండలలెనున్న సీగపు గుళికలు నిష్ప వ ములవలె మాటి మాటికి విసరబడెను. బండి ఫిరంగులనుండి వచ్చు పొగ చీకటివలె గవ్వటచే బడలు రాత్రి యయ్యెను. భీషణ భేరి భాం కారధ్వనిచే కాలము శత్రువుల ప్రాణధనము నపహరించెను. (ఆడ) పక్షులు రక్తమును గడుపారద్రావి యరచుచుండెను.

— అనుష్టుప్ —

30. అతులాహంపూర్వకా విభీషణా హమహమికా.

అ హౌపురుషికా సాఽపి ద హౌరాత్రాహ వక్రియా.

వ్యా :- అతులేతి :- సా వసిద్ధా, అహశ్చ రాత్రిశ్చ అహా రాత్రిః, తస్మిన్, ఆహవక్రియా యుద్ధవ్యాపారః, అహంపూర్వ మహంపూర్వ మిత్యాదికా క్రియా యస్యాం సా, “అహం పూర్వ మహం పూర్వమిత్యహం పూర్వకా క్రియా” ఇత్యమరః. విభీ

షణా ఆతిథ్యముగా, అహమహమికా, అహం సమర్థః అహం సమర్థః ఇతి వచనం యస్యాం సా, "అహమహమికాతు సాస్యా త్పరివర్తనం యో ధవత్యహమ్భాః." ఇత్యమరః, ఆహూపురుషికా, ఆహూ! పుకాః-హం ఇతి దర్పయుక్తస్య పురుషస్య కావః యస్యాం సా, చ, "ఆహూపురుషికా దిగా ద్వా స్యాత్సమ్భావనాఽత్మనీ" త్సినాః, ఆసీత్ బభూవ.

తత్ర ఆహూరాశ్యే యుద్ధవిధవత్, తస్మిన్మధ్యే కేచన భటాః, అహం పూర్వం యుద్ధం కరిష్యామి అహమేవ పూర్వం కరిష్యామి ఇతి వదన్. అన్యే కేచన అహం సమర్థో యోద్ధా మహమేవ సమర్థః ఇతి హంకారాదవోచన్, అపరే కేచన ఆహూ! అహమేవ పురుషః నాస్తి ఇతి దర్పా దబ్బువన్. ఏవం విధా అతులా ఆతిథీషణాచ యుద్ధమున్నది రాసీత్.

కా! అచ్చట రేయింబవళ్ళు యుద్ధము జరిగెను. అందు, నేను ముందేగెదను నేను ముందేగెదననువారు కొందఱు, నేనే ముగ్ధుడను నేనే సమర్థుడను అని యహంకారముతోఁ బలుకువారు మఱి కొందఱు, నేనే పురుషుడను నేనే పురుషుడని దర్పముతోఁ బలుకువారు ఇ. కొక కొందఱునై వీరభటులుండిరి. ఆ యుద్ధమతి ధయంకరమై సాటిలేసిగై యుండెను.

— శ మ్భు న ట న మ్ —

31. మహారథుని తుగ్ధిత పాదయుగలై

రులితి బాహుని రపాస్తనయనై

రరద్యరిజనై రసత్పదస్త్ర పతితం

గజపాయం పమతకార్త వినదమ్.

రథాయుధమితి విచితభూషణపటై

రవ్యపజయ త్సమరభూమి రతిలా

పృథ్వీ క్షిపత జ స్తుపటలం పలరతం

బహు భయజ్కర కబన్ధనటనమ్

వ్యా :- మహారణేతి :- మహతీ వికలా, రణభూః యుద్ధ భూమిః, తస్యాం, తృటితం చిన్నం పాదయుగలం పాదద్వయం యేషాం తైః, బలితౌ బలితౌ బాహూభుజౌ యేషాం తైః, అరిజనైః శత్రుభిః, అనకృత్ వారం వారం, ఆగోది ఆక్రందితమ్, ఆస్త్ర పరితం ఆయుధాహతం, గజాశ్చ హయాశ్చ గజహయం, సేనాన్యత్వా దేశపద్యావః, మూలక్లాశ్చ సమూహ ఇత్యర్థః, ఆర్త నివదం, ఆర్తనాదం, అనకృత్ పునః పునః, సమతల నిస్తారయామాన, అఖిలా నర్కా, సమరభూమిః యుద్ధ భూమిః, రథైః, స్యన్దనైః, ఆయుధైః శస్త్రైః, మణీఖచితభూషణైః, రత్న ఖచితా భరణైః పృతశ్చ వస్త్రైశ్చ వ్యవసాయత్ వ్యాప్తా బభూవ, బహుభయ జ్కరం బహుభీతిదం, యత్ కబన్ధనటనం శిరోహీనశరీర స్పృశ్యం, పలరతం మాంసానక్తం, జ స్తుపటలం జమ్బూకాది మృగసమూహం అనీభివత అభీషయత్ .

తస్మిన్ మరాజ్ఞణే యుద్ధభటాః చిన్న పాదాః అవగతనయనాః విచ్ఛన్నభుజా స్పన్దాః గుద నిస్స, ఖడ్గాద్యాయుధైః కృత్రావయవాః గజా హయాశ్చ మహుర్ముహు రార్తనాదా మ్మృచ్చంతః భూమాశేరతేస్య, స్వప్రపి యుద్ధ తలం తత్తితై రాయుధైః, భృష్టైః రత్నాభరణైః, భగైః రథైః, స్యన్దైః వస్త్రైశ్చ, సంవృతా బభూవ, అరీణాం శిరోహీనదేహాః (కబన్ధాః) మాంసశోణిత లోలుపాసి జమ్బూకాది మృగాన్ త్యాగయన్తిస్య.

— శమ్భునటన వృత్తలక్షణమ్ —

“జననభా జజనభా లగౌ శమ్భునటనమ్”

జ-న-న-భ - జ-జ-న - భ-ల-గాః గణాః, మట్టు, అప్టను, మట్టు, మట్టుచి యతిః.

తా! ఆ యుద్ధరంగమునఁ బాదములు లేగి, కన్నులూడి, చేతులు పోయిన వీరభటులు దుఃఖించుచుండిరి. ఆయుధ ఘోరములచే నేలపైఁ గూలిన యేనుఁగులు గుఱ్ఱములను మాటిమాటికి నాత్తనాదములను విడుచుచున్నవి. ఆ రణరంగమంతయును. విరిగిన రథములతో, బడిన యాయుధములతో, జెదరిన రత్నాభరణములతో. జారిప బట్టలతో, గప్పబడి యుండెను. మొండెములు గంతులు వేయుచు, మాంసమును దినుచున్న క్రూరజంతువులను భయపెట్టుచుండెను.

— కా॥ ఇచ్చ వ దా —

32. వ్యాకులయుద్ధే పరస్పర మేవ

భీకర రిపవ ఉషసి మహూ రతు వన్

ద్రాగ్ధతశేషా మహాభయకమృతా

శృరణ మయు రధికరణ జయి నామ్

జాహుగణాపివృణం చరణోత్కరోష

కమతపరికర మనిత శిరో

రుట్పయైవాలి నల్పాయ మద్భుతం

రుధిరజల మభవ దమిత నరః.

వ్యా :- వ్యాకులేతి :- వ్యాకులం విహస్తం చ తత్ యుద్ధం ఆయోధనం తస్మిన్, కిం రత్నకాశూన్యే సమరే ఇత్యర్థః. విహస్త వ్యాకులా సమా విత్యమరః. భీకర రిపవః భయభక్తర శత్రవః, ఉషసి వృణాత సమయే, ముహూః పునః పునః, పరస్పర మేవ అన్యోన్య మేవ, అతుదన్ అపీడయన్. హతశేషాః హతావశిష్టా భటాః, మహతా భయేన అధిక భీత్యా, కమృతాః చలితాః, ద్రాగ్ధ శీఘ్రమేవ, అధికరణ జయినాం రణే అధికం జయ మాప్నువతాం వీరాణాం, శృణం, అయుః పాశ్రుః బాహుగణా భవపక్షియ ఏవ అహివ్రజాః సర్పగణా యస్మిన్ తత్, చరణోత్కరాః పాదసమూహ ఏవ ఉరుకమకాః

బృహత్కచ్ఛపాః తేషాం సరికాః యస్మిన్ తత్, అసితాః నీలాః, శిరో
రుహం కేశపాశానాం. చక్షూః సమూహ ఏవ తైవాల సశ్చయః
జలనీ లీచయాః, యస్మిన్ తత్. గభిరం శోణితమేవ, జలం యస్మిన్
తత్, సత్. అమితరరః అవారితాః, అద్భుతం ఆశ్చర్యకరం యథా
తథా, అధిపత్ సీత, గంధకాలజ్జ్వరః

ప్రభావం యే ఆగతే సతి, తస్మిన్నాయోధనే. అతిభయంకర
రిపవః, ముహూర్తము రన్యోన్యమేవ నిజఘ్నః. హతశేష భటాః
భయకమ్పితాః విజయినాం వీరాణాం శరణ మవాపుః. తస్మిన్రణరంగే,
అమితైర్భూజాభుజ్జన్తుః, అపారైః పాదకచ్ఛపైః, అతినీలైః కేశకైవా
లైః, అతిరిక్తైః శోణితజలైశ్చ పరిపూర్ణ మాశ్చర్యకర మపారం సరో
వర మావిర్భూతం.

— క్రాశ్చ వదావృత్త ల్లింగమ్ —

“క్రాశ్చ వదా భృష్టా నననాన్తా ఇమశరవనుముని విరతి రిహ
భవేత్.

భ-మ-న-మ-న-న-న-న-గాః గణాః. విరతి ర్నదృశ్యతే
వశ్చను పంచను అష్టను సప్తను యతిః.

తా॥ ప్రభాతమగు సరికాయుద్ధమున నేమిచేయుట కుండోచక.
యా శత్రువులు వారిలోవారే యొకరి నొకరు పొడుచుకొనిరి. చావగా
మిగిలినవారు భయకంపితులై జయించినవారి శరణుజొచ్చిరి. ఆయుద్ధ
రంగమంతయు నొక పెద్ద చెరువుగా మారెను. అందు రక్తమే జలము.
తెగిన చేతులే పాములు, తెగిన పాదములే తాచేళ్ళు. నల్లని జుట్ట
నాచుతీగలుగ నుండెను. ఆ సరోవరము చూచుటకు మిక్కిలి యాశ్చర్య
జనకముగ నుండెను.

— తస్మి —

33. కృత్రవదోఽపి శ్రుతిభట మవధి

ద్యోధవరః నవది జహజహితి

కుద్ధ మవంసి ద్విజయన మనుహ్మ

త్కృశ్చ దనూనయంది నమనమే.

శత్రు మహర్షి ద్భృతిగతి చతురః

ప్రాప్తజయో యుజ - హర హరే.

.వృ మనావి ద్విజయగ మతులం

సైనికవక్త్రీ రథ సహ నుహితి.

వ్యా :- కృత్రవద ఇతి :- కశ్చిత్ యోధవరిః యుద్ధభటః, కృత్రవదోఽపి నికృత్ర పాదయుగలోఽపి నవది జహజహి ఇతివదన్, పృతిభటం శత్రుం, అవధీత్ జహాన. "కృత్రవాననుభవహరే ద్వేవాచ్యే" ఇత్యనేన ద్విరుక్తిః కశ్చిత్ అనుహ్మత్ దిప్తిః. అనూన యుధి అధికయుద్ధే, కుద్ధం కుపితం, విజయినం ప్రాప్తవిజయం, నమ నమ ఇతి వదన్, అనంగీత్ ననావ. దురతగతౌ శీఘ్రగమనే, చతురః నిపుణః, ప్రాప్తజయః విజయూ. కశ్చపి, ఘటితి కీఘం, హర హర ఇతి వదన్, శత్రుం ద్వివం, అవధీత్ జహాన. అథ అనివృతం, సైనిక వక్త్రీః సేనానివహః, అతులం అనద్వశం, ద్విజయుగం బ్రహ్మక్రత్రి కుమారద్వయం, నుహి నుహి ఇతి వదన్. క్షిప్రం శీఘ్రం, అనావీత్ ననావ.

నికృత్ర పాదోఽపి కశ్చిద్యోధా శత్రుం జహిజహితివదన్ జహాన. అవరః కశ్చిత్ కుపితం విజయినం పాద్య నమనమేతి వదన్నవాను, అన్యః కశ్చన విజయూ దురతగమ. సైనికత్వా హర హర ఇతివదన్ జహాన. సర్వోఽపి సైనికవర్గః కుమారద్వయ ముపేత్తి నుహి నుహితి వదన్ సుతిమహర్షీత్.

— తస్యీవృత్త లక్షణమ్ —

“భూతము నీనైర్యతి రిహ భతనాః స్థా భనయాశ్చ యది భవతి
తస్యీ”

భ-త-న-న-భ-భ-న యాః గణాః. వచ్చును సప్తమ ద్వాదశ
మచ యతిః.

తా|| యుద్ధవీరుడొకఁడు, తన పాదములు తెగివడినను, శత్రువు
వునుజేరి, చంపుము చంపుము అని పలుకుచుచంపెను. మిటియొక
శత్రువీరుఁడు కుపితుడై జయమునుగాంచియున్న వీరునిజూచి
మ్రొక్కుము మ్రొక్కుము అనుచు మ్రొక్కినను.

ఇంకొక వీరుఁడు జయమునుగాంచి, త్వరిత గమనమున శత్రువు
వునుజేరి, లాగుము లాగుము అనుచు లాగెను. సైనికసమూహమంత
యును, ఈ విప్రరాజకుమారద్యయమును జూచి, పొగడుము పొగడు
మని పలుకుచు బొగడెను.

— శి ఖ ర ణీ —

24. క్వచి త్కేశికే వ్యధిత చికురో భిక్షక ఇవ
క్వచి న్ముష్టి ముష్టివ హతదశనోఽవిత్తదశమి
క్వచి ద్బాహుబాహ పృశమితబలో వాతకి నమః
క్వచి ద్దణ్డావణ్ణి ద్విదన్మగమితో రోచన ఇవ.

వ్యా:- క్వచిదితి :- క్వచిల్ కుత్ర చిత్త్రదేశే వ్యధితః వ్యథా
వీడితః చికురః కేశభారః యస్య నః ద్విట్ శత్రుః, భిక్షక ఇవ, కేశా
కేశి కేశయుద్ధం. అకరోదిత్య ధ్యాహారి, కేశేషు కేశేషు గృహీత్వా
ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం కేశాకేశి. క్వచిల్ కుత్రచిల్ స్థలే, హతదశ
నః అవగత దస్తః, ద్విట్ రిపుః. అవిత్తదశమి ఇవ ధనహీనః అతివృద్ధ

ఇవ, ముష్టిముష్టి ముష్టియుద్ధం అకరోత్, ముష్టిభిశ్చ ముష్టిభిశ్చ
 పృహృత్య ఇదం యుద్ధం పృహృత్య ముష్టిముష్టి. క్వచిత్ కుత్రచిత్తాగే,
 పృశమితలః క్షీణన త్త్వః, ద్విబ్ త్త్వః, వాతకినమః వాతరోగీవ, "వాత
 రోగీతు వాతః" రిత్యమరః. బాహుబాహి బాహుయుద్ధం అకరోత్.
 బాహుభిశ్చ బాహుభిశ్చ పృహృత్య ఇదం యుద్ధం పృహృత్య బాహు
 బాహి. క్వచిత్ కుత్రచిత్ దేశే, అస్మగమితః దుధిరాత్తః, ద్విబ్ కత్తుః,
 రోచన ఇవ కూటకాల్పలీ వృక్ష ఇవ, "రోచనః కూటకాల్పలీ" త్యమ
 రః. దగ్ధాదగ్ధి దగ్ధాయుద్ధం, అకరోత్, దగ్ధేశ్చ. దగ్ధేశ్చ ప్రహృత్య
 ఇదం యుద్ధం పృహృత్య దగ్ధాదగ్ధి. ఉపమాలక్ష్కరః.

శేఖభార పీడతాః శేచన రిపవః కుత్యచిత్ భిక్షుకా ఇవ శేఖ
 యుద్ధమకర్వన్, క్వచిదపగత దస్తాశ్చత్రపః అతివృద్ధా ఇవ ముష్టియుద్ధం
 చక్రః, క్వచిద్బలహీనాః రిపవః వాతరోగీణ ఇవ బాహుయుద్ధ మకర్వన్.
 క్వచిత్ రక్తసిక్త దేశాః అరయః కాల్పలీవృక్షా ఇవ దద్దయుద్ధమకర్వన్,
 శిఖరణీ వృత్తలక్షణస్త్రాక్తమేవ.

తాః ఒకచోట, ముష్టివారు జట్టువట్టుకొని పోరాడుచున్నట్లు
 కొందఱు శత్రువులు శేఖయుద్ధమును గావించుచుండిరి. వేరొకచోట
 దంతములూడిన ముఱికొందఱు కదలలేని ముగలివారువలె ముష్టియుద్ధ
 మును జేయుచుండిరి. ఇంకొకచోట బలహీనులైన శత్రువులు వాత
 శ్లోగులవలె బాహుయుద్ధమును జేయుచుండిరి. ముఱియొకచోట ముఱి
 కొందరు రక్తసిక్త శరీరులై బూరుగు చెట్లవలె కట్టలతో, గొట్టుకొను
 చుండిరి.

— మ త్రా క్రి తా —

౩౩. వేగోద్యద్ధమాఽ వౌ భేద్యం

సమచలయదపమ శరవటం

యన్త్రం భూమ్యాః విక్షిప్తం ప్రాస్ఫుట
 దమిత భటవర హృదయ భయదమ్
 అశ్వీయం పాదాతం శత్రుం స్వ తమయతి
 త మతులిత మదగజతా
 మేఘద్వారా ద్యౌఃద్రక్ష్యంతి వదనకృ
 దభింగతి శుచిగుళికాః.

వ్యా:- వేగోద్యద్భిః:- అభేద్యం భేత్తు మశక్యం, వేగేన
 ఉద్యన్ ధూమః యన్త్రా తత్ వేగోద్యద్భూయం, తత్ అనః శకటం
 ధూమశకట మిత్యర్థః. “క్షీణేన శ్చకటోఽస్త్రియా” మిత్యమరః, అన
 మా, అతులః, శిలా, తీక్షణః, యే శరాః నాశాదాః, తేషాం నికరం
 సమూహం సమచలయత్ విరుసర్జ. భూమ్యాం ధరణ్యాం, నిక్షిప్తం
 నిహితం, యన్త్రం యన్త్ర విశేషః, అమితాః అనన్తాః, యే భటవరాః
 యోధారాః, తేషాం హృదయభయదం మనోభయ దాయకం సత్,
 ప్రాస్ఫుటల్ స్ఫుటిత మహత్, అతులితా అసదృశా, మదగజతా
 మ త్రమాతల్లసృజ్జి, గజానాం సమూహో గజతేత్యర్థః. అశ్వీయం అశ్వ
 సహితం, పాదాతం పదాతియుక్తం, తం శత్రుం రిపుం, తమయతిన్
 మనుర్జ. యోధశ్రేణీ, యుద్ధభటనివహః, ‘మేఘద్వారాత్ అకాశాత్,
 ‘మేఘద్వారం మహాలిల’ మిత్యమరః. అనకృత్ అనేకవారం, అభిల
 గమః సర్వత్ర సంచారిన్యః యాః శుచిగుళికాః శ్వేతాగ్ని గోలకాః,
 తాః అక్షిపత్ చిక్షేవ.

అభేద్యం ధూమశకట మనన్తా స్త్రీవృ బాధానస్ఫుటల్. భూమి
 వ్యం యన్త్రం స్ఫుటిత్వా వీరభట హృదయానాం భయముత్పాద
 యోమాన, మదగజ సమూహః హయపదాతిసహితం రిపుం మనుర్జ.
 యోధవతాః అకాశా దనేకా నగ్నిగోలాన్ అనకృ దక్షిపన్.

— మత్తా క్షీణాపృథ్వులక్షణమ్ —

“మత్తాక్షీణా మాత్మానా నల్లిగితి భవతి వసుశర దశయతియుతా”
 మ-మ-త-న-న-న-న-ల గాః గణాః, అష్టసుప్తాను దశసు యతిః.

తా: అతిశయము నభేద్యమునగు భూమిశకటము పొగను
జమ్ముచూ దీప్తమైన కాణవర్షమును గురిపించుచుండెను. భూమిలోఁ
చూరియుంచిన యంతము బృద్ధిలై శత్రుభట హృదయములకు భయ
మును గలిగించెను. మత్తమూతంగ యూధము విజృంభించి గుడ్డము
లతోఁ గాల్చుముతో నిండిన శత్రువును గ్రుమ్మెను. యుద్ధవీరు లాక
సమునుండి మాటిమాటిఁ జెల్లని యగ్నిగుళికలను విసరిరి.

— మత్తే భమ్ —

36. పాదాత కాన్తిక భటక తృహ నివక

సాహస్ర చర్మ రథిక

శ్వరోహ కావచిక కాన్తిక హైతిక

ధనుష్పన్నయాఽ రిప్పతనా.

విరోత్తమ ద్విజవర్యోఽగ్రశాసని

వస్త్రా పకణ్ణతతివ

క్షుర్బుచ్చముఃపతి రణయోఽపి

భారతభుజాశౌర్య పక్షర నిబద్ధః

వ్యా: - పాదాతేతి: - పదాభ్యా మతతి గచ్ఛతీతి పదాతి,
తేషాం నమూనాః పాదాతం, వత్తిసంహతి రిత్యర్థః. “పాదాతం వత్తి
సంహతి” రిత్యమరః. కస్తూ ప్రహరణం అయుధం అస్సేతి కాన్తికః
ప్రాసిక ఇత్యర్థః. “సమా ప్రాసికాన్తికా” రిత్యమరః. తే కాన్తికాః,
భటాః యోధాః, క్షత్త్రాః సారథయాః, హస్తాః పాన్తితి హస్తీపకాః,
హస్తీపకా వేవ హస్తీపకాః. స్వాధే అగ్ర. క్షత్త్రా ద్వ్యధ్ధిః. హస్తా
రోహ ఇత్యర్థః. “అధోరగా హస్తీపకా హస్తా రోహ నివాదిషః” ఇత్య
మరః. సాహస్యాః సహస్యాః, సహస్రభట సమబలముతా ఇత్యర్థః.
“బలినో యే నహస్రేణ సాహస్యాస్తే సహస్యాః” ఇత్యమరః. చర్మః
ఫలకపాణయః, భేటకధారిణ ఇత్యర్థః. “చర్మఫలక పాణిస్త్యా” రిత్యమరః.

రథిణాః రథినః, అశ్వారోహాః సాధినః, కావచిణాః పర్యధారిణః, కాత్తి
 రా శక్తిహేతిణాః, శక్త్యాయుధా ఇత్యర్థః, “కాత్తి శక్తిహేతి”
 ఇత్యమరః. హైతిణాః సై స్త్రీం శిణాః, ఖడ్గపాణయ ఇత్యర్థః. ధనుష్మ
 స్త్రా ధనుష్కాః, స్వయాపం యస్యాః సా పాదాతి — ధనుష్మస్వయా,
 పౌరుషర్యాధేయయత్. అరిష్టతనా శత్రు)సేనా, పరిష్ట తరివత్ శలభ,
 నమూనా ఇవ, వీరోత్తమా వీరశ్రేష్ఠా యా ద్విజవరేశ్వరీ బ్రాహ్మణ
 క్షత్రియ శ్రేష్ఠా, తయోః పృతావ ఏపశిఖ అగ్నిః, తస్మిన్, పృతా
 పాగ్నా, నమో దగ్ధా బభూవ. అజయ్యోఽపి జేతు మశక్యోఽపి, క్షయ్య
 జయ్యా శక్త్యాధే ఇతి పాణినిః. దుర్వృదాం రిపూణాం, చమూపతిః
 సేనానాయకః, భారతయోః భారతవీరయోః తారకరాజకుమారయోః
 భూకౌర్మం భజబలం, తదేవ పశ్చరం బద్ధనం, తత్ గతః పౌష్టః,
 బద్ధోఽ భూదిత్యర్థః.

నకలవిధ సై నికై స్సముపేతా శత్రు)సేనా సర్వాపి భారతవి-
 పృతాపాగ్నా పతితా శలభసమితి రివ దగ్ధాబభూవ. బలవానపి శత్రు)
 సేనాఽతిః ద్విజరాజకుమారాభ్యాం నిగృహీతః బద్ధోబభూవ.

— మత్రేభ వృత్త లక్షణమ్ —

“తథా జజ్ఞా సరా సరా మత్రేభ విక్రీడితమ్,

“త-భ-జ-జ-స-ర-స-గః గణాః, పరిసద్ధమత్రేభ విక్రీడిత
 లక్షణస్య విలక్షణమేతత్.

తా! కాల్పలము, ఈ పెలవారు, వీరభటులు, సారథులు, సాదులు
 బలవంతులు. [వస్త్రాదులు] డాలుపట్టినవారు, రథికులు, అశ్వారోహకులు,
 శవచధారులు, శక్తిధారులు, ఖడ్గధారులు, ధనుర్ధరులు మున్నగు వీర
 పరులతో నిండిన యా శత్రు)సైన్య మంతయును, మిడతల దండువలె,
 ద్విజకుమారుల పృతా పాగ్నిలోఁబడి దగ్ధమయ్యెను. బలవంతుఁడైనను,
 శత్రు)సేనాధిపతియు వీరికిఁ జిక్కి బంధితుడయ్యెను.

— సుముఖ —

37. యువరాజ మథేతితం 1త

వ్యధితం విజయ ప్రమాదితమ్.

శిరిరేఽ భృమతాం సుహృద్వరా

కృతినౌ మహాదేవ భూభజౌ.

వ్యా :- యువరాజమితి :- అథ యుద్ధసమాప్త్యనంతరం, కృతినౌ విప్రుణౌ, సుహృద్వరా మిత్రశ్రేష్ఠౌ, తౌ మహాదేవ భూభజౌ భూసుర భూపతికుమారౌ, కృతవ్యధితం కృతపీఠం, విజయప్రమాదితం విజయ సస్తుప్త్యం, యువరాజం సార్వభౌమ సోదరం, ఈక్షితౌ దృష్టం, శిరిరే పటకుటీరే, అభృమతాం బభృమతుః.

విజయానంతరం తౌ తారకరాజకుమారౌ శస్త్రప్రసీదితమపి విజయ లాభేన సస్తుప్తచిత్తం తం సార్వభౌమ సోదరం ఏక్షితం పటకుటీరే పర్యభృమతామ్.

— సుముఖ వృత్త లక్షణమ్ —

“న సజా భభరా లగౌ సుముఖః”

స-స-జ-భ-భ-ర-ల-గాః గణాః దశసు దశసు యతిః. పూర్వా ధన్య లక్షణమేతత్ ఉత్తరార్ధమేవ మేవోన్నయమ్.

తా! గాయములతో బాధపడుచున్నను, విజయము లేమకులభించినదని యానందించుచున్న యా సార్వభౌమ సోదరుని జూచుటకై యా కుమారవరు లిరువురును శిరిరమలో నటు నిటు దిరుగుచుండిరి.

— ముత్త మయూరమ్ —

38. శయ్యాధీనం నిరవిపానుం 1తబాహుం

తా వాత్మానౌ లోకితు మిచ్ఛుం రజధీరమ్,

రక్తప్రావాద్యక్ష మత్యంతం బహు దృష్ట్యా
దుఃఖాతీతా వప్యజుమాత్రం రుదితస్మి.

వ్యా:- శయ్యాధీనమితి:- శయ్యా యా మధీనం పర్యక్తా-
శ్చితం, నీగపిపాసుం జలం పాతు మిచ్ఛుం, క్షతౌ బాహూభుజౌ యస్య
తం, ఆత్మానా తౌ అత్మగుహిణౌ అథవా అత్మనీసౌ తౌ కుమారవరా,
స్వా, లోకితుం వీక్షితుం, ఇచ్ఛుం కాంక్షంతం, రణధీరం యుద్ధే అపలా-
యినం, బహు అధికం యథా రథా, రక్తస్యావాత్ జగితావగమాత్,
వక్త్రం భాషితుం, అత్యంతం అనుభవం, తం యువరాజం దృష్ట్యా ఆలోక్య,
దుఃఖం అతీతా వపి దుఃఖరహితావపి, తౌ కుమారా, అణుమాత్రం
ఈషవ్యాత్యం, రుదితః స్మ ఆరుదతామ్.

కేవలం శయ్యామేవాశ్చిత్త్య తిష్ఠంతం విక్షతభుజం నిస్సృత
రుధిరతయా వక్త్ర మవ్యత్యంతం జలపానాభిలాషిణం స్వాద్రష్టృ మిచ్ఛుం
తం రాజసోదరం వీక్ష్య దుఃఖాతీతా వపి తౌ కుమారా క్షణమాత్రం
కించదరో దిషామ్.

— మత్త మయూర పృత్త లక్షణమ్ —

నేదై రన్ధ్రా మ్రా యగగా మత్తమయూరమ్,

మత్త-య-స-గాః గణాః. చతుర్న సవను యతిః.

తా! ఆ సార్వభౌముని సోదరుడు శయ్యమీదనే పడియుండెను.
చేతులు కదులకుండెను. శరీరమెదున్న రక్తమెక్కువగా బోవుటచే
మాటలాడుటకు గూడ శక్తి చాలకుండెను. నీరు త్యాగవలెనని యను-
కొనుచుండెను. ఈ కుమారవరులను జూడఁ దలంచుచుండెను. అట్టి
యువరాజును జూడగనే దుఃఖమెఱుంగని వారైనను నీరిరువురును
కొంచెము దుఃఖించిరి.

— ఉపస్థితమ్ —

39. ద్విజాతిమణి ముర్వీభృద్వతంసా
జగాద కరుణార్ద్రస్వాంత శక్తమ్,
దయామయ మహాత్మన్ భూమిదేవ
త్వమర్హసి చికిత్సాం కర్తు మస్య.

వ్యా :- ద్విజాతిరితి :- ఉర్వీభృతాం రాజ్ఞాం వతంసః శిరో
భూషణం, రాజకుమారః, కరుణార్ద్ర స్వాంతః దయాశ్రీకృత చిత్తస్యన్,
ద్విజాతిమణిం వివరత్నం తారకం, దయామయ కరుణామయ ! మహా
త్మన్ మహానుభావ ! భూమిదేవ భూమర ! త్వం భనాన్, అన్యాయవ
శాసన్య, చికిత్సాం రోగప్రతిక్రియాం, కర్తు విధాయం, అర్హసి నమ
రోఽసి, ఇత్థం ఇతి. జగాద అనోచత్.

తదాసీం శాసపుత్రః యువరాజ ఏక్ష్య కరుణార్ద్ర హృదయ
స్సన్, స్వమిత్రం తారక ముద్దిశ్య, భో మహాత్మన్ భూమర శేష్ ! అన్య
చికిత్సాం విధేహి ఇతి అవదత్.

— ఉపస్థిత వృత్త లక్షణమ్ —

“ఉపస్థిత మిదం జ్ఞౌ త్సై నగురుకం చేత్.”

జ-స-త-స-గాః గణాః పాదే యతిః.

తా। ఆ యువరాజను గాంచినంతనే రాజకుమారుని మనస్సు
కరిగను. వెంటనే తారకునిజూచి, ఓదేవదేవ ! భూనురాగ్నే ! ఈతని
పాదము వివరింప నీవే నమస్కరించు, త్వరగా వీనికిఁ జికిత్సఁ గావింపు
మని కోరెను.

— మన్దోక్తాన్తా —

40. ఉపస్థితామి నపాజనన్తః స్ఫూర్వభౌమానుజ్ఞాయం
క్రొత్త కృత్తకత నజభుజోఽప్యవయోస్పృహ మిచ్చుః.

సర్వజ్ఞస్త్వం స్వవచన మవ ప్రాజ్ఞయైవం మహాత్మన్
సస్యా దీదృగ్విజయ మహమాఽస్మాద్వివా సార్థకోఽద్య.

వ్యా :- అస్మదితి :- అస్మత్స్వామీ అస్మాకం ప్రభుః సార్వ
భౌమః, సహజసద్భుతః సోదరసమానః. ఆయుః ఏవః, సార్వభౌమాను
జః చక్రవర్తి సోదరః, శ్రాస్త్రః క్షీణశత్రుః. శత్రుక్షయవిజయజోపి
ఆయుధచ్ఛిన్నబాహు రపి, అవయో నా, సజ్జం సజ్జతి, ఇచ్ఛుః
శాంక్షమాణః. త్వం భవాన్. సర్వజ్ఞః సర్వం జానాసి. స్వవచనం
స్వీయ ప్రతిజ్ఞావాక్యం, అవరక్ష, మహాత్మన్ మహానుభావ! ఏనం
యువరాజం, ప్రాణయ జీవయ, అద్య ఇదానీం, ఉద్యగ్విజయమహిమా
ఉద్యశవిజయలాభః అస్మాద్వివా అముం వినా, సార్థకః సఫలః, సస్వాత్
సఖ వేత్.

హే మహాత్మన్ తారక! సార్వభౌమః అస్మాకం సోదరతుల్యః
తస్యానుజః ఆయుమవ్యస్మాకం సోదర సమాన ఏవ. ఆయుధ చ్ఛిన్న
గాత్రోఽవ్యయం అస్మత్సజ్జతి మఖిలవతి. భవాంస్తు సర్వజ్ఞః, భవ
తోఽదరం భవతే దాస్యామితి యా ప్రతిజ్ఞా సార్వభౌమ సన్నిధౌ
త్వమా కృతా తాం పరిపాలయ. అముం ప్రాణయ, నోచే దిదాసి
మస్మత్సమ్మాదితోఽయం విజయః అముం వినానిరర్థక ఏవ భవేత్.

— మహాకావ్యా వృత్తలక్షణ స్తుత్రమేవ —

తా! ఓయీ! తారకమహాశయా! సార్వభౌముఁడు మనకు
సోదరునివంటివాఁడు. ఈతఁడు గూడ మనకట్టి వాఁడేగదా! యుద్ధ
మున క్షతగతుడై యుండియు నీ యువరాజు మన సహవాసము
నర్థించెను. నీ వన్నియు నెఱింగినవాడవు. నీసోదరుని నీ కప్పగించెదనని
సార్వభౌమునికడఁ బ్రసరిన గాఁగించితివి. నీ మాటను నిలుపుకొనుము.
వీనిని బ్రతికింపుము. వీడు లేకుండ మన మేగినచో నీ విజయలాభ మం
తయు నిష్ఫలమే యగునునుమా! అని పలికెను.

— మా క్రిక మా లా —

41. శస్త్రచికిత్సాం ఝటితి న కుర్వన్
జౌషధ మస్మై తదుపరి యచ్చన్
వార్త మకర్షీదము మతివేలం
తత్క్షణకాలేఽద్యుత మహిమాధ్యః.

వ్యా:- శస్త్రేతి:- అద్యుతేన మహిమా సానుర్భవన ఆధ్యః పూర్ణః, సః తారకః, తత్క్షణకాలే సద్యవప, ఝటితి కీఘ్రం, శస్త్ర చికిత్సాం శస్త్రవైద్యం, కుర్వన్ ఆచరన్, తదుపరి తదనంతరం, అస్మై యువరాజాయ, జౌషధం యచ్చన్ దదత్, అతివేలం అత్యంతం, అముం రాజసోదరం, వార్తం అలోగం అకర్షీత్ చకార. “వార్తం ఫల్గువ్య రోగేచ” ఇత్యుయరః.

— మా క్రిక మా లావృత్త లక్షణమ్ —

మౌ క్రికమా లా యది భతనాదౌ.

భ-త-న-గ-గాః గణాః, పశ్యను సప్తమి యతిః.

తా. రాజకుమారుని మాటలను వినిన వెంటనేయతి మహిమో పేయదైన యా తారకుడు, వేగముగా శస్త్రచికిత్సను గావించి, మందుతాగించి యా యువరాజుని రోగవివిర్ముక్తుని గావించెను.

— లక్ష్మీః —

42. తిలకయశ్యుర్నిహ కశేర్వాన్త్ర రుధిరపలం హృదయమన్య
థమంక పాలః క్షితిదేవః వ్యకృతి మగమయత పరిశోధ్య.
న సేవది మూర్ఖం మథిక్షం నరపతి సహజమదమమిత
ప్రథితన్మపాలేఽన్త్ర ముఖభుజుః సరథస మమవద మృతపథ్యమ్
వ్యా:- తిలకేతి:- తిలకం క్లోమ. కుక్షౌ స్థితిః శోణః మాంస విశేష ఇత్యర్థః. “తిలకం క్లోమ” ఇత్యుయరః. యశ్యత్ కాలభిక్షా,

మక్షా దక్షిణభాగే స్థితః కృష్ణవర్ణో మాంస విశేషః ఇత్యర్థః. 'కాల
ఖడ్గాదుకృతీతు సమ ఉభే' ఇత్యమరః. స్త్రీహా గుల్మః. హృదయే
వామ భాగే స్థితః స్త్రీహో మాంస విశేష ఇత్యర్థః. "గుల్మస్తు
స్త్రీహా పునీ"త్యమరః. కశేరుః పృష్ఠాస్థి. "పృష్ఠాస్థీతు కశే
రుకా" ఇత్యమరః. ఆస్త్రం పురీతత్, భుక్తస్య ఆహారస్య విభజనకరై
నాడి విశేష ఇత్యర్థః. "ఆస్త్రం పురీత" దిత్యమరః. దుధిరం శోణితం,
వలలం ఆమిషం, హృదయం హృత్, పద్మాకారో మాంసవిశేష ఇత్య
ర్థః. "హృదయం హృద్"ిత్యమరః. మన్యా పశ్చాద్గీవాసిరా, గీవా
యాః పశ్చాద్భాగే స్థితా సిరా ఇత్యర్థః. "పశ్చాద్గీవాసిరా మన్యా"
ఇత్యమరః. ధమనిః నాడి బృహన్నాడి విశేష ఇత్యర్థః. "నాడితుధమని
స్సిరా" ఇత్యమరః. కపాలం కర్పరం, "స్వాత్కర్పరః కపాలోఽస్త్రీ"
ఇత్యమరః. ఏషాం సమాహారః తిలకయకృత్ కపాలం, తిలకాది కపా
లాన్తా, స్ఫరీరావయవాన్. ప్యాణ్యజ్జత్వాదేకపద్భావః. పరిశోధ్య పరి
శీల్య, పరిశుద్ధాస్మృత్వా, క్షితిదేవః భూమరః తారకః, ప్రకృతి మవ
యో, సహజస్థితి నకార్షీత్. యథాపూర్వముకరో దితిభావః. సః తార
కః. సపది సద్యః అభీక్షం అత్యస్తం, మూర్ఖాలం మూర్ఖితం, అవగత
వైతిస్య మిత్యర్థః. "మూర్ఖార్చలే మూర్తమూర్ఖితా"వి త్యమరః. సర
పతి సహజం రాజసోదరం, ఉదమమీలత్ ఉన్మిషన్నయన మకార్షీత్.
విభిన్నవృతాలః ప్రసిద్ధో యువరాజః, అన్నబుభుక్షుః అన్నం భోక్తు
మిచ్ఛుః. సరథసం అతిశీఘ్రం, అమృతపథ్యం అమృతతుల్య మారోగ్య
వేద మాహారం, అఘునత్ అభక్షయత్.

స తారక స్పర్శరం తిలకాదికపాల పర్శస్త్రం శరీరావయవభాగా
స్పరిశీల్య పరిశోధ్య యథాపూర్వస్థితి నకార్షీత్. తతః మూర్ఖితం యువ
రాజ మున్మిలిత నయన మకరోత్. తదా రాజసోదరః క్షుత్ప్రీడితః అన్న
బుభుక్షు స్సన్నమృత సమానం పథ్య మాహారం బుభుక్షే.

— లక్ష్మి వృత్తలక్షణమ్ —

"సప్తవింశతి గురవః త్రయో లఘవః ఇత్యేవం త్రింశదక్షరాచే

ల్లక్ష్మీ రభవతి. ఏతల్లక్షణం తద్విలక్షణ మివ. భాతి.

తా! ఆ తారకుడు రాజసోదరుని కుక్షియందున్న నీరుతిత్తిని, యశ్చ
స్త్రీహములను, వెన్నెముకను, పేగులను, రక్తమాసంసములను, హృద
యమును, మెడవెనుకనున్న పెద్దవాడిని, ధమనిని, కపాలమును, శిశి
లించి, పరిశోధించి, వాని నన్నింటిని పూర్వమందున్నట్లు గావించెను.
మూర్ఖులో మునిగియున్న వానిని కన్నులు విప్పవట్లు గావించెను.
ఏమిట నా రాజసోదరు! జాకలిచే నాహారమును దినుట కాశించ. వాని
కమృత సమానమైన పథ్యాహారమును దినిపించెను.

— ఉ ప నా తి : —

43. అప్రాసు రత్యద్భుత నైద్యదత్త
జీవాతు హేత ద్భవరాజ చన్ద్రః,
తవన్య ఉల్లాసు ఉపాధ దేహ
ఉవాచ వాచం మధురాం మహన్తా.

వ్యా :- అప్రాసురితి :- నః యువరాజ చన్ద్రః యువరాజకేన్ద్రః,
అత్యద్భుతః అత్యాశ్చర్యకరః యోవై ద్యః భిషక్ తేన దత్తః జీవాతుః
జీవనావధం, తస్మాద్దేహోః. తారకదత్త జీవనావధ మహిమ్నోత్కర్షః,
అప్రాః ప్రాప్రాః ఆసవః పాణా యేన నః లబ్ధజీవితః, నః యువరాజః,
ఉల్లాసుః భిషక్ రోగవివిక్తు క్తస్యన్ ఉల్లాసుో నిర్గతో గదా దిత్వ
మరః. ఉపాధః దృఢః దేహః శరీరః యస్యనః, దృఢకాయస్యన్, మహా
త్మానా మహానుభావా తే ద్విజరాజకుమారా, మధురాం వాచం
మధురాం వాచం. ఉవాచ అనోచత్.

న యువరాజ స్తారకదత్త జీవనావధ మహిమ్నోల్లబ్ధ జీవితః
రోగవివిక్తుః దృఢకాయ స్యన్ తే కుమారా వృద్దిశ ఏవం మధు
రాం వాచమనోచత్.

— ఉపహారి వృత్తలక్షణ స్తోత్రము. —

తా॥ ఆ యువరాజు తారకుని చికిత్సవలన నాతఁ డిచ్చిన వివ్యావధము మహిమచేతను బ్రతికి రోగవినివృత్తుడై, దృఢశరీరుడై యా తారక రాజకుమారులను జూచి యిట్లు మధురముగఁ బలికెను.

— చ శ్చరీ కా వ లిః —

44. సృసింహౌ మత్రాణ త్యాగ దీక్షగరిష్ఠా
భవన్తై వన్దేహం భారతీయా వతంసా,
భవచ్ఛారిత్రం సన్దేశ పారవతేభ్యః
మయాఽజ్ఞాయ పృత్యక్షం యువామద్య ఏ॥

వ్యా:- సృసింహానితి:- అహం, సృసింహా మానవశ్రేష్ఠా, మత్రాణత్రాణే మదీయ ప్రాణరక్షణే దీక్షాగరిష్ఠా బద్ధదీక్షా, భారతీయా వతంసా భారతీయ శిరోభూషణే, భవన్తై యువాం, వన్దే నమస్కరోమి. భవచ్ఛారిత్రం యుష్మదుదస్తః, సన్దేశ పారవతేభ్యః వార్తావాహక కపోతేభ్యః “పారావతః కలరవః కపోతః” ఇత్యుతురః. మయా, అజ్ఞాయ విజ్ఞాత మభూత్, అద్య ఇదానీ, యువాం భవన్తై, పృత్యక్షం సాక్షాత్, ఏక్షే వశ్యామి.

భో బ్రాహ్మణ రాజన్యకుమారా! యువాం మానవశ్రేష్ఠా, మత్రాణరక్షణార్థ మహాగత్య తద్రక్షణే బద్ధదీక్షా, భారతీయ రత్నాభ్యాం భవచ్ఛారిత్రం సమః, భవచ్ఛరీత మితః పూర్వమేవ సన్దేశ కపోతేభ్యః మయా ఆకర్షితమ్, ఇదానీం వా మహం పృత్యక్ష మవశ్యామి.

— చ శ్చరీ కావలీ వృత్తలక్షణమ్ —

“యమా రా విఖ్యాతా చ శ్చరీ కావలీ గః”

య-మ-ర-ర-గాః గణాః, మట్సునస్తమ యతిః.

తా! ఏ ద్విజకమాదలారా! మీ రిరువురును మానవశ్రేష్ఠులరు. భారతీయరత్నములరు. నా పాణిములను గాపాడుటకు దీక్షఁబూసిన మహాత్ములరు, మీ కివేనా సమోవాకములు. వార్తలనందించు పావురములద్వారా మీ చరిత్ర మింతకుముందే నాకుఁ దెలిసినది. ఇప్పుడు కన్నులారఁ జూచితిని.

— చ స్త్రీ లే టా —

45. సామ్రాజ్యం కీర్తిరావిత్యం సార్వభౌమస్య దుర్భు
త్యేనాయా శ్చౌర్య మద్యైవాధ్యంసి సర్వం భవద్భ్యామ్,
అన్వాజీకృత్య ఖిన్నైహం ప్రాణిమి ద్రాక్ష్యహద్భ్యామ్
దేవో కి మ్యానవో బహ్వాశ్చర్య తేజః పృథీతో.

వ్యా:- సామ్రాజ్యమితి :- భవద్భ్యాం యువాభ్యాం, దుర్భుత్యేనాయాః శత్రుసైన్యస్య. సర్వం శౌర్యం సకలపరాక్రమః, అధ్యంసి భవత్తేజః అక్రియత. ఇథం ఏవం, అద్యైవ ఇదానీషేవ, సార్వభౌమస్య చక్రవర్తిసః. సామ్రాజ్యం రాజ్యం, కీర్త్యారాతి ధ్వనతీతి కీర్తిగావి యశః పూర్ణమథాత్ . ఖిన్నః అహం దుఃఖితః అహం, అన్వాజీకృత్య బలమాధాయ, ప్రాణిమి జీవామి, దుర్బలస్య బలాధాన మన్వాజీకరణం “ఉపాశేన్వాశే” ఇతి సూక్తేణ గతి సంజ్ఞాయాం “కుగతి ప్రాదయ” ఇతి గతి సమాసే క్త్వై ల్లబాదేశే యావత్. బహ్వాశ్చర్య తేజః బహ్వాశ్చర్యకరమహిమా, తేన పృథీతో పృసిద్ధా, భవన్తో యువాం, దేవో కిం ఉత మానవో వా. దేవో వా మానవో వా బ్రూతమిత్సర్థః.

భవత్ప్రతాపాగ్నినా సర్వం శత్రుసైన్యం దగ్ధమితి అద్యైవ సర్వ మర్మదీయం రాజ్యం భవత్కిర్తిం ప్రకటయతి, దుర్బలైహం భవద్భ్యాం ప్రబలః కృతః. భవన్మహిమా వర్ణిత మశక్యః. భవన్తో మానవో వా ఉత దేవో వా అహం నజానే. బూతమ్.

— చంద్రలేఖా వృత్తలక్షణ స్తూత్రమేవ.

తా! మీ ప్రతాపముచే శత్రుసేనా సముదాయ మంతయు నశించినదని, యిప్పుడే మీ కీ ర్తి మా సామ్రాజ్యమందంతట మారుమోగుచున్నది. మీ మహిమవలన దెబ్బలుతిన్న నేను బ్రతికితిని. బలిష్ఠుడనైతిని. మీ మహిమ యత్యాశ్చర్యకరము, మీరు మానవులలో దేవతలో నా కుఁ దెలియకున్నది. చెప్పుడు.

— తోటకమ్ —

46. అనశిష్య మహం స్వబలేన నమం
న యువా మభవిష్యత మత్ర యః,
సఫలం వ కృషీష్ట తమాం యువయో
రచిరాయ మనోరథ మన్మదినః.

వ్యా :- అనశిష్యమితి :- అత్ర అస్మిన్నమయే, యువాం భవంతా, న అభవిష్యతం యది న భవేతాం చేత్, అహం, స్వబలేన నమం స్వసేనయా సహ, అనశిష్యం నాశనమగమిష్యమ్. సః అస్మదినః అన్యత్ప్రభుసార్వభౌమః, యువయోః భవతోః, మనోరథం కామం, అదిరాయ ద్భాగ్, సఫలం ఫలవంతం, కృషీష్టతమాం నితరాంకరోతు.

అస్మిన్నమయే యువాం నాగచ్ఛేతం యది, అహం మత్సైన్యేన సాకం నాశన మగమిష్యమ్, యుష్మన్మనోరథం సార్వభౌమః సర్వభానఫలీకరోతు.

— తోటక వృత్తలక్షణమ్ —

“ఇహ తోటక మమ్ముఢిస్తైః ప్రథితమ్.”

స.స-స-సాః గణాః. సాదే యతిః.

తా! ఓ మహాత్ములారా! సమయమున కిచ్చటికి మీరు రాకుండి
వచ్చో నేను నాసైన్యముతో నీచాటికి మరిగించియే యుందును. సకాల
మునకు వచ్చి నన్ను గాపాడితిరి. మీ మనోరథమును సార్వభౌముడు
తప్పక త్వరితముగ నెరవేర్పఁగలఁడు.

— అ లో లా —

47. పాణౌకృత్య జయార్థం రక్షనౌ పృతనాం మాం
భూభర్రార ముపేతాం మత్స్పదర్య మతస్థామి.
ఇథం భారత వీరౌ విజ్ఞప్తౌ యువరాజే
నానన్దామ్బుధి మగ్నైనాత్మనం కుశలేన.

వ్యా :- పాణౌకృత్యేతి :- జయార్థం జయేన లబ్ధా ధనం,
పాణౌకృత్య స్వీకృత్య, “నిత్యం హస్తే పాణావుపయమనే” ఇత్యనేన
పాణా విత్యస్య ఉపయమనార్థే గతిసంజ్ఞాయాం, “కుగతిప్రాదయ” ఇతి
సమాసే, క్త్విల్లబాదే శే, పాణౌకృత్యేతి యావత్. ఉపయమః శబ్దస్య
వివాహార్థకత్వమివ స్వీకారమాత్రేత్వంపి వైయాకరణై రక్షీకృతమ్.
పృతనాం సేనాం మాంచరక్ష నౌ పాలయ నౌ, భూభర్రారం సమ్రాజం,
మత్స్పదర్యం మద్భారతం. అతస్థాం జాగ్రూతా యథా తథా ఉపే
తాం ప్రాప్నుతాం, ఇథం ఇతి, అత్యంతం కుశలేన అతినిపుణేన, అనన్దా
మ్బుధి మగ్నైన సమస్తేన, యువరాజేన సార్వభౌమ సోదరేణ, భారత
వీరా ద్విజరాజకుమారా, విజ్ఞప్తౌ ఉక్తౌ.

తదనంతరం కుశలీ సమస్తః యువరాజః, తా వాలోక్య, భౌ
భారతవీరా! యువా మిదానీమేష జయధనం స్వీకృత్య మయా సేన
యాచ సహ, మద్రాభృతృసకాశం గచ్ఛశమితి, విజ్ఞాపయా మాన.

— అలోలా పృత్రలక్షణమ్ —

“ద్విసప్తచ్ఛి దలోలా మాన్, మౌగౌ చరణే చేత్”

మ-స-మ-భ-గ-గాః గణాః. సప్తమ సప్తమ యతిః.

తా! అతి నివుణుడైన యా రాజసోదరుడు పరమానంద భరితుడై
వారిరువురనుగాంచి, మహాత్ములారా! మీను జయసంపదతో నాతో
సేనతోఁగూడ నిప్పుడే సార్వభౌముడైన నా సోదరుని బాచుటకు
బయనముగండని మనవి చేసెను.

— ఉ ప జా తిః —

48. అవశ్యకార్యాణ్య చిరేణ కృత్వా
పక్ష్పత్య సైన్యం మహాసైన్యపానైః,
రాజానుజాఙ్గాం పృతిపాలయన్తే
చన్ద్రాన్తరీపం సహసాఽపతుస్తాః।

వ్యాః:- అవశ్యేతి:- తే తారకరాజపుత్రైః, అవశ్యకార్యాణి
ముఖ్యతయా కర్తవ్యాని కర్మాణి. అదిరేణ శీఘ్రం కృత్వా విధాయ,
మహితాని యోగ్యాని అన్నపానాని, తైః. ఆహారైః పానీయైశ్చ,
సైన్యం సేనాం, సత్కృత్వా సమ్మాన్య. రాజానుజాఙ్గాం రాజసోద
రానుమతిం, పృతిపాలయన్తే అనుసరన్తే, సహసా శీఘ్రం, చన్ద్రాన్త
రీపం చంద్రద్వీపం, ఆపతుః జగతుః.

తే తారకరాజకుమారా ముఖ్యకార్యాణి నిర్వర్త్యపాన భోజ
నాదినా సేనాం తర్పయిత్వా. యువరాజాదేశానుసారేణ ఝటితి చంద్ర
ద్వీపం జగతుః.

ఉపజాతి లక్ష్మణముక్తమ్.

తా! మీయిలయిన యా కుమారు లిరువురను చేయుదగిన
ముఖ్యకార్యములను జేసికొని, అన్నపానాదులచే సేనకుఁ దృప్తిఁగావించి
యువరాజు నాజ్ఞనుబాలించుచు జువ్వద్వీపమును జేరుకొనిరి.

— భజన విజ్ఞానము —

49. దృగ్యస్త్రేణ ప్రేక్షావికం వ్యమఖం

ధరణి పరివృథో జయధ్వజ భూషితమ్.

హృష్ట్యా త్యానన్తం భీరిభి స్సకల వరవర

వికరం వదన్ముట భేదనమ్.

సోఽలంకృత్యాఽభ్యుత్థానా యాగమ

దమిత హతజనయుత ప్రరణ చలత్సవాఽ

తీత్రాస్తావౌ క్రోశద్వంద్వం సుఖకర పవన

పులకితో మహావిభవాన్వితః.

వ్యా :- దృగ్యస్త్రేణి :- అఖలధరణిః సకలభూమణ్డలస్య పరి
వృథః పరివృథో సార్వభౌమః, దృగ్యస్త్రేణ దూరదర్శినీయస్త్రేణ, జయ
ధ్వజః జయ పతాకాః, భూషితం అలంకృతం, స్వం స్వీయం, అఖలం
సర్వం, అసేకం సైన్యం ప్రేక్ష్యదృష్ట్యా హృష్ట్యా సమస్తమ్, అత్యానన్తం
స్వీయవృత్తం, భీరిభిః భీరిమన్దుభ్యాది హర్షైః, సకలసగరవికరం సగర
స్థిత సర్వమానవ సమూహం, వదన్ కథయన్, పుటభేదనం వత్తనం,
“వత్తనం పుటభేదన” మిత్యుతరః. అలంకృత్య తోరణాఽభి ర్భూష
యిత్యా. అమితాః అసంఖ్యాకాః హతజనాః సుహృదః త్రైః యుతః
సహితః, సన్, మహా విభవాన్వితః అమితైశ్వర్యసంయుతః. తరగ్లేషు
తరగ్లేషు చలన్ యః ప్రసాదానా, తేన అతిశాస్త్రః తీర్థః యః అభ్యు
తముగళ తస్మిన్, క్రోశద్వంద్వం గర్హుతిం, సుఖకర పవనేన సుఖదా
క వాయునా. పులకితః హృష్యత్రనూరుహః, అభ్యుత్థానాయ,
తు ద్భూతాయ, అగమత్ జగము.

స సార్వభౌమ దూరదర్శినీయస్త్రేణ అగచ్ఛన్తః జయ పతా
కాః స్వీయం సర్వం సైన్యం విలోక్య, సమస్తమ్, హృషన్తం

భేర్యాదివాద్య ధ్వని ద్వారా సర్వేభ్యః పాదేభ్యః క్రావయిత్వా, సగరం భూషయిత్వా, అనకాప్తజన పరివృతః ధూమనాకా మూడువ్యా, సముద్రే శ్రోతద్వయమూర్తం గత్వా, తద్వాసేన రోమూఞ్చిత శరీరః తౌ కుమారవరా వ్రత్యుజ్జగామః.

— భుజబ్ధ విజృంభిత వృత్తలక్షణమ్ —

“వస్వీ శాశ్వచ్ఛేదో పేతం మమ తనయుగ నరసలగై ర్భుజబ్ధ విజృంభితమ్”

మ-మ-త-న-న-న-ర-న-ల-గా- గ-గా- అవ్వసు - ఏకాదశమ సప్తమ - యతిః.

తా|| ఆ సార్వభౌముఁడు దూరదర్శిని యంత్రముచే వచ్చుచున్న తన సైన్యమునంతనుజూచెను. అదిజయవతాకలతో నలంకరింపఁబడియున్నది. దానినిఁగాంచివంత నే యాతనికి మితానందముగలిగెను. ఆయానందమును భేరిమందులి మిన్నగు వాద్యధ్వనులద్వారా పట్టణములోనివారికందఱికిని జెలియజేసెను. పిమ్మట నాప్తమిత్రుల సంఖ్యాకముగఁ దన్నుఁగొల్ప మహావైభవోపేతుడై ధూమనాక నధిరోహించి యా సార్వభౌముఁడు, సముద్రమందు రెండు కోశుల దూరమేగి, యందలి చల్లనిగాలికఁ బక పశుఁడగుచు, యా తారక రాజకుమారుల నెదుర్కొనెను.

— పంచాచారమ్ —

50. సహస్ర నావయావ్యసైన్య తల్లజం జయధ్వజా
న్వితం జగన్నుతో విలోక్య సార్వభౌమసత్తమః,
ప్రహృష్య పోఽదిరుహ్య నౌమచర్చితం వ్యసాహరే
ద్యమాన భారతీయశేఖరా పవక్య దుత్సుతః.

వ్యా:- సహస్రీతి:- జగన్నుతః-లోకసన్నుతః, ఈ సార్వభౌమ సత్తమః ఉత్తమ చక్రవర్తి జయధ్వజాన్వితం విజయవతాకా విభూషిత

తం, సహస్రనామసూక్తం సహస్రైర్నామైశ్చరాగః యః సైన్యతల్లజః
 శ్రేష్ఠః తం నీనావిశేషం, "హేతుమనుష్య" ఇత్యాదినాయాన్య పాత్య
 యః. "మిత్రలి కామచర్చికా పృథ్వా ముద్ధతల్లజౌ, పృథ స్తవాచకాన్య
 మూని" ఇత్యనురః. విరోధ్య నిరీక్ష్య, పృథ్వాన్య సన్తప్త్య, నామ
 చర్చికాం పృథ్వాం నావం, అధిరుహ్య అరుహ్య, ఉత్సృజ్య ఇష్టాన్
 ద్యుక్తా, స్వసౌద రేణ స్వభాతా ఉద్యమానా అక్ష్మా యమానా
 భారతీయశ్చిరా భారతీరశ్రేష్ఠా, అపశ్యత్-దదర్శ.

సోఽపి సార్వభౌమః బహునాకాగతం జయలక్ష్మీ విరాజమానం
 స్వసైన్యం విరోధ్య, ముదిత స్పన్, స్వనాకాం విహాయ, రదీయ నాకా
 మారుహ్య, తత్ర స్వభాతా పృథస్యమానం భారతీరద్యయ
 మపశ్యత్,

— పశ్చిదామర వృత్తలక్షణమూక్తమేవ —

తా! ఉత్తమాత్తముడైన యా సార్వభౌముడు వేలొలది
 నావలపై విజయలక్షణములతో విరాజిల్లి, వచ్చుచున్న తన సైన్యము
 సంతోషించి, సంతోషాంతరంగుడై, తన పదపనుండి దిగి, పృథ స్త
 మేవ వారి పదపై కేగి, యచ్చట నుత్సృజులై తన యనుజునిచే గొని
 యాడబడుచున్న యా భారతీ వీరకుమార యుగ్మమును గాంచెను.

— శి ఖ చి ణీ —

51. మహాబ్రహ్మం దత్వా విజయమచిశం క్షిత్రియవణం
 పరిశ్రమ్భప్రేష్టా సఖిన శత సజ్జుమ్ప్స నపజమ్.
 అతివాతన్వ్యాకు ప్లేతనయన యుగ్మో నరపతి
 స్స యథా సప్రాక్షి దరశ్య దఖిలా నిత్యకుశలమ్.

వ్యా :- మహాబ్రహ్మమితి :- మహాకౌసా బ్రహ్మచ మహా
 బ్రహ్మ బ్రాహ్మణోత్తమః, తం వత్వా సమిస్కృత్య, "కుమానాద్భ్యా

మన్మథరస్య" మిత్థనేన బ్రహ్మస్వబ్రహ్మత్వం. విజయముదితం. జయ
సన్తుష్టం, క్షత్రియముగల కాజరత్నం, పరిశిష్ట అలిష్ట, అథ తరః,
ప్రేక్షాసీత్యా, ముఖం ముఖవస్తం. సహజం అనుజం, సత్సమ్యక్
మద్విత్వా, అతీవ అత్యస్తం, అనన్తాశ్రుతి అనన్తబాహ్యైః పుత్రం
సిక్తం నయనయుగలం నేత్రద్వయం యస్య నః, వరివతిః సార్వభౌమః,
అఖిలాన్ సర్వాన్, యోధాన్ సైనికాన్, అనన్తౌ పునః పునః, నిత్య
కుశలం నిత్యక్షేమం, అప్రాక్షీత్ అపృచ్ఛత్.

స సార్వభౌమః ద్వీజరత్నం తారకం ప్రణమ్య రాజరత్నం స్పృశ
కుమార మాలిష్ట్య. స్వసోదరం సేష్ఠా పరిచుచ్ఛ్యు, అనన్తాశ్రుపరిత
నయన యుగలస్సన్, సర్వాన్విరభటా న్కుశల మపృచ్ఛత్.

— శిఖరిణీ లక్షణ వృత్తాంతము —

తా! ఆ సార్వభౌముడు మున్ముందుగఁ దారకునకు నమిస్కా
రము గావించి, రాజకుమారుని గొలిపించుకొని, ముఖయైన సోదరనిఁ
జేమతో ముద్దిడుకొని, పరమానందముతో వీరభటులందరి క్షేమము
నడిగెను.

— వా తో ర్మ —

52. పూర్వాహ్లాసా వగమ ద్రాజధాని
మానన్తా మౌధిని మగ్నో మహీః,
పారైశ్చర్య జయతూర్వైః పృషన్తాత్
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్య విది.

వ్యా :- పూర్వాహ్లాసా :- అసా మహీః సార్వభౌమః,
అనన్తామౌధా అనన్తసాగరే నిమగ్నస్య, పూర్వాహ్లా దినపూర్వ
భాగే, రాజధానిం ముఖ్యనగరం, అగమత్ జగామ. బ్రహ్మణా తార
కేన, క్షత్రియేణ రాజకుమారేణ, సోదర్యేణ అనుజేన సహ వర్తత ఇతి
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్య, నః స్పృశతి, పారైః పురజన్తైః, సమ

నైట్ సర్వశ్రీ, జయమూర్తి, జయనాదై, శశ్వత్ ముహుర్ముహుః,
విడి విడ్యత.

స సార్వభౌమః పూర్వాహ్లాసమయే స్వరాజధానిః పరమావస్థేన
ప్రావిశత్, తదస్తరం పారాః తిం సార్వభౌమం ద్విజకుమారం తార
కం క్రిత్యకుమారం రాజానుజంచ ముహుర్ముహు రుచ్చైర్చయనాదై
రస్తువన్.

— వాతోర్కీ వృత్తలక్షణమ్ —

“మ-భ-త-గ-గాః గణాః చతుర్షు స స్తను యతిః,

తా! ఆ సార్వభౌముడు సంతోషముగఁ బూర్వాహ్లామండే
తన రాజధానిని బ్రవేశించెను. అంతఁ బురజను లందఱును జయనాద
ములతో మాటిమాటికి, తారక రాజకుమారులను, సార్వభౌముని సోద
రునిఁ గూడఁ గొనియాడిరి.

— శి ఖ రి నీ —

53. బహుశ్రేయా న్కాలోచిత సకలకృత్యాన్యవనివః
సమాప్త్యాసా నింహసన మరివనన్ సభ్యనివహమ్,
బభావేత్తం యూయం కృణుత పరిషద్యా మమవచో
విలోక్యతా మేతా విహ ధరతవర్తే దృవమణి.

వ్యా:- బహుశ్రేయానితి :- బహుని శ్రేయాంసి యస్యసః
బహుశ్రేయాన్, బహు కుభాన్వితః. అసా అవనివః సార్వభౌమః, కాలో
చితాని సకలాని కృత్యాని తత్కాలార్హ కర్మకలాపం, సమాప్త్య
నిర్వర్త్య, నింహసనం నింహపీతం అధిపనన్ అధిపిత్వన్. “ఉపాఖ్య
ధాన్వసః” ఇతి కర్మశ్రేయో ద్వితీయా, సభ్యనివహం సామాజిక సమూ
హం, ఉద్దిశ్య, ఏవం ఇత్థం, బభావ అవోచత్, పరిషది సభాయాం తిష్ఠ

స్త్రీ పరిషద్యాః సభ్యాః భోస్సభాసదః! యాయం భవన్తః, మమ
వచః మద్వచః, శృణుత ఆకర్ణయధ్వం. ఇహ అత్య భరతివర్షోద్భవ
మణి రత్న సమానా భారతవర్షః జ్ఞాతౌ, ఏతౌ ద్విజరాజకుమారా,
విశాక్షేతాం దృశ్యేతామ్.

తత్కాలోచితాని కార్యాణి నిర్వర్త్య, స సార్వభౌమః సభా
యాం సి హాసన మధిస్థాయ, సత్వా న్సామాజికా స్వీక్య. ఏవ మవా
దీత్. భోస్సామా జికాః! మద్వాక్యాని శృణ్వన్తు భవన్తః. భారత
రత్న ఏతౌ ద్విజరాజకుమారా వశ్యత.

— శిఖిణీ వృత్తలక్షణం పూర్వమేక్షమ్ —

తా|| సకల శ్రేయస్సులతోఁ గూడిన యా సార్వభౌమఃడు
త్వరగాఁ దత్కాలోచితములగు కార్యములను నెరవేర్చుకొని, సభను
జేరి, సింహాసనము నలంకరించి, సామాజికులనుగాంచి, ఓ సభాసదు
లారా! నా మాటలను మీరు వినుడు, ఇప్పుడి సభలోనున్న మీరు
పురును భావతవర్ష రత్నములు. ద్విజరాజకుమారులు, మీని జూడుడు.

— వైశ్యదేవీ —

54. అష్టావింశత్య క్షహణీం ద్వేషిసేనాం

హత్వాఽన్మద్రాజ్యం సోదరం రక్షితస్మి,

అభ్యాం కః కార్యోఽస్మాది రద్యోవ చారః

తిం తిమ్ముక్తం నత్పార్వదా ధర్మకాప్తైః.

వ్యాః:- అష్టావింశతీతి:- ఏతా వితి పూర్వశ్లోకే నాన్వయః.
ఏతౌ వీరవరా. అష్టావింశత్య క్షహణీం అష్టావింశతి సంఖ్యాకాక్షహణీ
సహితాం ద్వేషిసేనాం శత్రుసైన్యం, హత్వా నాశయిత్వా, అన్మద్రా
జ్యం అన్మదీయం రాష్ట్రం, సోదరం మద్రాతరం చ, రక్షితస్మి అరక్ష
తామ్. అద్య ఇదాసీం. అస్మాభిః, అభ్యాం ఏతాభ్యాం వీరవరాభ్యాం,
అవచారః ప్రత్యుపకారః పూజాదిక మిత్యర్థః. కః, కార్యో కర్తవ్యః,

హే సత్పాదాః పూజ్యసామాజికాః! ధర్మశాస్త్రేః కిం కిము ఉక్తం
కథితం, భవన్తో బుధవన్తు.

భాః సార్వదా! ఏతే వీరకుమారా అష్టావింశత్యక్షాహిణీ
సహితాం శత్రుసేనాం నిహత్య, అస్మద్భాగ్యం మత్సదరించ రక్ష
తుః, ఏతాద్వశయో ర్శీరయో రద్యాస్మాభి ర్విధేయా అపచితిః కింభ
వేత్. ఏ తద్విషయే ధర్మశాస్త్రేషు కిం కిర్నితమ్. భవన్తో నిశ్చిత్త
వదన్తు.

— వైశ్వదేవీ పుత్రలక్షణమ్ —

“పశ్చాత్త్యై శ్చిన్నా వైశ్వదేవీ మమా యా.”

మ-మ-య-యాః గణాః పశ్చాను సప్తను యతిః.

తా! ఓ సామాజికలారా! వీరిగువ్వరును ఇరువది యక్షాహిణు
లతోఁ గూడిన శత్రుసైన్యమును హరిమాపి మన రాజ్యమును గాపా
డిరి. నాసోదరుని రక్షించిరి. వీరికివ్వడు మరము గావించదగిన సత్కా
రమేమి! ఎట్టిది! ఇట్టి వారిని సత్కరింప ధర్మశాస్త్రము లేమనుచున్నవి.
మీరు నిర్ణయించి చెప్పవలసి వలెను.

— శుద్ధవిరాట్ —

55. స్యాత్తజ్జన్మ ఏదా ప్యనర్థకం

యస్మి న్నాస్తి కృతజ్ఞతా నరే,

యః ప్రణత మహాపకారిణం

స శ్లాఘ్యత నమస్త సజ్జనైః.

వ్యాః:- స్యాదితి - యస్మిన్ సరే మానవే, కృతం జానాతీతి
కృతజ్ఞః, తస్య భావః కృతజ్ఞతా, కృతజ్ఞతాబుద్ధిః నాస్తి నభవతి,
తస్య జన్మాపి జనన మపి, సదా సర్వదా, అనర్థకం నిష్ప్రయోజనం,

స్వాత్ భవేత్, యః జనః, పరోపకారిణః పరోపకార పరాయణః
పురుషం, జనం, ప్రీణీత తోషయేత్, సః పురుషః, సమస్త సజ్జనైః
సర్వై స్సత్పురుషైః క్షాణ్మేత క్షాణునీయో భవేత్.

యః మానవః కృతజ్ఞతాశూన్య హృదయో భవతి తస్య జన్మ
నిరర్థక మేవ భవేత్, యః కృతజ్ఞస్సన్ పూర్వోపకారిణః పృథ్వీపకార
మాచరేత్ స సర్వైరపి సజ్జనైః సంస్తూయేత.

— శుద్ధ విరాడృత్త లక్షణమ్ —

“మూఙ్లై శుద్ధ విరాడిదం మతమ్”

మి-స-జ-గాః గణాః, పాదాన్తే యతిః.

తా. పరోపకారమును మించిన వాని జీవితము నిష్ఫలము,
ఎవ్వఁడు కృతమును గుర్తించి, యా యుపకారికిఁ దిరిగి యుపకార
మూచరించునో వానిని సత్పురుషులు సర్వదా క్షాణింతురు.

— అనుష్టుప్ —

56. భగవంతం నిత్యత్వం జీవన్ముక్తం ద్విజోత్తమమ్

కథ మేతం తోషయేయం నశ్వరై హికైభవైః.

వ్యాః :- భగవంతమితి :- భగాః అస్య స స్తీతి భగవాన్, తం
భగవంతం వద్దువొక్కర్య సమ్మన్నం. “ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య
యశసః శ్రీయః, జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చైవ షడ్జాం భగ ఇతీరణా”.
అథవా. “ఉత్పత్తించ వినాశం చ భూతానా మాగతిం గతిమ్, వేత్తి
విద్యా మవిద్యాంచ స వాచ్యో భగవానితి”. నిత్యత్వం నిత్యసన్తుష్టం
పూర్ణకామ మిత్యర్థః. జీవన్ ముక్తః జీవన్ముక్తః తం, ముక్తపురుషం
ఏతం ద్విజోత్తమం అముం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, నశ్వరాణి
నాశకీలాని ఐహికాని ఇహలోక సమ్మన్దీని యాని వై భవాని ఐశ్వర్యాణి

తైః, కథం. తోషయేయం సంతృప్తం కరిష్యామి. అహం న జానే.

అసా బ్రాహ్మణోత్తమస్తారకః పద్మశ్శర్మ సమృన్నః, పూర్ణ కామః. జీవన్ముక్తశ్చ. ఏతా దృశం అముం నశ్వరైః భౌతికైర్వస్తుభిః కథ మానస్తయేయం అహం న జానే.

తా. ఈతారకుడు సకలైశ్వర్య సంపూర్ణుడైన భగవానుడు. పూర్ణ కాముడు, నిత్యత్వ పురుషుడు, జీవన్ముక్తుడు, మహానుభావుడయిన యీ బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠున కేమిచ్చి యానందింపజేయుదును, నశ్వరి ములు భౌతికములునగు నీ సంపదలు వ్యత్యువకారమునకు సమానములు గావుగదా !

— ఉ ప చ రిః —

37. నమస్త విద్యావిధి రిధకిర్తి
రఖిణితజా భువనోపకారి,
ఇతః పరం బ్రాహ్మణవర, ఏష
భవేన్నమి పాణిపథో మహత్మా.

వ్యా :- సమస్తేతి :- సమస్తానాం సర్వాసాం విద్యానాం విధిః ఆకరః, ఇద్ధా కీర్తిః యస్యసః ప్రకాశమాన యశాః, అఖిణ్డం అప న రేణః ప్రకాశ మహిమా యస్యసః పరిపూర్ణ తేజోయావః భువనోపకారీ లోకానా ముపకర్తా, మహత్మా మహానుభావః, ఏష బ్రాహ్మణ వర్జిత బ్రాహ్మణోత్తమః అయం తారకః, ఇతః పరం అద్యప్రభృతి, మమ నే దానా సఖా ప్రిణ సఖః ప్రియః ప్రియమిత్రం, భ సేత్.

సకలవిద్యా కారకః పరోపకార వరాయణః యశస్వీ తేజః ప్రకాశ అయం తారకః అద్యప్రభృతి మమ ప్రియసఖః ప్రియమిత్రం భవేత్.

— ఉపబాతి వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా॥ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడయిన యీ రాజకుడు, నరసిద్ధా విశారదుడు, పరోపకారపరాయణుడు, కీర్తిమంతుడు, తేజోవంతుడు మహానుభావుడు. నేటినుండి యితడు నాకు బ్రాహ్మణునిరై యుండును.

— వి తా న మ్ —

58. ఇతః పరం బ్రాహ్మణ స్సాస్య
దహంననీయః ప్రజాను,
మదీరురాజ్యే విదధ్యాత్
కరం న తస్యైవ వృత్తాః.

వ్యా:- ఇతిఇతి :- ఇతిః పరం అద్యవ్యభృతి, మదీయ రాజ్యే అస్మద్రాజ్యే. ప్రజాను జనేషు, “ప జాస్యాత్స న్నతో జనే” ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణః విప్రః, అహింసనీయః అపద్ధః, స్సాల్ భవేత్. తస్యేవ బ్రాహ్మణస్యైవ, వృత్తాః వృత్తేః “వృత్తిర్వర్తన జీవన” ఇత్యమరః, న విదధ్యాత్ న విదధీత.

అద్యారభ్య మద్రాజ్యే బ్రాహ్మణః సాపరాధోఽహింస మాన్త వ్యః, ఇత అరభ్య బ్రాహ్మణాల్ స్వవృత్తేః కరం నవ్వీకుశ్యాల్.

— వి తా న వృ త్త ల క్ష ణ మ్ —

“వి తా న మాధ్యాం యదన్యత్” సమానితా ప్రమాణికాభ్యా మన్యద్వి తా న వి త్పరీక్ష.

ర-జ-గ-లా స్సమానితా. జ-ర-ల-గాః ప్రమాణికా. వి తా నన్యతు పూర్వాథే జ-ర-య-ర-ర-గాః గణాః. ఉత్తరార్థ మేవ మేవోన్నయమ్.

తా! నేటినుండి నా రాజ్యమున బ్రాహ్మణుని హింసింపరాదు.
అరేడుగావించు వృత్తికి నుండు నిధింపరాదు.

— అనుష్టుప్ —

59. ఆచన్యతారకం పదే

ద్యంశ ఏతదుపకృమమ్.

మద్భాగదేయే ద్వాత్రింశ

తువర్ణాన్మృతవాసరమ్.

వ్యా:- ఆచన్యేతి:- వంశేకులే, ఏతదుపకృమం ఏతదారభ్య
ప్రతివాసరం ప్రతిదినం, మద్భాగదేయే మద్భాగే. ద్వాత్రింశత్సు
వర్ణాన్ ద్వాత్రింశత్సంఖ్యాన్ మవర్ణదీనారాన్, ఆచన్యతారకం దన్యశ్చ
తారకాశ్చ యావత్కాలం నిష్ఠన్తి తావత్కాలం, విన్దేత్ లభేత్.

తా! నేటినుండి నా కులమందు, ప్రతిదినము ముప్పదిగొండు
బంగారు నాణెములు చొప్పున నా ధనమునుండి యా చంద్రతారక
మితడు పొందును.

— ఉపజాతి: —

60 సర్వస్వతన్యై బహుసాదుకర్మా

ధర్మాధికార్యేష సఖా మదియః.

విరజ్జుకో బ్రహ్మకల్యాణగ్రహ్యః

రాజ్యైభిలే మే విహరే దజస్రమ్

వ్యా:- సర్వస్వతన్యేతి:- సర్వేషు కర్మసు స్వతన్యైః స్వతన్యైః
బుద్ధిః, బహుని సాధూని కర్మాణి యస్యసః అనేతోత్తమకార్యకర్తా,
బ్రహ్మకల్యాణగ్రహ్యః బ్రాహ్మణవంశ ముఖ్యః, ఏషః ఆయం, సాదీయః
సఖా మయ వయస్యః, ధర్మేషు ధర్మకార్యేషు అధికారః అస్మాస్తీతి

ధర్మాధికారి ప్రాద్వివాకస్మన్. నిరఙ్కుశః అపరిహితగతిః, అఖలే
స్వస్మిన్, మే మమ, రాజ్యే రాష్ట్రే, అజస్రం అనవరతం, విహితే
సృజ్యతే.

సర్వత్ర స్త్రీ స్వతః స్త్రీః సాధుబుద్ధిః సత్కార్యకర్తా విప్రముఖః
మత్సరః అయం తారకః మద్రాజ్యే ధర్మాధికారి భవతు. మద్రాజ్యే
సర్వత్ర సర్వదా అపరిహితగతి సృజ్యతే.

— ఉపచారి లక్షణస్తోత్రమేవ —

తా। ఈ తారకుడు విప్రులముఖ్యుడు, స్వచ్ఛస్వభావుడు,
సాధుబుద్ధి, సత్కర్మాచరణశీలుడు. నాకు బియ్యమిచ్చుడు. ఈతడు
నా రాజ్యమున ధర్మాధికారిగనుండును. మఱియు నా రాజ్యమందఁ
తట నెల్లప్పుడు నేయడ్డు ఆశయులేక సంచరించవచ్చును.

— వి తా న మ్ —

61. దివస్పృథివ్యా వజ్రస్రం ప్రకాశితం శత్రువీరః.

గుణోజ్జ్వలః క్షత్రియేంద్రో భవేన్మదీయాత్మబంధుః

వ్యా :- దివస్పృథివ్యావీరి :- ద్యాశ్చ పృథివీచ దివస్పృథివ్యా
స్వర్లోక భూలోకా, అజస్రం అనవరతం. ప్రకాశితం పాలయితం,
శత్రుః సమర్థః, ఏవః అసా, గుణోజ్జ్వలః శౌర్యవీర్యాదిగుణగణవిరాజ
మానః క్షత్రియేంద్రః రాజశేష్ఠః, మదీయాత్మ బంధుః మమ సన్ని
హితః బంధుః, భవేత్ భవతు.

భూలోకస్వర్గలోకా ప్రభావసి పాలయితం సమర్థః సకలసద్గుణ
సముపేతః అయం రాజకుమారః మమ ప్రాణబంధు ర్భవతు.

— వి తా న వృత్తలక్షణస్తోత్రమే. —

దా! ఈ రాజస్య కమారుడు నద్దల క్షాణసీయుడు భూస్వర్గముల రెండింటిని కాలింప శక్తిగలవాడు. ఈతడు నా కార్యబంధువగును.

— మౌక్తికమాలా —

62. భారతవర్షం తదఖిల మేషాః

ద్యవృథృతి స్వైర ముపభునక్తు
ఇత్థ మదిత్యా న నిజకమార్కా
అగమనం సంనది విభు రైషిత్.

న్యాయ:- భారతవర్షమితి:- ఏమః రాజకుమారాః, అన్నదవృథృతి ఇత అరభ్య, తత్ వసిద్ధం, అఖిలం సర్వం, భారతవర్షం భారతభూమిం, స్వైరం స్వేచ్ఛయా, ఉపభునక్తు అనుభవతు, ఇత్థం ఏవం, సంనది సభాయాం, ఉదిత్వా ఇత్త్వా, సః విభుః సార్వభౌమః, నిజకుమార్కాః స్వపుత్ర్యాః, అగమనం ఏషీత్ విచ్ఛత్.

అద్య దవృథృత్వసా రాజకుమారాః పకలమపి తద్భారతవర్షం స్వేచ్ఛయా పరిపాలయతు, ఇత్యుత్వా స్వపుత్ర్యం సభామానేతు మఖిలలాష.

— మౌక్తికమాలా వృత్తలక్షణ ముక్తమ్ —

తా! నేటినుండి యీ రాజకుమారుడు సర్వభారతవర్షమున కధిపత్తియై స్వేచ్ఛగా సర్వసుఖముల ననుభవించుగాక! అని సభలోఁ బలికి తనకుమారిని సభలోనికి వచ్చునట్లుజ్ఞప్తిపెను.

— పౌహర్షిణీ —

63. జ్వలన్ నృపతి భవోన్యవేదయక్తాం

రజాక్షాం ప్రమదకరాం వతిం వరాధ్యై,

పద్మాక్షి జలదకదా సువర్ణగతి

సోత్కణ్ఠా నృ భవతి సా విరాట్కుమారి.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మదజ్ఞాదాది భట్ట నారాయణదాన

మహాకవి విరచితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే చతుర్థస్కంధః.

వ్యా :- జఙ్గాల ఇతి :- జఙ్గాలః జాజ్ఞీకః, త్వరితగమన సమర్థ
ఇత్యర్థః, నృపతిభటః రాజసేవకః, పామదకరాం ఆనందదాయినీం తాం
రాజాజ్ఞాం రాజాదేశం, పతిం వరాద్యై స్వయం వరాద్యై, స్వయమేవ
పతిం యా వృణోతి సా పతిం వరేత్యర్థః, రాజకుమార్త్యై నృపపుత్రి
కాయై స్వవేదయత్ నివేదయామాన, పద్మేష్వర లక్ష్మిణీ యస్యాస్మా
పద్మాక్షి, సరసిజయనా, జలదేన అమృతేన తుల్యః కచః కేశవాళః
యస్యాస్మా జలదకచా, నీలవేణీ, సువర్ణం శోభనవర్ణం అథవా కాంచన
తుల్యం గాత్రం దేహః యస్యాస్మా సువర్ణగతి కనకాక్షి, సా విరా
ట్కుమారి సార్వభౌమపుత్రి, సోత్కణ్ఠా ఇష్టవస్తు సద్దర్శనాభిలాషిణీ,
భవతి నృ బభూవ, భూతేలత్, లట్సే ఇతిపాణినిః

శీఘ్రగామీ కశ్చనరాజభటః త్వరయా తత్సగత్వా, పతిం
వరాం రాజకుమారి మవలోక్య, సార్వభౌమా దేశం తస్యై నివేదయా
మాన, నలినాక్షి నీలవేణీ కనకాక్షి సా సుదతీ సభాయాం తం రాజన్య
కుమారం దృష్టు ముత్సృకా బభూవ.

— పరీహర్షిణీ లక్షణ ముక్తమ్ —

తా! రాజభటుః దొక్క డతివేగముగ రాజపుత్రి కడకేగి
యానందదాయకమైన సార్వభౌముని యాజ్ఞను ఆమెకు వినిపించెను.
సుందరాంగియు సువిశాలనయనయు సునీలవేణీయునగు నా సుదతి కా
బోవు పతిని జూచు కోరికతో నా సభ కేగ నమకట్టెను.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ గాంధట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికా భాష్యాం వ్యాఖ్యానాయాం చతుర్థ స్కంధః

ప జ్ఞాన మ స్సర్గః

— ప్రహర్షణీ —

1. పశ్యన్తి నృపతనయా సభాం గవాక్షాత్

ధ్యాయన్తి పితృవచన ప్రయోజనం సా.

మాత్రామౌఢ్యహవదనా విభూష్యమాణా

శోభాధా త్వరితమనోభావతే తమ్.

వ్యా:- పశ్యన్తితి:- సా నృపతనయా రాజకుమారి, గవాక్షాత్ నాతాయనాత్, సభాం పరిషదం. పశ్యన్తి ఏక్షమాణా, పితృ వచనస్య జనకాదేశస్య, ప్రయోజనం నిమిత్తం, ధ్యాయన్తి చింతయన్తి, మాత్రా జనన్యా, విభూష్యమాణా అలంక్రియమాణా, అమౌఢ్య రుహం వద్మమివ ఎదనం ముఖమణ్డలం యస్మా స్సా. శోభాధాకాన్తి మతీ, త్వరితమనాః త్వరితసంకల్పా సతీ, ఇత్థా వక్ష్యమాణరీత్యా, భావత ఆలోచయా మాన.

పద్మాననా ప్రభావతీ పతిగౌ సా రాజపుత్రి గవాక్ష రిన్ధ్రే భ్యః రాజసభా మాలోయన్తి జనకాజ్ఞా ప్రయోజనం కిం ధవే దితి మనసి విచిన్తయన్తి, స్వమాత్రా అలంక్రియమాణా త్వరిత మేవం చిన్తయామాన.

— ప్రహర్షణీ వృత్తలక్షణ నూత్నమేవ —

సర్గానేపృత్త భేదః, సర్గేస్మిన్సర్వాణ్యపి ప్రహర్షణీ వృత్తాన్యేవ.

తా! భటుడు చెప్పిన మాటలను విని, యా రాజకుమారి కిటికీకన్నములనుండి రాజసభను వూచుచూ, తనతండ్రి తన్ను సభకేల రమ్మననో దానికి గారణమేమైయుండునో యని తన మనస్సులో నూహించుకొనుచు, దనతల్లి తన లంకరించుచుండ దివ్యకాంతలతో వెలుగుచు, నీ క్రిందివిధముగ తొందరగా నాలోచించు కొనుదుండెను.

2. స్వాత్తచ్చేజ్జగతి తథాఽహమేవ ధన్యా
 కిం దేవః శ్శితజనలాలసాం సదేయాత్.
 మాతా మే సపది సమీద్య తద్యశాంసి
 దృశ్యా హన్యహని కరోతి కర్ణవర్య.

వ్యా:- స్వాదితి:- తల్ తథాస్యా చేత్, మత్పితామాం
 రాజకుమారాయ దాస్యతి యది, జగతిలోకే, అహమేవ, ధన్యా సార్థక
 జీవితా, ధనేయం స్వామ్, దేవః ఈశ్వరిః, శ్శితజనలాలసాం ధత్తజన
 మనోరథం స దేయాత్కిం స దద్యాత్కిమ్. దద్యాదేవ. మాతా
 మజ్జననీ సపది సద్యః, అహని అహని హరిదిసం. తద్యశాంసి తద్రాజ
 పుత్రస్య కీర్తిః. ఈ దృక్ ఇత్థం, సమీద్యస్తుత్వా, మేమమ, కర్ణవర్య
 శ్రోతానస్తం కరోతి విజఘాతి.

యది మత్పితా మాం తస్మై రాజకుమారాయ దద్యాత్తదా
 మజ్జననం సార్థకం ధనేత్, ధత్తజనవత్సలః భగవాన్ ఆశ్శితయనో
 రథం స పూరయతికిమ్! సర్వథా పూరయిష్యత్యేవ. మజ్జనన్య పి
 నిత్యం తద్రాజకుమారస్య యశో విశేషాన్సర్జయిత్వా మా మానస్త
 యతి, మన్యాతు తే తదభిమత మేవ.

తా! నా తండ్రి స న్నారాజకుమారునకిచ్చి వివాహముగావిం
 చినచో నా జీవితము సార్థకమగును. ధత్తవత్సలుడయిన భగవానుడు
 ఆశ్శితుల మనోరథముల నెరవేర్చుకుండునా? తప్పక నెరవేర్చును. నా
 తల్లియు నిత్య మా రాజకుమారుని గుణగణములను గీర్తి విశేషము
 లను వర్ణించుచుఁ గొనియాడుచు నా చెవులలో సమృతమును బోయు
 చున్నది. దీనిని బట్టి మా తల్లికీ సంబంధము సమృతమైనట్లు కనఁబడు
 చున్నది.

3. తస్మై మే స్పృహయతి మానసం మదీయం
 రావణ్యం భవతి హతం స కిం విరాజే,

భాగ్యమైన మనుషుల అగతః కృతార్థః

మత్ప్రీతః కరుణ దధునా తదియమైత్రీ.

వ్యాః:- తస్మాన్నితి:- మే మను, మానసం మనః, తస్మై రాజకుమారాయ, స్పృహయతి కాంక్షతే. "స్పృహే రీప్సితః" ఇతి సుప్రదానత్వే చతుర్థీ. మదీయం మామకీనం లావణ్యం సౌందర్య విశేషః విరాజే రాజపుత్రాయ. హితం ఇష్టం, న భవతి కిం నభవేత్కిమ్? హితం భవత్కృతేత్యర్థః "మత్ప్రీతః కరుణ దధునా యాస్తరలత్వ వివాస్తా, ప్రతిభాతి యదజ్ఞేషు తల్లావణ్య మిహాచ్యతే" ఇతిలావణ్య నిర్వచనమ్, కృతార్థః కృతకృత్యః, సః రాజపుత్రః, మద్భాగ్యమైన మద్భాగధేయమైన, అగతః అగతవాన్, అధునా ఇదానీం, తదియ మైత్రీ రాజపుత్ర సఖ్యం మత్ప్రీత మజ్జనకాయ, అనుచత్ అరోచతి.

మన్యః తద్భాజపుత్రమేవ కాంక్షతే. మల్లావణ్యం తస్మాభి మతం భవేత మనేక, మద్భాగ్యులలే నైవ స రాజపుత్రః అగతః తస్మి ణ్యంచ మజ్జనకాయ ప్రీతిపాత్య మభవత్.

కా! నా మనస్సా రాజపుత్రునే గోరుచున్నది. నా లావణ్య మారవిగి రుదించకుండునా! తప్పక రుదించునని నేననుకొందును. నా భాగ్యము ఫలించుటచేతనే యాతఃడిటకు వచ్చెను అతని మైత్రీ నా తండ్రి కెంతయో రుదించెను. నాకోరిక తప్పక నెరవేరును.

4. తద్విర్యం తదమలి రాజవంశం త

తౌష్ఠ్యర్యం తదభినవం వయః ప్రకస్తమ్,

తద్ధైర్యం తదతులి క్షిర్తివైభవం కా

లోకిత్యా నవతి పతిం వరా న ముహ్యత.

వ్యాః:- తద్విర్యన్నితి:- తత్ ప్రసిద్ధం వీర్యం బలం, తత్ బలం నిర్మలమ్, రాజవర్చసం రాజతేజః, తత్ సౌందర్యం రుచిర్మయః, ప్రకస్తం శ్రేష్ఠం, తత్ అభినవం నూతనం, వయః, తత్ ధైర్యం గీర

తాం, అతులం అనువచనం, తత్ కీర్తివైభవం యశస్సుత్పదం, లోకీశ్వర
ఆలోకనం, పరివరాకా స్వయంవరాకా కన్యా, నవది నద్య, న
ముహ్యేత్ మోహాపి ప్రాప్నుయాత్. సక్యా అతి వనం వరాకన్యా
ముహ్యేత్ యురే వేత్సర్థః.

తద్రాజకుమారస్య ప్రఖ్యాతం బలం నిష్కల్పమం రాజవత్సనం
నిరుపమానం సౌందర్యం విస్తృత మభివచనం వయః అనల్పం ధైర్యం అతు
లం యశశ్చ దృష్ట్వా పరివరాకా కన్యా మోహం న ప్రాప్నుయాత్.

తా! ఆ రాజకుమారుని యమోఘమైన యా బలమును, సాటి
లేని యా రాచరీతిని, చక్కని యా యందమును, సూతనమైన యా
యశావసమును, సాటిలేని యా ధైర్యమును, శ్రేష్ఠమైన యా కీర్తిని,
జూచిన పిమ్మట స్వయంవర యగు ఏ కన్యక వానిని వరింపదు! తప్పక
వరించును. అందుచే నా కీ శోక కలుగుటలో తప్పలేదు.

5. సూనం యత్రభృతి మయా విరాడతోః

స్వాంతం మే పరితపతిదృశం తదాది,

జీవేయం యది కృపయా న ఉద్యహేన్మాం

కిం జానే పరహృదయం వదా పరోక్షమ్.

వ్యా :- సూనమితి :- యత్రభృతి యదాది, మయా విరాడో
రాజకుమారిః ఆలోకి దృష్టః, తదాది తత్రభృతి, మే మమ, స్వాంతం
మః ఈ దృశం ఏవం రీత్యా, పరితపతి సంతాప మనుభవతి. సః రాజ
పుత్రః, కృపయా దయయా, మాం, ఉద్యహేద్యది పరణయే చేచ్చత్,
అహం, జీవేయం జీవాని, అన్యథా మిరిష్యామితి భావః. సూనం ధ్రువం
నజానే కిం భవేదహం న జానామి, పరహృదయం పరోక్షం మనః,
సదా సర్వదా, పరోక్షం అపర్యక్షంఖలు అర్థాంతరన్యాసాలక్కారః.

తా! ఆ రాజకుమారుని జూచిననాటి నుండియు నా మనస్సిక్లే
పరిపరి విధములఁ జుతాకాంతమగుచున్నది. దయఁదలచి యాతఁడు

నన్నుఁ బరిగ్రహించెనా నేను బ్రతుకఁగలను. లేచో నేను జీవి నఁ జాలను. కాని నువ్వల మెట్లున్నదో నా కెట్లు జెలియును? ఎవల హృదయములందలి భావములను గ్రహించుట శక్యమగునా? కాదు.

6. ఇత్తు పా బహు భవితవ్య మూహమానా

వేషేణాఽపిర మణలాఽశ్చ సా కృతేన,

నిస్త్రిం శీకృత వహజ స్ఫురత్కటాక్షైః

వ్యచ్చైత్సి త్రుతియువ గాఢదైర్య బన్ధమ్.

వ్యా:- ఇథమితి :- సా అబలా రాజకన్యా, ఇత్తం ఏవం, బహుళభిరం యథాతథా, భవితవ్యం భావ్యం కార్యముద్దిశ్య, ఉహమానా తిర్క్కు యస్తీ, అచిరం శీఘ్రం, అశ్చ సా వేగేన, కృతేన నిర్మితేన, వేషేణ వస్త్రధారణాద్వా శీర్షేన, నిస్త్రిం శః ఖడ్గః అనిస్త్రింశః నిస్త్రిం శః కృతః నిస్త్రింశీకృతః ఖడ్గీకృతః సహజస్ఫురంతః ప్రకృత్యాచ పలా యే కటాక్షైః అపాణ్ణప్రసారాః తైః, ఖడ్గరూపై రపాణ్ణై రిత్కణః, యువానం యువానం పృతియువం వీహాయాం యథార్థేఽవ్యయీ భావః, సర్వేషాం యూనా మిత్కణః. గాఢః దృఢః యః దైర్యబంధః దైర్యబన్ధనం, తం, వ్యచ్చైత్సిల్ - చిచ్ఛద.

— సూపకాలక్ష్కారః. —

ఏవం భవితవ్యం చింతయస్తీ సా రాజకన్యా సర్వాభరణ భూషితా రాజరథాం ప్రవివేళ. తా మూలోక్య తత్రాస్థా సుర్వే యువా నః, తదీయ ఏక్మణాభివతాః దృఢమపి స్వదైర్యం తిత్కణః, ఖడ్గై రజ్జబన్ధన మివ తస్మాః కటాక్షేణ తేషాం దైర్య మచ్చిద్యత.

తా. ఆ రాజకన్యక పైతీరున తనభావజీవితము నూహించుకొ నుచు, సర్వాభరణ భూషితయై సభామందిరమున నడుగిడెను. ఆమె చక్కదనమునకును, ఆమెకటాక్ష ఏక్మణములకును, సభయందలి యువకవర్గ మంతయు దైర్యమును వీడెను.

7. శృంగార ప్రయోగః సభాసభాంతర్యాః
 పాభూద్ హృద్ధన ధనవశ్యతోహత స్మః,
 చంద్రేశ స్సరసిజలోచనం తదైషాఽ
 హర్షిత్వాన్విక ఉపవేశ్య పుత్రికాం తామ్.

వా :- శృంగారణి :- తరుణ్యాః యువత్యాః రాజకుమార్యాః
 కః వసిద్ధః, శృంగారః శృంగారవేషః తరుణ సభాసభాంతర్యాః, మూనాం
 సభ్యానాం, హృదేవ హృదయ మేవభుజధనం అధికధనం తస్య పశ్యతో
 హరశీలి పశ్యతో హరః, నివుణః చోరః, పాభూత్ ఆసీత్, ఏష
 చంద్రేశః చంద్రదీప్తిపాధివః అయం సార్వభౌమః, సరసిజలోచనాం వద్మ
 నయనాం, తాం పుత్రికాం దుహితరం, స్వాన్వికే న్వసమీపే,
 ఉపవేశ్య నివేశ్య, అహర్నిత్ ననన్త.

సభాం ప్రవిశన్త్యాః తరుణ్యాః తస్యాః రాజపుత్ర్యాః శృంగార
 వేషః సకలయువజన మనోధన పశ్యతోహరః చోరః అభవత్. సా స్వాన్వి
 మాం మనాం స్వాచక్షర్. సార్వభౌమోప్యాగతాం తాం నన్త్యం నన్త
 మీపే నివేశ్య వరమానన్త మవాప.

తా॥ యువతియైన యా రాజకుమారి తన శృంగారవేషముతో
 నటంగల యువజనుల మనోధనమును చూచుచుండగనే తస్కరించెను.
 యువకులందఱు నామెయందాన క్త హృదయులైరి. ఆ సార్వభౌముడు
 సభలోఁ బ్రవేశించిన తనకుమారిని తన దగ్గరనే కూర్చుండఁ బెట్టుకొని
 మిక్కిలి యానందించెను.

8. వామాయ ర్విజనకేస భావ్యమాణా
 ప్రాభారావతముఖీక్షణ ప్రసూనైః
 సానన్దం ప్రియపదపిత మర్చయన్తి
 ఏత్యేదా తృతివచనాని మన్దమన్దమ్.

వ్యా:- వామోరు రితి:- వామా సుందరా ఊరు యస్యా
స్స వామోరుః. "వామస్తు వశ్యే రమ్యే స్సా తస్యే వామగతే
పి చ" ఇతి నానార్థకోశః. సుందరీ రాజకన్యా. నిజ జనకేన స్వపిత్రా,
భావ్యమాణా సమృద్ధాం క్రియమాణా సతీ, ప్రీతారాత్ లజ్జాభరణ,
అవసరం వ్రతం ముఖం లీననం యస్యా స్సా. ఈక్షణాన్యేవ దృష్టయః
ఏవ ప్రమాదాని పుష్పాణి, తైః, సాన్ద్రం అనన్దేన సహ, ప్రియపదపీఠం
ప్రియస్య పాదపీఠికాం. అర్చయన్తీ పాదయన్తీ, ప్రియపాదపీఠం
పశ్యన్తీ త్యర్థః. చంద్రమందం శనై శ్శనై, పితే జనకాయ, పరివచ
నాని సమాధాన వచనాని, అదాత్ దదా

సా సుందరీ రాజకన్యా సభా మాగత్య లజ్జాపతా దధోమళి,
సదృష్టిపాతేన స్వప్రియ పాదపీఠమేవ పశ్యన్తీ, పృచ్ఛతే జనకాయ
శనై శ్శనైః పరివచనాని దదా.

తా। సుందరియగు నా రాజకన్య సిగ్గుతోఁ దలవంచుకొని, తన
చూపులనెడు పువ్వులతోఁ దన ప్రియుని పాదపీఠము ను బూజించుచు.
అనగా దానినే చూచుచు, తన తండ్రి తన్నుఁ బ్రశ్నించుచుండ మెల్ల
మెల్లగాఁ దగ్గడికి సమాధాన మిచ్చుచుండెను.

9. వామాక్షిం నృపతికుమారికాం సుగుల్ఫాం
రమ్యోష్ఠీం స్మితవదనాం నపావహితామ్,
రాజన్యో భృశ మఖిలాబ్ధిభోజనాం తా
మీక్షిత్యా నవది విమోహితో బభూవ

వ్యా:- వామాక్షీమితి:- ఈ రాజన్యః సరాజకుమారి,
వామాక్షిం వామనయనాం, సుందరనేత్రా మిత్యర్థః. శోభనా గుల్ఫా
యస్యా స్సా తాం, గూఢ గుల్ఫా మిత్యర్థః. "తద్దగ్ధీ ఘటికే గుల్ఫా"
ఇత్యమరః. రమ్యో-రమణీయా ఓష్ఠో యస్యాః తాం, విమోహితీ మిత్య
ర్థః. స్మితవదనం స్మయమానముఖం, నావహితాం అవహితా ఆకార

గోపనం రతూ సహితాః, "అపహితాః కారగుప్తి" రిత్యుతరః. అఖలా
క్షేణు సర్వావయవేషు శోభనాం శోభమానాం, సర్వాజ్ఞమందరీ మిత్య
ర్థః, తాం స్పృశతి కుమారితాం రాజపుత్రీం, ఈక్షిత్యా విలోక్య,
సవది సద్యః, భృశం ఆత్మస్తం, విమోహితో బభూవ ముమోహ.

రహణీయనయనాం గూఢగుల్ఫాం బిమ్బాష్ఠీం దరహసితపద
నాం హ్రీమతీం సర్వాజ్ఞమందరీం తాం రాజపుత్రీం మూలోక్య స రాజ
కుమారః సద్య ఏవ మోహ పరవశో బభూవ.

తా! ఆ రాజకన్య కన్యలు మిక్కిలి చక్కనివి. ఆమె చీలమం
డలు పాదములతోఁ గలిసి గూఢముగ నున్నవి. ఆమె పెదవులు
దొండపండువలె నెఱ్ఱగానున్నవి. ఆమె ముఖము చిఱునవ్వుతోఁ గలకల
లాడుచున్నది. సిగ్గు ఆమెకలంకారమైయున్నది. ఆమె సర్వాంగమం
దరి. అట్టి యా రాజకన్యను జూడగానే యా రాజపుత్రుడు వెంటనే
మోహనముద్రమున మునిగెను. ఆమెయం దభిలాషగలవాడయ్యెను.

10. మిత్యశ్య ప్రియతమ భావపద్ధతిం తాం
సర్వజ్ఞో యుటితి న తారకో విదిత్వా,
ఈక్షిత్యా పరమసభాయ తిష్ఠమానాం
ప్రాహర్షీత్ క్షిప్వనుతాం సరోజనేత్యామ్.

వ్యా:- మిత్రస్యేతి :- సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః విదిత వేదితవ్యః
సః తారకః, మిత్రస్య వయస్యస్య, తాం ప్రియతమాం అతిప్రియాం,
భావపద్ధతిం అభిప్రాయసరణిం, యుటితి కీర్ణం, విదిత్వా విజ్ఞాయ; పర
మసభాయ ప్రియమిత్యాయ, తిష్ఠమానాం ఆశయం వ్యకాశయస్తీ,
"వ్యకాశసంస్థే యాఖ్యయోశ్చ" ఇతినూతేణ ఆశయప్రకాశనార్థే తిష్ఠతే
రాత్యనేపదమ్. పరమసఖ్య సప్రదానత్వమ్, ప్రియవయస్యముద్వోధు
ముద్యుక్తా మిత్యర్థః. సరోజనేత్యాం పద్మాక్షీం, క్షిప్వనుతాం రాజ
పుత్రీం, ఈక్షిత్యా ఆలోక్య, ప్రాహర్షీత్ పరమానంద మభూవ.

సర్వజ్ఞ స్వ తాంకః స్యమిత్రస్యాభి ప్రాయం విదిత్వా, అనన్త
రం తస్మై రాజకుమారాయైవ స్వాశ్రయం ప్రకటయన్తీం తాం రాజ
దుహితరం విలోక్య చ పరమానంద మవాప.

తా! ఆ తారకుడు సర్వజ్ఞుడు గావున తన మిత్రుని యభి
ప్రాయమున వెంటనే కనిపెట్టెను. అతనికొకటై యచ్చటికి రప్పించఁ
బడి, తన యానుకూల్యమును నూచించుచున్న దివ్యస్థులందరి యగు నా
రాజపుత్రునిఁ గూడఁ గాంచెను. వారి యనురాగమునకు మిక్కిలి
యానందించెను.

11. ఉద్వేగుం ప్రభవసి చక్రవర్తికన్యాం

ప్రీత్యం కృణు తదవశ్య మావ్యమేర,

శక్తిష్టాః ప్రియవఖ మా త్వ మార్య పన్యే

త్యత్యస్తం ప్రియ మరణ త్వ విసృచౌళి.

వ్యా:- ఉద్వేగుమితి:- విప్రగణం మూలిః కిరీటః బ్రాహ్మణ
శిరోధూమణం, సః తారకః “మూలిః కిరీట ధమ్ముల్లే” ఇత్యమరః ప్రియ
సఖ! హేప్రియమిత్ర! త్వం భవాన్, చక్రవర్తి కన్యాం సార్వభౌమ
పుత్రీం, ఉద్వేగుం పరిణేతుం, ప్రభవసి యోగ్యః అసి, కృణు ఆక
ర్ణయ, సా కన్యా ప్రీత్యం నారీషు శ్రేష్ఠా. “జాలౌ జాలౌ యదుర్భి
ష్టం తదగ్నిమితి గీయతే” ఇతి వచనేన వత్సపదస్య శ్రేష్ఠత్వమ్, తత్
తానారత్నం. అవశ్యం సర్వథా, అవ్యమేవ గాహమేవ. “రత్నహరీ
తు పార్థివః” ఇతి వచనేన రాజపుత్రేణ త్వయా తత్కానారత్నం
గ్రాహ్యమేవేతి భావః, మాశక్తిష్టాః సన్తేహం మాకురు ఇయం కన్యా,
అర్హవన్ద్యా సత్పురుషపద్దసీయా. ఇతి ఏవం, అత్యస్తం ప్రియం హితం
వచనం, అథగల్ బభావ.

భోః ప్రియవయస్య! త్వమే వేదిత్యన్యారత్నం గ్రహీతుం
సమర్థః, త్వం రాజరత్నం, ఇయం కన్యారత్నం, కిచ్చి ఇయం సన్నతా

సద్వద్యో చ, శక్జ్కాం మాకురు. ఏనాం గృహ్ణీష్య. ఇతి సతారకః
ప్రియవచనా న్యవోచత్.

తా! ఓయి ప్రియమిత్రమా! ఈ చక్రవర్తి పుత్రిని వివాహ
మాడుటకు నీవే సమర్థుడవు ఈమె స్త్రీలలో రత్నమే. నీవోరాజన్య
శ్రేష్ఠుడవు. రత్నము రాజులకడనే యుండదగినదికదా! కావున
ఏల సందేహించెదవు? ఈమె సజ్జన సంస్థవనీయ. ఉత్తమురాలు, అని
యా తారకుడు ప్రియవచనములను బలికెను.

12. రాజన్యం నృ పదతి సార్వభౌమ ఇత్థం
మత్కున్యాద్య భరతవర్షరాజ్యలక్ష్మ్యః.
సావత్స్యం భృక మఖిలవ్యతే భవాదృ
జ్జమాతా మమవిఖిలం కులం పునాతి.

వ్యా : రాజన్యమితి :- సార్వభౌమః చక్రవర్తీ రాజన్యం
రాజకుమారం, ఇత్థం వక్త్యమాణీత్యా, పదతిస్మ అవదత్. అద్య
ఇదానీం, మత్కున్యా మద్దుహితా, భరతవర్షస్య యా రాజ్యలక్ష్మీః
తస్యా సావత్స్యం సవత్సీత్వం, సమాసః పతిః యస్యాస్స సవత్సీ,
తస్యా భావః సావత్స్యం, సమాసపతిత్వ మిత్యర్థః. అఖిలవ్యతే కాం
క్షతే. భవాదృక్ త్యాదృశః. జామాతా దుహితృః పతి, మమమే
నిఖిలం సర్వం, కులం పంశం, పునాతి పవిత్రం కరోతి.

స సమాద్రాజపుత్ర ముద్దిశ్యైవ నువాచీత్. భోరాజకుమార
ఇదానీం మద్దుహితా భారతరాజ్య లక్ష్మ్యః సా వత్స్యం కాంక్షతే.
భవంతం పరిణీయ భారతరాజ్య క్రియః సవత్సీ భవతు మఖిలపతి
త్వాదృశః జామాతా మత్కులం సర్వం పునాతి.

తా! ఓ రాజకుమారా! నా కూతురివ్వడు నిన్ను వివాహ
మాడి. భారతసామ్రాజ్యలక్ష్మికి సపతిగానుండవలెనని కోరుచున్నది.
నీ పంటి యల్లునివలన మాకులమంతయును బవిత్రమగును గదా! అని
యా సార్వభౌముడు రాజకుమారునితో బలికెను.

13. పాశ్చరీయాదియ నడుదత్తుకమ్మ దేశం
పూర్వం నః పితృకుల మానవచ్చిరవ్య,
యస్మా దిదృగేరచి పుస్తకేషు తస్మా
దస్మాకం నమూచిత ఏవ బద్ధ భావః.

వ్యా:- పాశ్చరీయాదీతి :- పూర్వం పురా, నః అస్మాకంః
పితృకులం పితృవంశః, పాశ్చరీయాద్యేః హిమాలయస్య లసన్ ప్రకాశ
మానః ఉదక్ ఉత్తరభాగే యో నితమ్న దేశః మధ్యభాగః. ఈ హిమ
తర్పర్వతోత్తర మధ్యదేశ వివర్ణార్థః. "కటగోఽస్త్రీ నితమ్నోఽద్యే"
వివర్ణాదుః. చిరస్య చిరకాలం. "చికాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాథా
శ్చిరాథకా" ఇత్యమునః. అవసత్ ఉవాచ, "ఉపాఖ్యాత్యాఖ్యసుః"
ఇతికర్మత్వమ్ యస్మా త్కారణాత్, ఈ దృక్ ఏవం, పుస్తకేషు
గ్రంథేషు, అరచి వర్ణితమ్, తస్మా త్కారణాత్, అస్మాకం నః, బద్ధ
భావః బద్ధత్వం, నమూచిత ఏవ యోగ్యఏవ.

హిమాలయ స్వాత్తరస్యాం దిశి వర్వతమధ్యభాగే పురా అస్మ
పితృకుల మనాత్పిదితి గ్రంథేషు పరిదృశ్యతే. తస్య దేశస్య భరతవర్షా
వర్ణితత్వేన అస్మాకం బద్ధత్వ ముచితమేవేతి మన్యే. అయముదస్త,
పాశ్చరీయః గ్రంథేషు పరిదృశ్యత.

తా! మా పూర్వకులందఱును మంచుకొండ కుత్తరముగఁ బర్వత
మధ్యదేశమున నివసించిరని గ్రంథములందు గఁదు. కావున మనము
బంధుత్వము యగుదుము. ఏకభారత వర్షయులమగుటచే మన బంధు
త్వము నమూచితమే యగును.

14. మహ్యం కోఽపి మమ విరాజ్నుతి వృత్తిర్యః
స్వాం పుస్త్రీ ముఫరత మాత్మకాం రహస్యే,
వేదాయ త్రిదివ మగా త్పురా మదర్థం
యుక్త్వా మే ప్రియతమ దత్త పుస్త్రీకేయమ.

వ్యా:- మహ్యమితి:- పురా పూర్వం, మమ మే, సతీర్థ్యః
సమానగురుః, ఏకగురు రిత్కర్థః "సతీర్థ్యాస్తేకగురవ" ఇత్కర్థః కోఽపి
విరాడ్లోకే కశ్చన రాజన్య శ్రేష్ఠః, తవరతా మృతా మాతా జననీ
యన్యాస్తాం, ఉపరిత మాత్మకాం, మాత్మహీనా మిత్కర్థః. స్వాం
పు త్రిం స్వకుమారీం, రహస్యే రహసి, మహ్యం మే సన్దాయ దత్త్వా,
మదర్థం మన్ని మి త్త, మల్లాభా యే త్కర్థః. యుద్ధాన్ శత్రుభిర్యుద్ధం
కృత్వా, త్రిదివం స్వర్గం అగాత్ జగము, మృతో బభూవే త్కర్థః.
ఇయం ఏషా కన్యకా, మేమమ, ప్రియతమా అతిప్రియా ద త్తపు త్రికా,
ద త్తపు త్రి, ఆత్మమి త్కేణ దత్తాచ.

పురా మమ సఖా సతీర్థ్యః కశ్చన రాజన్యః "మాత్మహీనా
మి కాం స్వపు త్రిం రహసి మహ్యం దత్త్వా, మదర్థం శత్రుభిర్యుద్ధాన్,
ప్రాణాన ముచ్చత్. తదాదీయం పు త్రి" త్వేన సంరక్షితా సంవర్ధితాచ.
తస్మాదీయం మే ప్రియతమ ద త్తపు త్రిక కాఽభూత్.

తా। ఒకే గురువుకడ విద్యాభ్యాసముఁ గావించిన నా మిత్రుఁ
డయిన రాజన్యుఁ డొకఁడు, తల్లి లేని తన కూతును రహస్యముగా నా
కప్పుచి, నాకొఱకై శత్రువులతోఁ బోరాడి, యుద్ధరంగములో
హతుడై మరణించెను. ఆనాటినుండి యీమెను నేఁబెరుఁచుచుంటిని.
ఈమె నా ప్రియతమ ద త్తపు త్రిక సుమా ।

15. మాత్రాస్యా మహురహ మిత్కథాపి పీయం
సత్యం త్వద్గుణగణ చిన్తనామృతేన,
సజ్జీవన్త్యదిక్షురుతే సదాన్నపానే
మద్బాలా వహృదయ తే తవన్య తీక్ష్ణమ్.

వ్యా:- మాత్రేతి - ఇయం కన్యా, తవయో గుణగణః గుణ
సమూహః తస్య చిన్తనం భ్యానం లేదేవ అమృతం పీయూషం తేన,
సజ్జీవన్తీ ప్రాణా న్ధారయన్తీ, సదా నిత్యం, అన్నంచ పానంచ అన్న

పాన, పానభోజనం, అభిరుచి తే తిరస్కరించి, ఇతి ఏవం, అస్మాః
మాత్రా జనన్యా, మద్భ్యా యే త్యర్థః. అహం, ముహూర్ముహూః
పునః పునః, అభాషిషి అభిహితః, హే నహృదయ! హృదయాలా!
మద్బాలా మత్కుశూరీ తే త్వదర్థం, ఇథం ఉదృక్, తపస్కతి తపః
కరోతి.

ఇయం కన్యా త్వద్గుణగణ చింతనయవ మమృతం నిత్యం వీత్వా,
అన్నపానాదిక మపి విసృజ్య జీవతీతి మద్భార్యా మామన కృద్బోధ
యతి, ఏవ మియం బాలా త్వమేవ ధ్యాతా న్ని అహారాదిక మపి
విసృజ్య త్వదర్థం తపస్కతి.

తా! ఈ కన్యక నీ గుణగణ చింతనమనెడు సమృతమును
నిత్యము దాపుచు, అహారాదికమును విడిచినదని యామె తల్లి అనగా
నా భార్య మాటిమాటికి నాకు జెప్పుచున్నది ఓ మహాశయా! తప
స్సాచరించువారు అన్నపానాదికమును విసర్జించి నిత్యము తమ యిష్ట
దైవమునే ధ్యానింతురు. అట్లే యీమెయు నీగురించి యే తపస్సు
చేయుచున్నది సుఖా!

16. శ్రుత్వా తద్ధిశకర చక్రవర్తి వాక్యం

ప్రత్యుచే చతురమతి స్స భూమిదేవః.

నాతే తైవ సరసతే త క్కుమార్యాః

కో మజ్ఞో త్వ్యరగ్రజా మభీష్ట లక్ష్మిమ్.

వాక్య :- శ్రుత్వతి :- తత్ హితకరం క్షేమం కరం, చక్రవర్తి
వాక్యం సార్వభౌమతచనం, శ్రుత్వా ఆర్జున, చతుర మతిః నిపుణ
బుద్ధిః సు భూమిదేవః తాంకః, సరవతే! భారాజన్! ఏవః రాజ
కుమారి, భవత్కుమార్యాః భవదీయపుత్రాః, నాదేత యాచేత,
కౌముదీ కోవా మానవః, స్వర్గరగతాం స్వహస్తవతితాం, అభీష్ట లక్ష్మిం

ఇష్టసమృద్ధం, ముఖ్యేత్ త్యజేత్. సహోఽపితి భావః. ఇతి ఏవం, ప్రత్యూతే ప్రత్యువాచ.

ఇథ ముక్తం సార్వభౌమవచనం నికమ్య నివృణమతి స్పృశా ర కః, రాజన్ ! కుమారోఽయం త్వద్దుహితరం గృహీవ్యత్యేన, కరతల గతా విష్టసమృద్ధం విహతుం కః ప్రభవతి ! ఇతి ప్రత్యువాచ.

తా ! ఇట్లు హితకరముగః బలుకుతున్న సార్వభౌముని మాటలను విని, బుద్ధిమంతుడగు నేర్పరియునగు నాతాకకుడు, ఓ సార్వభౌమా ! సిరిరాజుకాలోడ్డువారుందురా ! కరతల గతమగు నభీష్ట సంపదను విడుచువారెవ్వరు ! ఈ రాజపుత్రుడు నీ కన్యను తప్పక వరి గృహించునని నమాధాన విచ్చెను.

17. అన్యోన్యే చితగుణరూప యౌవనాభ్యౌ

సంయుక్తా ఏవ ధనవృద్ధ్యుదాత భావౌ

దిష్ట్యా తౌ మధురవధూవరౌ కులీనౌ

భూపాయం కుభదివసో వయం కృతార్థాః.

వ్యాః :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, ఉచితాని అర్హాణి, గుణా రూపం యౌవనం చ గుణరూప యౌవనాని, తైః ఆభ్యౌ సంయుక్తా, పరస్పరానురూప రూపగుణ తారుణ్యా విశ్వర్థః కులీనౌ సత్కులన ముత్పన్నౌ, మధురవధూవరౌ ప్రీయవధూవరౌ దిష్ట్యా కైవల్యేన, ధనవృద్ధిః అధికసమృద్ధి ఉదాకభావః కౌదార్యం తావత, సంయుక్తా మిలితౌ, అభూతామ్. భూప ! రాజన్ ! అయం ఆయతేన సుదివసః సుదివమ్ వయం కృతార్థాః కృతకృత్యా అగ్రామ ఉపమా.

భోస్సార్వభౌమ ! ఏతే వధూవరా మహాకులసజ్జాతౌ, సద్గుణ సునర రూపిణ, సూక్ష్మయౌవనేన చ పరస్పరానురూపౌ. ఇతి వ్యాః

విజయోచ. యథా అనస్త సమ్యక్ ఉదారభావేన సహితా శోభతే తస్మాద అనయో స్సజ్జతి రధికరమణీయా, అయమేవ మదివసః. యద్య జయోః పరిణయోభవే ద్వయం కృతార్థస్యామి. ఇతి స తారకా అనోచత్.

తా! ఓ రాజా! ఈ వధూవరు లిరువురును మంచి గుణములతో, జక్కుని యావముతో, నూత్న యావనముతో నొప్పుచు నొకరి నొకరు మించియున్నాతి. ఇరువురును మంచి వంశమున జన్మించినవారలే మంచి సంపదయుఁ జక్కుని యుదారభావము నొకచోట కలియునట్లు వీరికల యికయున్నాతి. ఇక నాలస్యమేల! నేడే శుభదినము వీరికి వివా హము జరిగిన మేము కృతార్థుల మయ్యెదము.

18. అశంసే జనమతవీరనూ ర్భవే వ్ర్యం

మజ్జు క్షావతి రితి పుత్రికాం బ్రువాణః.

కహ్లారప్రజ మలితో గలం విరాజః

పప్రీత్వా పదపి తయావయామృధువ.

వ్యా:- అశంస ఇతి:- త్వం, మజ్జు కీఘ్రిం, జనమతం వీరం కుమారం నూతే ఇతి జనమతి వీరనూః, అథవా, జనమతా లోకశ్లాఘ్య వీరనూః వీరమాతా, థవే స్యాః ఇతి, అహం అశంసే అకాక్షే. ఇతి ఏవం, క్షావతిః సార్వభౌమః, పుత్రికాం దుహితరం, బ్రువాణః కథ యిన్నతి, భదసి సభాయాం కన్యకయా, విరాజః రాజపుత్రస్య, గల మభిరః కన్యసీమ్ని, "అభివతిః పరిత" ఇత్వాదినా ద్వితీయా, కహ్లార నిజం సాగ్రభిః పుష్పకూలాం, "సాగ్రభిం తు కహ్లార" మిత్యజరః అనయామ్నీభూవ నిక్షేప యామాన.

స సార్వభౌమ స్సుతాం వీక్య, పుత్రి! త్వ మచిరేణ కాలేన వీరమాతా భవిష్యసి, ఏక మహా మాతాంక్షే ఇత్యనోచత్. అశిష

మదాల్, తత సజ్జనకానుమత్యా సా రాజకుమారీతస్య రాజపుత్రస్య
గీవాహం సాగర్థిక పుష్పమాలా మక్షివత్.

తా! పుత్రీ! త్వరగా నీవు వీరమూలపు కాగలవని నేనాశీర్వ
దించుచుంటిని. అని పలికి యాసార్యభౌముఁడనుమరింప, నారాజపుత్రి
సాగర్థిక పుష్పమాలను రాజకుమారుని మెడలో వేసెను.

19. కామోమే త్వమివ కరేణ నాజ్ఞనాన్యః

గృహ్యేతతి భరతవర్ష రాజ్యలక్ష్మ్యః,

హస్తాగ్రం నిజ మభిగృహ్ణతే విరాజో

దృష్ట్యా దృక్ దృగవని పాలకన్య పుత్ర్యాః.

వ్యా:- కామః ఇతి:- త్వమివ భవతీవ అన్యః ఇతరా, అజ్ఞనా
కాన్తా, కరేణ హస్తేన, నగృహ్యేత న స్వీక్రియేత, అయం, మే మమ,
కామః సజ్జల్పః. ఇతి ఇత్థం. వదతః కథయతః. నిజం స్వీయం, హస్తా
గ్రం పాణిం, అభిగృహ్ణతః స్వీ కుర్వతః, విరాజః రాజకుమారస్య,
దృష్ట్యా దృశా, భరతవర్ష రాజ్య లక్ష్మ్యః, అవనిచాలకస్య పుత్ర్యాః
సార్యభౌమకుమార్యాః, దృక్ దృష్టిః, ఆయాల్ మిలితా బభూవ.

యథా ఇదానీం త్వత్పాణి మహ మగృహ్ణామ్ తథా అన్యస్త్వాః.
కస్యా శ్చి త్కాన్తాయాః పాణిం నగృహీష్యామి, ఏవమే సజ్జల్పః.
ఇతివదన్ స రాజపుత్రః రాజకన్యాయాః పాణి మగృహీత్. తదా
తయోర్యధూవరయోః దృష్టిః అన్యోన్యం మిలితా బభూవ.

తా! నీ కరమునందుకొనిన ట్లింకేకాంతకరమునుగూడ నేను
వరిగ్రహింపను. ఇది నా సంతల్పము. అని పలుకుచు నా రాజపుత్రుడు
కాబోవు భారతరాజ్యలక్ష్మియైన యా రాజకన్యపాణిని గ్రహించెను.
ఆ సమయమున నా వధూవరులచూపు లోకదానితో నొకటి కలిసెను.

ఒకరి నొకరు చూచుకొనిరి. “ధర్మచ అర్థచ కామచ త్వయైషా నాతి
చరితవ్యా నాతిచరామి” అను భారతీయ వివాహనియమ మిందు నిరూ
పింపబడెను.

20. పాణిని హృదయయుగాని మేలయనై

ద్యాగేతౌ సకలవిధై స్సమాసతేతామ్.

త్యోత్సేష్టా ఇవ నిరతాను బనయుక్తౌ

స్యాతా మిత్యమమత తత్సదవ్య పూగః.

వ్యా :- పాణిని :- ఏతే వధూవరా, ద్యాగే శీఘ్రం, పాణ్యోః
మాస్తయోః, ఈక్షయోః దృశ్యోః, హృదయయోః మనసోః, యుగాని
యుగలాని, మేలయనై యోగయనై సకలవిధైః సర్వవిధైః,
సమాసతేతాం సంసక్తా వధూతామ్. ఏతే రాజకుమారీ కుమారా,
త్యోత్సా చచ్చికా. ఇన్దుః చచ్చిః, చచ్చికా చచ్చావిప, నిరతం సస్త
తం అనుబద్ధేన అనువర్తనేన, యుక్తౌ సహితౌ, స్వాతాం భవేతాం,
ఇతి ఏవం, తత్సదవ్యపూగః తత్సామాజిక సజ్జః, “పూగః క్రీముక
బృష్టయో” రిత్యుచరి. అమనుత మేనే, ఉపమాంజ్కారః.

తౌ నూతన దచ్చుతీ శీఘ్రమేవ సర్వథా సక్వాత్కనాచ సజ్జతా
వధూతామ్. తద్వష్ట్యా తత్రస్థ స్సామాజికవర్ణః, చచ్చికా చచ్చా విప
ఏతే అన్యోన్యానుబంధేన నిరతం భవేతా మిత్యుచుత.

తా! ఆ వధూవరు లిరువురును, చేతులు, చూపులు మనస్సులు
కలిపికొని, యన్నివిధముల సతివేగముగ నేకమయిరి. దానిని గాంచి
యచ్చటి సభ్యవర్ణము నీరిరువురు వెన్నలయు జాబిల్లియుఁ గలిసిన
ట్లన్యోన్యము అనుబంధముతో మెలఁగెదరని భావించిరి.

21. వమ్పార్లో ఉపకలితా మథా త్రియామా

పా తస్మి విసయ యుతేన సాదువిద్యా.

ప్రాకాసిమ్మద మధితః స్వభర్తృయుతా
లోకానాం సుజనగతేన రాజ్యంక్మీః.

వ్యా:- సమ్పూర్ణేతి:- సా రిన్వీ రాజపుత్రీ, సమ్పూర్ణః
బోధకకలాయుక్తః ఉమానాం నక్షత్రాణాం పతిః ఉడువః చంద్రః,
రాకా నికార ఇత్యర్థః. తేన కలితా సంయుక్తా రియామా యథా
రాత్రి రివ, విసయేన ఉత్తమ సంస్కారేణ, యుతా యుక్తా, సాక్షా
విద్యా ఇవ సద్విద్యేవ, స్వభర్తృయుక్తా స్వపతిసహితా సతీ, సుఖ
గతా సత్పురుష ముపేతా, రాజ్యలక్ష్మీరివ రాజ్యశ్రీరివ, లోకానాం
జనానాం, అభితః, ముదం అధిపీతిం ప్రాకాసిత్ విస్తారయామాన,
మాలోప మూలక్కారః.

రాకాచంద్రయుతా రాత్రిరివ, సంస్కార సముపేతా సద్విద్యేవ,
స్వభర్తృసజ్జతా సా రాజపుత్రీ సత్పురుష సమాశ్రితా సక్రమాత్మీ
రివ, సర్వేషాం ప్రీతి మధికా ముక్త్యాదయామాన.

తా! పున్నమ చందరునితో రాత్రి కలియునట్లు, మంచి సంస్కా
రముతో సద్విద్యకూడునట్లు, తన పతితో, గూడి యా రాజపుత్రీ,
సత్పురుషాశ్రిత యగు రాజ్యలక్ష్మీవలె నంతటి కధికానంతము నొక
గూర్చెను.

22. కార్యజ్ఞానితి పితరౌ పథూమణే స్తా
ప్రావక్తాం నిజదుహితః పతిం వివహ్రా,
బాలేయం ప్రియతనయాఽవయో స్ఫుళిత
దత్తా వప్రమృతి వహ బాష్పధారయాతే.

వ్యా:- కార్యజ్ఞానితి:- కార్యజ్ఞౌ కార్యవిధాన మకలా, తో
పథూమణేః పథూరత్నస్య, పితరా మూతా పితరా, మూతాచ పితాచ
పితరా విత్యేకశేషః. వివహ్రా నమీకృతదేవతా, నిజదుహితః పతిం

జామాతరం, ఇతి వక్త్యమాణీర్కా. పావత్రామ్ అవోచరామ్. ఇయం ఏషా పథూః, బాలాముగ్ధా, అవయోః ప్రియతనయా ప్రియపుత్రికా. సుఖీలా ఉత్తమస్వభావా, సమృద్ధి ఇదానీం, బాష్పదారయా సహ అశ్రుశీసాసకం, తే తుభ్యం దత్తా వితర్ణా.

వధూజననీజనకా జామాతరం రాజకుమార మాహూయ, వినయా సంతో. ఏవ మవోచరామ్. భోరాజకుమార! అవయోస్సురా ముగ్ధా సుఖీలాచ. ఇదానీం తుభ్య మశ్రుభారయా సహ దత్తా.

తా! కార్యవిధానము నెఱింగిన యా సార్వభౌమ దంపతులు విప్రములై యల్లునితో, రాజకుమారా! ఈమె కడుముద్దరాలు. ఖండి స్వభావముగలది. దీనిని మేము మిక్కిలి బాధపడుచు విడువలేక విభవలేక నీ కర్పించితిమి.

28. ఏషా త్వత్పదకమలే నదోపకర్తుం

వన్నద్ధా మృదుగమనాఽ వృదేకపుత్రి.

అయత్ర త్వయి లలనా మనేవచోఽభైః

స్యాత్త్వత్వై నిజపితరా విహక్రుపుర్ణైః.

వ్యా:- ఏషేతి:- అస్మదేకపుత్రి అవయో రేకైకకుమారీ. మృదుగమనా మన్దగమనా, ఏషా లలనా. త్వత్పదకమలే త్వదీయే పాదపద్మే. నదా సంతతం, అవకర్తుం నేవితం సన్నద్ధా సంసిద్ధా. అశ్రు పూర్ణా దుఃఖితో, నిజపితరా నిజజననీ జనకా, అత్యధనా, త్వత్వై భిస్సృజ్య, మనసా హృదయేన, వచనా వాచా, అక్షేన దేహేన చ, మనోవాక్కాయైర్ త్యర్థః. త్వయి భవతి. అయత్ర అధీనా, స్వాల్ భవేత్.

ఇయ మస్మదేకపుత్రి భవదారాధన సముత్సుకా. సర్వాత్మనా త్వాం నేవిత ముద్యుక్తా, దుఃఖితో పితరా ఆనాం ఇహ విసృజ్య త్వమే వాసు సరిష్కతి.

తా|| ఈమె యొక్కతయే మాకుఁజూతురు. నీ పాదపద్మములను సేవింప సంకల్పించినది. త్రికరణశుద్ధిగ నిన్ను నమ్మినది. దుఃఖితులయిన మమ్ముల విడిచి నిన్నే యనురంజితును.

24. త్వత్పత్నీ భవతి పతింవరా సుకీలా

సమౌష్టుః సహ భవతా కృతాభిషేకా.

కర్మక్షయం పృథుతనయా వయో రియం త్వం

సర్వజ్ఞః ప్రథమోగ్య మస్తి కిం తే.

వ్యా :- త్వత్పత్నీతి :- పతింవరా స్వయంవరా, సుకీలాశోభన స్వభావా, ఇయం, అవయోః ప్రియతనయా అస్మత్ప్రియపుత్రి, త్వత్పత్నీ భవద్భార్యా, కర్మక్షయం కర్మభూమిం, భరితవర్ష మిత్యర్థః. సమౌష్టుః సువర్ధితుః, భవతా సహ త్వయాసాకం, కృతాభిషేకా పట్ట మహిషీ భవతి. భవిష్యతీతి భావః వర్తమాన సామీప్యేలట్. "కృతాభిషేకా మహిషీ" ఇత్యమర్థః. త్వం సర్వజ్ఞః సర్వం జానసి. తే భవతః, ప్రథమయోగ్యం కథనీయం వచనం కి మస్తి కిం విద్యతే. న కిచ్చిదపీత్యర్థః.

త్వత్పత్నీ ఇయం మత్కుమారి భవతాసహ భరితవర్ష సాలనాయ పట్టమహిషీ భవిష్యతి. తదక్షణాయ అముయాసహత్వా మభిషేక్త్యామి ఇయం తం మహిషీ సర్వజ్ఞస్య తవ ఇతోఽధికం వక్తవ్యం నా స్తీతిమే ఆశయః.

తా|| ఈ రాజకుమారి నీతోఁగూడి పట్టాభిషిక్తురాలై భరిత భూమిని బాలి చు నీకుఁ బట్టమహిషి కాఁగలదు. ఈమెనెట్లు మాతాదవో? నీవు సర్వజ్ఞుడవు నేను వేరుగ నీకుఁ జెప్పనవసరముండదు.

25. సోత్కణ్ఠౌ రుచిర మజ్జాత్మ తో నభిధి

ర్పియేతే న్మ తనూ జహ్నుతి కదేవః.

అన్యన్యాధి కరణీయ కావ్యితా త్

ప్రాసనై స్మితలలితా విహరసాధవః .

వ్యా:- సోత్కణ్ఠామితి :- సోత్కణ్ఠో ఉత్కణ్ఠా సహితౌ, ఇష్ట
కార్యవిలక్ష్య మిహమానా విత్కర్తా, సుచిరం మనోహరం యథాతథా,
అలంకృతౌ భూషితౌ, ప్రీతు నౌ లజ్జాముతౌ, స్మితేన దరహసిలేన
లితౌ సుందరా, ముద్గస్మిత సుందరవదనాంవిందా విత్కర్తా, అన్యోన్యం పర
స్పరం అధికా యా రహణీయతా రాహణీయతా తయా అన్వితౌ
యుక్తౌ, పరస్పరాధి సాందర్య విరాజమానా విత్కర్తా, తౌ తరుణజన్మతీ
నూతకాయవదన్మతీ, “దన్మతీ జన్మతీ జాయామతీ” ఇత్యుచ్యతే,
క్షణేన క్షణకాలేన, సఖిభిః కయస్యాభిః, విహరసాధం క్రీడా ప్రాసాదం
నీయేతేన్మ అనీయేతామ్.

విశిష్టాభరణ భూషితౌ విలంబ్యమహ మానౌ సరస్వతాకధిరా
మణీయకతా రాజమానౌ సుంద్రస్మిత సుందరవదనాంనై ప్రీతునౌ తౌ
సవదన్మతీ సఖ్యః శీఘ్రం క్రీడామద్ధిరం నిన్యః.

తా। ఆ సవదంపతులు సగ్గాభరణ భూషితులైరి. ఒకరికిమించి
యొకరు చక్కఁదనముతో నొవ్వుచుండిరి. కాలవిలంబమును సహించఁ
జాలక సిగ్గుపడుచుఁ జిలునవ్వులు నవ్వుకొనుచుండిరి. అట్టివా రిద్దరిని
సఖులు త్వరగా విహరసాధమునకుఁ గొనిపోయిరి.

26. సన్ధ్యామా ముదపసితాని సన్ధివిదేశా

దాస్తానౌవ గతజనా య యః పహ్లావ్య,

భూదేవం వ త మవరమ్మ చ కవర్తీ

స్వాగతం ముదితమనా య యౌ శృణ్వతః।

పా:- సన్ధ్యామామితి :- అస్తానం గతమందిరం ఉపగతా
శాస్త్రా యే జనాః సామాజికాః, దానీనిదేశాల్ రాజాదేశాల్

ప్రహ్వమ్య సస్తుమ్య, సద్భావ్యాం సద్భావనమయే, ఉదవసితాని గృహాణి
యయుః జగ్ముః. గృహగేహోదవసితవేత్స సద్భావితేతనం" ఇత్యమరః
సః చక్రవర్తీ, తం భూదేవం భూసురం తారకం, అనమ్య ప్రణమ్య,
ముదితమనాః సస్తుప్త స్వాప్తః కృతార్థః కృతకృత్యస్సన్, స్వాగారం
స్వభవనం, యయా జగామ.

సర్వేపి సామాజికా సుస్తుప్తస్వాప్తః సమాదాదేతేన సద్భావ
నమయే స్వస్వగృహాణి యయుః, సార్వభౌమోఽపి స్వసమీపస్థితం
తారక మభివద్ధ్య, తం విసృజ్య, సస్తుప్తానరజః కృతార్థస్సన్ స్వభవనం
జగామ.

తా! అంత సామాజికబలందఱును మిక్కిలియానందించుచు
రాజానుమతిని బొంది, సంధ్యాసమయమున వారి వారి గృహముల
కేగిరి. సార్వభౌముఁడుఁ గూడఁ దారకునకు నమస్కరించి, వానిని
భవనమునకుఁ బంపి మిక్కిలియానందముతోఁ గృతార్థుడనయితిని
భావించుకొనుచుఁ దన మందిరమున కేగెను.

27. సుప్త్యా నమ్మదపరిపూరిత ప్రయామాం

కృత్వా సోఽచిర మఖిల ప్రభాతకృత్యమ్,

అధ్యాస్తే స్మ నదసి దివ్య భద్రవీరం

గ్రావాగ్రం హరి రివ సాదు సార్వభౌమః.

వ్యా :- సుప్తేతి :- సః సార్వభౌమః చక్రవర్తీ, సమ్మద పరి
పూరితః ప్రమాదపూర్ణస్సన్, "ప్రమాదామోద సమ్మదాః" ఇత్య
మరః. త్రియామాం రాత్రిం, సుప్త్యా ప్రసవ్య, అఖిలం సర్వం, ప్రభాత
కృత్యం కల్యకరణీయం తార్వం, అచిరం కీఘ్రిం, కృత్వా విధాన్యసదసి
సఖాయాం, దివ్యం ఉత్తమం భద్రవీరం సింహారణం గ్రావాగ్రం వర్వత
శిఖరం, హరి రివ సింహభవ. "అదిగి గోతగిరి గ్రావాచలకైల లిలో
చ్చయాః," "హర్యక్షః కేశరీ హరిః" ఇతి చామరః, అథవా, గ్రావా

గగ్గం దదయవర్వత శిఖరం. హరి రవ నూగ్య ఇవ, "యమా నిలేస్త్ర) చన్ద్రార్క నిష్ఠసింహం శువాశు, శుకాహి కపి భేషేష హరి రాన్ పిలే త్రిమ", ఇతి నానార్థ రత్నమాలా, సాధురమ్యం, అధ్యా సేన్య అధితమ్. శివమాలాకృరః

రాత్రౌ సుఖనిధా మనుభూయ, పృథ్వీ త్వరయా సర్వాణి కాలృత్యాని నిర్వర్త్య, న సార్వభౌమః సభా మాగత్య, తత్రి సింహః గిరిశిఖర మివ రవి రుదయగిరి శిఖామివ వా, దివ్య మున్నతం సింహాసన మూరురోహ.

తా. ఆ రాత్రి సుఖముగ నంతోపముగ నిద్రించి, యా సార్వ భౌముడు కలువారినే మేల్కొని గలగల కాలృత్యముల నెరివేర్చు కొని, సభామందిరమున కేలేంచి, యచ్చట సింహము ఎర్వతాగ్రమును వలె, లేక, మూర్ఖుడు దయవర్వత శిఖరమానునలె నున్నతమగు సింహా సనమును అధిష్ఠించెను.

28. గర్వాతి ద్వయ పరిమేయ నిమ్మటానే

సైకాన్న త్రిదశ నహస్రపీత రమ్యా.

అస్థాన్యాప్త ఉపవివేక తత్ర నానా

దేశియాధిప ఎనరః పృమోదయు క్తః

వ్యా :- గర్వాతితి :- గర్వాతిః కోశయుగం, "గర్వాతిః శ్రీ కోశయుగ, మిత్తమరః. అస్థాన్యా ద్వయం యుగం, తేన పరి మేయః పరిమా తుం యోగ్యః యః నిమ్మ టః గృహారామః. "గృహారామస్తు నిమ్మట" ఇత్తిమరః. తస్యలన్తే వాధ్యదేశే, సైకాన్న త్రిదశ నహస్రపీత రమ్యా ఏకోన త్రింశ త్రిహస్రనహస్రకోశా. ఏకాన్న త్రిదశ నహస్రపీత రమ్యేతి నమస్తం వదిమ్. తత్రి ః ఇతి త్రిదశ నహస్రకట్టేన నమూనీకృతే ఏకకట్టేన గహ "త్పతీయా తత్కృతార్థేన నమవచనేన" ఇత్తితి త్పతీయేతియోగ విభాగాత్ నమూనీ. ఏవం

చ ఏకేన న త్రిదశ సహస్రపీతా నీతి తృతీయా సమానః “ఏకాద్విత్వై
కస్య చాదుక్” ఇతి సభాః ప్రశ్నతి భావః, ఆదుగాగమశ్చ. “దుర్యోను
నాసికే” ఇతివా అనునాసికః ఏకాన్ని త్రిదశేతియావమ్. సా ప్రసిద్ధా
అస్థానీ అస్థానం, సభామద్విరం. ఆస్తే విద్యతే, తత్ర తస్యా మాస్థా
న్యాం, నానాదేశీయాః నానాదేశ, సమ్మద్విసః యే అధిపాః రాజానః,
తేషాం సురః, సముహాః ప్రమోద యుక్తః అపస్తపూర్ణః ఉపవివేక
ఉపావిశత్ అతిశయోక్తి రలంకారః.

చతుష్కృత పరిమిత స్వోద్యానస్య మధ్యదేశే వికాలమాస్థానీ
మద్దపమస్తే - తస్మిన్ ఏకోన త్రింశత్సహస్ర సంఖ్యాకా న్యాసనాన్య
వర్తంత. తేషు బహునేశేభ్య ఆగతా రాజానః సస్తుప్తాః వ్యవసన్.

తా॥ నాలుగు కోసులు మేరగల పూదోటలో నొక సభా
మంటపముగలదు. అందుబకటి తక్కువ ముప్పదివేల యాసనములున్నవి
వానిపై నానాదేశములనుండి వచ్చిన రాజు లానందముగ నుండిరి.

29. పార్షద్యా ద్విజయుగలం విలోకతా శ్రీ
యుక్తాం కూపతి తనయాం నిరీక్షతాస్తే,
కార్యజ్ఞాః స్ఫురదుచితావనోపవిష్టా
అన్యోన్యం సదసి తదాఽబ్రువన్ ప్రతిపమ్.

వ్యా :- పార్షద్యాః :- కార్యజ్ఞాః కార్యవిధానవేత్తారః, పార్ష
ద్యాః పరిమది స్థితా సభ్యాః. సురన్తి ప్రకాశమానాని ఉచితాని
అత్నాని యాని ఆసనాని తేషు ఉపవిష్టాః నిష్ణాః, ద్విజయు గలం విప్ర
రాజ పుత్రయుగ్గం, విలోకతాః ఈక్షమాణాస్సంతః, తదా తస్మిన్నమయే,
అన్యోన్యం పరస్పరం, ప్రతిపం విరుద్ధ భావోపేతం యథా తథా, అబ్రు
వన్ అవోచన్.

తదా తత్స భాయా ముచితా సనోపవిష్టా స్పృభానదః వివ్ర) కుమారం రాజపుత్రం శ్రీమతీం సార్వభౌమ దుహితరంచ వశ్యస్తః పరస్పరం విరుద్ధాలాపానకుర్వన్.

తా! ఆ సమయమున నభయో ముచితా సనాసీనులైన సభ్యులు, రాజపుత్ర బ్రాహ్మణ కుమారులను, శ్రీమతియును రాజకుమారిని, జూచుచు వారిలో నాడు పరస్పరవిరుద్ధముగ మాటలాడఁ దొడంగిరి.

30. పాపాణః ప్లవత ఇతః వయస్సు చిత్రం

తూల స్సమృతి వహసా నిమజ్జతి పా.

చన్ద్రో శ ప్రయజనుతేన వృద్ధవస్త్రే

వ త్రాత శ్చతుర జగిన పృథ్విభూమే.

వ్యా:- పాపాణః ఇతి :- ఇతః చిత్ర పాపాణః శిలాఖడ్గాః వయస్సు జలేషు, ప్లవతే ఉన్మజ్జతి. సమృతి ఇదాసీం, ఇహ అత్ర తూలః కార్పూర పిండం, సహసా వేగేన, నిమజ్జతి మగ్నోభవతి. చిత్రం అశ్వరక్షమ్ పుణ్యభూమేః భారతక్షోణ్యాః, చతురజనేన నిపుణజనేన, భారతీయే నేతృభ్యః చన్ద్రోశః చన్ద్రద్వీపాధిపతి సార్వభౌమః, తరుణేన యూనా కుమారేణ. వృద్ధవస్త్ర ఇవ వృద్ధవస్త్రేన, త్రాతః సంరక్షితః, ఉపమాగర్భో దృష్టాస్తః, కార్యలిప్తంచ.

అస్మిన్మాజ్యే సమృతి పాపాణః వయస్సు ప్లవతే. తూలస్తు జలే నిమజ్జతి. అహో! ఇదం బహ్వశ్వర్యకరమ్. యువా పుత్రః వృద్ధం పితర మివ భరతివర్ష జాగః కశ్చన భారతీయః చన్ద్రద్వీపాధిప మరక్షత్.

తా! ఇప్పడిచ్చట భారతీయుడొకఁడు చంద్రద్వీపాధిపతియగు సార్వభౌముని, వయసులోనున్న కొడుకు లెండిగ గాచడినట్లు రక్షిం చెను. ఇది మిక్కిలి వింతగానున్నది. ఇప్పడిచ్చట అయి నీటిలోఁ దేలుచున్నది. దూదిపిండు నీటిలో వేగముగా మునుగుచున్నది కదా!

31. నూనంతా వతులిత దివ్యశక్తిమన్
 పాశ్చాత్య పృథ్విత క్షుద్ధామకేతూ.
 క్షా చక్రం చిరమపి కానితుం నేషురై
 మిత్రం యో భవతి తయో న్నవీవ ధన్యః.

వ్యా :- నూనమితి :- తే వీరా, అతులితా అశద్భూతా దివ్యా
 దేవసమృద్ధిని యా శక్తిః సా అనయోః అస్తీతి అతులిత దివ్యశక్తి
 మనై, “న కర్మధారయా నృత్యర్థీయః” ఇతి శాస్త్రస్య అనిత్యత్వాత్,
 “నుకేళీ తామ్రకేళీ” ఇతిభాష్యకారవచనాచ్చ రూపమేతత్సాధు.
 పాశ్చాత్యత్వానాం పశ్చిమదిగ్వాసీనాం పృథ్వితాః పృథ్విధాః యే శక్ర
 వః రిపవః తేషాం ధూమకేతూ ధూమప్రధానోత్పాతౌ. ధూమకేత్వా
 గమనే లోకాః పరివః భవిష్యతీతి శాస్త్రమ్. ఉపప్లవాయ లోకా
 నాం ధూమకేతు రివోద్ధితః” ఇతి. శాశిదాసుః. భూచక్రం భూమణ్డలం,
 చిరమపి చిరకాలమపి, కాసితుం పాలయితుం, నమశ్చా శక్తిమనై,
 దక్షా నిత్యర్థః, తయోః వీరవరయోః, యః జనః, మిత్రం సఖా, భవతి,
 నవీవ నపురుషవీవ, ధన్యః యోగ్యః, నూనం ధూమమ్.

ఏతే వీరకుమారా అతులిత దివ్యశక్తి సముపేతౌ. పాశ్చాతాశ
 నాం యే శత్రువః తేషాం నాశనే సముత్పన్నా ధూమకేతూ. సర్వం
 మహీమణ్డలం చిరమపి పాలయితుం సమర్థౌ. ఏతయోర్మైత్రీం యస్య
 మ్పాదయతి సవీవ మానవః ధన్యః భవతి.

తా। ఈ ద్విజరాజపత్నీలింగపురుషు సాటిలేని దివ్యశక్తులుగల
 వారు, పాశ్చాత్యులకుగల పృథ్వి క్షుద్ధామకేతులను సంపూర్ణముగ నాశ
 నముజేయుగల ధూమకేతువులే. వీరి భూమిపంథ నంతకాల మయినను
 కాలింప ననుభులు, వీరి మైత్రిని సంపాదించినవారే ధన్యులు, కృతా
 ర్థులు.

32. ఇతం ప్రాజ్వల దనివార్య కోపవహ్ని
 ర్భావనాం బహు మహనీయ కర్మభూమిః.
 సర్వకామహిత బలకావనం దిధక్షి
 త్యేవాద్యాత ఉచిత ఏతయో సుషధిః.

వ్యా:- ఇత్యదితి:- మహనీయా మహత్వోపేతా యా కర్మ
 భూమిః భారతభూమిః తస్యాః మహనీనాం ఋషీణాం, భరతభూమినివాసి
 మునిపుణ్యవానామి త్సర్థః అనివార్యః వారయితు మశక్యః, కోపవహ్నిః
 కోపాగ్నిః. ఏవం వీరవరరూపేణ, బహు అధికం, ప్రాజ్వలత్ జ్వాల
 అద్య ఇదానీం, సర్వత్ర సర్వేషు దేశేషు, అహిరబలం శత్రుసైన్యం
 తదేవ కావనం వనం, తత్, దిధక్షితి దగ్ధ మిచ్చతి. అతి, అస్మాదేతో,
 ఏతయోః వీరవరయోః, సుషధిః సమ్యక్సన్ధానం, ఉచితః అర్హః.

భారతభూమివాసినాం మునీనాం కోపాగ్నిరేవ ఏతద్వీరవర
 రూపేణ జ్వలితీస్థ. అయం కోపాగ్ని రివానీం సకలానపి శత్రుదేశాన్
 భస్మసాత్ కరిష్యతి. ఏతే వీరా సర్వాస్పృహ్యాన్నాశయిష్యతః.
 తేన హేతునా ఏతాభ్యాం సమ్యక్సన్ధిః కార్యేవ.

తా। భారత వర్షమందున్న మునీశ్వరుల కోపాగ్నియే యీ
 వీరకుమార రూపముఁ మండుచున్నది. ఇది శత్రుసైన్యముల నెడు నడ
 పులను గాల్చును. కావున నీ వీరులతో మంచిగ సంధిచేసికొనుట
 మంచిది.

33. ఏత్యా బలవనవనర ద్విజా ప్రిహలాం
 దత్త్వాఽల మ్రియతన సూ మణిం విరాజి,
 పాశ్చాత్య ప్రకటిత మమ్యుహేతు భూతః
 కిం ధీమాన్ వ్యకుల కలంక ఏవ భూపః.

వ్యా:- ఏత్యేతి:- ఏష భూపః అయం సార్వభౌమః, అవసర,
 ప్రస్తావః సః సభవతీ త్యనవసరః. తస్మిన్ ద్విజస్యప్రిః బ్రాహ్మణ

పాపిః సైవ హేలా మదిరా తాం పీత్యాఖలు, ఖలు = తస్యాః పాపం నోచితమ్. తేన న కిచ్చత్సాధ్య మితిభావః. ప్రియతమయాం ప్రియ మహితరం, విరాజే రాజకుమారాయ, దత్త్వా అలం, అలం = దానం నోచితమ్. తేన సాధనీయం కిమపి నాస్తీతి భావః. ఉభయత్యాపి “అలంఖల్వోఽఽ ఇత్యాదివాక్యా పృత్యయః. పాశ్చాత్యానాం, ప్రకటితః బహిర్గతః, యః మన్యుః క్రోధః, తస్య హేతు భూతః, నిమిత్తభూతః, స్వకులకలబ్జః స్వకులాశ్లేషభూతః, ఏషః భూవః సార్వభౌమః, ధీమాన్ కిమ్ బుద్ధిమాన్ కిమ్, న భవత్యేవ.

అయం సార్వభౌమః అనవసరే బ్రాహ్మణమైత్రీం మదిరాపాన మివా కరోత్, తేన కించిదపి సాధ్యం నాస్తీ. స్వపుత్రికా మితి పీత్యా రాజకుమారా యాదాత్. ఏతేనాపి సాధనీయం కిమపి నాస్తీ. కిన్తు అనేన హేతునా సర్వేషాం పాశ్చాత్యానాం మన్యుకారణ మభూత్. స్వకుల కలబ్జభూతః అయం బుద్ధిమాన్సభవతి కిన్తుమూర్ఖ ఇవ ప్రతిభాతి.

ఈ సార్వభౌముడే సమిత్తములేకుండ మద్యమును ద్రావికట్లు ఈ బ్రాహ్మణ బాలకునితో మైత్రీ గావించెను. తన ప్రియపుత్రిక నీ రాజకుమారునికిచ్చి వివాహముగావించెను. ఏనివలన సాధింపదగిన కార్యములేమున్నవి. మీదుమిక్కిలి యీ గెండువనులచే బాశ్చాత్యులగండఱిఁ గోపకారణమయ్యెను. కులమునకు మచ్చలేచ్చిపెట్టిన యీరెండు బుద్ధిమంతుఁడేనా!

34. ఏత్ర్యం నత్రుత మపి హన్తి పాదపూతం

స్వీకృత్య ద్వజకుం బన్ధతామయం న ఏషః.

పాశ్చాత్యావనివలయే నమస్తకోద్ద్య

ప్రాచీన క్రితిరసాం మతం వ్యతిరేక.

వ్యా :- పీత్యమితి :- ఈ ఏషః ప్రసిద్ధః అయం సార్వభౌమః.

ద్విజకులబంధుత్వం క్షత్త్ర బంధుత్వం స్వీకృత్య గృహీత్వా, పిత్ర్యం
పితృస్సృష్టి, ఇత్యోగే శ్రీమదాచార్యమహి పాదభూతిః పాన్తి,
పాదాభ్యాం పాన్తి, నాశయతీత్యర్థః. అద్య ఇదానీం, సమస్తతః సర్వత్ర,
పాశ్చాత్యావనిషలయే పాశ్చాత్యజేతే, పాచీనానాం పురాతనానాం,
శ్రీతి శిరసాం ఉపనిషదాం, మతం సిద్ధాంతం, వ్యతిక్రీల్ అబోధత్.

ఏవ సాశ్వభౌమః క్షత్త్రబంధురూత్వా కులకృమాగతం సచ్చాస్త్ర
మహి నాశయామాస కిచ్చ బ్రాహ్మణమైశ్యం సమ్పాద్య అతిపురాతన
ముపనిషత్సత ముపదిదేశ.

తా॥ ఈ సార్యభౌముః రాజకుమారునితో బంధుత్వమును
గావించుకొని, తాతలంతయులనుండి వచ్చుచున్న మన సత్సంప్రదాయ
మును కాళ్ళలోఁ దన్ని నాశనముగావించెను. ఈ బ్రాహ్మణ బాల
కునితో స్నేహముఁజేసి, మన దేశమిందంతట పాఠఁబడిన యా యువ
నిషన్మతము నుపదేశించెను.

35. స్వాచారం జపపఠనావలంబుయేతే

తం పుష్కావనిగురుతా మేదిదృశేతాన్.

పత్త్యేనో ద్విజకులశేఖరా పుదేతి

ప్రాగ్దేశే వ్యసన ముపైతి పశ్చిమేర్కృతః.

వ్యా :- స్వాచారమితి :- ఏతే ద్విజకులశేఖరా విప్రక్షత్త్ర
కుమారవరా, జపపఠనా సార్యభౌమిన, స్వాచారం భారతీయోదారం
అవలంబయేతే స్వీకారయేతే. తం సార్యభౌమం పుష్కావనిః పుష్క
భౌమః భారతదేశస్య, గురుతాం గౌరవం అదీకృతేతాం దశ్యయేతే.
ఏనా ద్విజవరా, వక్త్ర లోకయ, అక్క, రవి, ప్రాగ్దేశే భారతభూమి,
ఉదేతి ఉదయ మాహృతి, పశ్చిమే పశ్చిమదేశే వ్యసన ముపైతి
అ సమేతి.

ఏతే కుమారా సార్వభౌమాయ స్వాచారం బోధతః. రాజే
స్వదేశగౌరవం దర్శయతః, ఏనా వశ్యత. ప్రాగ్దేశే రవిరుదేతి వశ్యత
దేశే అస్తమేతి.

తా! ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరువురును తమ యాచారములను
సార్వభౌమునకు బోధించి యాచరించునట్లు గావించుచున్నారు. తమ
దేశగౌరవమును వానికిఁజూపించుచున్నారు. ఏరిని జూడుఁడు. నూర్పుడు
తూర్పుదేశమున నుదయించుచున్నాఁడు. వశ్యమదేశమున నస్తమించు
చున్నాఁడు. భారతభూమి తెలుగుతోనిండి పాశ్చాత్యదేశ మంధకార
బంధుర మగుచున్నది.

36. భూదేవోత్తమ రచితో రుయన్రవః

శక్త ద్వాదశ శత యోజనాని గన్తుమ్,

తత్రా ప్యాచిత భరధారణే నమర్థః

నాకే హర్దివ మథ నజ్జతో బభూవ.

వ్యా:- భూదేవేతి:- అథ సభాసన్తరం. భూదేవోత్తమేన
బ్రాహ్మణోత్తమేన, తారకేశేత్థర్థః. రచితః నిర్మితః ఉరుః విశాలః
యన్రవః విహగాకారణన్రం, విమాన మిత్థర్థః. ద్వాదశ శత
యోజనాని యోజనానాం ద్వాదశ శతం, తావద్ధూర మిత్థర్థః. గన్తుం
యాతుం, శక్తః నమర్థః, తత్ర తస్మిన్ ఆచితః పరిమాణవిశేషః భరః
భారః తస్య భారణేపి వహనేపి నమర్థః, నన్, నాకే ఆకాశే
“ఆకాశే త్రిదివే నాకః” ఇత్థమర్థః, అహని దివాచ అహర్దివం రాత్రిం
దివం, నజ్జతః సంసిద్ధః, బభూవ అభూత్.

భూసుర స్తారకః స్వశక్త్యా బృహద్విమానం నిర్మమే. తద్ద్వాదశ
శతయోజననూరం గన్తుం శక్తమ్. కించ, తత్కాహిత మధికం భారం
వోధుంచ నమర్థమ్. తాదృశం విమానం సంసిద్ధం సదాకాశే దివా
రాత్రీ మతిష్ఠత్.

తా! బ్రాహ్మణ కుమారుడైన తారకుడు తన క్రితవత్సా
తారముగ నొక పెద్ద విమానమును నిర్మించెను. అది పండ్రెండు వేల
యోజనముల దూరము ప్రయాణముచేయును. దాని యందుంచిన
జరువును గూడ మోయును. అది యాకాశమున రేయింబవళ్ళు నిద్ద
ముగానున్నది.

37. అస్థాన్యామితి న ఉవాచ భూమిదేవః

సర్వే మాం శ్రుణుత వభాసదో మహస్తాః,

వాత్సల్యా దిహ గురుణేన సాదు శిష్యః

స్నిగ్ధో మేఽ క్రియత మహాభృతాత్మ తుల్యః.

వ్యా:- అస్థాన్యామితి :- స! భూమిదేవః భూసురః తారకః,
అస్థాన్యాం సభాయాం, ఇత్థం, ఉవాచ అవోచత్, సర్వే సమస్తాః
మహస్తాః పూజ్యాః, సభాగదః సభాస్తారాః!, మాం, శ్రుణుత అకర్ణ
యత, ఇహ అత్త, వాత్సల్యాత్ ప్రీత్యాః, గురుణా ఆచార్యేణ, సాధు
శిష్య ఇవ యోగ్య చాత్రి ఇవ, మహీభృతా సార్వభౌమేన, మేమమ,
స్నిగ్ధః వయస్యః, రాజపుత్రో ఇత్యర్థః. “స్నిగ్ధో వయస్య స్సవయాః”
ఇత్యమరః. ఆత్మతుల్యః స్వసమానః, ఆక్రియత అకారి, ఉపమా.

ప్రయాణారంభసమయే స తారకః సామాజికా నుద్దిశ్య, భోస్స
భాస్తారాః! మద్వచనాన్యా కర్ణయత. యథా గురు తత్త్వ శిష్యం
వాత్సల్యా చాత్మసమానం కరోతి తథా అయం సార్వభౌమః మన్మత్రి
మాత్మతుల్య మకరోత్.

తా! ప్రయాణారంభ సమయమున నా తారకుడు సభలో
సభాసదుల నుద్దేశించి, ఓ సామాజికులారా! నా మాటలను వినుడు.
గురువు వాత్సల్యముతో నుత్తమశిష్యుని తనతో సమానునిగ గావించు
నట్లు: ఈ సార్వభౌముడు నాపియ విత్తుని అభిమానముతో తనతో

సమానుని గావించెను. అనగా భారతదేశమునకు సాత్వభావమునిగా
జేసెను.

38. తాం జీవాస్తత కత బాణపాతితాం ద్వి

ట్రుం రుద్ధా మృహు రుదతీం న నిర్గతాశామ్.

రక్షిత్యేదృశ మమకమృయా ముమోచ

స్వేచ్ఛాయై కృతిమత పుణ్యభూమి హంసీమ్.

వా:- తామితి :- సః సార్వభౌమః, జీవాస్తతాః ప్రాణావ
హారిణః యే శతాః శకదేశీయాః తేషాం బాణైః శరైః పాతితాం పతి
తాం, ద్విట్రుం రుద్ధాం శత్రుగమాశాన్త్రాం, బహుభృశం, రుదన్తీం
దుఃఖతాం, నిర్గతాశాం నిరాశాం, శృతిమారా వేదసమ్మతా యా
పుణ్యభూమిః భారతావనిః, తామేవ హంసీం హంసాజ్ఞనాం, ఈదృశం
ఇత్థం, రక్షిత్యా సంరక్ష్య, అనుకమృయా దయయా, స్వేచ్ఛాయై
స్వచ్ఛంద సర్వారాయ, ముమోచ అముచ్చత్. గౌరవకాలక్కారః.

కూర బాణవిధ్ధాం శత్రుగమాశాన్త్రాం జీవితే నిరాశాం రుద
న్తీం హంసాజ్ఞనామివ శకరాజన్య శరవిధ్ధాం శత్రురాజన్య సంరుద్ధాం
ముహుర్ముహుర్దుఃఖతాం నిరాశాం భారతావనిం రక్షిత్యా ఆయం
సార్వభౌమః కృషయా స్వచ్ఛంద సర్వారాయ మోచయామాన.

తా! ప్రాణాంతకుల బాణము దెబ్బలనుడిసి, నిరాశతో దుఃఖం
చుచున్న హంసాగణను గరుణించి స్వేచ్ఛగా నెగురుటకు విడిపించినట్లు,
ఈ చక్రవర్తి శకరాజన్య బాణవిధ్ధయై శత్రుసంరుద్ధయై దుఃఖాశాన్
తయై ఆశావిరహతయైయున్న భారతావనికి ముక్తినిచ్చి, స్వాతంత్ర్యము
నొసంగి యుద్ధరించెను.

39. అన్యేన్యాస్తరకలహై ర్నిజాత్మజానాం

తాం నేడప్రాయ భయకృచ్ఛకే శస్త్రాః.

వేస్త్రస్తాం మఖయతి భాగ్యదేవతత్వ
కృవాతో మదమత కర్మభూమి సాధ్యమ్.

వ్యా:- అన్యోన్యేతి:- నిజాత్మజానాం స్వీయపుత్రాణాం, అన్యోన్యం పరస్పరం, ఆ స్తరకలహైః ఆ స్తరకలహైః, వేదప్రియాణాం అభిమతవేదానాం, ద్విజానా మిశ్వర్థః. భయకృత్ భయజ్ఞరాయా శశేక శిష్టిః శకరాజన్య కానకం, తయాచ, స స్త్రస్తాం అతిభీతాం, తాం, మధనుతాం విమధక్లాన్యాం కర్మభూమిరేవ సాధ్య పరివ్రతా తాం, నః హృదయాభః సోమం సార్వభౌమః, భాగ్య దేవ వత్ భాగ్య దేవతేవ, మఖ యతి ముఖతాం కరోతి, ఉపమాగర్భితో యావకాలక్ష్మరః.

స్వపుత్రాణా మస్తరకలహేన దుష్ట స్వపతి కానకేన చయథా పతి వ్రతా-దుఃఖ మనుభవతి తథా పృజానా మస్త్రః కలహేన. దుష్టకా ధీశ్వర కానకేనచ భారతావనిః వీడితా దుఃఖమనుభవతిన్య తా మిదాసీమమం సార్వభౌమః దుఃఖనిర్మూక్తాం కృత్వానుభతా మకార్షీత్.

తా। తన కుమారులు లోలోనఁ గలహించుకొనుచుండ, పతి దుష్టుడై తన్ను కానించుచుండ, బలిపరయగు కాంత యెట్లు దుఃఖం చునో యట్లే భారతభూమియు స్వప్రజల యంతః కలహములచేతను, హృదయై న శకాధీశ్వరుని కానకముచేరిను, విక్కిలిగా బాధపడు చున్నది. దానిసీసార్వభౌముడు కనికరించి, దుఃఖనిర్మూక్తను గావించి మఖనయరాలను గావించెను.

40. భాగ్యవ్యం రిపుకులపీడనాయ చస్త్ర
ద్వివస్త్వాఽద్య తపతి దివ్యపుణ్యభూమిః.
ప్రాచీనశ్రుతిమత సాదుకర్మ నిర్దైవ
వర్వత్ర ద్విజకుల సమ్మదోపలభ్యై.

వ్యా:- బాగ్యవ్యమితి:- ప్రాచీనా పురాతనా యా శ్రుతిః వేదః తస్యాః మతాని సమ్మతాని, వేదవిహితా సీత్యర్థః. యాని సాధూని

కర్మాణి సత్కర్మాణి తేషాం సిద్ధ్యై సాధనాయ, సర్వత్ర సర్వదేశేషు,
ద్విజకులస్య ద్విజవంశస్య, సమ్మదః ప్రమాదః, తస్య ఉపలభ్యై
ప్రాప్తయేచ, అద్య ఇదానీం, చంద్రోద్భవస్య దివ్యపుణ్యభూమేః భరత
భూమేశ్చ, బాధవ్యం బంధుత్వం, భవతి.

అనేన చంద్రోద్భవ భరతవర్షయోః బంధుత్వసమ్బంధనేన సకల
శత్రుసంహారః సమ్భవిష్యతి. వేదచోదిత సత్కర్మాణి నిత్యం నిర్విఘ్నం
ప్రచలిష్యన్తి. సర్వత్ర ద్విజకులస్య సమ్మోదః సమ్భవిష్యతి.

తా। వేదచోదితములైన సత్కర్మముల నాచరించుటకును,
నన్నిచోట్ల ద్విజకులము సంతోషముగ నుండుటకును, సకల శత్రువు
లను నిర్మూలించుటకును, నేడు చంద్రోద్భవ భరతవర్షములకు బంధుత్వ
మేర్పడినది.

41. జామాత్యుః పృథ్వీతమ కర్మభూమిలక్ష్మిం

ప్రావయ్య త్వ మనుజ శీఘ్రమేహిధీమన్.

శాసిత్యేత్కురుహరణం నిజాత్మజాయై

దత్తైష్ట ద్విజయుగలం వ సార్వభౌమః.

వ్యాః- జామాత్యురితి:- సః సార్వభౌమః చక్రవర్తి, హేధీమన్
అనుజ! బుద్ధిమన్ సోదర! జామాత్యుః దుహిత్యుః పత్యుః, ప్రియతమాం
అతిప్రియాం కర్మభూమిలక్ష్మిం భారతవర్షశ్రియం, ప్రావయ్య ప్రాప్య,
శీఘ్రం ద్రుతం, ఏహి ఆగచ్ఛ, ఇతివచం, శాసిత్యా ఆజ్ఞాప్య, నిజాత్మజాయై
స్వదుహితే, హరణం యాతకం, ఉరుఅధికం, దత్త్యావి తీర్థ్య, "యాత
కాదితు యద్దేయం సుదాయో హరణంచ తత్" ఇత్యుక్తరః, ద్విజ
యుగలం కుమారద్యయం, ఇట్టనునావ.

హేసోదర! ఏనం జామాత్యరం కర్మ భూమిరాజ్యే అభిషిచ్యత్వం
శీఘ్రమేవాగచ్ఛ, ఇత్యుక్త్యా, స్వపుత్రికాయై అధికం హరణం దత్త్యాన
సార్వభౌమః ద్విజరాజకుమారద్యయ మస్తావీత్.

తా! భరతభూమికి సార్యభౌమునిగా మన యల్లునకుఁ బట్టాభి
షేకముగఁగొనించి, నీవు వేగముగాఁదిరిగిరమ్ము. అని తనసోదరునితోఁ
తెప్పించిన కూతువధికముగ నరణమునిచ్చి, యాసార్యభౌముఁడా ద్విజ
రాజునూరుల నిరువురను గొనియాడి విడిచెను.

42. ఆకాశాధ్వని యువరాజు ముద్దర వృ
త్తాదేవం తరుణవధూవరో పతితీర్తి,
వేణ్ణయ ద్భ్రమవి యోజనార్థమూర్ధ్వం
సాయం ప్రార్థిత మన్మపన్మనోజవేన.

వ్యా:- ఆకాశాధ్వనీతి:- సువతీర్తి పక్షియోవం తద్విమానం
యువరాజుం సార్యభౌముసోదరం, వ్తాదేవం భూసురంతారకం, తరుణ
వధూవరౌ నూతనదమ్పతీచ, ఉద్ధరన్ ఉద్వహన్, ఆకాశాధ్వని గగన
మూర్గే, ఊర్ధ్వం ఉపనీ, యోజనార్థం అర్థయోజనం, శ్రోతద్యయ
మాత్రేమిత్యర్థః. దురతమపి శీఘ్రమేవ, సంజీవ ఉద్దీయ, సాయం
సాయంకాలే, మనోజవేన మనోవేగేన, ప్రార్థితం ప్రార్థితమాశాం,
అన్మపన్ దగర్ప.

యువరాజేన తారకేన నూతన దమ్పతీభ్యాంచ సహితం తద్వి
మానం ఊర్ధ్వం శ్రోతద్యయం గగనమూర్గే ఉద్దీయ, మనోవేగేన
సాయంకాలే ప్రార్థితం యయా.

తా! ఆ విమానము యువరాజును తారకుని నూతన దంపతుల
నక్కించుకొని, ఆకాశమున అర్థ యోజనము మీఁదికిరి, మహావేగ
ముతో సాయంకాల మగుసరికి దూర్పుదిక్కును జేరెను.

43. అతీటం కృశమవి శౌమవస్తు జాలం
దృగ్యంతై వృవది విలోక్య తైర్దవిష్టమ్,
సంస్పృష్ట ర్నిరువమ సాఖ్యదావిలేన
వ వ్యప్తైః కృతగతి రస్తరాన్వధావి.

వ్యా :- అటమితి :- అటం కీటకాదిక మారభ్య, శృక మపి
 సుమాక్ష్మమపి, దవిష్టం అతిమారస్థితం, భౌమవస్తుజాలం భూతలస్థితకస్తుః
 సమూహం, దృగ్యస్త్రైః దూరదర్శనీయస్త్రై విశేషైః, సవది సదృశ్యైః
 విలోక్య దృష్ట్యా; నిరుపయసౌఖ్యైః, అతులసుఖదాయకైః యః పరిణామ
 వాయుః తేన సుస్పృష్టైః సేవితైః, తైః తారకయువరాజాదిభిః,
 స్వప్నే ఇవ స్వప్నావస్థాయా మివ, అస్తరాహ్లాదయే. అథ శామధ్య భోజే
 అస్తరాతే, అద్భుతగతిః అద్భుతగమనం అన్యథావి, అన్యథాయతః.
 ఉపమా.

గగనమార్గే సుఖదేన మరుతా సేవ్యమానాస్తే రాజత్రుత్త్రా
 దయః దూరదర్శనీయస్త్రైః భూమిష్టం దవిష్టం సుమాక్ష్మమపి వస్తు
 జాలం పశ్యంతే స్వప్నదశాయా మివ అద్భుతగతి అన్యథాచన్.

తా. అతాకమార్గమునఁ బోవుచున్న యారాజకుమారాదులు,
 భూమిపై మిక్కిలి దూరము నున్న చిన్నచిన్న క్రిమికీటకములను
 గూడ దూరదర్శిని యంత్రముచే, జూచుచు, చల్లవిగాలి సుఖముగఁ
 దగు నుచు ఉ, స్వప్నము ననుభవించున్నట్లా ప్రయాణము ననుభవించెడివి.

- 4 . సప్తమ్యూయా. వృష్టిపతనయన్య తాతకోస్యే
- త్యాయుష్ట్యం మహితనుఖం సహితవేమః
- లేఖిత్యా విబుధపురిజనైః మహిమా
- భుక్తాన ప్రముచితమానసాః బభూవ.

వ్యా :- సమ్భూయ్యాదితి - సః విబుధపురిజనః విబుధజనః।
 పౌంజనసమూహః, స్వపతనయన్య రాజకుమారకన్య తారకకన్య భూమి
 కుమారకన్య తారకకన్య చ ఆముష్మం చిరాయః, మహితసుఖం తివ్య
 సుఖం చ. సమ్భూయ్యాల్ సమ్మక్ ధనతాల్ ఇతి ఏవం, తోరణేషు
 బహిర్ద్యాకేషు, లేఖిత్యా - లిఖ్య; మహేన ఉత్సవేన, "మహాఉత్సవ
 ఉత్సవః" ఇత్యమరః. అభ్యుత్థానం ప్రత్యుద్గమనం తేన ప్రముచితం

శ్రీమద్భగవద్గీతా ప్రకారం స్వాత్మం యస్యైవ, అభ్యుత్థానోత్సాహ ఇత్యర్థః.
శ్రీభగవద్గీతా ప్రకారం.

శారక రాజకృత్యార్థాగమనవార్తాంత్రాత్మా శారకన సమూహా విబుధసగరే బహిర్ద్వారేషు ద్విజరాజపుత్రీయో రాజాన్ముఖే నమ్మాదే భూయాస్తామితి విలిఖ్యంతే నానాసప్తమ్యదన్తా ముద్యోగై బభూవ.

తా:- శారక రాజకుమారులు తిరిగి వచ్చుచున్నారని తెలియగనే విబుధసగరపురపటలంకలును బహిర్ద్వారములును రాజకుమారులకు శారకునకును చిరాయుస్సుములు గలుగుగాఠమని వ్రాసి, వారి సత్పుత్రములతో నిదుర్కొని తోలేర నుద్వృత్తయ్యుండెరి.

45. స్వాధీనేత్రవకల చక్రవర్తి సైన్య

సక్తిరే 2 నిలభువనే నిజప్రకాశ,

అయాతీతి నృపనుత స్వజన్మమిత్ర

ప్రేమనన్దన విబుధపురజనా వదన్తః.

వ్యా:- స్వాధీన ఇతి :- తే విబుధపుర జనాః విబుధపురవాసిన్ మానవాః అత్యధరత వర్తే, సకలచక్రవర్తి సైన్యసేవకస్య సార్వభౌమ సైన్య భామ సైన్య. స్వాధీనే నృపనే సతి అభిభువనే లోకే సర్వతో, జప్రకాశ స్వీయతేజసి, సక్తిరే వ్యాప్తే సతి, నృపనుతః శాసకుర్య, స్వజన్మమిత్రో బన్ధుమిత్రసహితః అయాతి అగచ్ఛతి, తి ఏవం, వదన్తః అన్తః ప్రాంతాన్ అనుభవన్

అత్యంతాత్యంతస్య భారతదేశస్థితా స్వయం సార్వభౌమ సైన్యం స్వాధీన మభూత్. స్వీయప్రకాశ నిలభువనే వ్యాప్త బభూవ. జన్మమిత్రాదిసహితః రాజపుత్రః అగచ్ఛతి ఇతి కథయన్త సర్వే విబుధపుర వాసిన్. చరమానన్త ముచిన్తన్.

తా. భారతదేశమందు స్వయం సార్వభౌమ సైన్యము లేయును

స్వాధీనముఁ గావించుకొని, నిజవృతాపమును లోకమునంతులట వ్యాపింపఁజేసికొని, మనరాజకుమారుఁడు బంధుమిత్రాదులతోఁగలిసి వచ్చుచున్నాడని తెప్పికొనుచు, విబుధపురవాసులందఱును బరమానందభరితులైరి.

46. స్వచ్ఛందం శ్రుతిగదితం యథేష్టకర్మా

ప్రాప్త్యాత్మాభిలషిత జీవనం పున స్స్యాత్.

పట్కర్మేతి విబుధవత్తనే వగల్గాం

చక్రే పావన ముపచిత్త్య గార్హవత్యమ్.

వ్యా:- స్వచ్ఛందమితి:- శ్రుతిగదితం వేదవిహితం, యథేష్ట కర్మ స్వాభిలషితం కర్మవిశేషం, స్వచ్ఛందం నిరుపద్యవం, స్వైరమిత్యర్థః. అప్రొమిలభే, పునః ఖాయః ఆత్మాభిలషితం ఆత్మసత్త్వం జీవనం వత్తనం, స్యాత్, శవేత్, ఇతి ఏవం, పట్కర్మా యాగాచరణశీలో బ్రాహ్మణః, “అసౌ పట్కర్మా యాగాదిభిర్యుతః” ఇత్యు మతః. విబుధవత్తనే విబుధనగరే, పావనం పవిత్రం, గార్హవత్యం గృహస్థాశ్రమం, అథవా గార్హవత్యాగ్నిం, గృహస్థేనారాధితోఽగ్ని గార్హవత్య ఇత్యుచ్యతే. ఉపచిత్త్య సంవర్త్య అవగల్భించక్రే రక్షణా మూన,

తస్మిన్నగరే యజ్ఞా విప్రః, వేదోక్తం కర్మ అహ మితి వశం స్వేచ్ఛతా కరిష్యే, స్వాభిలషితం వత్తనం పునః ప్రాప్త్యామి. ఇతి నిశ్చిత్త్య, గార్హవత్యాగ్నిం గృహస్థాశ్రమం వాఉద్ధృత్యసంవర్తయామూన.

తా! ఆ విబుధనగరమున యజ్ఞశీలుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు, నాకు వేదోక్తకర్మములను స్వేచ్ఛగా నాచరించుకొను నవకాశము లభించిన దనియు, స్వాభిలషిత జీవనమును మరల ననుభవింపవచ్చుననియును, దలపోయుచు గృహస్థాశ్రమమును గార్హవత్యాగ్నిని ఉద్ధరించి వృద్ధి నొందు చుండెను.

47. పుణ్యనాథుల భారతావనీ జనానాం

రాజన్య ప్రియతనయ స్పదార మిత్రః,
సాధేఽ వాతర దచిరేణ వాకయానా
త్రుత్యూషే నిజపితృ చుమ్బితో యశస్వి.

వ్యా:- పుణ్యనేతి:- అఖిలభారతావనీ జనానాం సర్వేషాం భారతీయానాం మనుష్యాణాం, పుణ్యేన పుఖ్యఫలేన, రాజన్యప్రియతనయః రాజ్ఞః ప్రియపుత్రః సదార మిత్రః దారైః భార్యయా, మిత్రేణ తారకేణ సహిత స్సన్, అచిరేణ కీర్తుం, వాకయానాత్ విమానాత్, ప్రత్యూషే అహర్మృతే, సాధే పాపాదే, అవాతరత్ అవతతార్య యశస్వీ కీర్తిమాన్, సః, నిజపితౄ స్వజనకేన, చుమ్బితో బలహిన్, పితా తం పుత్రం చుచుంటే.

భారతీయానాం భాగ్యవశేన స రాజపుత్రః సదారమిత్రః ప్రాతఃకాలే సాధేఽ వాతరత్, స్వప్రీతా చుమ్బితోఽవ్యభవత్.

తా! ఆ రాజకుమారుడు భారతీయ భాగ్యవశేన ఫలప్రభావమున, గుళలియై భార్యతోడను మిత్రుడైన తారకునితోడను గూడి, ముఖముగఁ దెల్లవారునికి మేడపై దిగెను తండ్రియు నాతని దగ్గరగా తీసికొని ముద్దిడెను.

48. తిష్ఠద్దు తివసుతం న చక్రవర్తి

భ్రాతా ప్రాజ్యభరతవర్త పాలనాయ,
భూదేవై ర్జననుత మభ్యషిషిచ త్రం
ద్యా క్షింహనన మధిరోపయన్ కృతజ్ఞః.

వ్యా:- తిష్ఠద్వితీ:- కృత ముసకారం జానాతీతి కృతజ్ఞః సః చక్రవర్తిభ్రాతా సార్వభౌమసోదరః, యువరాజః జనసుతం జన్మ క్షాన్యమానం తం క్షితివసుతం రాజకుమారం, తిష్ఠద్దు గోదోహనకాలే "తిష్ఠద్దు ప్రభృతీనిచ" ఇత్యనేన తిష్ఠద్దుకట్టి నిపాతితః తిష్ఠస్త్యః గావః యస్మిన్ సః తిష్ఠద్దు, గోదోహనకాలః, ప్రథమాసామానాధికకన్యాత్

అప్రాప్తః కతా అవ్యయభావశ్చ నిత్యతే పూర్వపదస్య పుంశ
 చాపి: "గోప్రియోరువసర్జనస్యేతి" వ్రాన్యః. విశిష్టాత్మసోహిక్.
 ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్ భరతవర్షం తస్యపాలనాయ, సంరక్షణాయ
 సింహాసనం సింహపీఠం, అధిరోపయన్ భద్రవీరే నివేశయన్, భూదేవై,
 భూమిరై, అభ్యషిషి చల్, అభిషేచయతిస్య.

చంద్రద్వీపాధిపతి సోదరః కృతజ్ఞస్సన్ భరతవర్ష రాజకుమారం
 సింహాసనం నివేశ్య, భారత భూపరిపాలనాయ శీఘ్రం బ్రాహ్మణైః
 మస్త్రపూర్వకం అభిషిక్తం కారయామాను.

తా! కృతజ్ఞుడైన యా చంద్రద్వీపాధిప సోదరుడు భరతవర్ష
 రాజకుమారుని సింహాసనముపై నుంచి భరతవర్ష మునంతను బాళింపు
 తుని వలుకుచు, మంత్రపూర్వకముగ బ్రాహ్మణులచేఁ బట్టాభిషిక్తుని
 గావించెను

49. గోవిప్రానవ నిగమోక్త ధర్మరీత్యా
 సామ్రాజ్యం చిర మిహ పాలయేత్కుదిత్యా.
 భూమిత్వాఽఞ్చితమకుటేన మిత్రీకీర్తం
 కశేత్తం న్మ భవతి తారకో వృషాణామ్.

వ్యా :- గోవిప్రానితి :- గావః ధేనుః విప్రాన్ బ్రాహ్మణాన్
 అవ రక్ష. నిగమోక్త ధర్మరీత్యా వేదవిహిత ధర్మమార్గేణ, సామ్రా
 జ్యం సార్వభౌమత్వం, దిరం చిరకాలం, ఇహ అత్యుపాలయ పరిపా
 లయ, ఇతి ఉదిత్వా ఏవ ముక్త్యా, అఞ్చితమకుటేన పూజ్యకీరీటేన,
 మిత్రీకీర్తం పయస్య మూర్ధానం, భూ త్వా అనిజ్ఞాత్య, తారక,
 భూసురకుమారః, ఇత్థం ఏవం, నృపాణాం కరా రాజ్ఞాం నిర్భూతా,
 అభూవ అభూత్.

గోబ్రాహ్మణాన్ సంరక్షయ, వేదచోదిత ధర్మమార్గేణ భూమి
 అవ పరిపాలయ, ఇత్యుక్త్యా వాఙ్మయకీరీటేన తస్యరాజకుమారస్య

మూర్ఖాన ములంకాకార న. తారకః, ఏవ మసా తారకో రాజనిర్మాతానీత.

తా. గోవులను బ్రాహ్మణులను రక్షింపుచుండుము. చక్రవర్తివై భారతభూమిని చిరకాలము వేదోక్త ధర్మపద్ధతి ననుసరించి పాలింపుము. అని వలకులు నా తారకుడు తన మిత్రుడైన రాజకుమారుని తలపైఁ గిరిటమునుంచెను. ఈ తీరున తారకుడు రాజనిర్మాతయయ్యెను.

50. రాజన్యో జనమత సార్వభౌమ పుత్రీ
జానిః ప్రాజ్య ధరతవర్ష చక్రవర్తీ,
అస్థానోగత ఏమస్త భారతీయ
క్షయికా ప్రియవచనా న్యవేచ దిత్తమ్.

వ్యా :- రాజన్యశ్చితిః - జనమతః జనలక్షణః సార్వభౌమః పుత్రీజాయా యన్యశ్చ సార్వభౌమ పుత్రీజానిః, సార్వభౌమజాతా తేత్యర్థః. "జాయాయానిశితీ" పాణిని, ప్రాజ్యం ప్రభూతత్యుక్తం ధరతవర్షం తస్య చక్రవర్తీ, నూతన ధరతవర్ష సమూహిత్యర్థః. రాజన్యః అయం రాజకుమారః, అస్థానం సభామందిరం ఉపగతాః ప్రాప్తాః సమస్తాః సర్వే యే భారతీయ క్షోణికాః ధరతవర్ష పాలకా రాజానాః తాన్, ప్రియవచనాని ప్రియవాక్యాని, ఇత్థం ఏవం నక్ష్యమాణీత్యా, అనోచత్ ఉవాచ.

చంద్రదీప్త సార్వభౌమజామాతా ధరతవర్ష నూతన సార్వభౌమః సః రాజకుమారః సభామందిర సముపవిష్టాన్ సర్వాన్ ధరతవర్ష రాజన్యా ముద్దిశ్య, ఏవం ప్రియహిత వచనాన్యవోచత్.

తా! చంద్రదీప్త సార్వభౌముని యల్లుడును నూతన భరతవర్ష సార్వభౌముడు నగు నా రాజకుమారుడు, తన సభలోనున్న భరత వర్ష రాజులనందరి నుద్దేశించి యీ క్రింది విధమునఁ బ్రయోవచనము లను బలికెను.

51. భోభోస్సు పృజన ఇలేశ్వరా మహస్తాః
శ్వాస్తు సృధిత సభానదో భవస్తాః
మా మిత్థం విరచితవా న్న చక్రవర్తీ
స్వచ్ఛన్దాధిప మిహ సర్వకర్మణామే.

వ్యా:- భోభోఇతి:- సుపృజనః యోగ్యప్రజా సముపేతాః
“నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయో” నిత్యసిచ్. మహస్తాః మహానుభావాః
ఇలాయాః భూమేః ఈశ్వరాః ప్రభవః భూవరయః ప్రధిత సభాసదః
ప్రభ్యాత సామాజికాః భవస్తాః యూయం శ్వాస్తు ఆకర్ణయస్తు.
సఃచక్రవర్తీ చంద్రదీప్తపాధిపతి సార్వభౌమః, ఇహ అత్తీ, సర్వకర్మ
భూమేః సమగ్రభారతవర్షస్య, మాం, స్వచ్ఛన్దాధిపం సతస్త్రం సార్వ
భౌమం, ఇత్థం ఏవం, విరచితవాన్ అశోత్.

భోభోరాజస్య శ్రేష్ఠా స్సభాసదః! సర్వే భవస్తాః మదీయం
వచనం శ్వాస్తు. న చంద్రదీప్తపాధిప సార్వభౌమః మా మిత్రమిదానీం
భరతవర్ష సార్వభౌమ మకార్షీత్.

తా! ఓ సభాసదులైన రాజస్య శ్రేష్ఠులారా! మీరు ప్రసిద్ధు
లరు, మహానుభావులగు, చక్క (ప్రజలుగలవారలరు, భూమిని
బాలించు ప్రభువులరు మీరందఱును నా మాటలను వినుడు. ఆ
చంద్రదీప్తపాధిపఁడు చక్రవర్తి చక్రవర్తివర్షదీప్తముగ భరతవర్షము
నకు సార్వభౌమునిగఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించెను.

53. కామరూపిని చిహ్నముగా చేసి, వ్యవహరించుట.

శ్రీమద్భగవద్గీతా ప్రథమోధ్యాయః

• కర్ణాటక ప్రభుత్వ చర్యలు

శాస్త్రానికేగ నీవీయకాత్తు రాజ్యత్కమ్.

కాకున్యాయాదితి - బుధమతః చక్రివర్తినుః ప్రత్యక్షసార్వభౌమస్య, కాకున్యాయోక్త్యవయో, ఇవా ఇవాసీం, వయం సుదీవాః సుదీనాః, శోభనం దీవా మేమాంశే సుదీవాః. భాగ్యకాలిన ఇతి భావః. "దివాసీ"త్యమరః. వయం స్వతంత్రాః స్వచ్ఛంద జీవిః, త్రిమిత్యసమ్మదుపేతాః. బుధమతా విబుధాః క్షాభిరూపాః చక్రివర్తిన సార్వభౌమాశ్చ, స్థూలభూమి, వయం, నరతం స్తంతరిం, పరస్పరానుకూలం శాంత్యన్యాయకూలం యథా తథా, జగజ్జనియతం కాస్త్రసమ్మతం అగ్నికాజ్ఞాత్వం స్వరాజ్యపరిపాలనం, కుర్వాణః కుర్వంతః సుఖ్యామ సుఖమనుభవామి.

సార్వభౌమాను గ్రహేణ్యవ్యక్తం. త్రిమస్తా స్వతంత్రాః చక్ర
నర్తినః భూమి. ఇతివరం భయ మన్యోన్యానుకూలం స్వరాజ్యపాల
నం తుభాకాశ్రమం కృత్వా మఖం జనాను.

ఈ సార్వభౌమని యిహోజ్యహమున మనము శ్రమించుటము
స్వరంఘ్రమునై తిమి, ఇత్యతన శ్లాఘనీయులమునై తిమి, మనశించ
ము నోపితో నోపకము సమీక్షించుకొనుచు, వసుకూలంబై
కాశ్రువికారపద్ధతిని మన శాశ్వతమును బాలించుకొనుచు సుఖముగా
జీవించెదము.

53. కుభ్యారకుల రచితమైన మహామధ్యపద్యము

శాస్త్రాధ్యక్షుల పూర్వయత పాఠ్యలోచితం మే.

పర్వతాద్యో విద్యమిదమతే తుష్ట రక్తితాః॥

శ్రీమద్రైఘ్నిశతవర్ణ భాగ్యదేవః.

వ్యా:- కుభ్యాంకుమితి:- యురవి సూర్యుఁ కుభ్యాంకుమితి
చన్ద్రమివ, "విధుస్సుభాంతో క్షుభ్యాంతో" దిక్ష్వమితి. మాం అదీదివత్
ప్రారాళయత, యః, మేమితి, నామ నామధేయం, సార్వలాికం సర్వ
లోకవ్యాప్తం యథా తథా. అవ్యభయత వ్యభయమాన, స ఏవ
సోఽయం తారకః, సర్వజ్ఞః, సర్వవిజ్ఞానవేత్తా, ద్విజమణి భాసురరత్నం,
ఉష్ణరశ్మేః సూర్యస్య తేజః ఇవ తేజః ప్రతాపః యస్యను, సూర్యసమా
నతేజస్కః, శ్రీమాన్ శోభాయుక్తః, భరతవర్షస్య భరత భాగేః,
భాగ్యదేవః అదృష్టదేవతైవ.

ఉపమాలక్ష్కారః. యావదంత.

అదిత్యః యథా స్యరిరైశ్చన్ద్ర ముద్దీపయతి తథా ఆయం తార
కః మాం తేజస్వి న మహద్వీత్, శిశ్చ మన్నామధేయం సకలలోక విదిత
మతనోత్, ఏవసర్వజ్ఞః రవి దివ తీవప్రతాపః. అయం బ్రాహ్మణరత్నం
భరతవర్ష భాగ్యదేవతైవ.

తా|| సూర్యుడు తన తేజము విచ్చి చండుని గాంతిమంతునిగా
నొందించినట్లు, ఈ తారకుడు తన మహిమివలన వన్నింతవానిని గావించెను.
నా పేరు నర్దిష్టులః బ్రసిద్ధమగునట్లు చేసెను. ఈతనిని దెలియని
విద్య లేదు, ఈతడు బ్రాహ్మణులలో రత్నమే. ఈతడు వెంకట
సూర్యుడే. భరతవర్ష మునకు భాగ్యదేవతయే.

54. మన్మిత్రం మమ శరణం ముద్ధితైశ్చ
దూదేవం వీరం జగద్గుహం వ్యతస్తౌమి,
నిత్యం సంభ్రత జనతాతకం ప్రణమ్యు
స్వచ్ఛన్దం పృథు భరతావనిం భువన్మి.

వ్యా:- మన్మిత్రమితి:- మన్మిత్రం మమ వయస్యం, మమ శర
ణం మద్రక్షకం, ముద్ధితైః > మమ అశ్రుజలం, దూదేవం భాసురం
సకలజగద్గురుం సర్వలోకా గర్భం, సంభ్రత జనతాతకం, భక్తజనో

జ్ఞానకం. స్వతంత్రం స్వచ్ఛందం, తాదకం, నిత్యం సర్వదా, ప్రామాన్య
వచస్పూర్ణం. స్వభావరతావనిం వికాలభరతవర్షం, స్వచ్ఛందం
స్వేచ్ఛయా, భవన్య అమితభవాని.

అయం తారకః మిత్యుః. మిత్యుః, మదభీష్టదేవః, అయం
జగదురః సర్వతస్త్రీ స్వతస్త్రీ, అశ్రీతః తారకః. ఏవం నిర్వహణం
ప్రామాన్య, స్వేచ్ఛయా భరతభూమిం పాలయామి. తిత్తుభవనుభవామి

తా! ఈ తారకుడు నామిత్యుడు. నా రక్షకుడు, నాదేవుడు.
ఈతడు స్వతంత్రుడు. జగదురః, శత్రులనుద్ధరించువాడు, ఈ
భూమిని శ్రీమృగం నిత్యము వచస్పూర్ణములనుగావించి, స్వేచ్ఛగా నీ
భరత భూమిని పాలించి యీ నుభవనుభవించును.

55. వన్మాతా మితవన సార్వభౌమ ఇత్యం

సంస్తూత్యాత్మనః మితవ వృజ్యమానః.

కర్మం వ్యక్తివచనతోగ్రహణీయమ్.

స్థానో భూవతిమ కృత్యతా మితవత్త్వమ్.

వ్యా:- వన్మాతా:- అభవనసార్వభౌమః భరతవర్ష సూతన
వక్త్రవర్తన కావచమారః, అత్యుత్తమ స్వనుహృదం, ఇత్యం ఏవం.
అతీన అత్యధికం, సంస్తూత్యుత్తమ, స్వజ్యమానః కర్మయా సమూహయన్.
"స్మృతే కృద్ధోపవన్నే కర్తవ్యే నతి వాచ్యమ్" ఇతి వచనాత్సాధుః,
అగ్రహణీయమ్. విప్రశిరోమణి, తారకవ్య, కర్మ మభిరః గలసీమ్ని,
వన్మాతాం ఉత్తమాం శ్రుష్టునః, వ్యక్తివత్ నిదిక్షేవ. భూవతిమ
కావచం, కృత్యతా మితవత్త్వం కృత్యతాయాః వహిమా, స్థానో
ఉచితమేవ, స్థానో ఇత్యుత్తమః.

సూతన భరతవర్ష సార్వభౌమ స్వ కావచవర్తః తారక మేవ
మభివృత్త. కర్మతే అనుత్తమాం శ్రుష్టునః, వ్యక్తివత్. కర్మకృతమేవ
కావచ సర్వదా కృత్యతా ఏవ ఇత్యుత్తమవత్త్వం వర్ణిత మితి.

తా। భరతవర్ష నూతన సారస్వతముఁడైన యీ భారతవర్షమునకుఁ బ్రథమముగ నుండిన యెడల వెంటనే నాకుఁ దెలియఁజేయుము, నేను నీకు సాయమునుగావించి శత్రుని స్మృతమునఁ జేయుదుననివలె యీ సారస్వత భామ సోదరుడు స్వగృహమునకుఁ జొరవలెను.

56. ద్వేష్టా త్వామిహ తుదోశోఽహమద్వభాగ్య
స్సహాయ్యం మామసచతిత్వమిర్థయాన్య
భావిత్యతి న కుష్మాకుంభపుంజం బాహు
భ్రాతౌ త్యాజ్యం మథా తస్మాదదిమోశః

వ్యా :- ద్వేష్టితి :- ఇహ అతః, శోఽశోకత్వం, మద్భాగ్యః భాగ్యహీనః, త్వాం శవంతం, ద్వేష్టా యదోశోశత్రుః, భావిత్యో, నవది నద్యవప, మమ మేహసహాయ్యం నవనాభకత్వం, అర్థయాన్య యాచస్య, ఇతి ఏవం యోగ్యం నని బాహుపుంజం, భాషిత్యాదిత్యా, అథ అనంతరం, చక్రవర్తియాశో, భ్రాతౌ చన్ద్రవీరభావ సోదరః, ఆత్మాలయం స్వభవసంబంధం ఉత్సర్జ్యం.

తవాత్ర యది కశ్యపామూఢోభావో తేహా నత్య ఏవ మహ్యం నివేదయ, తమహం నాశయిష్యామి, తస్మాత్ చక్రవర్తి సోదరః స్వభావం మయాసీత్.

తా। ఈ భారతవర్షమున భాగ్యహీనుఁడవ్వడయుననికు విజ్ఞప్తముగ నుండిన యెడల వెంటనే నాకుఁ దెలియఁజేయుము, నేను నీకు సాయమునుగావించి శత్రుని స్మృతమునఁ జేయుదుననివలె యీ సారస్వత భామ సోదరుడు స్వగృహమునకుఁ జొరవలెను.

57. ఉద్యానం తత ఇవ వైశ్యో వ్యవగోపం
ప్రాప్య ద్రాగ్గోపాపా బద్ధౌ బద్ధౌ చన్ద్ర
స్వీకృత్యోపితలబాహుగృహస్థిరాయం
సంతానం బహుతమితోన్మ కాళకృష్ణం

అర్థము :- ఉద్ధానము :- తనః అనంతరం, అభివేషణయే
 అర్థముః సమృద్ధిః తపన తార్థిః సముద్రః తస్య చంద్రః ఇంద్రుః, చంద్రాభి
 స్వర్ణలాసన దాయకః, "కులేఽవ్యభిజనో జన్మభూమాభి" తస్మిన్, తస్మిన్
 వై తిష్ఠిః సుధుమాసుః, ఉద్ధానమివ ఉపవసమివ, చాక్ కీర్తిః
 స్వగేహం స్వభవనం, ప్రాప్య అగర్భ్య, గృహస్థానం గేహినాం
 రాతం సమృద్ధం, గృహలక్ష్మీ మిర్భిభాః, కదిరలనాం అనుకూలాం
 కాంతాం స్వీకృత్య వాగియా, బహు అధికం, సంతానం సంతరిం, తనుతేష్టు
 విస్తారయామాన, అధికసంతానవాప్స భూవ.

తల్ః స్వర్ణలాసనదాయా స తారకోఽపి ఉద్ధానం సుధు
 మాన ఇవ స్వగృహం ప్రాప్య అనుకూలాం కాంతాం స్వీకృత్య బహు
 కుటీరీభ్య ఇభూజ ఉపయోగక్కారా.

తా। ఆ తారకుడు కూడ బంధుజనుల కానందదాయయై చైత్ర
 మాస ముద్ధానవసమును జొచ్చినట్లు తనః భవనమును బ్రవేశించి,
 అనుకూలవతియగు గృహలక్ష్మిని బరిగయిమాడి పెద్దకటుండియ్యెను,

కీ. పావ్రాజీ ద్మదతి వ కోఽపి పుష్కళామ
 వర్వత్యాఖిం మనుజోఽతవత్స్వ తస్య
 పద్మత్యావ్య నహి బభూవ దుష్టవాదే.
 త్యాస్తే జన మిద మిత్తమేవ కావ్యమ్.

వాః :- పావ్రాజీడితి :- పుష్కళామా భారతావనా, కల్పి
 దపి మానవః, దిదతి స. పావ్రాజీత్ దిదత్తం పుష్కరాదిక మనాదృత్య
 చతుర్థాశ్రమం స స్వీచక్రాత్ యస్యచ భావేభ భావలక్షణమ్ ఇతి
 సప్తమీ. ఆఖిల మనః సర్వోఽపి జనః, స్వతస్త్వః స్వచ్ఛందః అభ
 వత్ అనీత్. అన్యరాజ్ఞానధర్మా వరికాలా మార్గే, జిహ్వాధాది
 చోద్యుపద్రవః, సహి బభూవ నాసీత్, ఇమం కావ్యం అయం శ్లోకః

అనది జన సమూహం, ఇట్లనేక వ్యవహారత్యా అకాస్తే అభిమం
దచాతి,

త నూతన సార్యభూమిన్య పాలన సమయే భరతభూమిలోని
మానవ బారభూత్రాదిక మినాదృశ్య సన్యాసం న స్వీచకార, తేషా
మనుమతి మువలన్యైవ పరిపాద్యభూవ. తత్కాపి జారచోరాది దుష్ట
బాధాః న బభూవుః, ఏతత్కావ్యమసి వ్యవహారత్యా ఏవమేవ
అకాస్తే.

తా! ఆ నూతన సార్యభూమిని పాలనమున భరతభూమియందు
కార్యభూత్రాదులు దుఃఖించుచుండగా నన్నునించువాడు లేడు, జార
చోరాది దుష్ట బాధలెచ్చటను గానరావు. ఈ కావ్యముగూడ నిట్లే
జనుల నాశీర్వదించుచున్నది.

కావ్యాల విశిషట

క. భవ్యం నాగర విభవం గజహయం

జ్ఞానబుద్ధివాణ కుశలిం

అత్తిం రాజిత అవ్యరణ్ణ జయనం

లోగ క్రియాదాతామ్.

జగ్గిం యక్షీయయత్తు కృద్విజవతా

తారం పృథావః క్షమాం

మామృన్ధే భవనం తవా వ్రవజతు మా

తిహ్సోధతాం తద్య మామ్.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మహర్షివాది భట్ట నారాయణదాస మహాశయ
విశిష్టతే కాలకావ్యే మహాకావ్యే

పశ్చిమిస్సర్గః.

సమస్తాత్మం కావ్యమ్

వ్యా :- భవ్యమితి :- బద్ధోపేవాన్ధవ ! భవాన్ త్వం భవ్యం
కుళలం, “భవ్యం కుళలం క్షేమ ముద్రియాం” ఇత్యమితి. నాగర విక్ర
మం నగరజనాక్రమణం, గజహయం గజాశ్వాది సమృద్ధం, సేనాజిత్యా
దేకవచ్చానః జ్ఞానం అత్యజ్ఞానం, “సూక్ష్మే ధీర్జ్ఞాన మన్యత్ర విజ్ఞానం
తేషాంకాశ్రయో” ఇత్యమితి, తత్ జ్ఞానం బ్రువాణా కథయన్తి
యాకులిః వేదః తాం అత్యావబోధకవేదజ్ఞాన మిత్యర్థః, ఇత్తిం
పూర్వేవ్యనురాగం, రాజతః ప్రకాశితః యః జనరజ్జః యుద్ధరజ్జః, తత్ర
జయనం జయం, “జయనేజయః” ఇత్యమితి, భోగక్రియాయాం సుఖ
సమృద్ధవాదివ్యాపారే, ఉదారతాం విదార్య బుద్ధిం, జగ్ధిం భోజనం,
“జగ్ధిస్తుభోజన” మిత్యమితి. యజ్ఞాయ అర్హం యత్ కర్మతత్ యజ్ఞ
యం తస్య కృతః కర్తారః యే ద్విజవరాః విప్రశిక్షాః తేషా మాతా
రం, యజ్వత్రాహ్మణాదాక మిత్యర్థః, ప్రభానః ప్రకృష్టాః భానః కాన్తిః
కీర్తినిసరా మిత్యర్థః, క్షమాం సహనశక్తిం, అభవా భూమిం, మాం
లక్ష్మిం, భవనం గృహం, నూతిం సంతతిం, చ ప్రజతు గచ్ఛతు
ప్రాప్నోతు, సే ఇత్ర ! భవాన్ త్వం మాం బోధతాం బోధన్య.

భో మానవ ! మత్పరనేన త్వం కుళలం విక్రమం సమృద్ధం
విద్యాం ఇత్తిం జయం భోగం భోజనం యజ్ఞాచరణం కీర్తిం క్షమాం
క్రియం గృహం సంతాపం చ ప్రాప్నుహి, మాం సర్వేభ్యో బోధయ”
ఇతి కావ్య మాకాశే.

తా ! ఓ మానవుడా ! నన్ను జదువుచు వానివలన క్షేమ
మును నగరజన పరీకరణమును, గజహయా ద్యైక్యత్యమును, అత్యజ్ఞాన
మునిమ్ము వేదవిజ్ఞును, పూర్వజులందు ఇత్తిని, భగవద్బుద్ధి యుద్ధరంగ

త ప్పొ వ్వు ల వ ట్టి క

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
3	4	అ లోక	అలలోక
	15	పరిష్కరోమి	పరిష్కరోతి
		అలంకరోమి	అలంకరోతి
4	11	బలేన	బలేన
	18	మన్యత్తపతే	మన్యత్తపతే
	22	శ్వశక్తి	శ్వశక్తి
	24	నిర్లాతి	నిర్లాతి
5	12	ఒకనాకవేళ	ఒకనాకవేళ
6	7	లక్షణ	లక్షణ
	16	లన్వయు	లన్వయు
	18	విన్య	విన్య
	24	గుల్	గుల్ అస్తి.
	25	కల్పతరుతి	నాను నామధేయో
			యస్యసః
7	10	వాని	దాని
	16	దేవభాషా	దేవభాషా
	22	ప్రవచన పటః	పవచన పటః
8	16	దుష్ట	దుష్ట
	25	మదాబ్రహ్మణ	సదాబ్రహ్మణ
9	16	ప్రశస్తా	ప్రశస్తా
	26	హాదినీ	హాదినీ
11	8	సుఖేను	సుఖేను
		* దుఃఖేను	దుఃఖేను
	11	పుష్కధాభ్యాం	పుష్కధాభ్యాం

పేజీ	పంక్తి	తత్పు	ఓపు
12	8	పుణ్యాత్మనోఽతి	పుణ్యాత్మనోఽతి
	28	శ్రుత్యా	శ్రుత్యా
13	7	తథాదై	తతైవ
	24	నుడి	నుండి
	25	నటే	నట్లే
15	8	దత్తిచ్చియంతే	దత్తిచ్చియంతే
	15	భ్రమకారం	భ్రమకారణం
16	8	చిహ్నె	చిహ్నె
	14	ధకావతల	ధకావతల
17	1	మర్త్యః	మరః
	17	ఇహ అత	ఇహ అత
	28	మండలమున	మండలమున
19	24	గది ద్వివ్య	గది ద్వివ్య
21	17	సపూర్ణ ముగ	సంపూర్ణ ముగ
	18	మైధుముల	మైధునముల
23	14	యుండును	యుండును
	28	యక్తాయ	యక్తాయ
25	1	దేవాస్సలోకం	దేవాస్సస్వలోకం
26	11	క్వాదితం	మనుజాయః
	20	జన్మించి	జన్మించి
	21	మరణించునట	మరణించునట
27	1	బూబుధ కాం	బోబుధ కాం
	14	మఖమేకానతో	దుఃఖమేకానతో
	18	మబమయ	మఖమయ

క్ర.సం.	పంక్తి	తత్పు	ఓపు
28	18	తాయేతు	తాయేతు
	19	అజవృ	అజసృ
	20	సృషి	సృష్టి
	21	యస్య-భావేన	ప్రభావేన
	22	ద్వైత్యైక	ద్వైత్యైక
29	19	వజ్రే-	వజ్రే
31	22	కల	కుల
32	7	అనేక	అనేన
33	19	అబ్జ-దేశ	అబ్జ-దేశ
34	18	వారయతి	వారయతి
39	9	“వైకృతః ఆచరితం ఉపకారం అస్మాత్-చ్యవ్య స్వభావేన-”	
	7	సప్త	సప్త
	11	తేన	తేన
40	18	యస్య	యస్య
41	14	యనస్త	యనస్త
	20	స్యమ	స్యమ
42	7	నికర్షణ	నికర్షణ
43	2	ప్రాయో	ప్రాయో
		జేనః	జేనః
	8	సోమపిత్త	సోమపిత్త
	6	ప్రాయః	ప్రాయః
45	4	వామన	వలుగుచం
47	6	విగ్రహ	విగ్రహ

పేజీ	సం. క్రి.	తప్పు	ఒప్పు
48	4	మద	మగ
	11	ద్రధివానం	ద్రధిమానం
	17	సతార	సతారకః
51	4	కర్మా	కర్మా
53	10	సంగణ	సంగహణ
	14	నూరీణాం	నూరిణాం
54	8	వడ్డతానాం	వడ్డతానాం
55	13	స్వతస్త్రభావ	స్వతస్త్రభావ
	22	బాల	బాల్య
57	8	యస్యా	యస్యాం
59	10	మహదనురక్త	మహదనురక్తః
60	22	తనమతి	తనమతి
51	2	నిపుణుతరమతిసా	నిపుణుతరమతిస్సా
	10	విహిత	విరహిత
62	1	మవశ్యం	మవశ్యం
	9	ప్రగాఢ	ప్రగాఢం
	28	కేహీ	కేహీ
64	12	ధ్వంత	ధ్వంత
65	4	మదమతః	మదమత్తః
	5	నిపాతః	నిపాతః
	17	నూషయిత్వా	నూషయిత్వా
66	3	ముర్ఖ	మూర్ఖ
	13	అమిత	అరమిత

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఠిక్కు
67	18	భట్లా	భట్వా
	19	యోగముల	యోగముల
68	11	పండ్లను	పండ్లను
69	16	నుద్	విద్
	21	అల్లుని	అల్లుని
70	9	స్పష్టికృతం	స్పష్టికృతం
	24	అభిదాయ	అభిదాయ
73	8	యారనా సర్వవిషయ = యారనా సర్వవిషయ	
75	4	భోగముల	భోగముల
	19	అవిధయత్	అపధయత్
77	11	సమీపమునను	సమీపమునను
	18	జనీతి	జననీతి
	28	సప్తయోః	సప్తయోః
78	2	కింకరవ్యతా	కింకరవ్యతా
	2	చివయన్తి	చివయన్తి
	8	అసక	అనిక
	18	వక్షాణం	వృక్షాణం
79	2	మిదవిషయ	మిదవిషయ
	9	అకత్త	అసక్త
79	10	భూపాలత్రయ	భూపాలత్రయ
	22	వక్తాస్య	వక్తాస్య
80	3	పార్థిత	పార్థిత
	24	సన్మన	సన్మన

సంఖ్య	పంక్తి	తత్పు	విత్పు
81	1	(శ్రేష్ఠుడైన	(శ్రేష్ఠుడైన
	16	చంద్రుడు	చంద్రుడు
82	14	అన్యం	అన్యం
	18	లాంటి	వంటి
83	24	వృద్ధియే	వృద్ధియే
84	1	వై	న వై
	7	గి జీతం	గి జీతం
	14	కబ్బకం	కబ్బకం
	19	నమ్మాళ్ళ	నమ్మాళ్ళ
85	8	అజ	అజి
	6	స్థావరము	స్థావరము
86	28	(శ్రేష్ఠం	(శ్రేష్ఠం
89	20	ద్విపదము	ద్విపదము
	24	ఉద్దీపనము	ఉద్దీపనము
100	19	మధ్య	మధ్య
	22	దీప్తావతి	దీప్తావతి
	25	రామిణి	రామిణి
101	11	వస్త్రీ	వస్త్రీ
104	2	మృగీక	మృగీక
	21	నత్పదం	నత్పదం
105	22	వరకళా	వరకళా
112	10	నమ్మి	నమ్మి
	22	తథా	తథా

సంఖ్య	పంక్తి	తత్పు	విపు
114	19	నది	నదీ
117	24	యథ	యథ
122	19	నిరువరణ	నిరువరణ
128	22	ద్రవ్య	ద్రవ్య
125	16	ప్రదీనాం	ప్రదీనాం
	21	అమలీయైః	అమలీయైః
126	12	కాలోదిరయమథ =	కాలోదిరయమథ
	20	కురుః	కురుః
127	17	అధిష్ఠితం	అధిష్ఠితం
129	20	వరా	వరా
131	7	త్వవీర్యాణాం	త్వవీర్యాణాం
135	8	సింహశత్రు	సింహశత్రు
	18	ప్రాప్తి	ప్రాప్తి
		అర్థ	అర్థ
141	23	సువ్యతే	సువ్యతే
142	5	అహోస్పదీనాం = అహోస్పదీనాం	అహోస్పదీనాం
133	7	కలిత	కలిత
144	7	హరిణి	హరిణి
143	6	అనాద్యుక్తా = అనాద్యుక్తా	అనాద్యుక్తా
	4	ధీరా	ధీరా
	7	ఇతి	ఇతి
	4	అనన్యైః	అనన్యైః

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	చిత్తు
149	5	ముకార్పు	మకార్పు
	18	వృధృతి	వృధృతి
150	10	సార్వభౌమ	సార్వభౌమస్య
151	18	ఉత్థలక్ష్మరశ్చ = ఉత్థలక్ష్మరశ్చ	
154	21	ద్వివచ్చమీ = దివావచ్చమీ	
156	16	ఇత్త	ఇత్తం
	20	యోదాస్యపూ	యోధాశ్శతూ
158	2	ఇతి	ఇవ
	23	వహ్నికిలాః = వహ్నికిలాః	
160	8	వదార్థేస్సకం	వదార్థేస్సకం
	19	ద్వివస్థ	ద్వివస్థ
162	20	సాసి	సాసీ
164	16	విచ్చన్న	విచ్చన్న
	18	తతితైః	తతితైః
165	10	ముహూ	ముహూ
167	8	ప్రమనావీ	ప్రమనావీ
	15	అనంగీత్	అనంగీత్
	16	భుటితి	భుటితి
175	2	దిద్యుగ్నిః = దీద్యుగ్నిః	
	10	సస్పాత్	సస్పాత్
182	14	అనశిష్యం	అనశిష్యం
	16	రాయ	రాయ

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఓప్పు
183	16	మహ్నాతరం	మహ్నాతరం
185	5	వదన్నుట	వదన్నుట
	14	నగరినికరం	నరవరినికరం
186	8	గణాః	గణాః
187	19	మహా	మహా
188	8	సులవం	సులవం
	17	నగమ	వగమ
190	2	మద్వచం	మద్వచనం
	8	భారతవర్ష	భారతవర్ష
		జ్ఞాతౌ	నజ్ఞాతౌ
	6	సి హానన	సింహానన
193	8	మృగ్దౌ	మృగ్దౌ
194	14	ఇత్యమరః	ఇత్యమరః
201	13	ఇ వేదిత	ఇ వేదితి
202	8	మోహన	మోహం న
	11	అతివనం	అపివతిం
		వరాః	వరాః
203	1	లే చో	లేనిచో
	11	జీవి వ	జీవిం
205	13	వసావహితాం	వసావహితాం

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
207	7	రాజపుత్తుని	రాజపుత్రిని
	19	గ్రాహమేవ	గ్రాహ్యమేవ
208	26	లాజ	రాజ
200	1	ప్రారేయ	ప్రారేయ
	16	అయముద న	అయముద న్నః
	17	గ్రన్ధేషు	గ్రన్ధేషు
	11	దృశ్యత	దృశ్యతే
210	21	సజ్జవన్త్య	సజ్జీవన్త్య
211	18	భక్తుమ	భవత్కు
		ద్యౌఃరా	మార్శ్యా
	19	లక్ష్మిం	లక్ష్మిం
	23	పుత్రాః	పుత్ర్యోః
	11	నాదేత	నాధేత
212	4	గ్రహీష్యత్యేవ	గ్రహీష్యత్యేవ
214	14	దృష్ట్యా	దృష్ట్యా
215	6	జనయుక్తా	బన్ధయుక్తా
217	3	దారియా	ధారియా
	4	వితర్ణా	వితీర్ణా
	5	జనక	జనకా

పేజీ

పంక్తి

తప్పు

ఒప్పు

218

7 ప్రకథయోగ్య ప్రకథన

యోగ్య

కృతాధికా

కృతాధికా

219

12 పరిస్పరాక

పరిస్పరాధి

ధికా

కరా

20 పహ్మష

ప్రహ్మష్య

220

23 సఖాయాం

సఖాయాం

224

16 పాశ్చాతాక

పాశ్చాత్యా

18 యస్య

యస్య

225

4 ఏతయోః

ఏతయోః

226

5 మౌకటిరః

మౌకటిరః

228

8 తెలుగుతో

వెలుగుతో

229

7 మహస్తః

మహస్తః

8 గురుణవ

గురుణవ

13 ప్రీత్యాః

ప్రీత్యా

230

10 క్రుతిమాతా

క్రుతిమతా

232

12 లక్ష్మిం

లక్ష్మిం

18 ప్రావయ్య

ప్రావయిత్వా

233

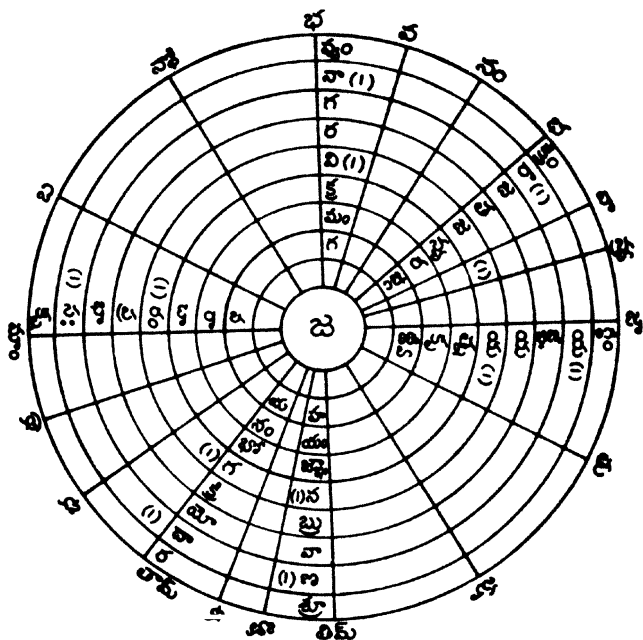
1 సార్వభౌముగా సార్వభౌ

మునిగా

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఓప్పు
	3	కూతునధిక ముగ	కూతున కధి కముగ
	7	నణ్ణీయ	నణ్ణీయ
235	23	మత్తాది	మిత్రాది
237	3	స్వపితా	స్వపిత్రా
	20	భూద్వివైః	భూదేవైః
	21	ద్రాక్షిహసన	ద్రాక్షిహాసన
238	4	భూదేవై	భూదేవైః
	16	కత్తేతం	కత్తేతం
	21	భూత్వా	భూషిత్వా
	22	కరా	కరా
242	15	వన్నింతవానిని	వన్నింత వానిని
	22	వృదు	వృధు
243	5	అశ్రితజః	అశ్రితజన
	9	శ్రేష్ఠనకు	శ్రేష్ఠనకు

చక్రబద్ధ:

(తృతీయ చక్రే) నారాయణదానః
(షష్ఠ చక్రే) విజయనగరం

దాస భారతి ప్రచురణలు

(1967 నుండి 1987 వరకు)

రూ. పై.

1. సవరణ తరంగిణి 80-00
(Beauties of Shakespear & Kalidas)
2. జగజ్జ్యోతి Part I (అష్టాదశవిద్యారహస్యము) 50-00
3. జగజ్జ్యోతి Part II 50-00
4. కచ్చసీతలు-పద్యసంకలనము (Prof. S. V. Joga Rao) 10-00
5. మేలుబంతి (చాటుప్రబంధము) 12-00
6. వ్యాససీతం (గద్య సంకలనము) 30-00
7. నాయెలుక (దాస స్వీయచరిత్ర) 22-00
8. శతకద్యయమ్ - కాళీ రామచంద్ర శతకములు 6-00

సంస్కృతము-ఆ. నా. దాసు

హిందీ అనువాదం - శ్రీ సూర్యనారాయణకృష్ణ

తెలుగు ,, బ్రాహ్మభూషణ

ఆర్. యల్. యస్. కాశ్రి

9. బాలసారి - కావ్య ప్రబంధము 5-00
10. సారంగధర - నాటకము 5-00
11. పంచకలి - 5 శతకములు (శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, 5-00
సూర్యనారాయణ, వేల్పువంద)
12. నూలుగంటి-Koonp fables-నీతి పద్యములతో 8-00
13. దశవిధరాగపరిచయము-సంగీతప్రబంధము 5-00
14. తల్లివిన్ని-లలితా సహస్రనామ వివృతి-అచ్చ తెలుగు 15-00
15. తారక మహాకావ్యము-సంస్కృత ప్రబంధము 50-00

వాఙ్మూల-బ్రాహ్మభూషణ

(తెలుగుకావ్యములతో

రాంభట్లబక్ష్మినారాయణకృష్ణ)

దానవారణిమీద ఇతరుల రచనలు

రూ. పై

16. ఆంగ్లీకృత - Abridged in Telugu by Sri Peril Suryanarayana - Rtd. Head Master	10-0
17. ,, Translated in English ,, ,,	15-00
18. మహాకవి నారాయణదాస చరిత్ర M. V. R. Krishna Sarma	7-00
19. Monarch of Rhythm - English - Dr. Sri Rama Murthy	5-00
20. మహాకవి అదిభట్ట నారాయణదాస విజయము శ్రీ పేరేశ్వర నారసింహకవులు	8-00
21. ఉమర్ ఖయ్యాం - రుబాయతులు సంస్కృతం - శ్రీ వారాయణదాసు తెలుగు - యామిజాల వద్దనాథస్వామి	8-00
22. పూర్ణపురుషుడు - శ్రీ నారాయణదాస చరిత్ర by శ్రీ యామిజాల వద్దనాథస్వామి	5-00
23. భట్టు - విద్య లక్ష్మీభట్టు - అదిభట్టు శ్రీ నారాయణ దాసావతరణము (Auto Writings)	5-00

ప్రతిస్థానం :-

శ్రీమతి క్షర శ్యామలదేవి

2-14-130/2 శ్యామలానగర్, గుంటూరు-6.

పైన పేర్కొనబడిన కొన్ని ముఖ్యమైన

దానభారతీ ప్రచురణముల వివరణము

మీలుబంతి : చాటు ప్రబంధము (అనేక పటములతో) పుటలు 280. వెల 12 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ కోగారావు.

2. కచ్చనీశ్రుతులు: దాసుగారి సర్వకావ్యములనుండి యేర్పికూర్చిన పలుచక్కని పద్యముల సంకలనము. పుటలు 200. వెల 10 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ కోగారావు.

3. వ్యాసవీరము : భాషా సాహిత్యజీవిత సంబంధులగు అనేక విషయములపై విమర్శానాత్మకములు, సృజనాత్మకములు అగు వ్యాసముల సంపుటి - పుటలు 370 వెల 20 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ కోగారావు.

4. నా యెఱుక దాసుగారి స్వీయచరిత్ర అనేక (పటములతో) పుటలు 450. వెల 22 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ కోగారావు.

5. తల్లివిన్ని : లలితసహస్రనామముల పరమార్థ ప్రకాశిక - అచ్చ తెలుగు పద్యములందు వివృతి. పుటలు సుమారు 310. వెల 15 రూ. సంపాదకులు : ఆచార్య శ్రీ ఓరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రి.

6. సంస్కృత శతక ద్వయము (కాశీ, రామచంద్ర) శతకములు - శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనాథాయనశాస్త్రిగారి తెలుగు జాక్షర్ & శ్రీ "భాను" గారి హిందీ అనువాదములతో) సుమారు 210 పుటలు. వెల 7 రూ.

7. పంచశతీ: (సూర్యనారాయణ, శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, వేల్పు వంద) సుమారు 120 పుటలు. వెల 5 రూ. సంపాదకుడు : శ్రీమాన్ కోగంటి సీతారామాచార్యులు.

8. నూలుగంటి : (నీతికథా మం. ౩) సంపాదకుడు : శ్రీ మన్నవ గిరిధరరావు. సుమారు 80 పుటలు. వెల 3 రూ.

9. చాటసారి. (పద్యకావ్యము) సుమారు 58 పుటలు. వెల
10. జగజ్జ్యోతి (భారతీయ సంవిత్సర్వస్వము) శ్రీ పేరి సూర్యుడు
యూకాప్రీగారి ప్లప్టీకరణము) పుటలు 180 వెల 10 రూ.
11. మహాకవి శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాస చరిత్రము కృతికర్త
శ్రీ యం. వి. ఆర్. కృష్ణశర్మ, పుటలు 220. వెల 6-50 రూ.
12. The Lights of the worlds. An abridgement and translation of the Jagajjyoti, an astounding product of learning and genius of Narayanadas by Sri Perij Suryanarayana Sastri B. A. L. T. (dealing with the Eighteen disciplines of the ancient Indian wisdom with Introduction by Prof. G. J. Somayaji M. A. L. T.) 200 pages. Price 10 Rs.
13. సవరసతరంగిణి: షేక్స్పియర్, శాకిదాస మహాకవుల కృతుల
లోని కవితాసౌందర్యము, కవితామధురిమ, భావనావైశిష్ట్యము
లను తులనాత్మకముగా, సవరసముల సమన్వయముతో సాగిన
దానుగారి విశిష్ట గ్రంథమిది. పుటలు 750. వెల 80-00 రూ.
14. సారంగధర : ధర్మవరము వారి 'విషాద సారంగధర' నాటకము
తరువాత అంతటి బహుళజనాదరణము నందినది దానుగారి
'సారంగధర'. ప్రాక్ ప్రతిచీ నాటకనిర్మాణ మార్గములను
రెండింటిని చక్కగా మేళవించి చేసిన స్వరచన యిది.